

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ TEFSİR ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KUR'AN'DA HASET KAVRAMI

Ahmet UYANIK

2501140966

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. Kerim BULADI

İSTANBUL- 2019

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN;

Adı ve Soyadı : AHMET UYANIK Numarası : 2501140966
Anabilim Dalı /
Anasanat Dalı / Programı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Danışmanı : PROF. DR. KERİM BULADI
Tez Savunma Tarihi : 11.06.2019 Saati : 11:00
Tez Başlığı : "KUR'AN'DA HASET KAVRAMI"

TEZ SAVUNMA SINAVI, İÜ Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 36. Maddesi uyarınca yapılmış,
soruların soruların ulman cevaplar sonunda adayın tezinin KABULÜNE OYBİRLİĞİ / ÇOKLUĞULA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- PROF. DR. KERİM BULADI		Kabul
2- PROF. DR. ABDULLAH EMİN ÇİMEN		
3- PROF. DR. ÖMER ÇELİK		KABUL

YEDEK JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
1- DOÇ. DR. MAHMUT AY		
2- DR. ÖĞR. ÜYESİ MUSTAFA KILIÇ		Kabul

ÖZ

KUR'AN'DA HASET KAVRAMI

AHMET UYANIK

Kur'an-ı Kerim'de dört ayette beş defa zikrolunan haset kavramına, yüzlerce ayette işaret olunmaktadır. Zira haset, kişilerde ve toplumlarda psikolojik tesirleri ve verdiği zararlar ile bütün insanları ilgilendiren çok önemli bir kavramdır. Bu kavram, geçmişte en fazla tasavvuf ve ahlak ilminin konusu iken günümüzde, söz konusu ilim dallarıyla beraber psikoloji ve sosyal psikolojinin de konuları arasına girmiş bulunmaktadır.

Başkasının sahip olduğu maddi veya manevi şeylerin, o kimsenin elinden çıkmasını veya kendisine geçmesini temenni eden, hatta bunun için çabalayan kişinin içinde bulunduğu bu ruhsal duruma, haset denmektedir. Bu menfi duygu, bazen kibir, hırs ve şuhh gibi yasaklanmış manevi hastalıkların neticesi olmaktadır. Bazen de kalpte hâsıl olduğunda sahibine zarar vermekle kalmayıp cimrilik, öfke, kin, düşmanlık, tefrika ve zulüm gibi kötü tutum ve davranışlara sebep olmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, bize bu hastalığın imana taalluk eden yönünü de haber vermekte ve hasedin, kişinin gözüne ve gönlüne perde çektiğini, hak ve hakikati görmesine engel olduğunu ve sahibini inkâra sürüklediğini bildirmektedir. Ayrıca bu olumsuz duygunun tesirinden kurtulmak için önce bu hastalığın mahiyetini kavramayı, ondan kurtulmak için çabalamayı işaret etmekte ve bu süreç içerisinde de Allah Teâlâ'ya sığınmayı tavsiye etmektedir.

İşte bizim bu çalışmamız, Kur'an-ı Kerim'de mezkûr ahlaki bir terim olan haset kavramını, anlam alanını, tarihi süreç içerisindeki tezahür şekillerini ve hasetçilere uygulanacak ilahi cezaları Kur'an çerçevesinde tahlil ve tespit etmeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Haset, Gıpta, Buğz, Şuhh, Ceza.

ABSTRACT

JEALOUSY CONCEPT IN QURAN

AHMET UYANIK

Jealousy concept is mentioned five times in four verses in Quran and hundreds of them indicate this concept from the beginning of Quran to the end. It causes psychological effects and damages in individuals and societies. That's why it stands as a very important concept for all people. This concept was a subject of mysticism and morality in the past mostly. Nowadays, it is also included a subject of psychology and social psychology.

The jealousy is to have or want to be disappear material or spiritual things which others have. Even the person who struggle for it, whose mental state is called jealousy. Sometimes, this negative feeling become the result of arrogance, ambition and stinginess, sometimes if it appears in the heart and if it is not isolated, while it harms it causes bad attitudes and behaviours like stinginess, hatred, hostility and persecution.

Holy Quran tells us about faith aspect of this disease and indicates it closes the person's eyes and heart to prevent seeing reality and drags to deny its owner. Additionally, to avoid the affect of this negative feeling first of all understanding the natura of this disease and pointing out the effort to get rid of it and recommend to shelter Allah Teâla during this time.

The porpuse of this study is analyzing and investigating jealousy concept, its meaning field, its appearance in historical process and also divine punishmet for the jealousy person in the framework of Quran.

Keywords: Quran, Jealousy, Envy, Grudge, Stinginess, Punishment.

ÖNSÖZ

İnsanın dünya ve ahiret hayatını düzenlemek için gönderilen Kur'an-ı Kerim, insanla ilgili hemen her alana dair söz söylemekte ve hüküm koymaktadır. Dünyada huzuru ahirette ilahi rahmeti arzulayan müminler, duygu ve düşünce tasavvurlarını onun ışığıyla tanzim ederken; inkâr edenler, çeşitli bahanelerle bu ebedi saadet kapısına sırt dönmekte ve karanlıkta kalmaya mahkûm olmaktadır. Esasında rahmet ve hidayet sıfatı olan Kur'an'ın, düşünen her insanın dikkatlerini çeken müessir bir yönü bulunmaktadır. Bu münasebetledir ki kalbinde hastalık olanlar dahi bu yüce kitapla alakadar olmakta, onun kavramları ve üslubu hakkında araştırma ve inceleme ihtiyacı duymaktadırlar.

Malum olduğu üzere Kur'an-ı Kerim, ilahi olması yönüyle tertip olarak beşer elinden sadır olan telif eserlere benzememektedir. Genellikle bir konuyla alakalı birkaç ayet inmiş, daha sonra o konuyu tamamlayan başka bir ayet grubu indirilmiştir. Diğer bir ifadeyle konular, belli bir tertibe ve kronolojik yapıya göre tanzim edilmemiştir. Dolayısıyla Kur'an-ı Kerim'den herhangi bir mesele hakkında bilgi edinmek isteyen kişinin, ilgili bütün ayetleri bir araya getirmesi, nüzul ortamının şartlarını dikkate alması ve o ayetlerin metin içerisindeki bağlamını da dikkate alarak tefsir etmesi gerekmektedir.

Konulu tefsir diye adlandırdığımız bu yöntem, zamanın şartlarına ve ihtiyaçlarına cevap verebilecek nitelikte bir metot olarak karşımızda durmaktadır. Bu nedenle insanlığın saadeti için emir ve yasaklar koyan Kur'an-ı Kerim'in dile getirdiği kavramları, bu yöntem çerçevesinde değerlendirerek yine beşeriyetin ebedi mutluluğuna vesile kılmak gerekmektedir.

“Kur'an'da Haset Kavramı” ismiyle yapmış olduğumuz bu çalışmayı da konulu tefsir yöntemi sınırları içerisinde değerlendirmekteyiz. Zira sınırlarının belirlenmesi, meselenin daha net anlaşılması amacıyla gerek ifade, gerek işaret ve gerekse tazammun yönüyle bu kavramı ihtiva eden bütün ayetleri derlemeye çalıştık. Mezkûr ayetleri, imkân ölçüsünde nüzul sırasına göre ve bağlamından da koparmadan incelemeye gayret ettik. Böylece Allah Teâlâ'nın haset kavramıyla ilgili muradını anlamaya ve toplu bir şekilde ortaya koymaya çaba sarf ettik.

Bu tez, bir giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın amacı, önemi, problemi ve yöntemi açıklandı. Birinci bölümde haset kelimesinin, kavramsal çerçevesinin belirlenebilmesi için etimolojik kökeni, sözlük ve terim anlamı tahlil edildi. Ayrıca haset ile anlam yakınlığı olan, sebep-sonuç ilişkisi bulunan kavramlar incelenirken diğer taraftan haset psikolojisinden kurtulma yolları diye de adlandırılabilir hasetle zıt anlamlı kavramlar tetkik edildi. İkinci bölümde de bizatihi haset kavramının zikredildiği ayetler nakledildi. Bunun dışında Kur'an'ın dile getirdiği ve hasede işaret edilen veya hasedi tazammun eden vakıalar kronolojik bir şekilde analiz edildi. Ve son bölümde ise hasedin sözlü ve fiili tezahür şekilleri Kur'anî kavram sınırları içerisinde değerlendirildikten sonra hasetçiye uygulanacak ilahi cezalar tespit edildi.

Yaptığımız bu çalışma, Kur'an'ın hem sarih hem de işarî bir biçimde vurgu yaptığı ahlaki kavramlardan biri olan hasedi ele almaktadır. Maksadımız bu kavramın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Yüksek lisans seviyesinde ortaya koyduğumuz bu eser, çok iddialı olmamakla birlikte öncesinde bu konuyla ilgili bu çapta ve bu yönde bir bilimsel çalışma yapılmaması nedeniyle önem arz etmektedir. Öte yandan kendisinden sonraki araştırmacılara da bir basamak olup katkı sağlayabilirse gaye hâsıl olmuş demektir.

Araştırmalarım boyunca eserlerinden istifade ettiğim ve bizlere böyle büyük bir manevi hazineyi miras bırakan bütün âlimlerimizi rahmet ve minnetle yâd ederim. Ayrıca çalışmamızın bidayetinden nihayetine kadar fikir ve tecrübelerini bizden hiç esirgemeyen danışmanım muhterem hocam sayın Prof. Dr. Kerim Buladı Beyefendi'ye saygı ve şükranlarımı arz ederim.

Son olarak yüksek lisans eğitim-öğretim sürecinde ders aşamasında kendilerinden faydalandığım tüm hocalarıma, arkadaşlarıma, bana maddi-manevi katkıda bulunan ancak isimlerini zikredemediğim tüm kişi ve kurumlara şükranlarımı sunmak isterim. Özellikle de sabır ve fedakârlıklarıyla manevi desteklerini benden esirgemeyen aileme teşekkürlerimi sunarım.

Ahmet Uyanık

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HASET KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. HASET KELİMESİNİN MAHİYETİ	11
1.1. Etimolojik Kökeni ve Sözlük Anlamı.....	11
1.2. Terim Anlamı.....	17
1.2.1. Mezmum Haset (حسد مضموم)	22
1.2.2. Memduh Haset (حسد ممدوح)	22
2. HASET KAVRAMINA YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR.....	30
2.1. Bağy (بَغْي)	30
2.2. Hâcet (حَاجَةٌ).....	34
3. HASET KAVRAMINA ZIT ANLAMLI KAVRAMLAR.....	37
3.1. Münâfese/Müsâbaka/Müsâraa (مُنَافَسَةٌ-مُسَابَقَةٌ-مُسَارَعَةٌ)	37
3.2. Mehabbet/Meveddet/Ülfet (مَحَبَّةٌ-مَوَدَّةٌ-أُلْفَةٌ)	43
3.3. Teâvün/Tenâsur/Tezâhür (تَعَاوُنٌ-تَنَاصُرٌ-تَظَاهُرٌ)	47
3.3.1. İhsan (إِحْسَانٌ)	50
3.3.2. Birr (بِرٌّ).....	52
3.3.3. İnfâk (إِنْفَاقٌ).....	53
3.3.4. İsar (إِسَارٌ)	56
3.4. Kanâat (قَنَاعَةٌ).....	60
4. HASET İLE SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ OLAN KAVRAMLAR.....	62
4.1. Hırs (حِرْصٌ)	62
4.2. Helû' (هَلُوعٌ).....	65
4.3. Şuhh (شُحٌّ)	66
4.4. Buhl (بُخْلٌ).....	71
4.5. Kibr (كِبْرٌ).....	75

4.6. İnâd (عناد)	80
4.7. Gayz/Gadab (غَيْظ-غَضَب).....	83
4.8. Buğz/Ġill (بُغْض-غِل).....	87
4.9. Adâvet (عداوة)	90

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HASET KAVRAMI

1. KUR'AN'DA HASEDİN KAVRAM OLARAK ZİKREDİLDİĞİ AYETLER... 96	
1.1. Felak 113/5	96
1.2. Bakara 2/109	101
1.3. Nisâ 4/54	104
1.4. Fetih 48/15	107
2. KUR'AN'DA ZİKREDİLEN KİŞİ VE TOPLUMLAR ARASINDA VUKU BULAN HASETLER	110
2.1. Şeytan'ın Hz. Âdem'e Hasedi	110
2.2. Şeytan'ın Âdemoğluna Hasedi	116
2.3. Hz. Âdem'in Çocuklarından Birinin Diğerine Hasedi.....	118
2.4. Kardeşlerinin Hz. Yusuf'a Hasedi	122
2.5. İnkârcı Kavimlerin Peygamberlerine Hasedi.....	127
2.6. İsrailoğullarının İleri Gelenlerinin Tâlût'a Hasedi	134
2.7. Müşriklerin Hasedi	136
2.7.1. Müşriklerin Hz. Peygamber'e Hasedi	136
2.7.2. Müşriklerin Müminlere Hasedi	141
2.8. Ehl-i Kitabın Hasedi	144
2.8.1. Ehl-i Kitabın Birbirlerine Hasedi	146
2.8.1.1. Yahudi ve Hristiyanların Birbirlerine Hasedi	146
2.8.1.2. Yahudi'nin Yahudi'ye Hasedi.....	150
2.8.1.3. Hristiyan'ın Hristiyan'a Hasedi	152
2.8.2. Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'e Hasedi	154
2.8.2.1. Yahudilerin Hz. Peygamber'e Hasedi.....	154
2.8.2.2. Hristiyanların Hz. Peygamber'e Hasedi.....	160
2.8.3. Ehl-i Kitabın Müminlere Hasedi.....	164
2.8.3.1. Yahudilerin Müminlere Hasedi.....	165

2.8.3.2. Hristiyanların Müminlere Hasedi.....	172
2.9. Münafıkların Hasedi	175
2.9.1. Münafıkların Hz. Peygamber'e Hasedi.....	177
2.9.2. Münafıkların Müminlere Hasedi.....	182
2.10. Müminlerin Birbirine Hasedi.....	185
2.11. Zengin Ve Fakirin Hasedi.....	188
2.11.1. Zengin Hasedi	190
2.11.2. Fakirin Hasedi	194
2.12. Kadının Erkeğe, Erkeğin de Kadına Hasedi	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASEDİN TEZAHÜRLERİ VE HASETÇİYE UYGULANACAK CEZALAR

1. KUR'AN-I KERİM'E GÖRE HASEDİN TEZAHÜRLERİ VE ZARARLARI. 201	
1.1. Hasedin Sözlü Tezahür ve Zararları	201
1.1.1. İnkâr (إنكار)	202
1.1.2. İ'râz (إعراض)	205
1.1.3. Tekzîp (تَكْذِيب)	208
1.1.4. Kitmân (كَيْمَان).....	211
1.1.5. Tahrif (تَحْرِيف).....	213
1.1.6. Cidâl (جدال).....	215
1.1.7. Redd (رَدّ).....	219
1.1.8. İzlâl (إِزْلَال).....	220
1.1.9. İstihzâ (استِهْزَاء)	222
1.1.10. İftirâ (إِفْتِرَاء).....	225
1.2. Hasedin Fiili Tezahür ve Zararları.....	228
1.2.1. Zulüm (ظُلْم).....	228
1.2.2. Mekk / Keyd / Hud'a (مَكْر-كَيْد-خُدْعَة).....	231
1.2.3. Katl (قَتْل).....	234
1.2.4. Lağv (لَغْو).....	235
1.2.5. İfsat (إِفْسَاد).....	237
1.2.6. İhtilâf ve Tefrika (اِخْتِلَاف-تَفْرِيقَة)	240
1.2.7. İzlâk bi'l-Ebsâr/Nazar/Ayn (إِزْلَاق بِالْأَبْصَار-نَظَر-عَيْن).....	243

2. KUR'AN-I KERİM'E GÖRE HASETÇİYE UYGULANACAK İLAHİ

CEZALAR	248
2.1. Gazap (غَضَب)	249
2.2. Lânet (لَعْنَة).....	250
2.3. Hatmü'l-Kalb (حَتْمُ الْقَلْب)	254
2.4. Azap (عَذَاب)	258
SONUÇ	263
KAYNAKÇA	265

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.s	: Aleyhisselam
b.	: Bin, ibn (oğlu)
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Yayına hazırlayan
Hz.	: Hazreti
ö.	: Ölüm tarihi
r.a	: Radıyallâhu anh
s.	: Sayfa
Sad.	: Sadeleştiren
s.a.s	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
s.s	: Sayfa sayısı
t.y.	: Tarih yok
Tahk.	: Tahkik eden
Terc.	: Tercüme eden
vd.	: Ve diğerleri
vb.	: Ve benzeri
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Tezin Amacı ve Önemi

Kur'an-ı Kerim, insanlığa rahmet ve hidayet rehberi olarak gönderilmiştir. Cihanşümül ilkeler ihtiva etmesi nedeniyle her asırda üzerinde devasa çalışmalar yapılmış ve pek çok eser kaleme alınmıştır. Zira dünya ve ahiret saadetinin buna bağlı olduğunu yine Kur'an'ın kendisi belirtmiştir.¹

Kur'an-ı Kerim'i doğru anlamının metotlarından biri de onu bütün olarak değerlendirmeye tabi tutmaktır. Bu bütüncül yöntem, ayetleri, içinde buldukları bağlam ile ve irtibatlı olduğu diğer ayetlerle bir bütün olarak ele almasıyla konunun daha iyi anlaşılmasını, eksiklerin giderilmesini ve problemlerin çözülmesini temin etmektedir. "Kur'an'da Haset Kavramı" ismini verdiğimiz bu çalışmamız da haset kavramının, Kur'an bütünlüğü içerisinde ele alınıp incelenmesini ve gerek bireysel gerekse toplumsal sorunlara ışık tutmasını amaç edinmektedir.

Yine bu çalışmamızın amacı, ahlaki bir kavram olan hasedin manasının ve anlam sınırlarının ne olduğunu Kur'an-ı Kerim çerçevesinde incelemektir. Bu münasebetle ferdî ve içtimaî her meselede ve sürekli karşılaştığımız haset meselesine, Kur'an'ın nasıl baktığını ve ne anlam yüklediğini tespit etmektir. Ayrıca hasetle yakın veya zıt anlamda irtibatı olan bütün kavramları tahlil ederek hasedin insan psikolojisi üzerindeki tesirinin boyutlarını netleştirebilmektir. Bununla birlikte Kur'an'ın bize aktardığı ve insanlığın bidayetinden itibaren haset duygusunun zarar verdiği bütün toplumlardan birer misal takdim ederek bu olumsuz ahlaki durumdan ders alınmasını temin edebilmektir.

Allah Teâlâ, insanların faydasına olan hususları emir ve tavsiye ederken zararına olan her türlü tutum, tavır ve davranışı da yasaklamaktadır. Haset duygusu ise, insanlığın hedeflediği iki cihan saadetine en büyük engel teşkil eden mezzum ahlaki tavrılardan biridir. Kişi ve toplumları menfi manada etkileyen hasedin zararından korunabilmek için önce ne olduğunun ve sonuçlarının ne olacağının bilinmesi gerekmektedir. Hiç bilinmeyen veya sınırları tam tespit edilemeyen

¹ Bkz. Bakara 2/2; Mâide 6/16; Kehf 18/1-4; Secde 32/3; Yâsîn 36/70; Fussilet 41/2-4; Cin 72/1-2.

olumsuz bir halden sakınabilmek çok zor gözükmektedir. Zira kişi ancak mahiyetini tam kavrayabildiği şeylere karşı tavır alabilmekte ve dikkatli bir tutum sergileyebilmektedir. Buna bağlı olarak haset kavramını araştırmanın önemi ortaya çıkmaktadır.

İslam tarihine bakıldığı zaman haset kavramıyla ilgili tafsilatlı inceleme ve bilgiler bulunduğu görülmektedir. Ancak bu bilgilerin birçoğu daha ziyade ahlak ve tasavvuf kitapları içerisinde işlenmekte ve açıklanmaktadır. Tefsir kaynaklarında ise genellikle bulunduğu ayet bağlamında kısa bir izahtan başka çok fazla detaylı bir bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla tefsir kitaplarının, haset kavramını tasavvuf ve ahlak kitapları kadar mufassal bir biçimde ele almadıkları anlaşılmaktadır.

Haset kavramının, psikoloji, sosyal-psikoloji ve tasavvuf-ahlak alanlarıyla sıkı bir irtibatının olduğu gözükmektedir. Zira hasedin anlaşılması, bu ilimler açısından son derece ehemmiyet arz etmektedir. Mesela, tasavvuf-ahlak ilim dalının hasedi anlaması, sebep-sonuçlarını ortaya koyması gerek toplum ve gerekse fertler açısından sağlıklı ve kontrollü bir duygu ve düşünce yapısının oluşmasına, kişiler arası ahlaklı ve kaliteli bir iletişimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Yani mümin bir kulun hem Allah ile hem de kullar ile münasebetini düzenlemektedir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla yakın tarih hariç geçmişte Kur'an-ı Kerim'in hasede olan bakış açısıyla alakalı bağımsız bir eser telif edilmemiştir. Fakat son zamanlarda diğer İslam ülkeleri de dâhil Müslüman araştırmacılar tarafından, hasedin mahiyeti, nedenleri ve etkileri üzerine müstakil çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Yüksek lisans tezi olarak akademik seviyede bir eser olması, bizim bu çalışmamızı önemli kılmıştır. Sonuç olarak bu araştırmayı, haset konusunda Kur'an-ı Kerim odaklı araştırma yapmak isteyenler için yardımcı bir çalışma niteliğinde hazırlamış bulunmaktayız.

2. Araştırmanın Problemi

İnsanlığın bidayetinden itibaren günümüze kadar birçok kötülüğün esası konumundaki haset, Kur'an'ın kavram olarak zikrettiği ve olgu olarak da en fazla işaret ettiği ahlaki terimlerden biridir.

Bütün insanlığı ilgilendiren bu kadar önemli bir kavram hakkında geçmişte Kur'an-ı Kerim çerçevesinde müstakil bir kitap yazılmaması, yine günümüzde de bu konuyla ilgili yapılan bilimsel çalışmaların yetersizliği tefsir alanında bir problem olarak göze çarpmaktadır. Kur'an penceresinden değerlendirdiğimiz bu kavram çalışmasıyla, özellikle tefsir ve İslam ahlakı sahasındaki boşluğa katkı sağlamayı düşünmekteyiz.

3. Araştırmanın Yöntemi

Kur'an-ı Kerim çerçevesinde yapmış olduğumuz bu çalışma, bir kavram çalışmasıdır. Haset kavramının anlam alanını netleştirmek için önce etimolojik kökenini, lügat ve terim manalarını tespit edeceğiz. İlk dönem lügatlerden başlayarak tarihi süreç içerisindeki mana durumunu inceleyeceğiz. Bunun yanı sıra söz konusu kelimenin Kur'an bütünlüğü çerçevesinde kazandığı anlamları ortaya koymaya gayret edeceğiz. Ayrıca yakın anlam ya da zıt yönde ilişkisinin olduğu ve sebep-sonuç alakasının olduğu kavramları belirleyerek aralarındaki münasebeti açıklamaya çalışacağız.

Yine haset kavramının tüm anlam ve bağlantılarını tahlil ederek Kur'an'daki kullanım alanını belirledikten sonra haset psikolojisinin kişilerde ve toplumlarda nasıl tezahür ettiği, zararları, sosyal yaşamda yansımaları, hasetçiye ve hasetten kaynaklanan bir kısım yasak davranışlarda bulunanlara uygulanacak ilahi cezaları tespit etmeye çalışacağız.

İslam ahlak kitaplarında detaylı olarak tahlil edildiği üzere hasedin sebeplerini, hükmünü ve hasetten korunma yollarını, -çalışmamızı daha mufassal boyuta ulaştıracak olması nedeniyle- ayrı bir başlık altında incelemeyeceğiz. Birinci bölümde irdeleyeceğimiz hasetle sebep-sonuç ilişkisi olan ve hasetle zıt yönde anlam

münasebeti bulunan kavramların bu hususun anlaşılmasına kifayet edeceği kanaatindeyiz.

Açıklanmasına ihtiyaç duyulan ancak konumuzla doğrudan irtibatı olmayan kavram ve ifadeleri dipnotta açıklayacağız. Yazar ve eserlerin isimleri ilk başta detaylı bir şekilde verilecek daha sonra kısaltılmış olarak işaret edilecektir.

4. Araştırmanın Kaynakları

Kur'an-ı Kerim merkezli yaptığımız bu çalışmamızın ilk başvuru kaynakları, temel Arapça lügatler olacaktır. İlk dönem lügatlerden Ferâhidî (ö. 175/791)'nin *Kitâbu'l-'Ayn*'ı; İbn Düreyd (ö. 321/933)'in *Cemheretü'l-Luga*'sı; Ezherî (ö. 370/980)'nin *Tehzîbu'l-Luga*'sı; Cevherî (ö. 393/ 1002)'nin *es-Sihâh*'ı; Askerî (ö. 400/1009)'nin *el-Furûk*'u; Râgıb el-İsfahânî (ö. 505/1111)'nin *Müfredât*'ı en fazla müracaat edilecek kaynaklardır. Sonraki çağlardan ise Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *Esâsü'l-Belâğa*'sını; İbn Manzûr (ö. 711/1311)'un *Lisânu'l-Arab*'ını, Cürcânî (ö. 816/1413)'nin *Ta'rîfât*'ını; Mehmed Efendi (ö. 1000/1592)'nin *Vankulu Lügati*'ni; Zebîdî (ö.1205/1790)'nin *Tâcu'l-Arûs*'unu; Âsım Efendi (ö.1235/1819)'nin *Kâmûs Tercümesi*'ni sayabiliriz. Bunların dışında son iki asırda telif edilmiş daha küçük çapta sözlüklerden² de istifade edilecektir.

Daha sonra hasedîn, Kur'an-ı Kerim'deki hangi ayette ne anlamda kullanıldığına yer verilecektir. Ayrıca yakın ve zıt anlamlı kelimelerin ve sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bulunduğu kavramların hasetle olan münasebetini tespit için temel tefsir kaynaklarından faydalanılacaktır. İslam tefsir tarihini üç döneme ayıracak olursak ilk dönemden Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767)'in *et-Tefsîru'l-Kebîr*'i; Taberî (ö. 310/922)'nin *Câmiu'l-Beyân*'ı, Mâtûrîdî (ö. 333/944)'nin *Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*'si; Mâverdî (ö. 450/1058)'nin *en-Nüket ve'l-'Uyûn*'u ve

---

² Mesela bkz. Abdussamed Ali Mahrûs, İkbâl Zeki Süleyman, **Mucemü'l-Kebir**, Kahire Arap Dil Akademisi, Mısır, 2000; Luvis Ma'luf, **el-Müncid fi'l-Lügati ve'l-A'lâm**; Cübran Mes'ûd, **er-Râid Mu'cemün Lügaviyyün Asriyyün**, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn; el-Muallim Butrus el-Bustânî, **Kutru'l-Muhit Kâmusun Lügaviyyün Müyesserun**, Mektebetü Lübnân; Şeyh Ahmet Rıza, **Mu'cemü Metni'l-Lüğa**, Dâru Mektebe; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Tertibü'l-Kamûsi'l-Muhit**, Dâru'l-Fikr, Halep, 1970. Ayrıca Arif Erkan, **el-Beyân**, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık, İstanbul, 1995.

Kuşeyrî (ö. 465/1072)'nin *Letâifu'l-İşârât*'ı yararlanacağımız eserlerdir. Orta dönemdeki Zemahşerî (ö. 538/1144)'nin *Keşşâf*'ı, İbn-i Atiyye (ö. 541/1147)'nin *el-Muharraru'l-Vecîz*'i; Râzî (ö. 606/1209)'nin *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, Kurtubî (ö. 671/1273)'nin *el-Câmî li-Ahkâmi'l-Kur'an*'ı, Beyzâvî (ö. 685/1286)'nin *Envâru't-Tenzil*'i ve Neseî (ö. 710/1310)'nin *Medârik*'i faydalanılacak kaynaklardır. Son dönemde ise Âlûsî (ö. 1270/1854)'nin *Rûhu'l-Meânî*'si; Hamdi Yazır (ö. 1942)'in *Hak Dîni Kur'an Dili*; Seyyid Kutup (ö. 1966)'un *Fî Zilâli'l-Kur'an*'ı; Vehbe Zuhaylî (ö. 2015)'nin *Tefsiru'l-Münîr*'i ve Hayrettin Karaman ve arkadaşlarının hazırladığı *Kur'an Yolu* tefsiri sık sık müracaat edilecek eserlerdir.

Hasedin ahlaki bir terim olması münasebetiyle bu süreçte sık sık tasavvuf ve ahlak kitaplarından da faydalanacağız. Hususiyetle Muhâsibî (ö. 243/857)'nin *er-Riâye*'si; İbn Hibban (ö. 354/965)'in *Ravdatü'l-Ukalâ*'sı; Mâverdî (ö. 450/1058)'nin *Edebü'd-Dîn*'i; Gazâlî (ö. 505/1111)'nin *İhyâ*'sı; İsfahânî (ö. 505/1111)'nin *ez-Zerâ*'sı ve Birgivî (ö. 981/1573)'nin *Tarîkat-i Muhammediyye*'si olacaktır.

Bunlardan ayrı olarak hadis kitaplarından özellikle *kütüb-i sittete* ve İslam Tarihi kaynaklarına da yeri geldikçe müracaat edilecektir. Başta *TDV İslâm Ansiklopedisi* olmak üzere diğer ansiklopedilerden, bilimsel düzeyde hazırlanmış konumuzla alakalı tez ve makalelerden istifade edilecektir.

Tez çalışmamız boyunca ayet-i kerimelerin mealinde Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin'in hazırladığı, on ikinci baskısı 2011'de yapılmış olan Diyanet İşleri Başkanlığına ait Kur'an-ı Kerim Meâli esas alınacaktır.

5. Literatür Değerlendirmesi

Haset kavramıyla alakalı ilk kaynak şüphesiz Kur'an-ı Kerim³ ve Hz. Peygamber'den yapılan rivayetlerdir.⁴ Haset kavramı, erken dönem ilim dünyasında müstakil bir eser tespit edilememekle beraber genellikle tasavvuf ve ahlak⁵ eserlerinde hatırı sayılır bir şekilde tahlil edilmeye çalışılmıştır. Zira haset duygusu, hem insan psikolojisine hem de toplum psikolojisine olan olumsuz etkisinden dolayı tasavvuf ve ahlakın konusu olmuştur.

Hususiyle daha ilk dönemlerde hased'in mahiyeti, vasfı, hükmü, sebepleri, zararları, kurtulma yolları ve bazı yanlış fikirlere karşı reddiyeleri hususundaki önemli tespitleriyle mutasavvıf Hâris el-Muhâsibî (ö. 243/857)'nin *er-Riâye*'si ve bir İslam ahlakçısı olan ve Muhâsibî'den de istifade ederek haset kavramını etraflıca işleyen Gazâlî (ö. 505/1111)'nin *İhya*'sı ve İbn-i Kayyim (ö. 751/1350)'in *el-Fevâid* isimli kitabının bir bölümü olan *Zemmü'l-Hased*'i⁶ bu bağlamda kendilerine en çok atıf yapılan ve literatüre en çok katkı sağlamış olan eserlerdir.

Ayrıca Ebûbekir er-Râzî (ö. 313/925), *et-Tıbbü'r-Rûhânî*; İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965), *Ravdatü'l-Ukalâ*; İbn Miskeveyh (ö. 421/1030) *Tehzîbü'l-Ahlâk*; Mâverdî (ö. 450/1058), *Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ*; İsfahânî (ö. 505/1111), *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*; Feridüddîn Attâr (ö. 618/1221), *Tezkiratü'l-Evliyâ*; Birgivî (ö. 981/1573), *Tarîkat-i Muhammediyye* ve Hasan Habenneke el-Meydânî (ö. 1978), *el-Ahlâku'l-İslamiyye* isimli eserlerinde hasede değinmişlerdir. On sekizinci yüzyılda yaşamış olan Kadızâde Mehmed Arif Efendi (ö. 1173/1759)'nin de tasavvuf sahasında *Risâle fi Hased* adında küçük bir eser kaleme aldığı⁷ nakledilmiştir. Yirminci yüzyılda da Edirne Müftüsü Kureşizâde el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi,

³ Bakara 2/109; Nisâ 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/5.

⁴ Mesela bkz. Buhârî, "İlim" 15, "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 24, 28, 32; İbn Mâce, "Zühd", 22; Ebû Dâvûd, "Edeb", 44.

⁵ Bkz. Hâris b. Esed el-Muhâsibî, **er-Riâye li-Hukûkillâh ve'l-Kıyâm bihâ** (Nefs Muhâsebesinin Temelleri), Çev: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014; Ebû Bekir er-Râzî, **et-Tıbbü'r-Rûhânî**, Mısır, 1978; Abdulkerim el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risalesi**, Çev: Hoca Sadettin Efendi, Haz. Mehmet Günyüzlü, YasinYayınevi, İstanbul, 2005; Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, **Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ**, Dâru'l-Minhâc, Beyrut, 2013; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, I-VIII, Çev: Dr. Abidin Sönmez, Ömer Sönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2016.

⁶ İbn Kayyim el-Cevziyye, **Zemmü'l-Hased ve Ehlühû**, Dâru'l-Kabes, Amman, Birinci baskı 1986.

⁷ Bülent Akot, "Kadızâde Mehmed Arif Efendi'nin 'Risâle Fi Hased' Adlı Eseri Ve Muhtevasının Analizi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C: VII, Sayı: 32.

haset yüzünden sıkıntıya uğrayanları teselli etmek ve hasedin zararlarını anlatmak üzere “*Tesliyetü'l-Mahsûdîn*” adıyla bir risale⁸ yazmıştır. Son senelerde de Ramazan Yazçıçek, kişilik, haset ve ihtilaf kavramları arasındaki yoğun ilişkiye dikkat çekerek “Haset” ismiyle bir kitap⁹ telif etmiştir.

Kur'an kavramı olmasına rağmen tefsir sahasında hasetle ilgili gerek ilk dönemlerde gerekse günümüzde çok teferruatlı bir çalışmaya rastlamadık. Sadece haset kelimesinin zikredildiği ya da hasetle yakın anlamlı bazı kelimelerin geçtiği ayetlerin tefsirinde çok uzun olmamak üzere çeşitli seviyelerde bilgiler bulunmaktadır.

Bu kavramla alakalı günümüzde de tasavvuf-ahlak¹⁰, hadis¹¹ ve psikoloji¹² bilim dallarında eserler verilmiştir. Ayrıca ansiklopedik bir madde olarak da ele alınmıştır.¹³

Günümüzde farklı İslam coğrafyalarında Kur'anî bir çalışma olarak haset kavramıyla ilgili kitap,¹⁴ tez¹⁵ ve makaleler¹⁶ de telif edilmiştir. Özellikle Arap

---

⁸ Kureyşizâde el-Hâc Mehmed Fevzi Efendi, **Tesliyetü'l-Mahsûdîn**, y.y., t.y. (Son devir Osmanlı alimlerinden olan Fevzi Efendi (1826-1900), 35 sayfalık risalenin taktimesinde bu eseri, kendisi gibi haset yüzünden çeşitli sıkıntılara uğrayanları teselli etmek ve hasedin zararlarını anlatmak üzere kaleme aldığını söylemektedir. Hasedin ahlaksız davranışların en şiddetlilerinden olduğunu vurgulamakta ve bundan kaçınılması gerektiğini belirtmektedir. Eseri hayatında iken kendisi bastırılmış olup basım yeri ve tarihiyle ilgili detaylı bilgiye ulaşamadık.)

⁹ Ramazan Yazçıçek, **Haset**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2. Baskı 2014.

¹⁰ Bkz. Vesim Parlak, **Tasavvufî Açından Hased**, Fatih Üniv. Temel İslami Bilimler Ana Bilim Dalı-Kelam Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2015. (Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi'nde “tamamlandı” olarak gözüken bu çalışmaya Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi'nde yaptığımız araştırma neticesinde ulaşamadık)

¹¹ Bkz. Âdem Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, **Harran Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi**, 2002, Sayı: 4, s. 39-82.

¹² Bkz. Yılmaz Çelik, **Genç ve Yetişkin Evlilerde Kıskançlığın Din Psikolojik Tahlili**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010; Özge Soylu, **Nahid Sırrı Örik, Kıskanmak Ve Psikanaliz**, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Edebiyatı Bölümü, Aralık, 2001.

¹³ Bkz. Mustafa Çağrırcı, “Haset”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İst. 1997; “Haset”, **İslam'da İnanç, İbadet Ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, İst. 1997; Mehmet Canbulat, “Haset”, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.

¹⁴ Mesela bkz. Mustafa el-Adevî, **Fıkhu'l-Hased**, Dâru's-Sünne, Mısır, 1994; (Mustafa el-Adevî, “Fıkhu'l-Hased” isimli eserinde, hasedin tarifini, mertebelerini, sebeplerini, zararlarını, hasetten korunma yollarını ve hasedin sihir ve nazarla farkını ele almıştır. Ancak delil olarak sunduğu ayet ve hadisleri yeterli derecede açıklamamış, hasedin Kur'an'da anlam yönünden ilişki içerisinde bulunduğu diğer kavramlara değinmemiştir.) Ebû Ubeyde Mâhir b. Salih âl-i Mübârek, **Fethu'l-Muğîs fi's-Sihr ve'l-Hased ve Mess-i İblîs**, Dâru Ulûmi's-Sünne, Riyat, 2016.

¹⁵ Mesela bkz. Tâhir Abdurrahim Muhammed Azzam, **el-Hased**, en-Necâh Üniversitesi Usûli'd-Dîn Fakültesi, Filistin, 2009.

dünyasında hasetle alakalı yazılan eserlerin kahir ekserisi, hasedi sihir ve nazarla irtibatlandırarak değerlendirmiştir. Ancak Kur'an-ı Kerim'den elde ettiğimiz bilgiler ışığında hasedin çok farklı zarar ve tezahürlerinin bulunduğu, hayatın her safhasında ve sürekli olarak karşılaşılabilecek psikolojik bir hal olduğu anlaşılmaktadır.

Arap coğrafyasından Tâhir Abdurrahim Muhammed Azzam'ın 2009'da hazırlamış olduğu *el-Hased* isimli tez çalışmasını şöyle özetleyebiliriz: Müellif, birinci bölümde, hasedin tarifini ve hasetle ilgili gördüğü 'ayn/nazar, gıpta ve münafese' kavramlarını açıklamıştır. Sonra hasedin kısımlarına ve hem hasetçiyle hem de kıskanılan kimseyle alakalı sebeplere değinmiştir. İkinci bölümde, Kur'an'da hasede delalet eden '*izlâk bi'l-ebâr, el-ferehu bi's-seyyie, hâcet, bağy, şemâte ve temenni'* kavramlarını ve hasedin tezahür ettiği kıssaları işlemiştir. Üçüncü bölümde de hasedin eserleri ve tedavisini ele almıştır. Ancak metot olarak Kur'anî kavramlardan ziyade İslam Ahlakçısı olan Muhâsibî ve Gazâlî gibi âlimlerin bu konudaki eserlerinin taklidi şeklinde bir çalışma olduğu müşahede edilmiştir. Bizim çalışmamız ise hasetle ilgili kavramların çokluğu ve değerlendirilişi, Kur'an'daki kıssaların kronolojik açıdan işlenişi ve hasedin tezahür şekilleriyle, hasetçiye uygulanacak cezaların ele alınış biçimi açısından farklılık arz etmektedir.

Ülkemizde Kur'anî bir kavram olarak tefsir bilim dalında ele alınan akademik çalışmalar, Abdurrahman Kasapoğlu'nun "*Kur'an'da Haset Kavramı*",¹⁷ Nurettin Turgay'ın "*İslam'da Haset Kavramı*",¹⁸ Mehmet Emin Yurt'un "*Kur'an'da Haset Kavramı*",¹⁹ Faruk Vural'ın "*Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık Ve Haset*

---

¹⁶ Mesela bkz. Semira Mahmud el-Medenî, "el-Hasedü Âsâruhû ve İlâcuhû fî Zav'i'l-Kur'ani'l-Kerîm", **Dâru'l-Manzûme**, Sudan, 2014, C: X, s. 113-144; Hikmet Abdulkerim Ferîhat, "el-Hasedü min Manzûri İslâmî", **Dâru'l-Manzûme**, Ürdün, 2005, C: XXXIX, ss. 84-90; Mûsâ Şâhîn, "el-Hasedü ve'l-Aynü ve Te'sîruhâ fî Zav'i'l-Kitâbi ve's-Sünne", **Katar Üniversitesi Siyer ve Sünnet Dersleri Merkezi Dergisi**, Katar, 1991, C: V, ss. 31-66; Seyyid Muhammed Seyyid Nuh, "el-Hasedü ve'l-Aynü fî Dav'i's-Sünneti'n-Nebeviyye", **Dâru'l-Manzûme**, Kuveyt, 1999, C: XIII, ss. 63-131; Abdulaziz es-Su'b, "el-Hasedü", **Dâru'l-Manzûme**, Suudi Arabistan, 1980, C: VI, ss. 44-46; Abdulazim Bedevî, "en-Nehyü ani'l-Hasedi", **Dâru'l-Manzûme**, Mısır, 1998, C: XXVII, ss. 12-15.

¹⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'an'da Haset Kavramı", **Kur'an Psikoloji Atlası**, Kendini Bilmek Yayınları, Malatya, 2010.

¹⁸ Bkz. Nurettin Turgay, "İslam'da Haset Kavramı", **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2004, s. 72-96

¹⁹ Mehmet Emin Yurt, "Kur'an'da Haset Kavramı", **Şarkiyat İlimi Araştırmalar Dergisi**, 2018, C: X, Sayı: 3, s. 849-872.

*Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım*²⁰ ve Âdem Dölek'in "*Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi*"²¹ isimli makaleleridir. Tez seviyesinde ise Reşit Özer'in "*Kur'an-ı Kerim'de Haset-İnanç İlişkisi*"²² isimli çalışması 2017'de tamamlanmıştır. Ayrıca Nevzat Bilir'e ait "*Kuran'da Haset Kavramı*"²³ ve Tuba Tatar'a ait "*Kur'an Kıssaları Bağlamında Haset*"²⁴ adlı tez çalışmalarının, İslam Araştırmaları Merkezi sisteminde şu an devam ettiği gözükmemektedir.

Reşit Özer'e ait "*Kur'an'da Haset-İnanç İlişkisi*" isimli tez, hasedin duygusal boyutunu inceleyip inanca olan etkisini belirtmeye çalışmıştır. Haset-inanç ilişkisini ortaya koymayı amaçlayan bir eser olması nedeniyle haset kavramıyla ilgili sathi bilgi vermiştir. Biz ise hasedi itikadî, amelî ve ahlakî noktadan değerlendirerek; haset ve ilişkili olduğu kavramlar hakkında daha mufassal bir çalışma yaptık.

Tezde 'gıpta, gayret, hıkd' gibi Kur'anî olmayan kavramlar zikredilmiştir. Biz ise kavramlarımızı tamamen Kur'an çerçevesinde belirledik. Bununla beraber 'gıpta, gayret' gibi hasetle münasebeti olduğu halde Kur'an'da zikredilmeyen kavramları alt yazılarda izaha çalıştık. Özellikle teknik olarak hasede benzeyen gayret kavramının kullanıldığı iki anlama da vurgu yaptık. Mezkûr tezde gayret kavramı, sadece 'namusu koruma' anlamıyla alınmış, gayret-i dîniye ve insanların maslahatını temenniye ihtiva eden manaya hiç değinilmemiştir.

Söz konusu tez, haset manasını tazammun eden kıssaların bir kısmını da zikretmiştir. Ancak biz farklı olarak Kur'an-ı Kerim'de, şeytanın âdemoğluna, İsrailoğullarının Tâlût'a, Hz. Peygamber dönemindeki kâfirler de dâhil olmak üzere geçmiş kavimlerdeki ileri gelen bütün inkârcıların hem peygamberlerine ve hem de müminlere haset ettiğini, ayrıca Ehl-i kitabın kendi içlerinde de birbirlerine karşı haset ettiklerini tespit ederek çalışmamıza aldık. Diğer taraftan da bazı ayet-i kerimelerden gerek erkek ve kadın cinsinin birbirine karşı gerekse zengin fakire ve

²⁰ Faruk Vural, "Yusuf Suresi Bağlamında Kıskançlık Ve Haset Duygularına Psikolojik Bir Yaklaşım", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, cilt 13, sayı 2, 2011, s. 127-152.

²¹ Âdem Dölek, "Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Şanlıurfa, 2002, sayı: 4, C: X, s. 39-82.

²² Reşit Özer, **Kur'an-ı Kerim'de Haset-İnanç İlişkisi**, Iğdır Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.

²³ Nevzat Bilir, **Kuran'da Haset Kavramı**, Atatürk Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Danışman: Yusuf Çelik.

²⁴ Tuba Tatar, **Kur'an Kıssaları Bağlamında Haset**, Ankara Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Danışman: İdris Şengül.

fakirin de zengine karşı haset edebileceğini saptayarak bu hususu da tezimizde işledik.

Mezkûr tez, hasedin sebep ve sonuçları hususunda geçmiş müelliflerin yapmış olduğu tasnifleri²⁵ tekrar ederken biz tamamen Kur'anî kavramları kullanarak Kur'an odaklı orijinal bir çalışma yapmaya gayret ettik. Yine güncel Arapça kaynaklardan istifade edilmediğini müşahede ettik. Biz ise bu konuyla ilgili Arapça yazılmış, kitap, makale ve tez araştırması da yaptık. Elde edebildiklerimizden de istifade etmeye çalıştık. Sonuç olarak gerek istifade ettiğimiz dokümanlar gerek ele aldığımız konunun kapsamı ve gerekse yöntemimiz açısından farklılığın olduğu kanaatindeyiz.

Yaptığımız araştırmalar neticesinde haset kavramının Kur'an-ı Kerim çerçevesinde mufassal bir şekilde ele alınmadığı ve hasetle alakalı yapılan bir kısım akademik tez çalışmalarının da yetersiz olduğu müşahade edilmiştir.

---

²⁵ Hâris b. Esed el-Muhâsibî, **er-Riâye li-Hukûkillâh ve'l-Kıyâm bihâ** (Nefs Muhâsibesinin Temelleri), Çev. Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 5. Baskı 2014; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed Gazâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, I-VIII, Çev. Abidin Sönmez, Ömer Sönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2016; Birgivi, Mehmed Efendi: **Tarîkat-i Muhammediyye Tercemesi**, Çev. Nedim Yılmaz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2015; Âdem Dölek, "Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi", **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, HÜİF Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 2002, sayı: 4, C: X, s. 39-82; Nurettin Turgay, "İslam'da Haset Kavramı", **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2004; Ramazan Yazçıçek, **Haset**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2. Baskı 2014; Mehmet Emin Yurt, "Kur'an'da Haset Kavramı", **Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi**, 2018, C: X, Sayı: 3, s. 849-872.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASET KELİMESİNİN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. HASET KELİMESİNİN MAHİYETİ

1.1. Etimolojik Kökeni ve Sözlük Anlamı

Kavramların anlamının doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için evvelâ kelimenin etimolojik kökeninin, sözlük ve terim anlamınının tespit edilmesi ve analizinin yapılması gerekmektedir. Zira kavramların, lügat anlamlarıyla uzaktan veya yakından bir anlam ilişkisi vardır. Bu sebeple biz de evvela haset kavramıyla aynı kökten türemiş bazı kelimelerin lügat anlamlarını hadisi şeriflerden, ilk dönem lügatlerden ve şiirlerden istifade ederek açıklamaya çalışacağız.

Arapça ‘h-s-d’ (ح-س-د) kökünden türeyen “haset” kavramının ne anlama geldiğini ortaya koymadan önce bu kökün fiil türevlerini tespit etmek gerekmektedir. Arapçada “hased” kelimesinin fiil sığıları ve mastarları lügat âlimlerinin çoğunluğuna göre iki farklı babdan gelmektedir.¹

Birincisi: Sülasi birinci babdan *fe’ale-yef’ulü* (فَعَلَ يُفَعِّلُ) vezninde “*hasede-yahsüdü-haseden-hasden²-hasâdeten ve husûden*”³ حَسَدًا - يَحْسُدُ - حَسَدًا - حَسَدًا - حَسَادَةً

¹ Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüğa**, Tahk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru’l-Kavmiyyeti’l-Arabiyye, Kahire, 1964, C: IV, s. 280; Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, **Mu’cemü’s-Sihâh**, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 2012, s. 232; Neşvân b. Said el-Himyerî, **Şemsü’l-Ulûm ve Devâü Kelâmi’l-Arabi mine’l-Külûm**, Dâru’l-Fikr, y.y., t.y., C: III, s. 1444; İbn Manzûr Ebü’l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî, **Lisânü’l-Arab**, Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1970, C: III, s. 166; Ebu’t-Tâhir Meccüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü’l-Muhît**, el-Müessesetü’l-Mısriyye, Mısır, 1983, C: I, s. 285; Mehmed b. Mustafa el-Vânî, **Vankulu Lügati**, Haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, C: I, s. 539; Muhammed Murtaza el-Hüseynî ez-Zebîdî, **Tâcü’l-Arûs min Cevâhiri’l-Kâmûs**, et-Türâsü’l-Arabî, Kuveyt, 1994, C: VIII, s. 25; Luvis Ma’luf, **el-Müncid fi’l-Lüğati ve’l-A’lâm**, Katolik Matbaası, Beyrut, t.y., s. 133; Cübran Mes’ûd, **er-Râid Mu’cemün Lüğaviyyün Asriyyün**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1992, s. 568; Muallim Butrus el-Bustânî, **Kutru’l-Muhit Kâmusun Lüğaviyyün Müyesserun**, Mektebetü Lübnân, Lübnan, 1987, s. 112; Şeyh Ahmet Rıza, **Mu’cemü Metni’l-Lüğa**, Dâru Mektebeti’l-Hayat, Beyrut, 1958, C: II, s. 84; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, **Tertîbü’l-Kamûsi’l-Muhit**, Dâru’l-Fikr, Halep, 1970, C: I, s. 639; Abdussamed Ali Mahrûs, İkbâl Zeki Süleyman, **Mucemü’l-Kebir**, Kahire Arap Dil Akademisi, Mısır, 2000, C: V, s. 322-324.

² Sâhib İsmail b. Abbâd, **el-Muhit fi’l-Lüğa**, Tahk. Şeyh Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, I-XIV, Âlimü’l-Kütüb, Beyrut, 1994, C: II, s. 476; Ezherî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280; Himyerî, **a.g.e.**, C: III, s. 1444; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; (Misbah sahibi, Sîn’in sükûn ile

(حُسُودًا) şeklinde gelmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de üç ayette birinci babdan fiil olarak kullanılmaktadır.⁴

İkincisi: Ahfeş (ö. 177/793)'in naklettiği⁵ üzere sülasi mücerredin ikinci babından *fe'ale-yef'ilü* (فَعَلَ يَفْعُلُ) vezninde “*hasede-yahsidü-haseden-hasâdeten ve husûden*” (حُسُودًا - حَسَادَةٌ - حَسَدًا - يَحْسِدُ - حَسَدًا) şeklinde gelir.⁶

el-Hâdî ilâ Luğati'l-Arab'ın müellifi Hasan Saîd el-Kermî'ye göre bu fiil, sülasi beşinci babdan *'fe'ule-yef'ulü'* (فَعَلَ يَفْعُلُ) vezninde *'hasûde-yahsüdü-hasâdeten'* (حَسَادَةٌ - يَحْسِدُ - حَسَدًا), sıfat-ı müşebbehesi ise *'hasîdü'n'* (حَسِيدٌ) şeklinde gelir. Ancak el-Kermî, bu fiilin ihmal edildiğini söylemiştir.⁷

Arap Dilbilimcisi Ezherî (ö. 370/980), Ebu'l-Abbas'ın, İbnü'l-A'râbî'den (ö. 231/846) *'el-hasdelü/el-hisdilü'*⁸ (الْحَسْدَلُ) kelimesinin *'el-kurâdü'* (الْقُرَادُ) (kene) olduğunu rivayet ettiğini, “el-hasedü” kavramının da bu kelimedenden alındığını ve bu kelimedeki ‘lam’ harfinin ziyade olduğunu ileri sürer. Nitekim hasedin, kenenin cildi açıp kanı emdiği gibi insanın kalbini kuşatıp zehirlediğini ifade eder. Dolayısıyla bazı lügat âlimleri “el-hasedü” kavramının, “el-kaşrü” manasında olduğunu söyler.⁹ *'el-Kaşru'* (الْقَشْرُ) kelimesi, ‘bir şeyin kabuğunu soymak, çıkarmak, bir şeyi kaldırıp açmak, çekip çıkarmak, açmak’¹⁰ gibi anlamlara geldiği için aralarında bir anlam ilişkisi olduğu gözükmektedir.

---

okunmasını da tecviz etti fakat birincisinin kullanımı daha çoktur.); Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, **a.g.e.**, C: II, s. 84; Zâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 639.

³ Ezherî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280; Cevherî, **a.g.e.**, s. 232; Himyerî, **a.g.e.**, C: III, s. 1444; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 166; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, **a.g.e.**, C: II, s. 84; Zâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 639.

⁴ Nisa 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/5.

⁵ Sâhib, **a.g.e.**, C: II, s. 476; Ezherî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280; Cevherî, **a.g.e.**, s. 232; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 166; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, **a.g.e.**, C: II, s. 84; Zâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 639; Ma'luf, **a.g.e.**, s. 133; Cübran, **a.g.e.**, s. 568; Bustanî, **a.g.e.**, s. 112.

⁶ Vankulu Lügati'nde “hasede” fiilinin birinci babtan geldiğinde mastarının “husûden”, ikinci babtan geldiğinde ise “haseden” şeklinde geleceği ifade edilmişse de Kur'an-ı Kerim'de bu fiil birinci babtan kullanıldığı halde mastarının “haseden” şeklinde gelmesi sebebiyle Vankulu'nda ki bu ifadeyi kabul edemiyoruz.

⁷ Hasan Saîd el-Kermî, **el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab**, Dâru Lübnan, Lübnan, t.y., C: I, s. 461.

⁸ Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25. (kesre ile okur)

⁹ Ezherî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 166; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, **a.g.e.**, C: II, s. 84.

¹⁰ Vankulu, **Vankulu Lügati**, C:I, s. 892; Serdar Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık, İstanbul, 1995, s. 706; Arif Erkan, **el-Beyân**, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004, C: II, s. 1873.

Haset kelimesine, ‘ehsede-yühsidü-ihsâden’ (أَحْسَدَ - يُحْسِدُ - إِحْسَادًا) şeklinde *if’âl* (أفعال) babında geldiği zaman “*haset edici bulmak*” manası verilir. Mesela; ‘Ehsede fülânün fülânen’ (احسد فلان فلانا) ‘Fulan kişi, fulan kişiyi haset edici buldu.’ Yine bir kimse, ahlakını ve karakterini bilmediği bir kimseyle arkadaşlığı neticesinde o kimse hakkındaki kanaatini, - صَحْبَتُهُ فَأَحْسَدْتُهُ أَيْ وَجَدْتُهُ حَاسِدًا - “Sahibtühû fe ehsettühû ey vecettühû hâsiden” yani “Ona refâkat ettim ve onu haset edici buldum”¹¹ cümlesiyle ifade eder. Mübâlağa ism-i fâil manası da verildiği olmuştur. [عَاشِرْتُ زَيْدًا فَأَحْسَدْتُهُ أَيْ وَجَدْتُهُ حَاسِدًا لِلنَّاسِ] “Ben Zeyd ile arkadaşlık ettim ve onu çok haset edici buldum” misâlinde olduğu gibi.¹²

Tef’îl (تَفْعِيل) babında, “*hassede-yühassidü-tahsîden*” (حَسَدَ - يُحْسِدُ - تَحْسِيدًا) şeklinde geldiği zaman ‘*haset etti*’ manasındadır.¹³ Ancak bu babın binası *teksir* (تَكْثِير) için¹⁴ olduğundan ‘hasette ileri giden, çokça haset eden’ anlamı verilmiştir. Meselâ; Ebu’l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688)’ye ait şu şiirde görüldüğü üzere ilk dönem şiirlerde bu sığada kullanımlar mevcuttur.

وَتَرَى اللَّيْبَ مُحْسَدًا لَمْ يَجْتَرِمِ
شَتَمَ الرَّجَالَ وَعَرَضَهُ مَشْتُومًا

“Akıllı/anlayışlı kimseyi çokça haset edilmiş olarak görürsün. Hâlbuki o, kendi şerefine/itibarına hakaret edildiği halde insanlara hakaret/küfür ederek cürüm işlemiş değildir.”¹⁵

Yine Arap şairi Ahvas b. Muhammed’in (ö. ?) şu şiirini de örnek verebiliriz:

إِنِّي عَلَى مَا قَدْ عَلِمْتُ مُحْسَدًا
أَنْمِي عَلَى الْبُغْضَاءِ وَالشَّنَانِ

*Muhakkak ki ben, bildiğin üzere çokça haset olunuyorum. Benim de düşmanlıkla karışık kin ve nefretim büyüyor/artıyor.*¹⁶

¹¹ Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belağa*, Tahk. Muhammed Bâsil Uyûnu’s-Sûd, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Lübnan, 1998, C: I, s. 147; Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, *a.g.e.*, C: II, s. 84; Zâvî, *a.g.e.*, C: I, s. 639; Ma’luf, *a.g.e.*, s. 133; İbrahim Enîs ‘vd’, *Mu’cemü’l-Vasît*, Kahire Arap Dil Akademisi, Kahire, 1972, C: I, s. 178.

¹² Kermî, *a.g.e.*, C: I, s. 461.

¹³ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 166; Zebîdî *a.g.e.*, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, *a.g.e.*, C: II, s. 84; Zâvî, *a.g.e.*, C: I, s. 639; Ma’luf, *a.g.e.*, s. 133; Cübran, *a.g.e.*, s. 568; Bustanî, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁴ Şeyh Rıza, *a.g.e.*, C: II, s. 84.

¹⁵ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 166; Zebîdî, *a.g.e.*, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

Haset kavramının, ilk dönem şairlerden nakledilen bu şiirlerde, terim anlamında yani olumsuz olarak kullanıldığını müşahade etmekteyiz. Beyitlerin ikinci mısraları, bize bunu göstermektedir. Zira kişi kendisine gıpta edene düşmanlık duyguları beslemez. Ancak haset edene, kıskanana karşı menfi duygular gelişir. Buradan ilk dönem Arap şiirinde hasedin olumsuz anlamda kullanıldığını görmekteyiz.

Tefâ'ül (تَفَاعُل) babından ise, ‘hasetleşmek,¹⁷ iki taraftan her biri diğerine haset etti’¹⁸ demektir. *“tehâsede’l-kavmü”*, تَحَاسَدَ الْقَوْمُ : حَسَدَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا وَ دَبَّ الْحَسَدُ بَيْنَهُمْ, ‘onların bazısı bazısına haset etti’¹⁹ ve aralarında haset yayılmaya başladı, haset aralarını kapladı, istila etti²⁰ anlamlarına gelmektedir. Bu sığaya örnek olarak Müslim (ö. 261/875)’de geçen şu hadisi şerifi de verebiliriz. Bu haberde Peygamber Efendimiz (s.a.s), müminlere karşılıklı olarak birbirlerine haset etmemelerini emretmektedir.

لَا تَحَاسَدُوا، وَلَا تَبَاغَضُوا، وَلَا تَدَابَرُوا، وَكُونُوا عِبَادَ اللَّهِ إِخْوَانًا

*“Birbirinize haset etmeyin, birbirinize buğz etmeyin, birbirinize arka çevirmeyin; ey Allah’ın kulları, kardeş olun!”*²¹

Haset kavramının kullanımı çok olan isim türevleri ise lügatlerde ve şiirlerde şöyledir:

Bu kelimenin mastarı, *‘haseden-hasden-hasâdeten ve husûden’* - حَسَدًا - حَسَدًا) (حَسَدًا - حَسَادَةٌ şeklinde gelmektedir. Ancak bunlar içerisinde yalnızca *‘haseden’* mastarı, Kur’an-ı Kerim ve hadisi şeriflerde kullanılmıştır. Cahiliye dönemi ve ilk dönem şiirlerinde de yine kullanımı en yaygın olan *‘haseden’* mastarıdır. Gerçi her ne kadar Vankulu’nda Ahfeş (ö. 177/793)’ten rivayetle haset kelimesinin birinci baktan olduğu takdirde *“husûden”*, ikinci baktan olduğu takdirde ise *“haseden”*

¹⁶ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen el-Merzûkî, *Şerhu Dîvânî'l-Hamâseti Ebî Temmâm*, Daru'l-Ceyl, Beyrut, 1991, C: I, s. 222; Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

¹⁷ Vankulu, *a.g.e.*, C: I, s. 539.

¹⁸ Ma'luf, *a.g.e.*, s. 133; İbrahim Enîs ‘vd’, *a.g.e.*, C: I, s. 178.

¹⁹ Ezherî, *a.g.e.*, C: IV, s. 280; Cevherî, *a.g.e.*, s. 232; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 166; Zebîdî, *a.g.e.*, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, *a.g.e.*, C: II, s. 84; Zâvî, *a.g.e.*, C: I, s. 639; Bustanî, *a.g.e.*, s. 112.

²⁰ Kermî, *a.g.e.*, C: I, s. 461.

²¹ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Suûdi Arabistan, 1998, Kitâbü'l-Birr, s. 1034, No: 2559.

olacağı²² ifade edilse de Kur'an-ı Kerim, hadisi şerifler ve Arap şiiri bu iddianın aksini göstermektedir.

Mesel'de: (الْحَسَدُ مَطِيَّةُ النَّعْبِ) “*el-Hasedü matiyyetü't-te'ab*” denilir. Yani, “*haset, yorgunluğun/sıkıntının sebebidir/vasıtasıdır/bineğidir.*”²³

Ve yine (إِنَّ الْحَسَدَ يَأْكُلُ الْجَسَدَ) “*Inne'l-hasede ye'kü'lü'l-cesed*” denilir. Yani, “*Muhakkak haset, cesedi yer.*”²⁴

Bu kavramın şiirlerde kullanımı hakkında Abbasi dönemi şairlerinden Ebu'l-Alâ el-Maarri (ö. 449/1057)'nin şu şiirini örnek verebiliriz:

إِنْ كَانَ قَلْبُكَ فِيهِ خَوْفٌ بَارِئِهِ   فَلَا تُجَاوِزْ حِدَارَ اللَّهِ بِالْحَسَدِ

“*Eğer kalbinde Yaraticının korkusu varsa Allah'ın hasetle ilgili yasağını çiğneme!*”²⁵

Bu kelime mastar sığasında; ‘haset etmek, kıskanmak, Allah'ın başkalarına verdiği nimeti kerih görmek, istememek, zevalini temenni etmek, bazen de o nimetin izalesine çalışmak’²⁶ demektir.

İsm-i fâil (حاسِد) ve sıfat-ı müşebbehe (حَسُود) sığaları da çokça kullanılan isim türevlerindedir. Kur'an-ı Kerim'de yalnız Felak Sûresi'nde ism-i fâil olarak gelen bu kelime, Arap şiirlerinde hem ism-i fâil hem de sıfat-ı müşebbehe sığasında çokça kullanılmıştır. Bu iki kalıp da ‘haset edici ve ister erkek olsun ister kadın olsun tabiatı/karakteri/mizacı haset olan kişi’²⁷ manasına gelmektedir. İsm-i fâilin çoğulları, ‘*hussâdün-hussedün-hasedetün*’ (حَسَادٌ - حَسَدٌ - حَسَادَةٌ)’dür. Zemahşerî (ö. 538/1144), ism-i fâilin çoğulu olan ‘*hussâdün ve hussedün*’ sığalarının tehâsüd için olduğunu ve karşılıklı hasetleşmeyi ifade ettiğini söyler.²⁸

²² Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539.

²³ Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322.

²⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, s.147.

²⁵ Ebu'l-Âlâ el-Maarri, **el-Lüzûmiyyât**, tahk: Emin Abdulaziz el-Hancı, Mektebetü'l-Hancı, Kâhire, 1924, C: I, s. 271.

²⁶ Ezherî, **a.g.e.**, C: IV, s. 280; Cevherî, **a.g.e.**, s. 232; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III s. 166; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Şeyh Rıza, **a.g.e.**, C: II, s. 84; Cübran, **a.g.e.**, s. 568; Bustânî, **a.g.e.**, s. 112; Mahmut Çanga, **Kur'an-ı Kerim Lugatı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991, s. 143.

²⁷ Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 539; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; Ma'luf, **a.g.e.**, s. 133; Bustânî, **a.g.e.**, s. 112; İbrahim Enîs ‘vd’, **a.g.e.**, C: I, s. 178.

²⁸ Zemahşerî, **a.g.e.**, s. 147.

İsm-i fâilin çoğuluna örnek olarak meselde: *“men edebe evlâdehû erğame hussâdehû”* denilir. Yani *“kim evladını edeplendirirse hasetçilerini öfkelenendirir/alçaltır.”*

Yine ismi fâile örnek olarak şu şiirde Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661) şöyle demiştir:

فَمَوْتُ الْفَتَى خَيْرٌ لَهُ مِنْ قِيَامِهِ   بَدَارِ هَوَانٍ بَيْنَ وَاشٍ وَ حَاسِدٍ

*“Kişinin ölümü, haset edici ve fesatçı insanların arasında rezil bir hayat yaşamasından daha hayırlıdır.”*²⁹

İsm-i fâilin çoğuluna da örnek olarak Mütenebbî (ö. 354/965)’nin şu şiirini verebiliriz:

أَزِلْ حَسَدَ الْحَسَادِ عَنِّي بِكِبَّتِهِمْ   فَأَنْتَ الَّذِي صَيَّرْتَهُمْ لِي حُسَدًا

*“Hasetçilerin hasedini onları bastırarak benden izale et! Zira onları bana hasetçi yapan sensin.”*³⁰

‘el-Hasûdü’ kelimesinin çoğulu ‘husudün’ (حُسُدٌ)’dür. Mesel’de: *الْحُسُودُ لَا يَسُودُ* ‘el-Hasûdü lâ yesûdü’ denilir. Yani, *“haseçi, bir şeyin lideri/sahibi olamaz.”*³¹

Sıfat-ı müşebbeheye örnek olarak şu şiirde Ebû Temmâm (ö. 231/846) demiştir ki;

وَإِذَا أَرَادَ اللَّهُ نَشْرَ فَضِيلَةٍ   طُوِيَتْ أَتَاحَ لَهَا لِسَانَ حَسُودٍ

*“Allah, örtülmüş bir faziletin yayılmasını murat ettiği zaman bir hasetçinin lisanını takdir eder/hazırlar.”*³²

‘el-Mahsede’ (الْمَحْسَدَةُ), *el-hasedü* manasında olup³³ ‘mal, mevki, hal güzelliği vb. şeylerden insanın kıskanılmasına, haset edilmesine sebep olan³⁴, insanı haset edilmeye sürükleyen şey³⁵ demektir.

²⁹ Naîm Zerzur, *Dîvânu’l-İmam Ali*, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1995, s. 63.

³⁰ Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

³¹ Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

³² Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

³³ Mahrûs, Süleyman, *a.g.e.*, C: V, s. 322.

³⁴ İbrahim Enîs ‘vd’, *a.g.e.*, C: I, s. 178; Kermî, *a.g.e.*, C: I, s. 461.

³⁵ Ma’lûf, *a.g.e.*, s. 133.

'*el-Mahsedetü mefsedetün*' (الْمَحْسَدَةُ مَفْسَدَةٌ) denilir. Yani, *kıskanılacak/haset edilecek şeyler fesada götürendir/zarara sebeptir*.³⁶

Haset kavramının anlam alanı, vahyin nüzul sürecindeki şiirler, ilk dönemlerden itibaren telif edilmiş lügatler ve meseller incelenerek tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak 'haset' kavramı, islamdan önce ve sonraki dönemlerde, bütün formatlarda nimet sahiplerini çekememe, onların elindeki nimet ve imkânların yok olmasını isteme veya o nimetlerin kendisine geçmesini arzu etme manasında kullanılmıştır. Yalnız Hz. Peygamber'in hadislerinde mecaz olarak 'gıpta/imrenme' anlamında kullanıldığı görülmüştür.

1.2. Terim Anlamı

Arapça bir kavram olan "haset" kelimesi, genel olarak başkasının nimetinin veya faziletinin kendisine geçmesini veya o nimet ve faziletin o kimseden yok olmasını temenni etmek şeklinde anlaşılmaktadır. Hatta bu kavramın Arapça'ya yakın dil gruplarında dahi hem telaffuz hem de anlam olarak birbirine yakın olduğu görülmektedir. Mesela; İbranice'de "*hâsad*" (حَاسَدٌ) şeklinde olup 'haset etmek ve hakir görmek, küçümsemek' manasınadır. Süryanice'de de "*hsad*" (حَسَدٌ) şeklinde olup 'hakir görmek, intikam ve kin' manalarına gelmektedir.³⁷

Hadis kaynaklarında nakledilen şu iki rivayet de Hz. Peygamber'in haset kavramını hangi anlamda kullandığını göstermesi açısından önem arz etmektedir:

إياكم والحسد، فإن الحسد يأكل الحسنات كما تأكل النار الحطب

"*Hased etmekten sakınınız. Biliniz ki, ateşin odunu yok ettiği gibi haset de iyilikleri yok eder.*"³⁸

لَا حَسَدَ إِلَّا فِي اثْنَيْنِ، رَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ مَالًا فَسَلَّطَ عَلَى هَلَكَتِهِ فِي الْحَقِّ، وَرَجُلٌ آتَاهُ اللَّهُ الْحِكْمَةَ فَهُوَ يَقْضِي بِهَا وَيُعَلِّمُهَا

³⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, s. 147; Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322; İbrahim Enîs 'vd', **a.g.e.**, C: I, s. 178.

³⁷ Mahrûs, Süleyman, **a.g.e.**, C: V, s. 322.

³⁸ Ebû Dâvud, "Edeb", 52.

“Ancak iki kişiye haset/gıpta edilir: Bunlardan biri, Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı hak yolunda tüketme iradesine sahip kıldığı kişi, diğeri de Allah’ın kendisine ilim verdiği, hem bu ilimle amel eden hem de onu başkasına öğreten kişidir”³⁹

Bu iki hadiste zikredilen haset kelimeleri, bizzat Hz. Peygamber tarafından hem terim anlamında hem de gıpta/imrenme manasında kullanıldığını göstermektedir. Söz konusu farka ileride daha detaylı değineceğimiz için burada bu kadarla iktifa ediyoruz.

Lügat âlimi Ezherî (ö. 370/980), kişinin başkasının elindeki nimet ile olan münasebetini iki şekilde değerlendirmiştir. İnsanın, kardeşinin elindeki nimeti görmesi ve o nimetin onun elinden çıkıp kendisine geçmesini temenni etmesinin haset, nimetin kardeşinin elinden çıkmadan mislinin kendisinde de olmasını istemesinin ise gıpta olduğunu söyler.⁴⁰

Cevherî (ö. 400/1009) gibi bazı âlimler; hasedi, ‘kıskanılan kimsenin nimetinin kendisine geçmesini temenni etmesi’ şeklinde tanımlarken,⁴¹ Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi bir kısım âlim de hasedi, ‘kıskanılan kişinin nimetinin zevalini temenni etmek’⁴² olarak ifade etmiştir.

Hâris b. Esed el-Muhâsibî (ö. 243/857); hasedi, kitap ve sünneti delil göstererek haram olan ve haram olmayan haset diye iki kısma ayırmıştır. Bizim konumuza esas teşkil eden haram olan hasedi şöyle tarif etmektedir: ‘Kişinin herhangi bir kimsede bulunan dînî veya dünyevî bir nimeti gördüğü veya işittiği zaman hoşlanmaması, o nimetin ondan yok olmasını istemesidir.’⁴³

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), hasedi, ‘birinin durumunun senden aşağıda olmasını temenni etmendir’⁴⁴ şeklinde tarif etmiştir.

---

³⁹ Buhârî, “İlim”, 73.

⁴⁰ Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüğa**, C: IV s. 280.

⁴¹ Cevherî, **Mu’cemü’s-Sıhah**, s. 232; Ali b. Muhammed es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî, **Kitâbü’t-Ta’rifât**, Mektebetü Lübnân, Beyrût, 1985, s. 92.

⁴² Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, s. 147.

⁴³ Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 554.

⁴⁴ Ebû Hilâl el-Askerî, **el-Furûq fi’l-Lüğa** (*Arap Dili’nde ve Kur’an’da Farklar Sözlüğü*), Çev: Veysel Akdoğan, İşâret Yayınları, İstanbul, 2013, s. 174.

Haset konusunda birçok müfessir ve mutasavvıf âlime kaynaklık eden, bu konuda kendisine kadarki dönemde en teferruatlı bilgileri telif edip ilim dünyasına sunan Hücetü'l-İslâm İmam Gazzâlî (ö. 505/1111) hasedi, olumlu ve olumsuz olarak iki kısma ayırdıktan sonra şöyle söyler. “Haset, kişinin haset ettiği kimsenin elindeki nimetin yok olmasını istemesi veya o nimetin kendisine geçmesini istemesi veya o nimetin sahibinde kalmakla beraber mislinin kendisinde olması, aksi takdirde sahibinin de elinden çıkmasını istemesi yahut o nimetin sahibinde kalmasını bununla beraber mislinin kendisinde de olmasını temenni etmesidir.”⁴⁵

Râgıb el-İsfahânî (ö. 505/1111)'ye göre haset, ‘bir nimetin, onu hak eden kimsenin elinden gitmesini temenni etmek, arzulamak ya da dilemektir. Bazen bunun yanında o nimeti ortadan kaldırmaya yönelik bir çaba veya gayret de bulunur.’⁴⁶

Râzî (ö. 606/1210)'ye göre haset, ‘başkasında olan bir nimetin, ondan giderilip kendisine verilmesini şiddetle istemektir.’⁴⁷

Kurtubî (ö. 671/1273) de meşhur tefsirinde hasedi, memduh ve mezmum diye taksim ettikten sonra mezmum hasedi şöyle ifade eder: ‘Mezmum haset, kişinin Müslüman kardeşi üzerindeki Allah’ın nimetinin zevalini temenni etmesidir. Bu arada o nimetin kendisine geçmesini istemek ile istememek arasında da fark yoktur.’⁴⁸

Birgivî (ö. 981/1573) hasedi, ‘Allah Teâla’nın bir kimseye lüftettiği dini ve dünyevi faydası bulunan nimetin, o kişinin elinden çıkmasını veya ona hiç ulaşmamasını temenni etmesi ve hasetçinin kendi içerisinde hâsıl olan bu haset duygusunu yadırgamadan hoş görmesi’ şeklinde tanımlamaktadır. Bu tariften sonra da ‘yok olması arzu edilen şey, eğer kişiye ahirette zarar verecek bir nimet ise o

---

⁴⁵ Gazzâlî, **İhyâ**, C: V, s. 576.

⁴⁶ Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010, s. 125.

⁴⁷ Ebu Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2008, C: XI, s. 375.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'an**, Tahk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006, C: II, s. 56.

takdirde onun zail olmasını temenni etmenin' haset olmayacağına dikkat çekmektedir.⁴⁹

Muallim Butrus el-Bustanî (ö. 1883)'nin tanımı ise şöyledir: 'Haset, kalbin, insanların mal ve mülklerinin çokluğu sebebiyle karışık duygular yaşaması ve onların sevinçleri sebebiyle de üzülmesi ve kederlenmesidir.'⁵⁰

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942)'da bir takım rivayetlerde bulunduktan sonra bu kavramı şöyle izah eder: Hasette asıl olan mana bir nimetin, bir faziletin, bir olgunluğun sahibinden gitmesini arzu etmek, kendisine geçmesini, gerek istesin ve gerekse istemesin, başkasında bulunmasını mutlaka çekememektir. Öyle ki, 'Onunki onda dursun da sana da verelim' deseler memnun olmaz, keşke onunki mutlaka gitse de kendisine hiçbir şey verilme bile hoşuna gider. Özellikle haset olunan nimet, hasetçi tarafından gasp olunmak mümkün olmayan şahsî faziletler ve nefsi olgunluklar kabilinden olursa, haset eden o zaman tam bir fazilet düşmanı kesilir ve onu kendine döndüremediğinden dolayı haset ettiği kişiyi haksız yere mutlaka yok etmekle teselli bulmak ister. Hulasa, hasetçi, kendinin iyiliğini değil, diğerinin kötülüğünü ister. Eğer başkasından kaybolmasını istememekle beraber, kendisine de onun gibisini veya daha iyisini isterse, o haset etmek değil, gıpta etmek, imrenmektir.⁵¹

Seyyid Kutup (ö. 1966)'a göre haset, "Allah'ın bazı kullarına verdiği nimete karşı kişinin içten tepki göstermesi ve o nimetin onun elinden alınmasını dilemesidir. İsterse haset eden adam bu iç tepkisinden sonra kin ve öfkenin etkisiyle o nimetin yok edilmesi için bir çaba sarf etsin isterse iç tepkisinin sınırında dursun fark etmez. Haset, bu türden iki tepkiyi doğurmakta ve onlara zemin hazırlamaktadır."⁵²

Ebu'l A'lâ el-Mevdûdî (ö. 1979); hasedi, 'bir şahsın Allah'ın verdiği bir nimet ya da faziletin başkasında da bulunmasından hoşlanmaması veya o nimetlerin

---

⁴⁹ İmam Birgivî, **Tarîkat-i Muhammediye Tercemesi**, Çev. Nedim Yılmaz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 198.

⁵⁰ Bustânî, **Kutru'l-Muhît**, s. 112.

⁵¹ Muhammed Hamdî Yazır, **Hak Dîni Kur'an Dili**, Sad. Nedim Yılmaz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2019, C: X, s. 481.

⁵² Seyyid Kutub, **Fî Zılâli'l-Kur'an**, Çev. M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir Karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979, C: XVI, s. 446.

ondan alınıp kendisine verilmesini ve eğer kendisine verilmediyse başkasına da verilmemesini istemesi⁵³ şeklinde tanımlamaktadır.

Bugün dilimizde haset; ‘kıskanma ve çekememezlik’⁵⁴ olarak tanımlanmaktadır. Kıskançlık ise hasetten daha geniş bir mana ile şöyle tarif edilmektedir: ‘Sevilen, sahip olunan veya münasebet halinde bulunulan şeyin başkalarıyla aynı tür ilişkiler içinde olmasına katlanamamak; esirgemek; haset etmek ve çekememektir.’⁵⁵

Şu ana kadarki bütün bu tanımlamaların dışında ayrıca İbn Manzûr (ö. 711/1311), Arapların (حَسَدَنِيَ اللهُ إِنْ كُنْتُ أَحْسَدُكَ) “eğer ben sana haset edersem Allah da bana haset eder” gibi hasedin Allah’a izafe edildiği bir cümle kullandıklarını nakletmektedir. Ancak Allah’a hasedin nispet edilmesinin (عَاقِبَتِي عَلَى الْحَسَدِ) veya (جَارَانِي عَلَيْهِ) yani “eğer sana haset edersem Allah da hasedim sebebiyle beni cezalandırır” manasında olduğunu ve (وَ مَكْرُوا وَ مَكَرَ اللهُ) ayeti gibi mecazen kullanıldığını ifade etmektedir.⁵⁶

Tariflerini aktarmaya çalıştığımız âlimlerin bir kısmı hasedi, sadece kişinin din kardeşinin elindeki nimete karşı olan temennisi gibi ifade etmiş olsa da Kur’an-ı Kerim’de haset kavramının daha genel anlamıyla zikredildiği görülmektedir. Dolayısıyla hasedi şöyle tanımlayabiliriz: “*Maddî veya manevî nimet ve imkânların bir başkasının eline geçmemesini veya başkasının sahip olduğu nimetlerin kendisine intikal etmesini ya da o kimsenin elinden çıkmasını temenni etmek hatta bunun için çaba ve gayret sarfetmektir*”

Ayrıca hadisi şeriflerden ve bazı âlimlerin tariflerinden de anlaşıldığı üzere hasedin bir de müspet ciheti bulunmaktadır. Biz bu çalışmamızda hasedi tasnif ederek hem olumsuz hem de olumlu yönünü ele alarak izaha çalışacağız.

⁵³ Ebu’l A’lâ el-Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’an**, Çev. Ali Ünal vd., İnsan Yayınları, İstanbul, 2017, C: VII, s. 578.

⁵⁴ D. Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat, İstanbul, 15. Baskı 2001, s. 533.

⁵⁵ Doğan, **a.g.e.**, s. 769.

⁵⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 868. Ayrıca bkz. Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: II, s. 1405; Bustanî, **Kutru’l-Muhît**, s. 112; Şeyh Rızâ, **a.g.e.**, C: II, s. 84; Zâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 639.

1.2.1. Mezzum Haset (حسد مضموم)

Herhangi bir nimete mazhar olan kişi karşısında, insanların duygu ve psikolojileri birbirinden farklı olabilmektedir. Bu tavırlar, şöyle tanımlanmaktadır: Kişinin, başkasına ait bir nimetin benzerine kendisinin de sahip olmasını temenni etmesine ‘gıpta’, bu istekle yetinmeyerek aynı imkânı veya daha fazlasını elde etmek için çaba göstermesine ve müspet bir rekabete girmesine ‘münâfese’ denmektedir. Ancak başkasının sahip olduğu şeylerin onun elinden çıkmasını talep ve bu yolda ortaya konulan çaba ise, ‘haset’ diye nitelenmektedir.⁵⁷

Yani kişinin başkasının elinde bulunan nimete karşı olan münasebetini ve o nimete olan bakış açısını olumlu ya da olumsuz olarak tasnif etmek mümkündür. Dolayısıyla biz de haset kavramını, mezzum/muharrem/yerilen haset ve memduh/mubah/övülen haset şeklinde izah etmeye çalışacağız. Çalışmamızın esasını mezzum olan haset teşkil ettiği ve geride detaylı bir şekilde izah edildiği için burada ayrıca teferruatına değinmeyeceğiz.

1.2.2. Memduh Haset (حسد ممدوح)

Bu kısımda, tavır/muamele yönüyle hasede benzemesi sebebiyle klasik eserlerde, umumiyetle haset konusu içerisinde tetkik edilen gıpta ve gayret kavramlarını inceleyeceğiz.

Gıpta (غبطة); sülasi mücerredin ikinci babından mastar olup ‘haset etmek, temenni etmek, özenmek, imrenmek’ anlamına gelmektedir.⁵⁸

Gazâlî (ö. 505/1111), haset ile gıptayı kıyaslayarak der ki: “Haset, bir nimete karşı olur. Allah, bir kardeşine bir nimet ihsan ettiği zaman iki türlü durum ortaya çıkar. Birincisi, o nimeti, ona çok görüp nimetin ondan gitmesini istemektir. İkincisi, o nimetin ne varlığına sevinmek ne de yokluğuna üzölmektir. Fakat o kişinin sahip

⁵⁷ İsfahânî, **ez-Zerîa**, s. 245.

⁵⁸ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: I, s. 357; Ezherî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 59; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3208; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 503; Âsim Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3167.

olduğu varlığı gibi kendisinin de varlığının olmasını istemektir. Buna da ‘gıpta’ denilir.”⁵⁹

Kurtubî (ö. 671/1273) de hasedi iki kategoride değerlendirmektedir: Biri mezmûm/yerilen, diğeri mahmûd/övülen hasettir. Yerilen haset, Müslüman kardeşinden Allah’ın nimetinin zail olmasını temenni etmendir. Nitekim Allah Teâlâ, kitabında⁶⁰ bu tür hasedi zemmetmiştir. Övülen haset ise, sahih hadiste⁶¹ belirtildiği üzere birinin elindeki hayır olan nimete imrenmen, gıpta etmendir.⁶²

Cürcânî (ö. 816/1413), gıptayı; ‘bir nimetin, başkası için hâsıl olduğu gibi ondan zevalini istemeksizin kendin için de husulünü temenni etmeden ibarettir’ şeklinde tanımlamaktadır.⁶³

İbn Hacer (ö. 852/1449) de şöyle betimlemektedir: ‘Gıpta, kişinin, başkasına ait bir şeyin, o kimseden zail olmaksızın benzerini kendisi için temenni etmesidir. Eğer bu temenni, hırs ile olursa münafese diye isimlendirilir.’⁶⁴

Birgivî (ö. 981/1573)’ye göre; eğer kişi, başkasının elindeki nimetin yok olmasını istemez de onun benzerini kendisi için isterse bu, gıpta/imrenme ve rekabet olup haram değildir. Aksine dini şeylerde mendup, dünyevi şeylerde ise yerilen bir hırstır.⁶⁵

Naklettiğimiz bu bilgilere göre esasında gıpta ve haset anlam yönüyle birbirlerine zıttır. Ancak bu iki kavramı bir araya getiren şey, her iki kavramın da bir başkasına ait olan bir nesne karşısındaki duygu, düşünce ve davranış boyutundaki ilgi ve alakalarıdır. Yani, başkasının malik olduğu şeye rağbet cihetiyle müşterektirler. Şu kadar var ki; haset, o kişinin malik olduğu şeyin zevalini veya kendisine tahavvülünü temenni iken gıpta, o kişiden o şeyin zevalini değil, mislini kendisi için temennidir.

---

⁵⁹ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 568.

⁶⁰ Bakara 2/109; Nisâ 4/54; Felak 113/5.

⁶¹ Tirmizî, “Birr”, 24.

⁶² Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 313.

⁶³ Cürcânî, **a.g.e.**, s. 161.

⁶⁴ İbn Hacer, **a.g.e.**, C: I, s. 201. Ayrıca bkz. Semîra Mahmûd el-Medenî, “el-Hasedü Âsâruhü ve İlâcühü fi Zav’i’l-Kur’âni’l-Kerîm”, **Dâru’l-Manzûme**, Sudan, 2014, s. 113-144.

⁶⁵ Birgivî, **a.g.e.**, s. 201.

Haset kavramı, Kur'an-ı Kerim'de tamamen olumsuz anlamda zikredilmekte⁶⁶ ve Müslümanların bu kötü davranıştan uzak durması ve ondan kaçınabilmek için de Allah'tan yardım dilemesi⁶⁷ istenmektedir. Ancak Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir kısım hadisi şeriflerde⁶⁸ ve diğer bazı İslami kaynaklarda⁶⁹ haset kelimesi, mecazen gıpta manasında kullanılmaktadır. Birçok kaynak eser, hasedi tarif ve taksim ederken gıptayı, hasedin bir kısmı, bir cüzü olarak değerlendirmektedir.⁷⁰ Nitekim "*Tehzîbü'l-Lüga*" müellifi Ezherî (ö. 370/980), bu hususla alakalı şöyle söylemektedir: Gıpta, hasetten bir kısımdır ancak ondan hafiftir. Zira Nebi (s.a.s)'ye 'gıpta zarar verir mi' diye soruldu da, o da, 'evet, *'habt'in*⁷¹ *verdiği gibi*' buyurmuştur. Böylece gıptanın zararlı olduğunu fakat haset seviyesinde olmadığını haber vermiştir.⁷²

Kur'an-ı Kerim'de 'gıpta' kelimesi geçmemekle beraber bazı ayetlerde anlam olarak zikredildiği⁷³ görülmektedir. Mesela; Nisâ 4/32'de: "*Allah'ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) arzu edip durmayın. Erkeklerle kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin. Şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir*" buyrulmaktadır. Bu ayette ki "*kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri arzu etmeyin*" ifadesiyle hasedin, "*Allah'tan, O'nun lütfunu isteyin*" ibaresiyle de gıptanın kastedildiği nakledilmektedir.⁷⁴

Diğer taraftan Tevbe 9/55'de: "*Onların malları ve çocukları seni imrendirmesin. Allah, bununla ancak onlara dünya hayatında azap etmeyi ve canlarının kâfir olarak çıkmasını istiyor*" ve Tâhâ 20/131'de: "*Onlardan bazı*

⁶⁶ Bakara 2/109, Nisâ 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/5.

⁶⁷ Felak 113/5.

⁶⁸ Müsned, II, 9, 36; Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3.

⁶⁹ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 549; Mâverdî, **a.g.e.**, s. 433; Gazâlî, **İhyâ**, C: V, s. 568; Birgivî, **a.g.e.**, s. 201.

⁷⁰ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 549; İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: I, s. 357; Ezherî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 59; Gazali, **a.g.e.**, C: V, s. 568; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3208; Birgivî, **a.g.e.**, s. 201; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3167; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 503.

⁷¹ Habt: Ağacın yapraklarını ağaçtan düşürünceye kadar vurmak, sonra da bunun ağacın aslına ve dallarına zarar vermeksizin yerine yeni yaprakların gelmesini istemektir. (Ezherî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 59. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3208; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 503).

⁷² Ezherî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 59. Ayrıca bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3208; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 25.

⁷³ Nisâ 4/32; Tevbe 9/55, 85; Hicr 15/88; Tâhâ 20/131; Kasas 28/79-80; Mutaffifin 83/26.

⁷⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne**, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut, 2004, C: I, s. 409; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 504.

kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır” buyrulmaktadır. Birinci ayetteki “فَلَا تُعْجِبْكَ”/felâ tü'cibke”, ikinci ayetteki “وَلَا تَمُدَّنَّ”/velâ temüddenne” nehiy sığılarıyla, o kâfirlerin sahip olduğu mal, mülk, evlat ve makam gibi dünyalık nimetlere, geçici sıfatlara gıpta edilmemesi, imrenilip özenilmemesi istenmektedir. Hususiyetle Kasas 28/79’da Karun’un servetine gıpta eden cahil kimselerin tenkit edilmesi⁷⁵ ve Mutaffifîn 83/18-26’da cenneti elde etmek için iyilikte gıptanın ve rekabetin teşvik edilmesi⁷⁶ gıptanın da kendi içerisinde farklı yönleri olduğunu göstermektedir.

Bu sebeplerdir ki birçok İslam âlimi, bu konuda bir takım tasnifler yapmışlardır. Dini/uhrevi meselelerde gıptayı lüzumlu ve faydalı görürken, dünyevi hususlarda imrenme ve özentiyi tehlikeli addetmişlerdir. Zira gıpta edilen/imrenilen mal, mülk, evlat vs.’nin, kişinin akıbeti hakkında meçhul olması nedeniyle tavsiye etmemişlerdir. Haram olan şeye gıpta etmeyi zaten haram olarak nitelemişlerdir.⁷⁷

Hz. Peygamber’den rivayet edilmiş olan “Ancak iki kişiye haset/gıpta edilir: Bunlardan biri, Allah’ın kendisine mal verdiği ve bu malı hak yolunda tüketme iradesine sahip kıldığı kişi, diğeri de Allah’ın kendisine ilim verdiği, hem bu ilimle amel eden hem de onu başkasına öğreten kişidir”⁷⁸ mealindeki hadisi şerifte haset kelimesi, mecazen gıpta anlamında kullanılmıştır. Ve metinden anlaşıldığı üzere gıpta, insana dünyada ve ahirette fayda temin edecek dini bir amele hasredilmiş, bunun dışındaki fiillere kapı kapatılmıştır.

Netice olarak insanın dünya nimetlerine meyilli oluşu, onu zaman zaman başkasının sahip olduğu şeylerle alakadar olmaya itmektedir. Bu durum neticesinde kişide muhtelif bir takım duygu, tutum ve tavırlar meydana gelmektedir ki her biri,

⁷⁵ Kasas 28/79-80: Kârûn, zineti ve görkemi içerisinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzu edenler, “Keşke Kârûn’a verilen (servet) gibi bizim de (servetimiz) olsaydı. Şüphesiz o büyük bir servet sahibidir” dediler. Kendilerine ilim verilmiş olanlar ise, “Yazıklar olsun size! İman edip de iyi işler yapanlara Allah’ın vereceği mükâfat daha hayırlıdır. Ona da ancak sabredenler kavuşturulur” dediler.

⁷⁶ Mutaffifîn 83/26: “(Sonunda misk kokusu bırakan, ağzı kapalı saf bir içecekten içerler). İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışınlar.”

⁷⁷ Gıpta ve münafese, bazı kaynaklarda vâcip (farz), müstehap, mubah, haram şeklinde veya daha farklı çeşitleriyle tasnif edilmiştir. (Detaylı bilgi için bkz. Muhâsibî, a.g.e., s. 549-555; Gazâlî, İhyâ, C: V, s. 568; Birgivî, a.g.e., s. 201-202).

⁷⁸ Buhârî, “İlim”, 15, “Zekât”, 5.

birbirinden farklı isim almaktadır. Bu bağlamda gıpta; başkasına ait bir nimete alaka duyan kişinin, o kimseden, sahip olduğu nimetin zevalini istemeden benzerini kendisi için temenni etmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Ve haset ile gıpta arasındaki ortak nokta, kişinin, sahipsiz bir nesneye ya da herhangi bir meziyete istek duyması değil, başkasına ait bir nesne ya da fazilete ilgi duyması ve onu temenni etmesidir. Fakat bu iki kavramın ayrıldıkları husus, haset, o kimseden o nimetin zail olmasını isteme anlamında iken; gıpta, bu zevali talep etmeme manasını ifade etmektedir.

Memduh haset başlığı altında inceleyeceğimiz diğer bir önemli kavram da ‘gayret’ tir.

Gayret/غَيْرَةٌ, sülasi mücerredin dördüncü babından mastar olup ‘kıskanmak; gayret etmek, gayrete gelmek, istek, heves, şevk; kendine saygı, izzet-i nefis’ anlamlarına gelmektedir.⁷⁹

Gayret kavramı, iki türlü karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, kişinin kendi sahip olduğu şeyleri himaye/koruma manasındaki kıskanmadır.⁸⁰ Ki bu mana, hasedin Türkçe karşılığı olan ‘kıskanma’nın ikinci anlamıdır.⁸¹ Gayret’in ikinci manası ise, tutum ve yaklaşım yönüyle hasetle örtüşen ancak niyet itibariyle ondan ayrılan anlamdır. Kur’an-ı Kerim’de Hz. Nuh ve Hz. Musa’nın, kavimlerindeki azgın inkârcıların sahip olduğu güçlerinin zail olmasını ve musibete maruz kalmalarını temenni etmeleri⁸² misal olarak verilebilir. Zira nakledilen bu hadiselerde, peygamberlerin, kâfirlerin sahip olduğu şeylerin izalesini istemeleri, teknik olarak hasede benzer. Ancak onların, güç ve imkânlarını hem kendileri hem de insanlık aleyhine kullanmaları hasebiyle peygamberlerin bu kâfirler hakkındaki temennileri, genel manada tüm insanlığın selametini ve maslahatını ifade ettiğinden ‘haset’ değil ‘gayret’ olarak nitelenir.⁸³

⁷⁹ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: I, s. 783; Ezherî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 59; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3324; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 284; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 2242.

⁸⁰ Gayret: “Nam ve namusa hâlel getirecek hallerden hamiyet eylemek yani kıskanmaktır.” (Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 2242).

⁸¹ Kıskanma’nın birinci anlamı, hasettir.

⁸² Yûnus 10/88; Nûh 71/26-27.

⁸³ Bkz. Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 568; Birgivî, **a.g.e.**, s. 201.

Ayrıca yukarıda gayret kavramının iki manası da birbirinden farklı olmayıp diğerinin tamamlayıcısı gibi durmaktadır. Çünkü birinci maddedeki himaye/koruma anlamı, esasında ikinci maddenin temel sebebini ve gayesini teşkil etmektedir.

Hamdi Yazır (1878-1942), İsfahânî (ö. 505/1111)'nin, "Kişinin, bir nimeti hak etmiş olan kimseden o nimetin yok olmasını temenni etmesi" şeklindeki haset tarifinde, 'müstahık' kaydına dikkat çekmektedir. Ve devamında şu açıklamayı yapmaktadır: "Bundan anlaşılmalıdır ki, hasette zulüm manası da vardır ve o halde bir nimetin, o nimeti hak etmeyen kişinin elinden çıkmasını istemek haset değil, gayret ve adalet demek olur. Şu halde bir gaspçının gasp ettiği nimetin, elinden çıkmasını temenni etmek haset demek olmadığı gibi, onun bâtil elinin yok edilmesiyle hakkı sahibine teslim etmeye çalışmak da şer değil, gayret edilmesi lazım gelen bir hayır, bir hamiyet görevi demektir. Fakat bir hak sahibinin nail olmuş bulunduğu bir nimetten kalben acı duyup da onu çekememek, yok olmasını temenni etmek haset ve zulümdür."⁸⁴

Elmalılı merhumun, İsfahânî'nin 'haset' tanımındaki 'müstahık' ifadesine yapmış olduğu bu yorumunu, doğru kabul etmekle beraber bu konunun başka bir boyutu daha olduğu kanaatindeyiz. Şöyle ki; bu açıklamada da belirtildiği üzere nimeti elinde bulunduran kimsenin, onu hangi istikamette kullandığının önemi kadar ona teveccüh eden kişinin niyet ve gayesi de ehemmiyet arz etmektedir. Zira sahip olduğu şeyleri yanlış yönde kullanan kimsenin -o nimete müstahık/layık olmasa bile- elindeki kaybetmesini isteyen kişi, eğer bunu içindeki kötü ahlak/çekememezlik sebebiyle temenni ediyorsa bu durumun da haset olduğu aşikârdır. Mesela; zenginliğini başkasına zulüm yolunda kullanan bir kişinin servetinin yok olmasını, toplumun maslahatı için isteyen kimsenin durumu 'gayret' kavramı ile ifade edilirken; o zengin kimsenin sahip olduğu mal varlığının zail olmasını, insanların iyiliği için değil de kendi nefsinin kötülüğünden ötürü isteyen hali, 'haset' kavramında anlamını bulmaktadır.

Gazâlî der ki: Din kardeşinin elindeki malın yok olmasını istemek haramdır. Fakat bir kâfirin veya bir fasığın eline geçen servet ile herkese eziyet etmesi halinde bu nimetin ondan yok olmasını istemek günah değildir. Çünkü ondaki bu nimetin

⁸⁴ Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C: X, s. 482.

yok olmasını istemek, onun nimet olması bakımından değil, kötü yönde kullanılması bakımındandır.⁸⁵

Birgivi'ye göre bir nimetin, sahibine iyiliği olmayıp onun için fesat ve masiyet oluyorsa kişinin, o kimseden, o nimetin yok olmasını veya hiç sahip olmamasını temenni etmesi, gayrettir ve menduptur.⁸⁶ Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s) şöyle buyurmaktadır: “*Şüphesiz Allah kıskanır. Mümin de kıskanır. Allah'ın kıskanması, onun haram kıldığı şeyi müminin yapmasıdır.*”⁸⁷ Dolayısıyla bir zalimin zulümle elde ettiği, gasıbın gasp ettiği, fasığın türlü hilelerle sahip olduğu nimetin, onların elinden çıkmasını istemek haset değil, hamiyettir/gayrettir.

Gazâlî ve Birgivi'nin tanımladığı şekliyle kavram olarak ‘gayret’ kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle beraber anlam olarak bu kavrama mutabık ayet-i kerimeler bulunmaktadır. Şöyle ki;

*Nûh, şöyle dedi: “Ey Rabbim! Kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma! Çünkü sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler.”*⁸⁸

*Mûsâ, şöyle dedi: “Ey Rabbimiz! Gerçekten sen Firavun'a ve onun ileri gelenlerine, dünya hayatında nice ziyet ve mallar verdin. Ey Rabbimiz, yolundan saptırsınlar diye mi? Ey Rabbimiz, sen onların mallarını silip süpür ve kalplerine darlık ver, çünkü onlar elem dolu azabı görünceye kadar iman etmezler.”*⁸⁹

İlk ayette Hz. Nuh'un, kavminden, iman etme ümidini yitirdiği azgın kâfirlerin en kıymetli varlığı olan canlarının alınmasını talep etmesi ve yine ikinci ayette Hz. Musa'nın ileri gelenlerin mallarının zail olması için temennide bulunması, format itibariyle hasede benzemektedir. Zira her iki durumda da başkasına ait bir şeyin zevalini temenni mevcuttur. Ancak her iki ayette de peygamberlerin neden böyle bir istekte buldukları zikredilmektedir. Onların, “*Sen onları bırakırsan, kullarını saptırırlar; sadece ahlâksız ve kâfir kimseler yetiştirirler*” ve “*yolundan saptırsınlar diye mi*” cümleleri, hangi iradeyle dua ettiklerini ortaya koymaktadır.

⁸⁵ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 568.

⁸⁶ Birgivi, **a.g.e.**, s. 201.

⁸⁷ Buhârî, “Nikâh”, 107; Müslim, “Tevbe”, 36.

⁸⁸ Nûh 71/26-27.

⁸⁹ Yûnus 10/88.

Yani, peygamberlerin, kâfirlerin sahip olduğu şeylerin yok olmasını istemesi, onların nimet olması bakımından değil, kötü yönde kullanılması münasebetiyledir. Dolayısıyla Hz. Nûh ve Hz. Musa'nın bu tavrına, haset demek doğru olmayacağı gibi dini gayretlerinin bir göstergesi olarak gözükmektedir.

Yine bu hususta Kur'an-ı Kerim'de, meleklerin, yeryüzünde halife yaratılacağını duyduklarında verdikleri tepki hakkında çeşitli fikirler ileri sürülmüştür. Ayet-i kerime şöyledir:

*“Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacağın? Oysa biz sana hamd ederek daima seni tesbih ve takdis ediyoruz.’ demişler. Allah da, ‘Ben sizin bilmediğinizi bilirim’ demişti.”*⁹⁰

Bazı İslami eserlerde,⁹¹ bu ayetin yorumunda, meleklerin, insanların yaratılmasına itiraz ettiği ve bunun hasetten kaynaklandığı yönünde ifadeler zikredilmektedir. Ancak, meleklerin, Allah Teâlâ'nın fiillerine itiraz etme kabiliyetlerinin olmaması⁹² ve bilvesile edindikleri bilgi çerçevesinde insanların da Allah'a isyan edeceklerinden, yeryüzünde tekrar fesat çıkaracaklarından korkmaları sebebiyle böyle bir sual sormaları, insanların varlığına haset olarak nitelenemeyeceği gibi Allah'a bir itiraz ve isyan olarak da ifade edilemez.⁹³ Meleklerin bu tavrının, onların gayreti şeklinde tanımlamanın daha doğru olacağı kanaatindeyiz.

Netice olarak ‘gayret’ kavramının haset ile müşterek bağı söz konusu olmakla beraber ‘başkası için zararlı olan bir şeyin ondan giderilmesini veya ona verilmemesini temenni’ demek olan gayret, gaye ve maksat yönüyle hasetten ayrılmaktadır. Haset, zemmedilmiş bir davranış iken gayretin övgüye layık görülen güzel bir ahlak olduğu anlaşılmaktadır.

---

⁹⁰ Bakara 2/30.

⁹¹ Nurettin Turgay, “İslam’da Haset Kavramı”, **Tasavvuf İlimi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2004, S. 12, s. 73-96; Muhammed Mahmud Hicâzî, **Furkan Tefsiri**, İlim Yayınları, İstanbul, 2006, C: 1, s. 39-41. Ayrıca bkz. M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur’an**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, C: I, s. 58; **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 9. Baskı 2008, s. 220-221.

⁹² Nahl 16/50; Enbiyâ 21/27; Tahrîm 66/6.

⁹³ Detaylı bilgi için bkz. Ömer Çelik, **Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013, C: I, s. 98.

2. HASET KAVRAMINA YAKIN ANLAMLI KAVRAMLAR

2.1. Bağy (بَغْي)

Arapça b-ğ-y (ب-غ-ي) kökünden türeyen “bağy” kavramı, Kur’an-ı Kerim’de doksan altı yerde⁹⁴ farklı sığırlarla çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Sözlüklerde; ‘zulmetmek, suç işlemek, isyan etmek, haddi/sınırı aşmak, kibir, haset, fesat, zinâ, taşkınlık, ölçüsüzlük, tecavüz etmek, iftira etmek, çok yağmur, kanuna karşı gelmek, bir şeyi istemek, bir şeyin peşinde olmak, bir şeye haksız davranmak, haktan ayrılmak, hakkı olmayan bir şeyi zor kullanarak ve ihtirasla istemek’⁹⁵ anlamlarına gelmektedir.

İsfahânî (ö. 505/1111), bağyi, ‘peşine düşülen ya da elde etmek için gayret gösterilen bir şeyde iktisadı, itidâli aşmayı talep etme, bunun yolunu arama, araştırma, isteme veya arzulama’ diye tarif ettikten sonra övülen bağy ve yerilen bağy diye iki kısma ayırmıştır. İsfahânî, övülen bağye⁹⁶ adâleti aşip ihsana geçme veya ibadette farzı aşip isteğe bağlı olan nafil ibadet etme düzeyine geçme talebini misal olarak zikrederken, yerilen bağye⁹⁷, hakkı aşip batıla geçme ya da hakkı aşip şüpheli şeylere geçme talebini vermektedir.⁹⁸

Bu kavram, Kur’an-ı Kerim’de genellikle, ‘isyan etmek, azgınlık yapmak’⁹⁹, haddini aşmak¹⁰⁰, haksızlık yapmak¹⁰¹, saldırmak¹⁰², yaraşmak¹⁰³ ve kıskançlık’¹⁰⁴

⁹⁴ Muhammed Fuâd Abdalbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfheşt li-Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Hadîs, Kâhire, 2001, s. 161.

⁹⁵ Cevherî, *Mu’cemü’s-Sihâh*, s. 100; Askerî, *el-Furûq fi’l-Luğa*, s. 174; İsfahânî, *Müfredât*, s. 65; Neşvan el-Himyerî, *Şemsü’l-Ulûm* C: I, s. 584; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, C: I, s. 455; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü’l-Muhît*, C: IV, s. 440; Vankulu, *Vankulu Lügati*, C: VI, s. 5649; Zebîdî, *Tacü’l-Arûs*, C: VIII, s. 25; Mahrûs, Süleyman, *Mu’cemü’l-Kebir*, C: V, s. 322; Zemahşerî, *Esâsü’l-Belâğa*, C: I, s. 70; Zâvî, *Tertibü’l-Kamûsi’l-Muhît*, C: I, s. 298; Kermî, *el-Hâdî ilâ Lügati’l-Arab*, C: I, s.179; Mahmud Hattâb, *el-Mustalahâtü’l-Askeriyyetü fi’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dâru’l-Feth, Beyrut, t.y., s. 93; İbrahim Enîs ‘vd’, *a.g.e.*, C: I, s. 67; Ali Şafak, “Bağy” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 1991, C: IV, s. 451; Ali Bardakoğlu, “Bağy” Maddesi, *İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, Ed: İbrahim Kafî Dönmez, İfav, İstanbul, 2006, C: I, s. 197. Ayrıca bkz. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, Dağarcık, İstanbul, 1995, s. 64; Arif Erkan, *el-Beyân*, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004, C: I, s. 613.

⁹⁶ Bakara 2/198; Maide 5/2; Nahl 16/14; İsrâ 17/27, 57-66; Feth 46/29 Leyl 93/20.

⁹⁷ Şûrâ 42/42.

⁹⁸ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 227.

⁹⁹ Yûnus 10/23; Kasas 28/76-77; Şûrâ 42/27.

¹⁰⁰ Mü’minûn 23/7; Rahman 55/19-20; Me’âric 70/31.

gibi olumsuz anlamlarda kullanıldığı gibi bazen de ‘istemek, arzu etmek, bir şeyi istemede çaba göstermek’¹⁰⁵ gibi olumlu anlamda da kullanılmıştır.

Kur’an-ı Kerim’de altı ayette bu kavram, haset kavramına eş anlamlı olarak ‘haset/kıskançlık/çekememek’ anlamında kullanılmıştır. Bu ayetler şunlardır:

*“Allah’ın kullarından dilediğine, bol ihsanından indirmesini **çekemeyerek (bağyen)**, Allah’ın indirdiğini inkâr etmekle, kendilerini ne kötü bir şey karşılığında sattılar. Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. Kâfirlere alçaltıcı bir azap vardır.”*¹⁰⁶

*“İnsanlar bir tek ümmetti. Allah peygamberleri müjdecî ve uyarıcı olarak gönderdi; insanların ayrılığa düşecekleri hususlarda aralarında hüküm vermek için onlarla birlikte hak kitaplar indirdi. Ancak kitap verilenler, kendilerine belgeler geldikten sonra, aralarındaki **ihtiras/kıskançlık (bağyen)** yüzünden onda ayrılığa düştüler. Allah, inananları, ayrılığa düştükleri gerçeğe kendi izni ile erİştirdi. Allah dilediğini doğru yola erİştirir.”*¹⁰⁷

*“Allah katında din, şüphesiz İslam’dır. Ancak, kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki **ihtiras/kıskançlık (bağyen)** yüzünden ayrılığa düştüler. Allah’ın ayetlerini kim inkâr ederse bilsin ki, Allah hesabı çabuk görür.”*¹⁰⁸

*“İsrailoğullarını denizden geçirdik, Firavun ve askerleri **haset/azgınlık/haksızlık (bağyen)** ve düşmanlıkla artlarına düştüler. Firavun boğulacağı anda: ‘İsrailoğullarının inandığından başka ilah olmadığına inandım, artık ben O’na teslim olanlardanım’ dedi.”*¹⁰⁹

*“Kendilerine ilim geldikten sonra ayrılığa düşmeleri, ancak, **birbirini çekememekten (bağyen)** oldu. Eğer belirli bir süre için Rabbinin verilmiş bir sözü*

---

¹⁰¹ Sâd 38/24.

¹⁰² Şûrâ 42/39; Hucurât 49/9.

¹⁰³ Meryem 19/92; Furkan 25/18; Şu’arâ’ 26/211; Yâsîn 36/40-69; Sâd 38/35.

¹⁰⁴ Bakara 2/90-213; Âl-i İmrân 3/19; Yûnus 10/90; Şûrâ 42/14; Câsiye 45/17.

¹⁰⁵ Bakara 2/198; Nahl 16/14; İsrâ 17/28-66; Kasas 28/73; Leyl 92/20.

¹⁰⁶ Bakara 2/90.

¹⁰⁷ Bakara 2/213.

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/19.

¹⁰⁹ Yûnus 10/90.

olmasaydı, aralarında hemen hükmedilirdi. Arkalarından kitaba varis kılınanlar da ondan şüphe ve endişe içindedirler.”¹¹⁰

*“Din konusunda, onlara belgeler verdik; ancak, kendilerine ilim geldikten sonra **birbirini çekememezlikten (bağyen)** ayrılığa düştüler. Rabbin kıyamet günü, ayrılığa düştükleri şeyler hakkında şüphesiz aralarında hükmedecektir.”¹¹¹*

Bağy kelimesi, bu ayet-i kerimelerin dışında bazı ayetlerde de “haset” kavramıyla aynı anlam alanına giren ‘hakkına yetinmeyerek başkasının canına, malına, ırzına kastetmek, haddini aşmak, kanaatsizlik ve istemede aşırıya gitmek’ gibi hasetçi/kıskanç/çekemeyen insan psikolojisine vurgu yapmıştır. Meselâ;

*“De ki: Ey Kitap ehli! Siz doğru olduğuna şahitken, niçin eğriliğini **arzulayarak (tebğûnehâ)** inananları Allah’ın yolundan çevirmeye çalışıyorsunuz? Allah işlediklerinizden gafil değildir.”¹¹²*

Bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ, Ehl-i kitabın, Hz. Peygamber’i kendi evlatlarını tanıdıkları¹¹³ gibi tanımalarına ve onun getirdiği dinin hak olduğunu bilmelerine rağmen içlerindeki hasetlerinden/kıskançlıklarından ötürü inananların kalplerinden, imanın zâil olmasını temenni ettiklerini bildirmektedir.

*“Eğer içinizde (onlar/münâfıklar da savaşa) çıksalardı, size bozgunculuktan başka bir katkıları olmazdı ve mutlaka fitne çıkarmak **isteyerek (yebğûne)** aranızda koşarlardı. İçinizde, onlara iyice kulak verecekler de vardır. Allah zalimleri gayet iyi bilir.”¹¹⁴*

Yine bu ayet-i kerimede de Rabbimiz, münafıkların savaş için Müslümanların yanında olmalarının bir fayda değil zarar olduğunu, zira onların inananların muvaffakiyetine tahammüllerinin olmadığını ve dolayısıyla başarısız olmaları için gayret göstereceklerini haber vermektedir.

Arzu edilen şey, iyi ise o yolda icra edilen amelde iyi sınıfındadır. Dolayısıyla Kur’an-ı Kerim’de kendisiyle “meşru istikamette talepte bulunmak, istemek ve

---

¹¹⁰ Şûrâ 42/14.

¹¹¹ Câsiye 45/17.

¹¹² Âl-i İmrân 3/99.

¹¹³ Bakara 2/146; En’âm 6/20.

¹¹⁴ Tevbe 9/47.

istekte aşırıya gitmek” anlamı kastedilen *ifti’âl* babından gelen “*ibteğâ*” kelimesini, yine haset kavramının müspet anlam alanı içerisinde kabul edilen “*müsâbaka*”, “*münâfese*” veya “*müsâraa*” kavramlarıyla eş anlamlı olduğunu değerlendirebiliriz. Bu tespitimize şu ayet-i kerimeleri misal verebiliriz:

“*Rabbimizin fazlını elde etmek için gayret etmenizde (ibtiğâ) bir engel yoktur...*”¹¹⁵

“*(Bütün bunlar) O’nun fazlından aramanız/fazlına nail olmak için çaba sarf etmeniz (ibtiğâ) ve şükretmeniz içindir.*”¹¹⁶

“*Eğer Rabbinden umduğun bir rahmeti istemek (ibtiğâ) için...*”¹¹⁷

“*Ancak Yüce Rabbinin veçhini/rızasını arzuladığı/istediği (ibtiğâ) için*”¹¹⁸

“*Rabbimizin mağfiretini elde etmek için koşuşun/yarışın (müsâraa)*”¹¹⁹

“*Rabbimizin mağfiretini elde etmek için koşuşun/yarışın (müsâbaka)*”¹²⁰

Misal olarak verdiğimiz bu ayet-i kerimelerde müşterek mana; Allah’ın rızasını, mağfiretini, rahmetini, fazlını arzu etmek/istemek, çabalamak/mücadele etmek ve hatta bunun için yarışmaktır.

Hülasa olarak “bağy” kavramı, haset ve kibir duygularından kaynaklı başkalarına karşı haksız davranışta bulunmak, başkası aleyhine sınırı aşmak, kendi hakkı ile yetinmeyip başkalarının hakkına tecavüz etmek, hakkı olmadığı halde haksız yere yükselmek arzusudur. Sadece arzu/istek ve temenni boyutunda kalmayıp karşı tarafa zarar verme/saldırma yani eylem safhası da vardır. Dolayısıyla bu kavram, haset ve kibir ile müşterek noktaları olmakla beraber anlam olarak onları da ihtiva eden daha umumi bir kavramdır.

---

¹¹⁵ Bakara 2/198.

¹¹⁶ Nahl 16/14.

¹¹⁷ İsrâ 17/28.

¹¹⁸ Leyl 92/20.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/133.

¹²⁰ Hadîd 57/21.

2.2. Hâcet (حاجة)

Sülası mücerredin birinci babından mastar olan bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de üç yerde zikredilmekte¹²¹ olup 'bir nesnenin sevilmesiyle birlikte ona duyulan ihtiyaç demektir.'¹²² Lügatte, 'ihtiyaç, gereksinim; zorunluluk; istek, dilek; eksiklik, yetersizlik, mahrumiyet' anlamlarına gelmektedir.¹²³

Müfessirlerin ekserisi, Kur'an-ı Kerim'de Haşr 59/9'da zikredilmiş olan 'hacet' kelimesinin, 'haset' anlamında kullanıldığını ifade etmektedirler.¹²⁴ Dolayısıyla bu ayet-i kerime, konumuzun esasını teşkil etmektedir.

*"Onlardan (muhacirlerden) önce orayı (Medine'yi) yurt edinmiş olup da imanı gönüllerine yerleştiren kimseler, hicret edip kendilerine gelen müminleri severler. Onlara verilenlerden dolayı gönüllerinde bir hâcet/haset/rahatsızlık duymazlar. Aksine kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler/ kendilerinden önde tutarlar. Kim böyle nefsinin şuhh/hırs ve cimriliğinden korunursa, işte kurtuluşa erenler onlardır."*¹²⁵

Ayet-i kerime, Mekke'den ve diğer yerlerden hicret ederek kendilerine gelen Müslümanları himaye eden ensarı methetmektedir.¹²⁶ Zira ensarın, nefsin cimriliğinden korundukları, kendileri, ihtiyaç halindeyken bile mümin kardeşlerini, nefislerine tercih edecek kadar sağlam bir imana sahip oldukları dolayısıyla gönüllerinde herhangi bir haset psikolojisine yer bulunmadığı ifade edilmektedir.

İslami kaynakların naklettiğine göre; Hz. Peygamber (s.a.s), Nadir oğullarının mallarını ganimet olarak alınca, ensarı çağırdı ve muhacirleri kendi evlerinde misafir edip mallarına ortak kılmaları dolayısıyla onlara teşekkür ettikten sonra şöyle dedi: *"Arzu ederseniz, Allah'ın bana Nadir oğullarından ganimet olarak verdiği malı sizlerle onlar arasında paylaştırım. Muhacirler de önceden olduğu gibi sizin meskenlerinizde kalmaya, mallarınızdan faydalanmaya devam ederler. Dilerseniz*

¹²¹ Yûsuf 12/68; Mü'min 40/80; Haşr 59/9.

¹²² İsfahânî, a.g.e., s. 111.

¹²³ İbn Manzûr, a.g.e., C: II, s. 1038; Zebidî, a.g.e., C: V, s. 494-500; Âsım Efendi, a.g.e., C: I, s. 940.

¹²⁴ Taberî, a.g.e., C: XXII, s. 525-527; Mâtürîdî, a.g.e., C: V, s. 90; Mâverî, a.g.e., C: V, s. 505; Kuşeyrî, a.g.e., C: III, s. 305; Neseî, a.g.e., C: III, s. 459; İbn Kesîr, a.g.e., C: VIII, s. 69; Ebussuûd, a.g.e., C: V, s. 304; Şevkânî, a.g.e., C: V, s. 267.

¹²⁵ Haşr 59/9.

¹²⁶ Taberî, a.g.e., C: XXII, s. 525-527.

yalnızca onlara (bu malları) veririm ve sizin evlerinizden ayrılırlar.” Bunun üzerine Sa’d b. Ubâde ve Sa’d b. Muâz şöyle dediler: “O malı muhacirler arasında paylaşalım. Bununla birlikte eskiden olduğu gibi evlerimizde kalmaya devam etsinler.” Ensar hep birlikte şöyle seslendi: “Biz gönül hoşluğu ile hakkımızı onlara veriyoruz, ey Allah’ın Resulü!” Bunun üzerine Rasûlullah (s.a.s) şöyle buyurdu: “Allah’ım! ensara, ensarın çocuklarına merhamet buyur.” Rasûlullah (s.a.s) da muhacirlere ganimetleri taksim etmekle birlikte birkaç kişi dışında ensardan hiç kimseye bir şey vermedi.¹²⁷

Tefsirlerin naklettiği bu hadiseyi, ilahi vahiy, tasdik ve taltif ederek ensar hakkında “*Onlara (muhacirlere) verilenlerden dolayı gönüllerinde bir hâcet/haset/kıskançlık duymazlar*” buyrulmuştur. Râzî (ö. 606/1210), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)’den bu cümlemin, “kendilerine verilmeyip muhacirlere verilen o ganimetten ötürü bir haset ve bir kin hissetmezler” demek olduğunu naklederek burada haset, öfke ve kinin, “*hacet*” kelimesiyle ifade edildiğini dile getirmiştir. Ve devamla bu duyguların, ihtiyaç anında hissedildiğini böylece Allah Teâlâ’nın, kinaye yoluyla, ‘lâzımı’ zikrederek ‘melzûmu’ kastettiğini ifade etmiştir.¹²⁸

Müfessirlerin ekserisi,¹²⁹ bu ayet bağlamında ‘hâcet’ kelimesine ‘haset’ anlamını vermekle beraber biz burada bazılarının yaptığı tevilleri nakledeceğiz:

Mâtûrîdî (ö. 333/944), şöyle söyler: “Buradaki ‘hâcet’ kelimesinin manası muhtemeldir ki kin ve hasettir. Yani Allah, onların kalplerini temizledi de onlar, içlerinde haset ve kin bulamadılar.”¹³⁰

Sa’lebî, (ö. 427/1035), ‘hâcet’in, haset, kin/nefret ve hevâ ile irtibatlı olduğunu ve bu kelimelerin, “lazım, melzûma kinayeli bir yolla ıtlak olunur” gerekçesiyle hâcetten ayrılmayan bir takım psikolojik haller olduğunu ileri sürer.¹³¹

¹²⁷ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 525-527; Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 287-289; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 358-371; Neseî, **a.g.e.**, C: III, s. 459; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: VIII, s. 69.

¹²⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 287-289.

¹²⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 525-527; İbn Ebî Zemenin, **Tefsîru’l-Kur’ani’l-Azîz**, C: 4, s. 370; İbn Atiyye, **a.g.e.**, C: V, s. 287; Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 287-289; Semerkandî, **a.g.e.**, C: III, s. 345; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 358-371; Neseî, **a.g.e.**, C: III, s. 459; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: VIII, s. 69; Ebussuud, **a.g.e.**, C: V, s. 304; Şevkânî, **a.g.e.**, C: V, s. 267.

¹³⁰ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: V, s. 90.

¹³¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, C: IX, s. 278.

Mâverdî (ö. 450/1058), ‘hâcet’ kelimesinde iki vecih olduğunu ifade ederek şöyle izah eder: “Birincisi; gayrettir ve muhacirin üstünlük ve yakınlıkta önde olmalarına haset etmezler. Ki bu görüş muhtemeldir. İkincisi ise, ganimet mallarından veya diğerlerinden onlara tahsis edilenlere haset etmezler demektir. Hasan Basri’nin görüşü budur.”¹³²

Kuşeyrî (ö. 465/1072) de taksimi, vahiyle irtibatlandırarak meseleyi değerlendirir ve şöyle izah eder: Ensar, ganimetlerden muhacire verilenlere haset etmezler. Hatta kendileri ona muhtaç olsalar bile muhacire tahsis edilmesi sebebiyle Allah’ın hükmüne kalpleriyle itiraz etmezler.¹³³ Dolayısıyla Kuşeyrî, taksimin, tevkifi olduğunu ve bu münasebetle ensarın itiraz etmeyeceğini dile getirirken hasedin de aynı zamanda Allah’ın hüküm ve takdirine rıza göstermemek ve itiraz etmek olduğuna işaret etmektedir.

Bütün bu yorumlardan sonra farklı bir iddia ile Kurtubî (ö. 671/1273), “*Onlara (muhacirlere) verilenlerden dolayı gönüllerinde bir hâcet/haset duymazlar*” cümlesinin, ‘muhacire verilen malın azlığını, ensarın da bu malın azlığı sebebiyle kanaat ederek bu karara razı olduklarını’ kastetmiş olabileceğini ileri sürmektedir.¹³⁴ Ancak ayetin muhteviyatı, bu şekilde anlamaya engel teşkil etmektedir. Zira az mala tenezzül etmemeleri sebebiyle büyük övgüye layık görülmeleri akla uygun gözükmemektedir. Yalnız nefsin şuhhundan/hasedinden/cimriliğinden korunabilen ve isar mertebesine ulaşabilen kimse böyle bir iltifata nail olur kanaatindeyiz. Nitekim kelimenin siyak ve sibakından bu mananın anlaşılmasını daha uygun bulmuş olmalı ki müfessirlerin de ekserisi ‘haset’ duygusuyla tevil etmişlerdir.

Netice itibariyle “hâcet” kavramı, müstakil olarak farklı anlamları ihtiva ederken, bu ayette, bulunduğu anlam çerçevesinde ‘haset’ manasını iktisap etmiştir.

---

¹³² Mâverdî, **a.g.e.**, C: V, s. 505.

¹³³ Kuşeyrî, **a.g.e.**, C: III, s. 305.

¹³⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 362.

3. HASET KAVRAMINA ZIT ANLAMLI KAVRAMLAR

Haset kavramına anlam yakınlığı olan kelimeleri, lügat ve ıstılahî açıdan tahlil ettikten sonra burada da hasedin zıt anlam alanına giren kavramların, haset ile olan münasebetlerini incelemeye çalışacağız.

3.1. Münâfese/Müsâbaka/Müsâraa (مُنَافَسَةٌ-مُسَابَقَةٌ-مُسَارَعَةٌ)

Kur'an-ı Kerim'de eş anlamlı olarak kullanıldığını düşündüğümüz bu üç kavramı, aynı başlık altında inceleyerek haset kavramıyla bağlantısını ortaya koymaya çalışacağız.

Münâfese kavramı, Arapça n-f-s (ن-ف-س) kökünden gelmekte olup lügatlerde mutlak haset olarak zikredilmiştir.¹³⁵ Mesela, birisi diğerine - نَفَسْتُ عَلَى - “nefiste aleyye” dediği zaman, “*sen bana haset ettin*” demek ister.¹³⁶ Kişi, (نَفَسَ الرَّجُلُ عَلَى فُلَانٍ) (بِكُتْرَةِ مَالِهِ) “*nefise'r-racülü alâ fülânin bi-kesreti mâlihî*” dediği zaman (حَسَدَهُ عَلَيْهَا وَ) “*Kişi, fûlan kimseye malının çokluğu sebebiyle haset etti ve onun mallarının kendisinin olmasını temenni etti*” demektedir.¹³⁷ Nitekim Muhâsibî (ö. 243/857), bu kavram ile ilgili olarak *er-Riâye*'sinde şöyle bir nakilde bulunur: Kusem b. Abbas (ö. 57/676) ve Muttalib b. Rabîa (ö. 61/680-81), Nebî (s.a.s)'e gidip kendilerini zekât dağıtımıyla görevlendirmesini isteyeceklerini Hz. Ali'ye açıklamışlar. O da “Bunun için Rasulullah (s.a.s)'e gitmeyin. Zira O, bu görevi size vermez” deyince onlar, “*ما ذاك إلا نفاسة منك والله لقد زوجك ابنته فما نفسنا ذلك عليك* / *sen bunu hasedinden söyledin. Oysa senin hanımın O'nun kızı; biz bununla sana haset etmiyoruz*” diye karşılık verdiler. Burada n-f-s maddesi haset manasındadır.¹³⁸

Münâfese (مُنَافَسَةٌ) kavramı, lügatlerde her ne kadar hasetle eş anlamlı olarak değerlendirilmiş olsa da Kur'ân-ı Kerim'de *tefâ'ul* (تَفَاعُلٌ) babında ‘hayra rağbet

¹³⁵ Cevherî, **Mu'cemü's-Sihâh**, s. 1058; İsfahânî, **Müfredât**, s. 503; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belağa**, C: II, s. 292; İbn Manzûr, **Lisânü'l-Arab**, C: I, s. 455; Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, C: II, s. 253; Vankulu, **a.g.e.**, C: III, s. 2742; Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, C: VIII, s. 25; Kermî, **el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab**, C: IV, s. 336.

¹³⁶ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 550; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 292.

¹³⁷ Kermî, **a.g.e.**, C: IV, s. 336.

¹³⁸ Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 550.

etmek, hayırda yarışmak¹³⁹ diye olumlu ve haram olmayan haset manasında kullanılmıştır.¹⁴⁰

Muhâsibî (ö. 243/857) ve Mâverdî (ö. 450/1058) gibi bazı âlimler, hasedi, haram/mezmun olan ve olmayan şeklinde taksim etmişler ve münafeseyi, memduh/övülen/caiz görülen kısımda değerlendirmişlerdir.¹⁴¹ Yani münafese ile gıptayı eş anlamlı olarak kabul etmişlerdir. Hâlbuki kabul edilen genel görüşe göre münâfese/tenâfûs; övülmeye ve rağbet edilmeye layık bir nesneye ilk önce malik olmak ve ona tek başına sahip olmak için mücadele yoluyla rağbet etmek, yarışmaktır.¹⁴² Nitekim İsfahânî (ö. 505/1111) münafeseyi; kişinin, başkasına ait bir nimetin benzerini veya daha fazlasını elde etmek için çaba göstermesi ve müspet bir rekabete girmesi şeklinde tanımlamıştır.¹⁴³

İbn Hacer (ö. 852/1449)'e göre de münafese, gıptanın hırsıyla beraber olduğu haldir. Yani gıptadan daha ileri bir safha olarak değerlendirir. Eğer bu münafese, taatte olursa övülen bir davranıştır.¹⁴⁴ Masiyette olursa mezzum bir fiildir.¹⁴⁵ Caiz şeylerde ise mubahtır.¹⁴⁶

Kur'an-ı Kerim'de yalnız şu ayette 'tenâfûs/münâfese' kavramı zikredilir: *"(Sonunda misk kokusu bırakan, ağzı kapalı saf bir içecekten içerler). İyi şeyler için yarışanlar, bunun için yarışınlar."*¹⁴⁷

Öncesinde birr'e nail olanların ahiretteki ahvali tasvir edildikten sonra bu ayette inananlara, fazilete yönelik bir kabiliyet olduğu için münafese etmeleri öğütlenmektedir. Bununla beraber farklı ayetlerde de müsabaka ve müsaraa

¹³⁹ Mutaffifin 83/26.

¹⁴⁰ Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 550; Çağrıcı, "Haset" maddesi, **DİA**, C: XVI, s. 378.

¹⁴¹ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 549; Mâverdî, **a.g.e.**, C: VI, s. 376.

¹⁴² Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: II, s. 253; Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, **Fethu'l-Bârî**, Tahk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, Mektebetü'l-Mülk, Riyad, 2001, C: XI, s. 249; Vankulu, **a.g.e.**, C: III, s. 2743.

¹⁴³ İsfahânî, **ez-Zerîa**, s. 245.

¹⁴⁴ Ayet-i kerimede buyrulduğu üzere: *"Ve fi zâlike fe'l-yetenâfesi'l-mütenâfisûn/İşte yarışanlar, bunun için yarışınlar."*(Mutaffifin 83/26).

¹⁴⁵ Hadîsi şerifte varid olduğu üzere: *"Velâ tenâfesû"* (Bkz. Müslim, **el-Câmiu's-Sahîh**, Kitâbü'l-Birr/2563, s. 1034).

¹⁴⁶ İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, C: I, s. 200. Taberî de münafeseyi, gıptanın hırs ile teyit edilmiş hali olarak tanımlar. (Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 220.)

¹⁴⁷ Mutaffifin 83/26.

kelimeleriyle münafese/yarışma teşvik edilmektedir.¹⁴⁸ Böylece Müslümanların, maddî ve manevî bakımdan kendilerinden daha önde olanlara gıpta ederek; onlar hakkında olumsuz psikolojiye kapılmadan, zararlı davranışlara kalkışmadan, olumlu ve verimli bir rekabete/yarışa tutuşmalarının ehemmiyetine işaret edilmektedir.

Mâtûrîdî (ö. 333/944), bu ayetin izahında der ki; *tenâfûs*, hayratta *müsâraa* ile şehvetlere tabi olmayı terk ile ve kötülükleri sonlandırmakla olur.¹⁴⁹

Âlûsî (ö. 1270/1854), burada, *tenâfûs* kavramını, *müsâbaka* ile izah etmiş sonra da haset ile arasındaki farkı açıklamıştır.¹⁵⁰

Hamdi Yazır (1878-1942) da bu ayet çerçevesinde münafeseyi ve hasetle olan irtibatını şöyle tefsir etmektedir: İmrenenler, dünya lezzetlerinde değil, o gün iyilere sunulacak olan misk kokulu saf şarabı elde etme hususunda yarışsınlar. Çünkü bir misk olan bu hatime, öyle enfes ve yüksektir ki asıl münâfese mûsabaka edilecek şey odur. Münafese, başkasında görülen bir olgunluğa imrenip ona yetişmek veya daha ileri gitmek için nefislerin güzel şeylerde yarışması duygusudur ki nefsin şerefinden ve gayesinin yüceliğinden kaynaklanır. Haset ile arasındaki fark açıktır. Hasetçi, olgunluk ve kemale düşmandır. Haset ettiği kimsenin zarar görmesinden, nimetinin yok olmasından memnun kalır. Burada sözü edilen münâfis/yarışçı ise olgunluğa âşıktır. O, karşısındakinin aşağı düşmesini değil, kendisinin daha ileri gitmesini ister.¹⁵¹

Müsâbaka (مُسَابَقَة) kavramı, *müfâ'ala* vezninde, 'geçmeye/yenmeye çalışmak, çabalamak; yarışmak, rekabet etmek'¹⁵² anlamlarına gelmektedir. Farklı sığalarla Kur'an-ı Kerim'de otuz altı yerde¹⁵³ geçen bu kelime, lügatlerde sülasi mücerredin birinci ve ikinci babından 'öne/önüne geçmek, üstün gelmek' manasında olduğu nakledilmektedir. Bu kavram, vahiy çerçevesinde genellikle hayırlı işler yapma ve

¹⁴⁸ Bakara 2/148; Âl-i İmrân 3/114, 133; Mâide 5/48; Enbiyâ 21/90; Mü'minûn 23/61; Fâtır 35/32; Vâkıa 56/10-11; Hadîd 57/21; Nâziât 79/4.

¹⁴⁹ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: V, s. 411.

¹⁵⁰ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C: XXX, s. 76. (*fel yestebik fi tahsili zalikel-mütesabikûn*)

¹⁵¹ Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 385.

¹⁵² İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 1928.

¹⁵³ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 418.

ilâhî mağfirete erip cennete girebilmek için çaba harcama bağlamında¹⁵⁴ kullanılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de muhtelif sûrelerde müsâbaka kavramı zikredilmekle birlikte örnek olması için şu ayeti zikredeceğiz: “*Rabbinizden bir bağışlanmaya ve eni, gökle yerin genişliği kadar olan, Allah’a ve Resûlüne inananlar için hazırlanan cennete yarışircasına koşun (sâbikû ilâ mağfiratin). İşte bu, Allah’ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah, büyük lütuf sahibidir.*”¹⁵⁵

Mâtûrîdî (ö. 333/944), şöyle der: Nasıl ki kâfirler dünya malının çok olması ve onunla övünme, hasetleşme hususunda müsâbaka ediyorsa, birbirleriyle yarışıyor; müminlerde mal ve evlat çoğaltmada değil, Allah’ın mağfiretini ve cennetini elde etme hususunda birbirleriyle müsabaka etsinler/yarışsınlar.¹⁵⁶

Âlûsî (ö. 1270/1854), yine bu ayette mezkûr ‘sâbikû’ kelimesini, ‘sâriû’ ile tefsir etmiştir.¹⁵⁷

Hamdi Yazır da Hadîd 57/21’in tefsirinde şunları söylemektedir: *Müsâreât ve müsabaka*, sürat yarışı, geçme yarışı demektir. Bu iki kelime mana itibarıyla farklı olmakla beraber birbirlerinin yerine kullanılırlar. Müsabaka edin, yani sizden önceki ümmetlerin önde gidenlerini geçmek ve onlardan daha ileri giderek Rabbinizin mağfiretine, vafedilen cennet ve Allah’ın rızasına ermek için gerekli olan sebepleri hazırlamak hususunda koşu meydanlarında yarışan yarışçılar gibi müsabaka edin, güzel ve hayırlı ameller için gayret gösterin. Ki o cennet, Allah’a ve Resulüne iman edenler için hazırlanmıştır. O halde müsabakanın aslını imanda yarışma teşkil eder. İmanda müsabaka ise, Allah ve Resulü’nün tebliğ ettikleri hususları tasdik ve uygulamada mümkün olan mesainin en yükseğini sarf etmek, yani yukarıda geçtiği üzere Allah’ın zikrine ve inen hakka saygı ile itaatte yarış etmek suretiyle olacaktır.¹⁵⁸

¹⁵⁴ Bakara 2/148; Mâide 5/48; Tevbe 9/100; Mü’minûn 23/61; Fâtır 35/32; Vâkıa 56/10-11; Hadîd 57/21; Nâziât 79/4.

¹⁵⁵ Hadîd 57/21.

¹⁵⁶ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: V, s. 50.

¹⁵⁷ Âlûsî, **a.g.e.**, C: XXVII, s. 185.

¹⁵⁸ Yazır, **a.g.e.**, C: VIII, s. 123.

Müsâraa (مُسَارَعَة) kavramı, sülasi beşinci babdan olup müfâ'ala vezninde, 'koşmak, en kısa yoldan ulaşmak; acele etmek, hızlı/süratli/çabuk/tez davranmak'¹⁵⁹ anlamlarına gelmektedir. Farklı formatlarda Kur'an-ı Kerim'de yirmi üç yerde¹⁶⁰ geçen bu kelime, hayırda/mağfirette müsaraa¹⁶¹ ve küfürde/günahta müsaraa¹⁶² şeklinde müspet ve menfi olarak zikredilmektedir. Ancak konumuz gereği biz bu kavramı, hayırda/mağfirette kullanıldığı cihetle ele alıp değerlendirme yapacağız. Bu bağlamda Âl-i İmrân 3/133'de şöyle buyrulmaktadır: "*Rabbimizin başışına, genişliği göklerle yer arası kadar olan ve Allah'a karşı gelmekten sakınanlar için hazırlanmış bulunan cennete koşun (sâriû ilâ mağfiratin)*"¹⁶³

Kurtubî (ö. 671/1273), bu ayetin, "*Öyleyse siz de hayırlarda birbirilerinizle yarışın!(festebiku'l-hayrât)*"¹⁶⁴ buyruğu ile aynı manada olduğunu¹⁶⁵ dile getirmektedir.

Umumiyetle müfessirler, bu üç kavramın zikredildiği ayetlerin tefsiri bağlamında, 'koşuşun, yarışın, acele edin' manalarını vermekte ve mevzu bahis ayetleri diğerleriyle izah etmektedirler. Haliyle bu durum, bu manaların bir anlam kümesi meydana getirdiğini ve kavramların birbirleriyle irtibatını ortaya koymaktadır.

Mesela; İsfahânî (ö. 505/1111), münafeseyi, 'fazilet sahibi kimselere benzeyebilmek ve onlara katılabilmek için başkasına zarar vermeden nefisle mücahede etmektir' şeklinde tanımlayarak örnek olarak Mutaffifin 83/26'daki '*tenâfûs*' kelimesini zikrettikten sonra aynı anlamı ihtiva etmesi münasebetiyle benzer bir misal olarak Hadid 57/21'deki '*sâbikû*' kelimesini vermiştir.¹⁶⁶ *Müsâbaka*'nın; fazilet yarışını kazanma anlamında da olduğunu,¹⁶⁷ *Müsâraa*'nın da

¹⁵⁹ Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, C: I, s. 450; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 1996.

¹⁶⁰ Abdalbâkî, *a.g.e.*, s. 429.

¹⁶¹ Âl-i İmrân 3/114, 133; Enbiyâ 21/90; Mü'minûn 23/61.

¹⁶² Âl-i İmrân 3/176; Mâide 5/41, 52, 62.

¹⁶³ Âl-i İmrân 3/133.

¹⁶⁴ Bakara, 2/148.

¹⁶⁵ Kurtubî, *a.g.e.*, C: V, s. 313.

¹⁶⁶ İsfahânî, *Müfredât*, s. 503.

¹⁶⁷ İsfahânî, *a.g.e.*, s. 228.

birbirlerini hızlandırmak, hızlanmada birbirleriyle rekabet etmek, bir şeye ulaşmada diğerlerinden önde olmak için hızlanmak¹⁶⁸ manasında kullanıldığını söylemiştir.

Zemaşerî (ö. 538/1144)'nin naklettiğine göre Übeyy b. Ka'b (ö. 33/654) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53), Âl-i İmrân 3/133'deki “*ve sâriû*” ifadesini “*ve sâbikû*” şeklinde okumuşlardır. Kur'an'ın ilk muhataplarından aktarılan bu bilgiye göre bu iki kelime de aynı anlamı ihtiva etmektedir.¹⁶⁹ Ayrıca Hadîd 57/21'de ‘*sâbikû*’ kelimesini, “*sâriû*” ifadesiyle tercüme etmiştir.¹⁷⁰ Onun bu anlamlandırması, müsabaka ile müsaraayı aynı mana çerçevesinde gördüğünü ortaya koymaktadır.

Ayrıca, ‘*müsâbaka*’ ve ‘*müsâraa*’nın, Mü'minûn 23/61'de birbirlerine sebep sonuç olarak zikredilmesi,¹⁷¹ bu iki kelimenin aralarındaki bağlantıya işaret etmekte, yarışarak öne geçmenin ve önde olabilmek için de yarışma/koşmanın önemini ortaya koymaktadır.

Yine Vâkıa 56/10-11'de ifade edilen: “*(İman ve amelde) öne geçenler (ve's-sâbikûn) ise (Ahirette de) öne geçenlerdir. İşte onlar (Allah'a) yaklaştırılmış kimselerdir*” ibaresi, esasında kendi içerisinde müsaraa ve münafeseyi de ihtiva etmektedir. Zira sebkat etmek için yarışmak/koşmak gerekir.

Netice olarak naklettiğimiz bilgiler çerçevesinde bu üç kavram, zikredildikleri ayetlerde, buldukları bağlam içerisinde, birbirlerinin ayrılmaz bir lazımı olarak gözükmektedirler. Yani birinin zikredildiği yerde diğerinin de varlığı anlam olarak mevcut olmaktadır. Bununla beraber bu kavramlar, kişinin, başkasına ait bir nimetin benzerini hatta daha fazlasını elde etmek için çaba göstermesini ve müspet bir rekabete girmesini ifade etmektedir. Ve bu bağlamda münâfese, müsâbaka ve müsâraa kelimeleri, başkasının sahip olduğu şeylerin onun elinden çıkmasını temenni manasındaki haset kavramıyla karşıt bir anlam ilişkisi içerisindedirler.

---

¹⁶⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 236.

¹⁶⁹ Zemaşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 626.

¹⁷⁰ Zemaşerî, **a.g.e.**, C: VI, s. 50.

¹⁷¹ **Mü'minûn 23/61**: “*İşte bunlar hayır işlerine koşuşurlar (yüsâriûne fi'l-hayrât) ve o uğurda öne geçenler (vehüm lehüm sâbikûn).*”

3.2. Mehabbet/Meveddet/Ülfet (مَحَبَّة-مَوَدَّة-أُلْفَة)

Kur'an-ı Kerim'de farklı formlarda zikredilmiş ancak aynı anlam alanında olan bu üç kavramı,¹⁷² bir başlık altında ele alarak hasetle münasebetini izah etmeye çalışacağız.

Mehabbet (muhabbet) (مَحَبَّة) kelimesi,¹⁷³ 'hubb' kökünden isim olup 'sevmek, hoşlanmak, tane, tohum' anlamlarına gelmektedir.¹⁷⁴ İsfahânî, 'mehabbet' kelimesinin, esasında 'habbe/tohum'dan naklen 'sevgi' manasında kullanıldığını söylemektedir. Yani '*habebtü fūlanen/filan kişiyi sevdim*' sözünün, esasında 'falan kişinin kalbinin habbesine dokundum ya da vurdum' anlamına geldiğini dile getirmektedir. Ve muhabbet kavramını, 'kişinin hayır olarak gördüğü veya sandığı, düşündüğü bir şeyi istemesi, sevmesi veya ondan hoşlanması' şeklinde tanımlamaktadır.¹⁷⁵ 'Buğz' kavramının zıddı olan¹⁷⁶ muhabbet kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de farklı formlarla doksan beş yerde zikredilmektedir.¹⁷⁷

Meveddet (مَوَدَّة) kelimesi, sülasi mücerredin dördüncü babından mastardır. 'Bir şeye sevgisi olmak, bir şeyden hoşlanmak, temenni etmek, istemek' manalarına gelmektedir.¹⁷⁸ İsfahânî, 'vüdd' ile 'temennî' arasında anlam ilişkisi bulunduğunu söyleyerek meveddeti, 'bir nesneyi sevmek ve bir nesnenin olmasını temenni etmek' şeklinde tarif etmektedir. Zira ona göre her sevilen şeyin gerçekleşmesi istendiği gibi her temenni edilen şeyin de sevilmesi gerekmektedir.¹⁷⁹ Kur'an-ı Kerim'de yirmi dokuz yerde zikredilmektedir.¹⁸⁰

Ülfet (أُلْفَة) kelimesi, sülasi mücerredin dördüncü babından mastar olup 'samimiyet, muhabbet, dostluk, sevmek, birleştirmek, kaynaştırmak, ısındırmak,

¹⁷² İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 742.

¹⁷³ Kur'an-ı Kerim'de Tâhâ 20/39'da "mehabbet" olarak zikredilen bu kelimeyi, hem Arap lisanında bulunması hem de Türkçe'de daha yaygın kullanılması nedeniyle çalışmamızda "muhabbet" formatında kullanacağız.

¹⁷⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 112; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 163; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 744; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 332.

¹⁷⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 112.

¹⁷⁶ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Lüga**, C: I, s. 64; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 742.

¹⁷⁷ Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 234.

¹⁷⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 532; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 325; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4793; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: II, s. 1629.

¹⁷⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 532.

¹⁸⁰ Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 837.

güvenli, uyum, uzlaşî anlamlarına gelmektedir.¹⁸¹ Kur'an-ı Kerim'de yirmi iki yerde zikredilmektedir.¹⁸² Ülfet, insanların birbirine ilgi ve sevgi duymasını, destek olmasını sağlayan, toplumsal uyum, birlik ve beraberliği güçlendiren kaynaşma ve birlikte yaşama eğilimini¹⁸³ ifade etmektedir. Ebü'l-Hasan el-Âmirî (ö. 381/992), “*es-Sa'âde ve'l-Îs'âd*” isimli eserinde sevgiyi kısaca “ülfet” olarak tanımlamakta, dostluğu ve dayanışmayı mümkün kıldığı için toplumsal açıdan bir zorunluluk olarak görmektedir.¹⁸⁴

Bu kavramlar içerisinde ‘muhabbet’ ve ‘meveddet’, birbirleriyle eş anlamlı olarak kullanılırken ‘ülfet’ kelimesi, henüz sevginin tam olgunlaşmadığı ancak kalbin ısınması, yakınlaşması, kaynaşması ve ünsiyet kurması şeklinde izah edilebilir. Dolayısıyla ülfet hali, muhabbetin başlangıcı, ilk safhası diye tanımlanabilir.¹⁸⁵

Kur'an-ı Kerim, insanların birbirlerine karşı olan ülfet ve muhabbetinden övgüyle bahsetmekte, buna karşılık toplumda birlik, beraberlik ve sevgiyi izale eden gayz, buğz, buhl, hırs, haset, adavet ve taassup gibi kötü ahlaki durumları ve bu tavırları sergileyenleri tenkit etmektedir.¹⁸⁶ Bu hususla alakalı birçok ayet-i kerime bulunmakla birlikte bir örnek vererek konuyu izaha çalışacağız:

*“Hep birlikte Allah'ın ipine (Kur'an'a) sımsıkı sarılın. Parçalanıp bölünmeyin. Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Hani sizler birbirinize düşmanlar idiniz de O, kalplerinize ülfet/muhabbet vermişti. İşte O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler olmuştunuz. Yine siz, bir ateş çukurunun tam kenarında idiniz de O, sizi oradan kurtarmıştı. İşte Allah size ayetlerini böyle apaçık bildiriyor ki doğru yola eresiniz.”*¹⁸⁷

Bu ayet-i kerimede, Allah'ın, iman edenlere, gönderdiği kitaba sımsıkı sarılmalarını ve tefrikadan uzak durmalarını emrettiği görülmektedir. Zira çok uzun

¹⁸¹ Cevherî, **a.g.e.**, s. 51; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 30; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 32; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 107; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3629.

¹⁸² Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 45.

¹⁸³ Çağrıci, “Ülfet” maddesi, **DİA**, C: XXXXII, s. 286.

¹⁸⁴ Bkz. İlhan Kutluer, “Muhabbet” maddesi, **DİA**, C: XXX, s. 388.

¹⁸⁵ Zebidî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 37.

¹⁸⁶ Bakara 2/109, 177; Âl-i İmrân 3/103, 118-120; Mâide 5/54; Enfâl 8/63; Yûsuf 12/8; Tâhâ 20/39; Şûrâ 42/23; Hucurât 49/10; Mücadele 58/22; Mümtehine 60/1, 7.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân 3/103.

seneler birbirleriyle savaşıyan Evs ve Hazreç kabilelerinin, düşmanlığı bir kenara bırakıp birbirleriyle kardeş olmalarını ve kurtuluşa ermelerini, kitabın ve Hz. Peygamber'in getirmiş olduğu ilkeler çerçevesinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.¹⁸⁸ Dolayısıyla bu ilahi mesaj, hasetle anlam yönünden irtibatı olan adavetin, ancak kitabın toplumsal huzur için emrettiği en önemli prensiplerinden olan ülfet ve muhabbetle izale edilip Allah'ın istediği imanî ve ahlaki olgunluğa erişilebileceğini ortaya koymaktadır.

Hz. Peygamber (s.a.s)'den yapılan rivayetlerde de sık sık ülfet ve muhabbetin önemine vurgu yapılmakta, insanların birbirini Allah için sevmesi teşvik edilmektedir.¹⁸⁹ Mesela; “*Sevdiğini Allah için sevmek, yerdiğini de Allah için yermek, imandandır*”¹⁹⁰ hadisi şerifi, kanaatimizce Allah için seven kimsenin, aynı zamanda Allah'ın taksim ve takdirine rıza göstererek başka bir kimseye haset edemeyeceğine, bununla beraber öfkesinin de nefsi için değil dini bir gayret ve hassasiyetle olacağına işaret etmektedir.

Yine ahlakın en temel ilkelerinden birini teşkil eden şu hadisi şerif de ‘sevgi’ ve ‘temenni’nin, ‘haset’ duygusunun azaltılması ve yok edilmesi için en önemli etkenlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır: “*Sizden biriniz kendisi için sevip istediğini kardeşi için de istemedikçe iman etmiş sayılmaz.*”¹⁹¹

İbn Hibban (ö. 354/965), muhabbeti, birlikte mutlu bir şekilde yaşamının, din kardeşliği ve dostluğun en önde şartlarından biri kabul etmiştir.¹⁹² İbn Miskeveyh (ö. 421/1030)’e göre de bütün varlıkların düzen ve huzuru sevgiye bağlıdır ve toplumsal ilişkiler sevgiye dayalı ise fertler arasında uyuşmazlık olmaz.¹⁹³ Şüphesiz bu yorumlar, toplumun huzurunu bozan, birçok kötülüğün temeli durumundaki haset ile içtimai nizam ve insicamın amili olan ülfet ve muhabbetin birbirlerine olan karşıtlığını beyan açısından önemlidir.

¹⁸⁸ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: V, s. 656.

¹⁸⁹ Bkz. Meselâ; “*Amellerin en üstünü Allah için sevmektir*” (Nesâî, “Sünnet”, 2). “*Allah’ım! Kalplerimize ülfet ver, aramızı düzelt.*” (Ebû Dâvûd, “Salât”, 178).

¹⁹⁰ Buhârî, “İmân”, 1.

¹⁹¹ Buhârî, “İmân”, 7.

¹⁹² İbn Hibbân, **a.g.e.**, s. 63-70.

¹⁹³ Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Miskeveyh, **Tehzîbü'l-Ahlâk**, Tahk. İmad el-Hilâlî, Menşûrât'l-Cümel, Beyrut, 2011, s. 359-372.

İslâm ahlâk düşünürlerinden Mâverdî (ö. 450/1058), “*Edebü’-d-Dîn ve’-d-Dünyâ*” isimli eserinde ülfeti, huzur ve mutluluğa ulaşmanın başlıca şartlarından biri olarak görür. Ona göre ülfet, insanlar arasında duygu bağına sağlayan bir motiftir. Zira insanların ilkel tabiatları başkalarına eziyet etmeye meyillidir. Fertler arasında ülfet bağı kurulmazsa düşmanlık ve kıskançlık duyguları hayatı çekilmez duruma getirir.¹⁹⁴

Gazâlî (ö. 505/1111)’ye göre muhabbet, insan tabiatının, haz veren şeye duyduğu ilgidir. İnsan, önce kendini ve kendi varlığının devam edip gelişmesine katkıda bulunan şeyleri ve kişileri sever. Ancak Gazâlî, diğer yandan sevginin en yüksek derecesinin, menfaatsiz olarak bir kimseyi sırf ondaki iyilik ve güzel ahlak gibi üstün nitelikler sebebiyle sevmek olduğunu söyler. Dolayısıyla kişide muhabbetin mevcudiyeti, insanı sevdikleriyle dostluğa, onlara yardımcı olmaya, canıyla, malıyla ve diliyle sevdiklerine zarar vermekten sakınmaya yöneltilir.¹⁹⁵

Yine Gazâlî’ye göre dini hasletler ve ahlaki erdemler, muhabbetin bir meyvesidir. O, nihaî makam ve en yüksek değerdir; şevk, üns ve rızâ gibi tasavvufî makamlar onun sonucudur. Tevbe, sabır, zühd, şükür, takvâ, tevazu, cömertlik, adalet ve merhamet gibi ahlakî hamidenin de özünde sevgi vardır.¹⁹⁶

“*İhyâ*” adlı kitabında ülfet ve kardeşliğe dair ayet ve hadislerden örnekler veren Gazâlî, birlikte yaşamının sosyal, psikolojik ve ahlakî sebeplerini incelerken insanlar arasındaki karakter uyumunun sevgi ve ülfet üzerindeki etkisine dikkat çeker. Ülfetin, güzel ahlâkın, tefrikanın ise kötü ahlâkın ürünü olduğunu söyler. Güzel ahlâkın, karşılıklı sevgiyi, kötü ahlâkın ise nefreti ve kıskançlığı doğurduğunu ileri sürer.¹⁹⁷ Gazâlî’den nakledilen ve sevginin ehemmiyetini ifade eden bütün bu fikirler, muhabbet ve haset kavramlarının zıtlığını açık bir şekilde gözler önüne sermektedir.

Sonuç olarak Kur’an-ı Kerim’in, hadisi şeriflerin ve bütün İslam kaynaklarının muhabbet, meveddet ve ülfet kavramlarını anlatım üslubundan, bunların haset psikolojisi için zıt bir anlam ifade ettiği anlaşılmaktadır. Yani kişinin

¹⁹⁴ Mâverdî, *Edebü’-d-Dîn ve’-d-Dünyâ*, s. 238-239.

¹⁹⁵ Gazâlî, *a.g.e.*, C: VIII, s. 245-257.

¹⁹⁶ Gazâlî, *a.g.e.*, C: VIII, s. 245-257.

¹⁹⁷ Gazâlî, *a.g.e.*, C: IV, s. 157-165.

başkasına karşı içindeki haset, kin ve cimrilik hastalıklarını bertaraf edip onlara yardımcı ve destek olabilmesi için, kalbinin ülfet ve muhabbet kıvamında olması gerekmektedir. Dolayısıyla sair kimselere haset duymaksızın muavenetin ön şartının ve ilk adımının, ülfet ve muhabbet olduğu gözükmemektedir.

3.3. Teâvün/Tenâsur/Tezâhür (تَعَاوُن-تَنَاصُر-تَنَظَاهُر)

Bu üç kelimeyi, eş anlamlı kavram olmaları¹⁹⁸ sebebiyle aynı başlık altında ele alarak haset kavramıyla olan münasebetini değerlendirmeye çalışacağız.

Teâvün (تَعَاوُن) kelimesi, ‘yardım etmek, destek çıkmak’ anlamındaki ‘avn’ kökünden türeyip ‘tefâ’ul’ vezninden ‘yardımlaşmak, işbirliği yapmak’ manasına gelmektedir.¹⁹⁹ Kur’an-ı Kerim’de farklı sığılarıyla beraber on bir yerde²⁰⁰ zikredilmektedir.

Tenâsur (تَنَاصُر) kelimesi, sülasi mücerredin birinci babından ‘yardım etmek, destek olmak’ anlamına gelen ‘nasrûn’ mastarından türemiştir. Kur’an-ı Kerim’de farklı türevleriyle birlikte yüz elli sekiz yerde²⁰¹ zikredilen bu kavram, ‘tefâ’ul’ babından mastar olup ‘yardımlaşmak, birbirine destek vermek’ manasındadır.²⁰²

Tezâhur (تَنَظَاهُر) kelimesi, sülasi üçüncü babdan türemiş olup ‘yardımlaşmak, arka çıkmak, bir şeye karşı birleşmek, beyan etmek, açıklamak’ anlamlarına gelmektedir.²⁰³ Farklı sığılarda çeşitli manaları olan bu kelime, Kur’an-ı Kerim’de elli dokuz yerde²⁰⁴ zikredilmektedir.

Mezkûr kavramların hepsinin ortak anlamının, ‘yardım etmek, destek olmak yardımlaşmak’ olduğu görülmektedir. Kur’an-ı Kerim’de de bu kavramların aynı anlamda kullanıldığına dair örnek ayet bulunmaktadır. Mesela, Mâide Sûresi’nin

¹⁹⁸ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Lüga**, C: II, s. 744, 764; Zemaşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: I, s. 628; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4439-4440; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 831; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXV, s. 429.

¹⁹⁹ İsfahânî, **Müfredât**, s. 356; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3179; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXV, s. 431; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5446.

²⁰⁰ Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 607. ‘Teâvün’ kavramı için bkz. Mâide 5/2.

²⁰¹ Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 796. ‘Tenâsur’ kavramı için bkz. Sâffât 37/25.

²⁰² İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: II, s. 744; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 497; Zemaşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 275; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4440.

²⁰³ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: II, s. 764; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 320; Zemaşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 628.

²⁰⁴ Bkz. Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 540. ‘Tezâhür’ kavramı için bkz. Bakara 2/85; Kasas 28/48; Tahrim 66/4.

ikinci ayetindeki “teâvenû” emir sığınağı gibi Bakara 2/85’te zikredilen “tezâherûne” fiilinin de ‘tefâ’ul’ babından ‘yardımlaşma’ anlamında kullanıldığı görülmektedir. Yine bu üç kavram, müminler arasındaki muavenet ve muhabbete vesile olmakla birlikte toplumda dayanışma, sevgi ve merhameti izale eden haset, kin, öfke, cimrilik gibi birçok olumsuz davranışları azaltma ve yok etme işlevi görmektedir.

Allah Teâlâ, insanlara değişik imkânlar vermesini ve bu fırsatların farklılığının nedenini ve yöntemini şöyle beyan buyurmaktadır: “*Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.*”²⁰⁵ Bu ayet-i kerimeden, insanlar arasındaki farklılığın sebebinin, aralarında iletişim kurmaları, birbirleriyle kaynaşmaları, dayanışma ve yardımlaşma içinde bulunmaları ve bu suretle eksiklerini gidermeleri olduğu anlaşılmaktadır. Yine birçok ayet, doğrudan ve dolaylı biçimde yardımlaşma ve iyilikte bulunmanın sosyal ve insanî değeri üzerinde durmakta ve müminlerin gönüllerinde psikolojik ve ahlâkî zemini hazırlamaktadır.²⁰⁶ Bununla beraber üstün kılınanların, muhtaçlara gerektiği gibi yardım etmedikleri ve destek çıkmadıkları realitesini de dile getirerek onları ikaz etmektedir.²⁰⁷

İlahi vahiy, inananlara, gerek yakınlarıyla gerekse münasebette bulunduğu bütün çevrelerle özellikle ihtiyaç sahibi kimselerle ilgilenmesini, sıkıntılarını paylaşmasını ve yardımlaşmasını emretmektedir.²⁰⁸ Ayrıca meseleyi sadece maddi boyutta bırakmayıp başkalarına karşı haset, kibir, kin, adavet vs. kötü duygular beslemekten ve zararlı davranışlardan sakınmasını da tembihlemektedir.²⁰⁹ Bu ahlaki tavır, şu ayet-i kerime çok net ve özet bir üslupla dile getirmektedir: “...*İyilik ve takva üzere yardımlaşın/teâvenû. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın...*”²¹⁰

²⁰⁵ Zuhuruf 43/32.

²⁰⁶ Bkz. Bakara 2/220; Âl-i İmrân 3/103; Mâide 5/2; Hucurât 49/10.

²⁰⁷ Bkz. Hûd 11/118; Nahl 16/71.

²⁰⁸ Bkz. Bakara 2/83, 177; Nisâ 4/36; İsrâ 17/26.

²⁰⁹ Bkz. En’âm 6/151-153; İsrâ 17/23-38; Hucurât 49/9-13.

²¹⁰ Mâide 5/2.

Görüldüğü üzere bu ayet, yardımlaşmanın ölçü ve metodunu bildirmekte ve toplumu oluşturan bireylerin, birbiriyle iyilik ve takvada dayanışmasını, birbirlerine güç ve destek sağlamasını telkin etmektedir. Şevkânî (ö. 1250/1834), buradaki yardımlaşmanın bütün iyilikleri, yardımlaşma yasağının da bütün kötülükleri kapsadığını söylemektedir.²¹¹ Mâverdî (ö. 450/1058), bu ayetle ilgili şu açıklamayı yapmaktadır: “Allah’ın hoşnutluğu takva ile insanların hoşnutluğu iyilikle kazanılır; bu ikisine sahip olan kimse tam mutluluğa ve sonsuz nimete sahip olur.”²¹² Bu yorumdan şunu anlıyoruz ki; kişi, bir başkasına iyilikte bulunduğu zaman o kimseye karşı kendisini emniyete almış, huzur ve mutluluğu yakalamış olmaktadır. Zira iyilik, kalplerde muhabbet uyandırarak haset, kin ve adavet gibi duyguları izale etmektedir.

İnsanın varlığını sürdürebilmesi ve koruyabilmesi için sosyal bir çevreye ihtiyacı vardır. Maddî ve manevî yönden kendisini geliştirebilmesi, ahlaken yükselebilmesi, fikri ve zihni açıdan ilerleyebilmesinde toplumun rolü büyüktür. İnsanın dinini, canını, malını, nesebini, namusunu muhafaza edebilmesi de toplumsal dayanışma ile mümkündür. Bu açıdan sosyal dayanışma, insan için zaruri bir ihtiyaçtır.²¹³

Toplumda iyiliğin, birlik ve beraberliğin hâkim olmasına, sevgi ve saygının yerleşmesine, insanların yardımlaşma sorumluluğunu kazanmasına vesile olan manevî tesanüt denilen hayır ve iyilik duygularıdır. Bu sebeptendir ki Allah Teâlâ, takva üzerinde yardımlaşmayı emretmiştir. Ayrıca Kur’an-ı Kerim’in maddî çerçevede zekâtı, sadakayı, infakı ve yardımlaşmayı emretmesinin altında yatan hikmet, toplumdaki sosyal dengenin kurulmasıdır. Böyle bir dengenin kurulması halinde ne zenginle fakirin, ne de işverenle işçinin arasında sevgisizlik, güvensizlik, kin, nefret ve husumet oluşur. Herkesin görevinin idrakinde olduğu bir cemiyette ancak kardeşçe yaşamdan söz edilebilir.

Sonuç olarak hasedin, başkasının sahip olduğu şeylerin yok olmasını temenni etmek ve bunun için çabalamak olduğunu; yardımlaşmanın ise bunun aksine başkasının, sahip olamadığı şeyi elde etmesi için onu desteklemek olduğunu

²¹¹ Şevkânî, **Fethu’l-Kadîr**, C: II, s. 12.

²¹² Ebü’l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, **Edebü’l-d-Dîn ve’l-Dünyâ**, Dâru’l-Minhâc, Beyrut, 2013, s. 294.

²¹³ Kerim Buladı, **Kur’an’da Sosyal Dayanışma**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 142.

düşündüğümüz takdirde haset ile teâvün, tenâsur ve tezâhürün birbirlerine zıt kavram oldukları tebeyyün etmektedir. Ancak bu kavramlarla daha ziyade fiili boyutta bir karşıtlık olduğu gözükmemektedir.

İslâm dini de toplumda huzur ve dengeyi temin için adalet ilkesine büyük önem vererek yardımlaşmaya süreklilik kazandıran sosyal güvenlik ilkeleri vaz etmiş bulunmaktadır. Bu sebeple başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere hadis kitapları ve diğer birçok İslâmî kaynaklarda yardımlaşma bağlamında “*ihsan, ikram, atiyeye, birr, ma'rûf, lütuf, fadl, infak, in'âm, it'âm, isar, hayr, sadaka, zekât, fidye, kurban, vakıf, karz-ı hasen, tekâfül, tesânüd, şefkat, merhamet, keffâret, bezl*” gibi birçok kavram kullanılmaktadır. Ancak biz, konumuzun gereği olarak bütün bu maddeleri tek tek izah etmek yerine, genel anlamda bunları ihtiva eden ve kullanımı en yaygın olan birkaç kavramın üzerinde örneklik teşkil etmesi açısından durmak istiyoruz.

3.3.1. İhsan (إحسان)

İyilik anlamındaki ihsanı, yardım etmenin anlam örgüsü içerisinde bulunduğu için teavün kavramının alt maddesi olarak ele aldık.

İhsan kelimesi, sülasi mücerredin beşinci babı ‘hasüne’ fiilinin, *if'âl* vezninde mastarı olup “isâe/kötülük yapmak” kavramıyla zıt anlamlıdır.²¹⁴ “H-s-n” (ح-س-ن) kökünden mastar, fiil ve isim kalıbında yüz doksan dört yerde²¹⁵ geçmekte olup ‘güzel/münasip olmak, doğru/iyi yapmak, vakıf olmak, iyilik yapmak, salih amel işlemek, güzelleştirmek, iyileştirmek, sevdirmek’²¹⁶ gibi birçok manayı ihtiva etmektedir. Kur'an-ı Kerim çerçevesinde ihsan, iki manada kullanılmaktadır: Birincisi, sahip olunan nimetlerden başkasına iyilik ve ikramda bulunmak.²¹⁷ İkincisi, kendi fiilinde ihsandır ki, yani kişinin, işini güzel yapmasıdır.²¹⁸

İhsan, ‘insanın hem Allah’a hem de yakın ve uzak çevresine, bütün insanlara, hatta tabiata karşı yaklaşımında, tutum ve davranışlarında adalet ölçüsünün, farz ve

²¹⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 877.

²¹⁵ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 248.

²¹⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 877.

²¹⁷ Bkz. Bakara 2/58, 83; En'âm 6/151; İsrâ 17/23; Ahkâf 46/15; Rahmân 55/60.

²¹⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 125.

vacip sınırlarının ötesine geçerek imkân ve kabiliyetine göre kulluğun, özverinin ve erdemin en yüksek seviyesine ulaşması²¹⁹ şeklinde tanımlanmıştır.

İhsan için, ‘insanın, insanlara ve bütün mahlûkata karşılıksız olarak iyilik etmesinden ibaret bir fazilettir’ denilmiştir.²²⁰ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de de iyilik yapma tavsiyesi önce yakınardan²²¹ başlıyor daha sonra bütün insanlığa ve canlılara mutlak manada iyilik ve merhamet emrediliyor.²²² Bu hususta birçok ayet-i kerime mevcuttur²²³ ancak biz bir örnekle yetinmek istiyoruz:

*“Allah’ın sana verdiği (servet ve zenginlik gibi) şeylerde ahiret yurdunu ara. (Onları insanların yararına harcayarak ahirette seni mutlu kılacak mükâfatı elde etmeğe çalış). Dünyadan da nasibini unutma. (Bu imkânlardan ölçülü bir şekilde kendin de yararlan.) Allah’ın sana ihsan/iyilik yaptığı gibi sen de ihsan/iyilik yap ve yeryüzünde bozgunculuk isteme. Çünkü Allah, bozguncuları sevmez.”*²²⁴

Ayet-i kerimede açık bir şekilde görüldüğü üzere Allah Teâlâ, insanlara, ihsan ettiği şeylerden, onların da ihsanda bulunmasını emrediyor. Zira iyiliğe iyilikle karşılık vermek, nimetin bilincinde olmak ve O’na şükretmek demektir. Ayetin devamı, böyle bir emri yerine getirmeyenleri, yeryüzünde ‘fesat’ çıkarmayı isteme ile itham etmektedir. Ki bu, insanın haset psikolojisiyle hareket ederek dünyevi nimetlerden yalnız kendisinin istifade edip bir başkasının buna erişmesini engellemek yoluyla bozgunculuk yapması demektir. Yine insanların içinin kinle, nefretle, kıskançlıkla ve çekememezlik duyguları ile dolmasına neden olarak fesat çıkarması demektir.²²⁵

Netice olarak İslâm’ın temelinde dayanışma ruhu esas olduğundan, Müslümanlar, birbirini düşünmek ve kollamak durumundadır. Şüphesiz bu kulvardaki en yaygın kavramlardan olan ihsanın kapsamlı manalarından biri de başkalarına karşılıksız yardım etmektir. İşte ihsan, bu yönüyle birçok ahlaki erdemi

²¹⁹ Râzî, a.g.e., C: XX, s. 102-103.

²²⁰ Metin Ocak, **Kur’an’da İhsan ve Muhsin Kavramları**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17-20.

²²¹ İsrâ 17/23; En’âm 6/151; Ahkâf 46/15.

²²² Bakara 2/83; Nisa 4/36.

²²³ Nahl 16/90; İsrâ 17/7.

²²⁴ Kasas 28/77.

²²⁵ Bkz. Seyyid Kutub, **Fî Zilâl**, C: XI, s. 300.

içerisinde barındırmaktadır. Bununla beraber bir başkasının iyiliğini istemeyen, çekemeyen manasındaki haset kavramıyla da zıt anlamlı bir kelime olarak gözükmektedir.

3.3.2. **Birr** (بِرْر)

Birr kelimesi, kök itibariyle Kur'an-ı Kerim'de otuz iki yerde²²⁶ geçmekle beraber 'sıdk, itaat, salâh, hayr, sıla, cennet, ihsanda/iyilikte bolluk, hac, kara parçası, yakınlarına çokça iyilik etmek'²²⁷ anlamlarına gelmektedir.

Râzî (ö. 606/1210), birr'i, 'bütün itaat çeşitlerini ve insanı Allah'a yaklaştıran hayırlı işleri içine alan bir kelime'²²⁸ şeklinde tanımlamıştır.

Birr kavramı, türemiş olduğu 'berr' sözcüğü ile beraber Kur'an öncesinde özellikle de cahiliye şiirinde insan-insan ilişkileriyle ilgili yatay düzlemde itaat, sıla-i rahim, yakınlarla sadakatle bağlılık, iyilik gibi anlamlar taşımakta olup kabile asabiyeti çerçevesindeki dünyevi ilişkileri kapsayan bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavram, Kur'an'ın nüzülüyle beraber anlam alanına öncekine ilaveten sağlam ve sahih bir ilahi ve manevi boyut da katarak dikey düzlemde Allah-insan ilişkilerinde merkezi bir konuma sahip olmuş ve ilahi hitabın en temel kavramlarından biri haline gelmiştir.²²⁹

Birr kavramının, Kur'an-ı Kerim'de sıdk, takva, ihsan ve infak ile yakın bir anlam ilişkisine sahip olduğu görülmektedir. Bu nedenle salih amel sayılan davranışları bünyesine toplayan en kapsamlı kelimelerden olduğu söylenmektedir. Nitekim şu ayet-i kerime bu iddiayı teyit etmektedir: *"Gerçek iyilik/birr, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin iyiliğidir ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. Allah rızası için yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilencilere ve kölelere mal verir,*

²²⁶ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 143.

²²⁷ Halil b. Ahmed, **Kitabu'I-Ayn**, Daru Mektebeti Hilâl, Tahk. Mehdî el Mahzûmî, İbrahim es-Semerrâî, tsz. C: VIII, s. 259; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 51; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 252-255; Zebidî, **a.g.e.**, C: X, s. 151-166.

²²⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: V, s. 41.

²²⁹ Mesut Okumuş, "Kur'an'da "Birr" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2002, C. 5, s. 14, ss. 97-115.

namazı kılar, zekâtı verir. Ahitleştiklerinde, ahitlerini yerine getirirler. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabrederler. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Muttakiler ancak onlardır’’²³⁰

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde görüldüğü gibi bu ayette de birrin muhtevasının sınırlandırılmadığı, iman, ibadet ve ahlâka dair bütün iyi hasletleri kapsayacak genişlikte bir kavram olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak bununla beraber bu kavramın bizi alakadar eden yönünü ifade edecek olursak ‘birr’ kelimesi, bazı ayetlerde²³¹ ‘takva’ ile zikredilip ‘günah’ ve ‘düşmanlık’ kavramlarıyla karşıt anlam olarak sunulmakta, bazı ayetlerde²³² ise ‘infak’ ile ‘birre’ ulaşılabacağı beyan edilmektedir. Dolayısıyla birrin, ihtiva ettiği anlam alanıyla ve özellikle başkalarına iyilik etme yönüyle hasede zıt bir kavram olduğu tebeyyün etmektedir.

3.3.3. İnfâk (أنفاق)

İf’âl vezninde mastar olan bu kavram, ‘harcama, sarf etme, tasaddukta bulunmak, birinin ihtiyaçlarını, geçim masraflarını karşılamak’ manasındadır.²³³ Farklı formatlarda Kur’an-ı Kerim’de yüz on bir yerde²³⁴ zikredilmiş olan bu kelime, kök itibarıyla de sülasi mücerredin birinci ve dördüncü babından ‘malı iyi satmak, iş yapmak, piyasası olma; bitmek, tükenmek, azalmak, kalmamak; ölmek, yok/telef olmak; delik, tünel; ikiyüzlü’ anlamlarına gelmektedir.²³⁵ Cimrilik manasına gelen ‘buhl ve şuhh’ gibi kavramların zıddı olan infak kelimesi, Kur’ân-ı Kerim’de altmış yedi yerde geçmektedir.²³⁶

---

²³⁰ Bakara 2/177.

²³¹ Mâide 5/2.

²³² Âl-i İmrân 3/92.

²³³ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: II, s. 967; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4508; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4176.

²³⁴ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 808.

²³⁵ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: II, s. 967; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4507-4509; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4175.

²³⁶ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 808.

Taberî (ö. 310/923), infak ayetlerini umumi manada anlayarak ‘infak’ ile insanların, mallarında gerekli olan bütün harcamaların kastedildiğini ve bu ifadeye, zekât, sadaka ve nafaka gibi mali yükümlülüklerin de gireceğini söylemiştir.²³⁷

Seyyid Kutub (ö. 1966), bu meseleye psikoloji çerçevesinden bakarak infakı, kalbin temizleyicisi²³⁸ olarak nitelerken, Mevdûdî (ö. 1979) ise infakı, daha ziyade sosyolojik açıdan değerlendirerek, ‘Allah tarafından emredilen hayat nizamını kurmak için malî fedakârlıkta bulunmak’²³⁹ diye tarif etmektedir.

İnfak, ekseriyetle bir karşılık ve menfaat gözetmeksizin yapılan yardımlar için kullanılmaktadır. Ancak bir kimseye verilen karz/ödünç, meşru iş sahalarına yatırım yaparak ihtiyaç sahiplerine istihdam sağlamak, muhtaç birine kefil olmak ve toplumda tesanüd/dayanışma da infak çerçevesinde değerlendirilmektedir.²⁴⁰ Zira Allah’ın rızasını elde etmek için yapılan malî harcamanın Allah’a verilen bir borç olarak ifade edilmesi, zayi olmayacağını ve karşılığının mükâfat olarak geri döneceğinin beyan edilmesi,²⁴¹ bunu göstermektedir.

Yapılan bu tanımlamalardan yola çıkarak infakı şu şekilde tarif edebiliriz: Allah’ın rızasını elde etmek niyetiyle, kişinin İslam’a ve Müslümanlara hatta bütün insanlığa faydası olan maddi-manevi her türlü yardım, hayır ve hareket tarzını içine alan; zaruri ve gönüllü ibadet ve tutumları ihtiva eden dini ve ahlaki davranış biçimidir.

İlahi vahiy, bütün varlığın yegâne sahibinin Allah olduğunu dolayısıyla kulların geçici olarak kendilerine verilen şeylerden yine O’nun rızasını elde etmek için infak etmesi gerektiğini²⁴² ve hatta bu davranışın, müminlerin en önemli hasletlerinden biri olduğunu²⁴³ bildirmektedir. Şöyle ki;

²³⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: I, s. 250. Ayrıca bkz. Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: I, s. 18-20.

²³⁸ Kutub, **Fî Zilâli’l-Kur’an**, C: I, s. 81.

²³⁹ Bkz. Ebu’l-A’lâ Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’an**, İnsan Yayınları, İstanbul, İkinci baskı 1991, C: I, s. 49.

²⁴⁰ Bakara 2/219, 245; Tevbe 9/34-35; Muhammed 47/38; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

²⁴¹ Bakara 2/245; Hadîd 57/11, 18; Tegâbün 64/17; Müzzemmil 73/20.

²⁴² Bakara 2/195; Nûr 24/33; Hadîd 57/7, 10.

²⁴³ Bakara 2/3.

*“Allah’ın rızasını kazanmak arzusuyla ve kalben mutmain olarak (nefislerini/şahsiyetlerini kökleştirip güçlendirmek için) mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yüksekçe bir yerdeki güzel bir bahçenin durumu gibidir ki, bol yağmur alınca iki kat ürün verir. Bol yağmur almasa bile ona çiseleme yeter. Allah, yaptıklarınızı hakkıyla görendir.”*²⁴⁴

Burada, nefisini cimrilikten uzak tutarak ve mal hırsını/sevgisini aşarak²⁴⁵ Allah’ın rızasını kazanmak için mallarını infak edenlerin, her halükarda kazançlı olacağı bildirilmekte ve bunların durumu, yüksekçe bir tepede bulunan ve her halinde verimli olan bir bahçeye benzetilmektedir. Zira mezkûr maksatla yapılan bütün iyilikler, kişinin karakterini güçlendirmekte, toplumun çehresini değiştirmekte ve daima faydalı bir durum olarak gözükmektedir.

Râzî (ö. 606/1210), bu ayette zikredilmiş ‘tesbîtü’n-nefs’ ifadesini şöyle izah etmektedir: Allah rızasını elde etmek için tekrar tekrar infakta bulunan kimsenin nefsinde; bu sıfat ve Allah rızasını arama duygusu, bir meleke haline gelmektedir. Şöyle ki, o insandan farkında olmadan bir fiil sudur ettiğinde bile, kalbi, derhal Allah’a yönelmektedir. Bu da ibadetlerin âdet haline dönüşmesi ve ruhun bir huyu olması sebebi ile olmaktadır. Böylece kulun, Allah için yaptığı taat, Kur’an’da, ‘tesbîtü’n-nefs’ diye ifâde edilen bu yerleşmiş melekeyi göstermektedir.²⁴⁶ Dolayısıyla bu açıklamadan, infak ile kesp edilen liyakatin, insanı ruh olgunluğuna erdirtirerek haset, hırs, cimrilik ve adavet gibi kişisel ve toplumsal hastalıkların tedavisi yönündeki en büyük unsurlardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Şu ayet de bu izahatı teyit etmektedir:

*“(Mallarınızı) Allah yolunda infak edin. Kendi kendinizi tehlikeye atmayın. İyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapın. Şüphesiz, Allah iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanları sever.”*²⁴⁷

Bu ayet-i kerime de infakın terk edildiği toplumlarda psikolojik ve sosyolojik bir takım problemlerin olacağına dikkat çekmektedir. Allah Teâlâ, bu kötü davranışların tedavi edilmesi için infakı emretmektedir. İnananları, infaka teşvik

---

²⁴⁴ Bakara 2/265.

²⁴⁵ Beyzâvî, a.g.e., C: I, s. 159.

²⁴⁶ Râzî, a.g.e., C: VII, s. 59.

²⁴⁷ Bakara 2/195.

ederek onlara en güzel huylardan olan cömertliğe ve merhamete sahip olmanın yollarını açmaktadır. Zira Allah yolunda harcama yapmak, kişinin kendisini hırs, haset ve cimrilik gibi manevi hastalıklardan koruduğu gibi ihtiyaç sahibi kimselerin de kin, öfke, adavet ve hasetlerine mani olmaktadır. Bununla beraber sınıflar arası kavgaları bitirerek kalplerde ülfet ve muhabbet meydana getirmektedir.

Hülasa infak hasleti, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmak amacıyla kişinin başkalarına verme ve onlara yardım etme davranışlarını ifade ederken; haset hastalığı, bu tavırların tam tersinin meydana gelmesini istemekle beraber Allah'ın taksimine rıza göstermeyerek başkasının hiçbir şeye sahip olmamasını, mevcutların yok olmasını veya kendisine geçmesini temenni etmesidir. Bu her iki betimleme, infak ve haset kavramlarının birbirine zıt anlam içerdiklerini ortaya koymaktadır.

3.3.4. İsar (إيسار)

Kur'an-ı Kerim'de yardımlaşma ve dayanışmayla ilgili en temel kavramlardan biri de isardır. *İf'âl* babından mastar olan bu kavram, 'başkasını kendisine tercih etmek' manasındadır.²⁴⁸ Farklı sığalarla Kur'an-ı Kerim'de yirmi bir yerde²⁴⁹ zikredilmekte olup sülasi mücerredin dördüncü babından 'eser, iz, nişan, alamet; haber, hadis, mesaj, nakletmek; tercih etmek, seçmek; yeğlemek, üstün tutmak, öne geçirmek'²⁵⁰ anlamlarına gelmektedir.

İsar kavramı, Kur'an-ı Kerim'de beş yerde geçmekte olup Mekkî dört ayette²⁵¹ lügat manasında, Medenî bir ayette²⁵² de terim anlamında kullanılmıştır. İsarın zıttı, enâniyet/bencillik ve cimriliktir. Bencillik, insanın hep kendisini önde tutması, yalnız kendi çıkarlarını düşünmesi, etrafıyla olan bütün ilişkilerini bu

²⁴⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 288; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 365.

²⁴⁹ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 14.

²⁵⁰ Mâverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, C: V, s. 505; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 19; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 25; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 7; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: II, s. 1711.

²⁵¹ Yûsuf 12/91; Tâhâ 20/72; Nâziât 79/38; A'la 87/16. Bu ayetlerde isar kelimesi, 'yeğlemek, tercih etmek, üstün kılmak' manalarında kullanılmıştır.

²⁵² Haşr 59/9. Bu ayette terim anlamında kullanılmıştır.

doğrultuda yürütmesi demektir. Bu duyguya sahip olanlar, yardımlaşma, dayanışma ve paylaşma gibi güzel duygu ve hasletlerden uzaktırlar.²⁵³

Kurtubî (ö. 671/1273), tefsirinde isarı şöyle ifade etmektedir: “Kişinin, dini mükâfatları arzu etmesi münasebetiyle başkasını, kendi nefsine ve sahip olduğu dünyevî şeylere tercih etmesidir.”²⁵⁴

Cürcânî (ö. 816/1413), isarı; ‘fayda sağlama ve zararı def etme hususunda insanın başkasını kendisinden önde tutmasıdır ki bu, kardeşlikte son noktadır’²⁵⁵ şeklinde tarif etmektedir.

Son devrin din âlimlerinden Hasan Basri Çantay (ö. 1964) da “*Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*” isimli eserinde isarı şöyle tanımlamaktadır: “İsar, kişinin kendisi muhtaç iken başkasının ihtiyacını daha önde görerek onun yardımına koşması demektir. Biz buna ‘ferâğat-ı nefis, diğerkâmlık’ diyoruz.”²⁵⁶

Ulvî bir duygu, yüksek bir haslet ve insanlar arasındaki saygı, sevgi, merhamet ve kardeşliğin kâmil bir tezahürü olan isar, ıstılahî manada, Haşr Sûresi’nin 9. ayetinde geçmekte olup tanımı da bizzat bu ayet tarafından yapılmıştır. Şöyle ki;

*“Onlardan (muhacirlerden) önce orayı (Medine’yi) yurt edinmiş olup da imanı gönüllerine yerleştiren kimseler, hicret edip kendilerine gelen müminleri severler. Onlara verilenlerden dolayı gönüllerinde bir haset/kıskançlık/rahatsızlık duymazlar. Aksine kendileri zaruret içerisinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler/ kendilerinden önde tutarlar. Kim böyle nefsinin şuhh/hırs ve cimriliğinden korunursa, işte kurtuluşa erenler onlardır.”*²⁵⁷

Bu ayet-i kerimede, Hz. Peygamber’e ve onunla birlikte Medine’ye hicret eden Muhacirlere kucak açmış, bütün imkânlarını onlarla paylaşmış hatta onları kendilerine tercih etmiş bulunan ensar övülmektedir. Onların bu örnek kişiliğinden

---

²⁵³ Bkz. Durak Pusmaz, “Kur’an’da İsar Kavramı”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul, 2011, sayı: 25, s. 77-104.

²⁵⁴ Kurtubî, *a.g.e.*, C: XX, s. 365.

²⁵⁵ Cürcânî, *a.g.e.*, s. 7. Ayrıca bkz. Çağrı, “İsar” Maddesi, *DİA*, C: XXII, s. 490.

²⁵⁶ Hasan Basri Çantay, *Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 8. Baskı: 1974, C: III, s. 1024.

²⁵⁷ Haşr 59/9.

söz edilirken “ve yü’sirûne alâ enfüsihim ve lev kâne bihim hasâsah/ihtiyaç içinde olsalar bile onları kendilerine tercih ederler” ifadesi kullanıldığından, İslâm ahlâkçıları burada geçen fiilden hareketle, cömertlik ahlakının özel bir türü olarak “başkasını kendisine tercih etme” anlamında “*isar*” terimini geliştirmişlerdir.²⁵⁸

Râzî (ö. 606/1210), bu ayetin tefsirinde “Allah Teâlâ’nın, ensarın, muhaciri kendilerine tercih edişlerinin, mal hususunda zenginliklerinden dolayı olmadığını, aksine kendileri de ihtiyaç ve fakirlik içinde oldukları halde bu fedakârlığı gösterdiklerini beyan ettiğini” söylemektedir.²⁵⁹

Buna göre Kur’an-ı Kerim, hasetten, enâniyetten ve cimrilikten kurtuluşun mükemmel bir belirtisi olan dolayısıyla güzel ahlak, sahavet, merhamet ve muhabbetin en ileri boyutunu ifade eden isarı, Medineli Müslümanların, muhacirlere gösterdikleri fedakârlığın adı olarak zikretmekte ve bütün Müslümanların örnek alması gereken bir numune olarak sunmaktadır.

Aynı zamanda isarın, bu ayette, haset anlamını ihtiva eden ‘hâcet’ ve ‘şuhh’ kavramlarıyla birbirine karşıt iki faaliyet ve ahlak olarak zikredilmesi, isar ile hasedîn zıt kavramlar olduğunu da ortaya koymaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de, içerisinde “*isar*” kelimesi geçmediği halde aynı anlamı ifade eden başka ayetler²⁶⁰ de vardır. Meselâ;

*“Onlar, kendi canları çekmesine rağmen yemeği yoksula, yetime ve esire yedirirler. ‘Biz, sizi Allah rızası için doyuruyoruz. Sizden ne bir karşılık ne de bir teşekkür bekliyoruz’ derler.”*²⁶¹

*“O muttakiler ki bollukta da darlıkta da Allah yolunda infak ederler, kızdıklarında öfkelerini yutar, insanların kusurlarını affederler. Allah da böyle iyi davrananları sever.”*²⁶²

Örnek olarak zikrettiğimiz bu ayetlerde, iman edenlerin, varlık ve darlık zamanlarında, kendi nefislerinin çekmesine rağmen infak ettiklerine değinilmektedir.

²⁵⁸ Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: V, s. 219-224.

²⁵⁹ Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 288.

²⁶⁰ Bakara 2/177; Âl-i İmrân 3/92, 134; İnsan 76/8-9.

²⁶¹ İnsan 76/8-9.

²⁶² Âl-i İmrân 3/134.

Hususiyetle kişinin, sıkıntılı zamanlarında ve kendi canının istediği bir şeyi başkalarına verebilmesi, onları, kendi nefesine tercih etmesi, öne geçirmesi ve daha üstün tutması demektir. Ki mezkûr ayetlerin bahsettiği bu durum, zaten kavram olarak isarı ifade etmektedir.

Yukarıdaki ayetler, yapılan açıklamalar ve özellikle Haşr Sûresi çerçevesinde isarı şöyle tanımlayabiliriz: “İsar, kendisi ihtiyaç içerisinde olan bir müminin, din kardeşinin ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından önde tutması, yardım ve diğer hususlarda din kardeşini kendisine tercih etmesi, bunu yaparken de dünyevî çıkar ve menfaatler değil, sadece Allah’ın rızasını ve hoşnutluğunu gözetmesidir.”²⁶³

Kuşeyrî (ö. 465/1072), meşhur risalesinde cömertliğin çeşitli dereceleri olduğunu belirtmektedir. Buna göre cömertliğin ilk derecesi sahavet, sonra cûd, en sonda da isar gelmektedir. Malının bir kısmını verip, gerisini bırakana sahavet sahibi, malının çoğunu verip kendisine azını ayırana cûd sahibi, zarar, bela ve sıkıntılara katlanıp yiyeceği hususunda bile başkasını kendisine tercih edene isar sahibi demektir.²⁶⁴

Kur’an ve sünnet, muavenet ve infak meselesine ciddi manada vurgu yapmaktadır. Hal böyleyken başkalarını düşünmeyip tamamen kendi menfaatleri peşinde koşan, yardımlaşma ve dayanışma bilincine erişememiş kimseler, İslam’ın vaz ettiği ilkeler çerçevesinde nakıs bir kişilik olarak gözükmektedir. Bu anlamda isar ahlakı, çok büyük önem arz etmektedir. Zira isar, inananlar arasında ülfet, muhabbet, şefkat ve merhamet duygularını yeşerterek birbirini seven ve saygı duyan bir toplum oluşturmaktadır. İnsanları, hasetten, cimrilikten, kin ve nefretten uzaklaştırarak fedakârlık ve yardımseverliğe alıştırmaktadır. Dolayısıyla isar, alt tabakanın, zenginlerin sahip olduklarına göz dikme anlamındaki hasedini önlerken üst tabakanın da fakir kimselerin imkân sahibi olmalarını engelleme manasındaki hasetlerine mani olmaktadır.

Sonuç olarak, hem Kur’an-ı Kerim’in hem de Hz. Peygamber’in övdüğü yüksek bir ahlaki ilke olan isar, kişinin kendisi muhtaç olduğu halde nefsinden

²⁶³ Bkz. Pasmaz, **a.g.m.**, s. 77-104.

²⁶⁴ Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 337.

feragat edip bir başkasını kendisine tercih etmesi demektir. Bu yönüyle haset ve isar, birbirleriyle zıt anlamlı iki kavram olarak gözükmektedir.

3.4. Kanâat (قنائة)

Sülasi mücerredin dördüncü babından mastar olan kanaat kelimesi, hırs ve tama' kavramlarının zıddı olarak 'razı olmak, yetinmek, kanaat etmek' anlamlarına gelmektedir.²⁶⁵ Aynı kökten kelimenin, üçüncü babdan mastarı, kunû' şeklinde ve 'tezellül ve meskenetle dilenmek' anlamındadır.²⁶⁶

Umumiyetle lügat kitaplarının naklettiğine göre k-n-a (ق-ن-ع) kökünden türeyen ikinci ve üçüncü babdan gelen kelimeler, her ne kadar telif etmeye çalışanlar²⁶⁷ olsa da birbirine zıt iki anlamı ihtiva etmektedir.²⁶⁸ Mesela, Zemahşerî (ö. 538/1144), her iki babın arasındaki mana farkını şu ifadelerle ortaya koymaktadır: *el-İzzü fil-kanâati vez-züllü fil-kunû'* (kanaatte izzet/şeref/itibar; kunû'da ise zillet vardır.)²⁶⁹

Cürcânî (ö. 816/1413) de kanaati, 'kısmete razı olmak'²⁷⁰ şeklinde tanımladıktan sonra ehl-i hakikatin ıstılahında, 'müellefatın/samimiyet/birlik yokluğunda sükûn etmek' olduğunu ileri sürmektedir.²⁷¹

Kur'an-ı Kerim'de kanaat kavramı geçmemekle beraber aynı kökten iki kelime yer almaktadır. Bunlar, 'başı kalkmış halde' anlamına gelen "*mukni't*"²⁷² ve 'kanaat edip istemeyen' manasındaki "*el-kâni*"²⁷³ kelimeleridir. Hacc 22/36'daki "*el-kâni*" kelimesini, İsfahânî (ö. 505/1111), "ihtiyaçtan ötürü başkasından yardım isterken ısrarcı olmayan, işi yüzüzlüğe dökmeyen, kendisine bağışlanana razı

²⁶⁵ İbn Düreyd, **a.g.e.**, C: II, s. 942; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3753; İsfahânî, **Müfredât**, s. 414; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 88.

²⁶⁶ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 414; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3754.

²⁶⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 414.

²⁶⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 414; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: II, s. 104; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3487.

²⁶⁹ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 104.

²⁷⁰ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3487; Vankulu, **a.g.e.**, C: II, s. 1404.

²⁷¹ Cürcânî, **et-Ta'rîfât**, s. 187. Ayrıca bkz. Kuşeyrî, **er-Risâle**, s. 225.

²⁷² İbrâhîm 14/43.

²⁷³ Hacc 22/36.

olan²⁷⁴ şeklinde yorumlamaktadır. Benzeri bir izahı, Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574) de yaparak mezkûr kelimeyi, ‘kanaatkâr fakir, elindekine kanaat ederek dilenmeyen yoksul ya da zaruret miktarınca dilenen, isteyen’²⁷⁵ diye açıklamaktadır. Ancak esas itibariyle Kur’an-ı Kerim’de birçok ayette dünyaya dair düşkünlük, hırs ve tamahkârlık yerilerek kanaatkârlığın ehemmiyetine dikkat çekilmektedir.²⁷⁶

Hz. Peygamber’den rivayet edilen hadisi şeriflerde,²⁷⁷ bizzat ‘kanaat’ kelimesiyle kanaatkârlığın ehemmiyeti dile getirilmekte ve bu duyguya dikkat çekilmektedir. Hususiyetle kendisine atıf yaptığımız rivayetlerde belirtilen kanaat duygusu, aç gözlülüğü, doyumsuzluğu, nasıl olursa olsun kazanma hırsını, başkalarına haset etme ve bu sebeple onlara zarar verme teşebbüslerini önleyebilecek fikrî, psikolojik ve ahlâkî bir esas olarak gözükmektedir.²⁷⁸

Zira bu kanaat, Allah’ın kendisi için verdiği rızka razı olma temeline dayanmaktadır. Allah’ın takdirinin kendisi için daha hayırlı olduğunu kabullenmek, onun taksimine ve emirlerine teslim olmak demektir. Kanaatsizlik ise kişi, neye sahip olursa olsun, insanı sınırsız bir hırsa, sonu gelmez bir tatminsizliğe sonuçta başkasının elindekine göz dikmeye ve onu elde etmek için mücadele etmeye sürüklemektedir.²⁷⁹

Kanaat ve haset kavramlarıyla alakalı İbn Hibbân el-Büstî (ö. 354/965) çok net bir yorum yaparak der ki; “Kim kendi elinde olana kanaat etmezse, bu kanaatsizlik sebebiyle insanların ellerinde bulunana haset eder.”²⁸⁰

Sonuç olarak kanaat, ‘kişinin sahip olduğu şeyle yetinip razı olması ve başkasının elindekine göz dikmemesi’ şeklinde tanımlanmaktadır. Özellikle İslam ahlak kitapları, kanaati, haset, hırs, tamah, cimrilik ve aşırı dünya sevgisi gibi menfi duyguların kalpten atılmasıyla elde edilebilecek bir fazilet olarak değerlendirirken

²⁷⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 414.

²⁷⁵ Ebussuûd Efendi, **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm**, C: IV, s. 27.

²⁷⁶ Bakara 2/96; Âl-i İmran 3/14; Tevbe 9/55, 85; Tâhâ 20/131; Kasas 28/76-77; Lokman 31/33; Hadîd 57/20; A’lâ 87/16; Hümeze 104/1-9.

²⁷⁷ “Müslüman olan, kendisine yeteri kadar rızık verilen, Allah’ın kendisine verdiği nimete kanaat eden kimse şüphesiz kurtuluşa ermiştir.” (Müslim, “Zekât”, 125. Ayrıca bk. Tirmizî, “Zühd”, 35; İbni Mâce, “Zühd”, 9).

²⁷⁸ M. Yaşar Kandemir vd., **Riyâzu’s-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006, C: III, s. 317.

²⁷⁹ Kandemir vd., **a.g.e.**, C: III, s. 315.

²⁸⁰ İbn Hibbân, **a.g.e.**, s. 152.

diğer taraftan kanaati, bu olumsuz hissiyattan kurtulmanın yollarından biri olarak görmekte-dirler. Bu yönüyle ‘haset’ ve ‘kanaat’ kavramlarının, birbirine iki zıt duyguyu ifade ettiği anlaşılmaktadır.

4. HASET İLE SEBEP-SONUÇ İLİŞKİSİ OLAN KAVRAMLAR

4.1. Hırs (حِرْص)

Hırs (حِرْص) kelimesi, ikinci ve dördüncü babdan olup, mastarı ‘hırsun’ gelmektedir.²⁸¹ ‘İstemek, arzulamak, şiddetli bir şekilde irade etmek, düşkün olmak, yarmak, kazımak, çabalamak, gıpta etmek, cimri olmak, tamah etmek ve açgözlülük’ anlamlarını içermektedir.²⁸²

Zebîdî (ö. 1205/1791), hırs kelimesinin Kur’an-ı Kerim’de iki vecih üzere kullanıldığını ifade etmiştir: Birincisi; fartu’s-şerehi yani, aşırı hırs, açgözlülük, ifrat derecesinde hırsır.²⁸³ İkincisi ise, şefkat ve merhamet anlamındadır.²⁸⁴ Yine ihtirası, bir şeyin hâsıl olması için çabalamak, gayret etmek şeklinde açıklamıştır.²⁸⁵

Mütercim Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’ye göre hırs; bir nesneyi zemmolunmuş bir rağbet veçhi üzere ve lüzumundan ziyade şiddetle talep ve arzu etmek manasınadır. İhtiras ise bir nesneye ifrat üzere hırs edip tahsiline çabalamak anlamındadır.²⁸⁶

Kur’an-ı Kerim’de ‘hırs’ kelimesi, farklı sığalarla beş yerde zikredilmektedir. Bu kavram, üç ayet-i kerimede Hz. Peygamber’in insanların hidayete ermeleri hususundaki şiddetli arzusunu,²⁸⁷ bir ayette birden fazla kadınla evli olan erkeklerin bunlar arasında adaleti temin etme isteklerini,²⁸⁸ diğer ayette ise Yahudilerin dünya

²⁸¹ İbn Düreyd, **el-Cemhere**, s. 513.

²⁸² Cevherî, **Sihâh**, s. 224; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 120; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 835; Vankulu Mehmed, **a.g.e.**, C: I, s. 1141.

²⁸³ Ahzâb 33/32.

²⁸⁴ Tevbe 9/128.

²⁸⁵ Zebîdî, **a.g.e.**, C: XVII, s. 510.

²⁸⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 2888.

²⁸⁷ Tevbe 9/128; Yûsuf 12/103; Nahl 16/37.

²⁸⁸ Nisâ 4/129.

hayatına olan aşırı düşkünlüklerini²⁸⁹ ifade etmektedir. Açıklamaya çalıştığımız bu kelimeye konumuzla irtibatlı olarak anlam yönünden en yakın ayet, Yahudilerin diğer bütün insanlardan daha ziyade dünya hayatına hırslarını/düşkünlüklerini bildiren Bakara 2/96'dır. Çünkü diğer dört ayette hırsın olumlu anlamına vurgu yapılırken bu ayette olumsuz manası ön plana çıkarılmaktadır.

*“Ant olsun, sen onların (Yahudilerin), yaşamaya, bütün insanlardan; hatta Allah'a ortak koşanlardan bile daha hırslı/düşkün olduklarını görürsün. Onların her biri bin yıl yaşamak ister. Hâlbuki uzun yaşamak, onları azaptan kurtaracak değildir. Allah, onların bütün işlediklerini görür.”*²⁹⁰

Bu ayet-i kerimede hırs kelimesi, 'ehrasa' şeklinde ism-i tafdil sığasında zikredilmiştir. Ve Yahudilerin, bütün insanlardan hatta bin sene yaşamak isteyen müşriklerden bile daha ihtiraslı olduğu beyan edilmiştir. Taberî (ö. 310/923), bu müşrik ve Yahudilerin ihtiras sebebini şöyle açıklamaktadır: “Müşrikler, ahiret inancı olmadığından öldükten sonra artık dirilmeyeceklerini ve hesaba çekilmeyeceklerini zannederler. Bu sebeple dünya zevklerini devam ettirmek için uzun ömür isterler. Yahudiler ise, öldükten sonra dirileceklerine inanmaktadırlar. Dünyada yaşarken Hz. Muhammed (s.a.s)'in hak peygamber oluşunu reddetmek gibi isyankâr davranışlarından dolayı ahirette hesaba çekileceklerini ve cehenneme atılacaklarını bilmektedirler. Bu sebeple bin sene yaşamak arzusunda olan müşriklerden bile fazla yaşamak isterler.”²⁹¹

Haris insan, açgözlüdür ve daima eline geçenden fazlasını ister. Bu da, birçok kötü ahlâka özellikle hasede kaynaklık ettiği gibi, aynı zamanda büyük ölçüde kişiyi mutsuzluğa da sevk eder. Çünkü haris insan, hırsını doyumak amacıyla hayatını, aslı gayesini unutmak suretiyle göz diktiği hususları temin etme uğrunda harcar.²⁹²

Söz konusu ayetin içerisinde bulunduğu ayet grubu, Yahudilerin müminlere olan hasetlerinden,²⁹³ hasedin gereği olarak inkârlarından,²⁹⁴ düşmanlıklarından,²⁹⁵

---

²⁸⁹ Bakara 2/96.

²⁹⁰ Bakara 2/96.

²⁹¹ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 277.

²⁹² Hayati Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 170-176.

²⁹³ Bakara 2/90, 105, 109.

²⁹⁴ Bakara 2/90-91.

²⁹⁵ Bakara 2/97.

Hız. Peygamber ile istihza etmelerinden²⁹⁶ ve Müslümanların tekrar eski küfürlerine dönmelerini temenni ettiklerinden²⁹⁷ bahsetmektedir. Bu olaylar silsilesi, onların halet-i ruhiyesini açığa çıkarmakta, hakikati bilmelerine rağmen inatla kabulleneme durumlarını deşifre etmektedir. Dolayısıyla mezkûr ayetlerdeki bütün bu olguları bir araya getirip değerlendirme yaptığımızda hırsın, hasedin sebeplerinden biri olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), hırsı, hasedin bir sebebi olarak görmektedir. Ve aralarındaki münasebeti şöyle izah etmektedir: “İnsanın vermekle mükellef olduğu mali yardıma mani olma, başkasının malını zulmederek almaya teşvik etme ve başkasında bulunan herhangi bir şeyin yok olmasını temenni etme manasında olan hasedi gerektiren en önemli unsurlardan biri, hırstır. Hasette ise hem cimrilik hem de zulüm vardır. Çünkü başkasına verilmesi gerekeni vermemekle cimrilik, başkasında bulunan bir şeyin yok olmasını temenni etmekle de zulüm meydana gelir.”²⁹⁸

İbn Hazm (ö. 456/1064) ise hasedi, hırsın sebebi olarak değerlendirerek şöyle demektedir: Haset duygusundan tamahkârlık, tamahkârlıktan da hırs doğar. Buna göre hırs, nefiste yerleşmiş olan tamahkârlığın dışı yansıması halidir.²⁹⁹

İhtiraslı kişi, dünya malı biriktirmek sevdasındaadır. Bu nedenle, muhtaçlara infak etmek ve tasaddukta bulunmak istemez. Elindeki mal ile öğünür, maddi bakımdan kendisinden aşağıda olanlara kibirlenerek bakar, böylece hırs, sahibinin kibirlenmesine ve büyülenmesine sebep olur. Bu halinin devam edebilmesi için sahip olmak istediği imkâna veya makama sadece kendisinin sahip olmasını ister, aynı imkânın başkalarında olmasını istemez. Bu da haset demektir. Bu bakımdan hırs, hasede sebep olmaktadır.³⁰⁰

Netice olarak insanoğlunun fitratında var olan hırs duygusu, kontrol altına alınarak uhrevi bir hırsa yani mümin bir kişi için faydalı bir duruma

---

²⁹⁶ Bakara 2/104.

²⁹⁷ Bakara 2/109.

²⁹⁸ İbn Teymiyye, **el-Emru bi'l-Ma'rûfi ve'n-Nehyü ani'l-Münkeri**, Tahk. Salâhuddin el-Müncid, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1976, s. 38. Ayrıca bkz. Kerim Buladı, **Kur'an'da Nankörlük Kavramı**, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 152.

²⁹⁹ Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Hazm el-Endülüsî, **Kitâbu'l-Ahlâk ve's-Siyer**, Dâru İbn Hazm, Gütenberg, 1999, s. 59.

³⁰⁰ Âdem Dölek, “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, C: XI, Sayı: VI, s. 50-76.

dönüşebilmektedir. Ancak kişi, ebedi kalacakmış gibi dünyaya şiddetle meylerse bu hal, açgözlülük ve tamahkârlık olarak nitelendirilmekte ve zemmedilmektedir. Denetim altına alınamayan bu duygu, ruhi bir hastalık haline gelerek insanı kötülüğe sürükleyen, özellikle de cimriliğe, bencillığe ve hasede sevk eden bir duygu durumuna gelebilmektedir.

4.2. Helû' (هَلُوع)

Arapça h-l-a' (ه-ل-ع) kökünden türeyen bu kelime, sülasi mücerredin dördüncü babından gelmektedir. Mastarı, 'hele' ve 'helû' şeklinde gelir. Lügate, 'sızlanmak, sabırsızlanmak, hırslı olmak, süratli olmak, sabrın az olması, tedirgin olmak, men etmek, tahammülsüzlük' anlamlarına gelmektedir.³⁰¹

Kur'an-ı Kerim'de yalnız Meâric Sûresi'nde zikredilen *helû'* kelimesi, esasında bir çabukluk manası bulunan, bir taraftan tahammülsüzlük, mızıkçılık; diğer taraftan da şiddet ve hırs gibi farklı kavram arasında bir huysuzluk ifade eden, manası tam açık olmayan bir vasıftır. Bu durum, kendisinden hemen sonra gelen iki ayet ile izah edilmiştir.³⁰² Şöyle ki;

*"İnsan gerçekten pek huysuz yaratılmıştır. Kendisine bir kötülük dokundu mu feryat eder. Kendisine bir hayır/iyilik dokundu mu (kıskanır ve onu hemen herkesten) meneder."*³⁰³

Yazır, bu kavramı şöyle izah eder: Kişi, kendisine kötülük dokunduğu zaman çok çok sızlanır. Kendisine mesela bir ağrı, bir sıkıntı, bir yoksulluk, hastalık gibi bir acı dokundu mu kıvrılır, sızlanır, feryat eder, dayanamaz, başkalarından medet bekler. Yine kendisine bir hayır dokunduğu zaman da kıskanır. Mesela bir servete, bir sıhhate, bir makama konu mu hırsından, kıskançlığından kimseye bir şey vermek istemez, ağladığı günü derhal unuttur. Baş ağrıdığı zaman her şeyden ümit bekleyen o mızımız adam bu kez biraz kuvvet bulunca kimseye bir lokma vermemek,

³⁰¹ Ferâhidî, **a.g.e.**, C: IV, s. 317; Cevherî, **a.g.e.**, s. 1103; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4685; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: III, s. 97; Vankulu, **a.g.e.**, C: II, s. 1439; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXV, s. 339; Zâvî, **a.g.e.**, C: IV, s. 524; Kermî, **a.g.e.**, C: IV, s. 418. Ayrıca bkz. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 946; Erkan, **a.g.e.**, C: II, s. 2388.

³⁰² Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 56; Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 100-101.

³⁰³ Meâric 19-21.

hayra engel olmak için sınıksız bir afacan kesilir. Hakk'a ve hayra sırtını çevirir. Eline geçeni toplayıp yığmaya, saklamaya çalışır.³⁰⁴

Helû' kavramı, birkaç manaya delâlet etmektedir: 'Haris, açgözlü; cimri ve bencil; gönlü dar, çığırkan; sabırsızlık gösterip feryat eden'. Anlaşıldığı gibi, insan zıt sıfatları kendinde toplayan çok ayrı bir canlıdır. O, ne melek, ne de hayvandır; ama ikisiyle ilgili bazı sıfatları kendinde taşıyan bambaşka bir varlıktır. Bu durumda hayatın canlılık kazanabilmesi, kısa ömür içinde çok işlerin başarılabilmesi; atalet, tembellik, miskinlik gibi uyumsuzluğa yer verilmemesi; aynı zamanda rekabet duygusunun gelişebilmesi, ülkelerin bayındır hale getirilmesi için insanoğlunun mayasına hırs, bencillik, aç gözlülük, kıskançlık, acelecilik, aşırı derecede mal ve servet sevgisi gibi kötü, fakat kamçılayıcı sıfatlar da yerleştirilmiştir. İndirilen kitap, gönderilen peygamber; ilim ve iyi ahlâk bu sıfatları meşru sınırlar içinde tutmaya yönelik birer lütuftur.³⁰⁵

Hülasa olarak müfessirler mevzu bahis kavrama bulunduğu bağlam içerisinde hırslı, cimri, hırsla birlikte cimrilik eden, açgözlü, bencil, kıskanç, canı çok sıkılan, aşırı sızlanan, çok sızlanan, zayıf, doymak bilmeyen gibi anlamlar vermişlerdir.³⁰⁶ Görülmektedir ki, helû' kavramının 'şuhh', 'buhl', 'kut' gibi cimrilik manasındaki kavramlarla anlam ilişkisi olduğu gibi 'haset' kavramıyla da anlam münasebeti bulunmaktadır.

4.3. Şuhh (شُحَّ)

Arapça ş-h-h (ش-ح-ح) kökünden türeyen bu kavram, sülâsi mücerredin birinci, ikinci ve dördüncü babından olmak üzere üç farklı babdan gelmektedir.³⁰⁷ Mastarı, lügatlerde (شُحَّ-شُحَّ-شُحَّ) şeklinde üç türlü gelmekle beraber Kur'an-ı Kerim'de

³⁰⁴ Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 6404.

³⁰⁵ Celal Yıldırım, **a.g.e.**, C: XIII, s. 154.

³⁰⁶ Faruk Özdemir, "Kur'an'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 2015, Sayı: 4, s. 59-91.

³⁰⁷ Cevherî, **Sihâh**, s. 76; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belağa**, C: I, s. 496; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 780; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 2205; Firûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-Muhît**, C: I, s. 229; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 434; Zebîdî, **a.g.e.**, C:VI, s. 497; Kermî, **el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab**, C: I, s.179; İbrahim Enîs 'vd', **Mu'cemü'l-Vasît**, C: I, s. 492. Ayrıca bkz. Mutçalı, **Arapça-Türkçe Sözlük**, s. 64; Erkan, **el-Beyân**, C: I, s. 613.

mastar olarak yalnız (شَحَّ) kelimesi zikredilmiştir.³⁰⁸ İsm-i fâili *şahîh* (شَحَّ) ve *şehâh* (شَحَّ), bunların cemisi de *şihâh* (شَحَّ) ve *eşihha* (أَشِحَّة) olarak gelir.³⁰⁹

Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de üç defa mastar olarak *şuhh* (شَحَّ) kalıbında, iki defa da aynı ayet içerisinde ism-i fâilin çoğulu olan *eşihha* (أَشِحَّة) şeklinde geçmektedir.³¹⁰

“Şuhh”, lügatlerde ve tefsirlerde ‘hırs ile beraber cimrilik,³¹¹ şiddetli hırs ve tamahkârlıkla birlikte cimrilik,³¹² zulüm,³¹³ bencillik, ihtiras, açgözlülük,³¹⁴ kıskançlık,³¹⁵ çekememezlik,³¹⁶ pintilik, kısıtlamak, eli sıkılık’ şeklinde anlamlandırılmıştır. Ancak ‘şuhh’ kavramının ne olduğu ile alakalı farklı görüşler de ileri sürülmüştür. Anlam alanını tespit noktasında fayda gördüğümüz için bu görüşleri şöylece sıralamak istiyoruz:

İbn Abbas (r.a) (68/687), “kim hevâsına uyar, imanı kabul etmezse işte o, şahîhdır” demiştir.³¹⁷

İbn Ömer (r.a) (ö. 73/692) şöyle der: ‘Şuhh, kişinin, malını vermemesi değildir. O, kendisine ait olmayan bir şeye tamah etmesidir.’³¹⁸

Tâvûs b. Keysân (ö. 106/724) der ki: ‘Şuhh, insanın başkasının elinde bulunanlara göz dikmesi, ister helal, ister haram olsun ellerinde bulunanın kendisinin de olmasını sevmesi ve bir türlü doymamasıdır.’³¹⁹

³⁰⁸ Nisâ 4/128; Haşr 59/9; Teğâbün 64/16.

³⁰⁹ Cevherî, **a.g.e.**, s. 76; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 496; İbn Manzur, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 2205; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: I, s. 229; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 434; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VI, s. 497; Kermî, **a.g.e.**, C: I, s.179; İbrahim Enîs ‘vd’, **a.g.e.**, C: I, s. 492. Ayrıca bkz. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 64; Erkan, **a.g.e.**, C: I, s. 613.

³¹⁰ Abdalbâkî, **el-Mu’cemü’l-Müfehrest**, s. 161.

³¹¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 780; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 2205; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: I, s. 229; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VI, s. 497; Yazır, **a.g.e.**, C: II, s. 1486; C: VI, s. 4844.

³¹² Zebîdî, **a.g.e.**, C:VI, s. 497. Ayrıca bkz. Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü’t-Tefâsîr**, Dâru’s-Sâbûnî, Kâhire, 1978, C: III, s. 343.

³¹³ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, C: XXX, s. 27.

³¹⁴ Kurtubî, **el-Câmiu li-Ahkâmi’l-Kur’ân**, C: VII, s. 161; Kutub, **Fî Zılâl**, C: XIV, s. 385; Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur’an Tefsiri**, Anadolu Yayınları, İzmir, 1986, C: XII, s. 6094.

³¹⁵ Kurtubî, **a.g.e.**, C: VII, s. 161; Yazır, **a.g.e.**, C: VI, s. 4844; Kutub, **a.g.e.**, C: XI, s. 581; Yıldırım, **a.g.e.**, C: XII, s. 6094.

³¹⁶ Kutub, **a.g.e.**, C: XI, s. 581.

³¹⁷ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

³¹⁸ Sâbûnî, **a.g.e.**, C: III, s. 343; Yazır, **a.g.e.**, C: VI, s. 4844.

³¹⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

Atâ b. Ebî Rebah (ö. 114/732), ‘infakta bulunmamak’ olduğunu belirtmiştir.³²⁰

Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), “şuhh, hayrı engelleme hırsıdır” der.³²¹

İsfahânî (ö. 505/1111), şuhh, ‘hırs ile beraber olan cimriliktir’ der.³²²

Zemahşerî (ö. 538/1144), şuhh’un ‘mal sevgisi’ olduğunu, zira mal sevgisinin cimrilik meydana getirdiğini ve bunun da doğuştan var olduğunu söylemektedir.³²³

İbn Cübeyr (ö. 614/1217), şuhh’un ‘zekâtı vermemek ve haram mal biriktirmek’ olduğunu söylerken,³²⁴ İbn Uyeyne (ö. 198/813) ise, ‘zulüm’ anlamına geldiğini söylemiştir.³²⁵

Kurtubî (ö. 671/1273), bazı dilcilerin “şuhh”u, “buhl”den daha ileri derecedeki bir cimrilik olduğu kanaatlerini dile getirdikten sonra “şuhh” kavramı hakkında şunları söylemiştir: “Şuhh, zekât vermemek, riayet edilmesi gereken akrabalık haklarını gözetmemek ve buna benzer hususlarda cimrilik yapmaktır. Kendisine bol harcamalarda bulunmakla birlikte sözünü ettiğimiz zekât ve itaat alanlarında gereği gibi infakta bulunmayan bir kimse ise, nefsinin cimriliğinden korunmamış olur.”³²⁶

Âlûsî (ö. 1270/1854), “Şuhh, cimriliğin son derecesi olmalıdır ki, o sıfatı taşıyan kimse başkasının malına bile kıskançlık gösterir. Başkasının cömertlik yapmasını arzu etmez, ondan sıkılır da yapmaması için çalışır. Yahut o derece hırslı olur ki, mümin kardeşinin malını zulmen yer veya kendisinin olmayan şeylere göz diker. Başkasında olmasını da hoş görmez, kıskanır” der.³²⁷

Hamdi Yazır (ö. 1942), şuhh hakkında şöyle söyler: “Şuhh, nefsin bahillik ve hasislik dediğimiz kıskançlık huyudur ki, cimrilik bunun fiiliyatındaki görüntüsüdür.

---

³²⁰ Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Mâverdî, **Tefsîru'l-Mâverdî; en-Nüketü ve'l-Uyûn**, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 8. baskı 2007, C: V, s. 506.

³²¹ Askerî, **el-Furûq fi'l-Luğa**, s. 252.

³²² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 780.

³²³ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 496.

³²⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

³²⁵ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

³²⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

³²⁷ Ebu'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî**, Beyrut, t.y., C: XXVIII, s. 53.

Yani nefiste içgüdüsel bir hareketin bulunması haysiyetiyle ortaya çıkan duruma şuhh, bunun fiilen men edilmesine de buhl (cimrilik) denilir. İbn Münzir (ö. 318/930)'in yaptığı bir rivayette buhl, insanın kendi elindekini, şuhh da herkesin elindekini kıskanması diye tarif edilmiştir.”³²⁸

Şuhh, nefsin vermeme noktasındaki ısrarıdır. Kuran-ı Kerim’de “şuhh”un nefse izafe edilmesi, hırs ile beraber cimriliğin nefsin tabiatı olmasındandır.³²⁹ Hasan Basri (ö. 110/728), “Buhl, elindeki nesne ile cimrilik yapan kişi demektir. Şuhh ise, halkın elindeki nesnelere üzerinde olur” demiştir.³³⁰

Birçok müfessire göre bu kelime “cimrilik huyunun ileri derecesi” veya “cimri olmanın yanı sıra başkalarının elindeki imkânları da kıskanma” anlamına gelir.³³¹

Şuhh ile buhl kavramının aynı anlama sahip olduğunu ifade eden âlimler de³³² vardır. Ancak bunu, haset kavramıyla anlam ilişkisi olan kavramlar kısmında buhl maddesinde şuhh ve buhl kavramları arasındaki anlam farkını izah ederken ele alacağız.

Rivayet edilen şu hadisi şerif, bize ‘şuhh’ psikolojisinin insanı ve toplumları hangi vahim neticelere götürdüğünü ortaya koymaktadır: *“Zulümden sakının çünkü zulüm, kıyamet günü karanlıktan ibarettir. Şuhh’dan da sakının çünkü şuhh, hırs ve kıskançlık sizden evvelkileri helak etmiştir. Onlar birbirlerinin kanlarını döktüler ve haramları helal saydılar.”*³³³

Taberî (ö. 310/923), İbn Mes’ûd (r.a)’dan şöyle rivayet ediyor: Bir kişi İbn Mes’ûd’a: *“Korkarım ki ben helak olmuşumdur”* dedi. İbn Mes’ûd bunun sebebini sorunca cevap olarak dedi ki: *“Ben Rasûlullah’tan dinledim. Şöyle diyordu: ‘Kim nefsinin şuhh’undan korunursa işte onlar umduklarına erenlerdir’ Ben ise şahîh bir*

³²⁸ Yazır, **a.g.e.**, C: VIII, s. 201.

³²⁹ Sâbûnî, **a.g.e.**, C: III, s. 343; Ali Arslan, **Büyük Kur’an Tefsiri Hülâsâtü’t-Tefâsir**, Okusan Yayıncılık, İstanbul, 1995, C: XIV, s. 345.

³³⁰ Arslan, **a.g.e.**, C: XIV, s. 345.

³³¹ Âlûsî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 53; Yazır, **a.g.e.**, C: VIII, s. 198-201. Ayrıca bkz. Hayrettin Karaman ‘vd’, **Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014, C: V, s. 293.

³³² Mâverdî, **a.g.e.**, C: V, s. 506; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369.

³³³ Müslim, “Birr”, 56; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, **Şuabu’l-Îmân** (I-VII), Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, C: VII, s. 424; Ayrıca bkz. Sâbûnî, **a.g.e.**, C: III, s. 343.

kişiyim. Neredeyse elimden bir şey çıkmaz” dedi. İbn Mes’ûd ona: “Bu şuhh değildir, fakat buna buhl denilir. Allah’ın zikrettiği şuhh ise senin kardeşinin malını zulmen yemendir” dedi.³³⁴ Bu rivayete göre İbn Mes’ûd (r.a) da şuhh ile buhl kavramlarının ortak anlamları bulunmakla beraber “şuhh” kavramının buhl’dan daha ileri derecede ve daha umumi bir mana boyutunun olduğunu beyan etmiştir.

Kur’an-ı Kerim’de dört ayette beş defa geçen bu kavram, haset kavramına yakın anlamlı olarak *cimrilik/kıskançlık/tamahkârlık* anlamında kullanılmıştır. Bu ayetler şunlardır:

“Eğer kadın, kocasının serkeşliğinden veya aldırışsızlığından endişe ederse, aralarında anlaşmaya çalışmalarında kendilerine bir engel yoktur. Anlaşmak daha hayırlıdır. Nefisler kıskançlığa (شُحُّ /şuhh) meyyaldir. Eğer iyi davranır ve haksızlıktan sakınırsanız bilin ki, Allah işlediklerinizden şüphesiz haberdardır.”³³⁵

“Allah, içinizden sizi alıkoyanları, size Allah’ın yardımını kiskanarak (أَشِحَّةُ /eşihha), kardeşlerine ‘Bize gelin, zorlanmadıkça savaşa gitmeyin’ diyenleri bilir. Kalblerine korku gelince ölüm baygınlığı geçiren kimse gibi gözleri dönerek, sana baktıklarını görürsün. Korkuları gidince iyiliğinize olanı çekemeyip (أَشِحَّةُ /eşihha) sivri dilleriyle sizi incitirler. Bunlar inanmamışlardır, Allah, bu sebeple işlerini boşa çıkarmıştır; bu, Allah için kolaydır.”³³⁶

“Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine hicret edip gelenleri severler; onlara verilenler karşısında içlerinde bir çekememezlik hissetmezler; kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerinden önde tutarlar. Nefsinin tamahkârlığından (شُحُّ /şuhh) korunabilmiş kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.”³³⁷

“Allah’a karşı gelmekten gücünüzün yettiği kadar sakının, buyruklarını dinleyin, itaat edin; kendinizin iyiliğine olarak mallarınızdan sarfedin; nefsinin tamahkârlığından (شُحُّ /şuhh) korunan kimseler, işte onlar saadete erenlerdir.”³³⁸

³³⁴ Taberî, a.g.e., C: VIII, s. 236; Kurtubî, a.g.e., C: XX, s. 369; Yazır, a.g.e., C: VI, s. 4844.

³³⁵ Nisâ 4/128.

³³⁶ Ahzâb 33/18-19.

³³⁷ Haşr 59/9.

³³⁸ Teğâbün 64/16.

Bütün bu bilgiler ışığında şunu söyleyebiliriz ki; cimrilik, nefsin ihtiras ve bencillik tutkusudur. Bu tutku, insanı infaktan, ihsandan, iyilikten vs. birçok güzel ahlaktan ve fazilet mertebesine ulaşmaktan alıkoyar. Bu duygu, kontrol altına alınmadığı takdirde hırs ve tamahla şuhh seviyesine çıkar. Bu takdirde kişi, başkasının elindekine göz dikmeye, o nimetlerin de kendisine geçmesini temenni etmeye başlar ki tam da bu merkezde haset kavramı tecelli etmiş olur. Hulasa hem haset hem de şuhh kavramını aynı anlam alanına sokan, birbirlerini kesiştiren nokta; başkasına ait nimetlerin kendisine intikalini temenni etme duygu ve düşüncesidir.

4.4. Buhl (بُخْل)

Arapça b-h-l (ب-خ-ل) kökünden türeyen bu kelimenin, sülâsi mücerredin üçüncü bâbından mastarı *buhl* (بُخْل) ve *bahl* (بَحْل), dördüncü bâbından *behal* (بَحْل), beşinci bâbından da *behâle* (بَخَالَة) şeklinde gelmektedir. Cimri olan kimseye *bâhil* (بَاخِل), çok cimri olana *bahîl* (بَخِيل), aşırı cimri olana ise mübalağa ism-i fâil vezninde *behhâl* (بَخَّال) kalıpları kullanılır.³³⁹

Kur'an-ı Kerim'de toplam on iki defa zikredilen bu kelime, iki yerde mastar diğer yerlerde ise mâzî ve muzârî sığılarında kullanılmıştır.³⁴⁰

'Buhl' kavramı, cömert olmak anlamındaki *kerem* (كَرَم)³⁴¹ ve *cûd* (جُود)³⁴² kavramlarıyla zıt anlamlı olup lügatlerde, 'cimrilik etmek, men etmek, elde tutmak, vermemek, pintilik'³⁴³ anlamlarına gelmektedir. Kur'an'ı Kerim'de ise genelde 'zekâtı vermemek',³⁴⁴ 'verenlere engel olmak',³⁴⁵ 'Allah yolunda infak etmemek'³⁴⁶

³³⁹ Ferâhidî, *Kitâbü'l-Ayn*, C: I, s. 119; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüga*, C: I, S. 207; Cevherî, *Mu'cemü's-Sıhah*, s. 76; Askerî, *el-Furûq fi'l-Luğa*, s. 174; İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 182; Zemahşerî, *Esasü'l-Belağa*, C: I, s. 48; İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, C: III, s. 222; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-Muhît*, C: III, s. 322; Vankulu, *a.g.e.*, C: II, s. 1775; Zebîdî, *a.g.e.*, C: XXVIII, s. 62; Tâhir Ahmed ez-Zâvî, *Tertibü'l-Kamûsi'l-Muhît*, C: I, s. 225; Kermî, *el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab*, C: I, s.120. Ayrıca bkz. Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük*, s. 41; Erkan, *el-Beyân*, C: I, s. 576.

³⁴⁰ Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l-Müfheest*, s. 161.

³⁴¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 222; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, C: III, s. 322.

³⁴² İsfahânî, *a.g.e.*, s. 182.

³⁴³ Ferâhidî, *a.g.e.*, C: I, s. 119; İbn Fâris, *a.g.e.*, C: I, S. 207; Cevherî, *a.g.e.*, s. 76; Askerî, *a.g.e.*, s. 174; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 182; Zemahşerî, *a.g.e.*, C: I, s. 48; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: III, s. 222; Fîrûzâbâdî, *a.g.e.*, C: III, s. 322; Vankulu, *a.g.e.*, C: II, s. 1775; Zebîdî, *a.g.e.*, C: XXVIII, s. 62; Zâvî, *a.g.e.*, C: I, s. 225; Kermî, *a.g.e.*, C: I, s.120. Ayrıca bkz. Mutçalı, *a.g.e.*, s. 41; Erkan, *a.g.e.*, C: I, s. 576.

³⁴⁴ Tevbe 9/75-76.

gibi anlamlarda kullanılmıştır. Ancak buradaki Allah yolunda infâk etmemek, harcamamak ya da bunların tel'in edilmesi, genel olarak cimrilik değil, dini faaliyetler sahasındaki cimriliktir.³⁴⁷

İsfahânî (ö. 505/1111), bu kavramı, “kazanç olarak elde edilmiş şeyleri, verilmeyi hak eden yerlere vermeyip alıkoymak” diye tarif ettikten sonra iki kısma ayırır: “Birincisi, kişinin kendisine karşı yaptığı cimrilik, ikincisi başkasına karşı yaptığı cimriliktir” der ve ikincisinin daha kötü olduğunu söyler. Delil olarak da “*Onlar, cimrilik ederler, insanlara cimrilik tavsiyesinde bulunurlar, Allah'ın bol nimetinden kendilerine verdiğini gizlerler. Kâfirlere aşağılık bir azap hazırlamışlardır*”³⁴⁸ ayetini göstermektedir.³⁴⁹ Zira bu ayette görüldüğü üzere bahil kimseler, Allah'ın kendilerine farz kıldığı halde onun yolunda harcama yapmayan ve başkalarına da yapmamalarını emreden kimselerdir. Bu ayet ensara “mallarınızı cihat ve zekât yolunda harcamayın” diyen bir grup Yahudi hakkında nazil olmuştur. Bununla birlikte manası umumidir. Bunlar, Allah'ın kendilerine lütfundan verdiği mal ve zenginlikleri gizledikleri gibi, Rasûlullah (s.a.s)'in vasıfları ile ilgili Tevrat'taki ayetleri de hasetlerinden ötürü gizlerler.³⁵⁰

Hadîd 57/24'ü de aynı bağlamda değerlendirebiliriz: “*Bunlar cimrilik ederler (yebhalûne) ve insanlara da cimriliği (ve ye'murûna'n-nâse bilbuhli) emrederler. Allah'ın buyruğundan kim yüz çevirirse bilsin ki, Allah şüphesiz müstağni ve övülmeğe layık olandır*”

Hamdi Yazır, bu ayeti şöyle izah eder: Sadaka vermekten, yardım etmekten, Allah yolunda harcamaktan mallarını kıskanır, esirger ve cimrilik ederler. İnsanlara da cimriliği emrederler ki bu durum iki şekilde olur: Ya nasihat ediyormuş gibi doğrudan doğruya ağızlarıyla söyler ve iktisattan, idareden bahsederek sıkılığa, cimriliğe teşvik ederler. Yahut davranışlarıyla herkese cimrilik örneği olurlar.³⁵¹

---

³⁴⁵ Nisâ 4/37.

³⁴⁶ Tevbe 9/34; Muhammed 47/38.

³⁴⁷ Ayhan Kaya, **Kur'an'da İnfak Kavramı**, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2009, s. 83.

³⁴⁸ Nisâ 4/37.

³⁴⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 182.

³⁵⁰ Bkz. Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, C: I, s. 268.

³⁵¹ Yazır, **a.g.e.**, C: VIII, s. 125.

Ayrıca Nisâ 4/53'ten hemen sonra 54. ayette bu cimrilik illetine müptela olanların hasetle itham edilmesi,³⁵² cimrilik ile haset arasında çok yakın bir ilişkinin göstergesidir.

Cürcânî (ö. 816/1413), “*buhl*, kişinin kendi malından men etmesi, *şuhh* ise başkasının malından men etmesidir”³⁵³ şeklinde her iki kavramın arasını tefrik ederek tarif yapmıştır. *Buhl*, “*şuhh*”un yani bencilliğin bir ürünüdür. *Şuhh* ise bencilliği teşvik eder yani dürtüler.³⁵⁴

Buhl (cimrilik), haset, hırs ve boş gurur ile yakın münasebette olduğu gibi aynı zamanda psişik bir dengesizliktir.³⁵⁵

‘*Şuhh*’ kavramıyla ilgili geride detaylı bilgi vermemize rağmen burada ‘*buhl*’ kavramıyla mukayese edebilmek ve aralarındaki farkı ortaya koyabilmek için bazı tanımlamaları tekrar etmemiz gerekmektedir. Zira İslam âlimleri, genellikle bu iki kavram arasında farklılıklar olduğunu dile getirmişlerdir. Biz de bu hususları maddeler halinde şöyle sıraladık:

Buhl, cimrilik, *şuhh* ise hırs ile beraber cimriliktir.³⁵⁶ Bu ayırmadan *şuhh*un *buhl*den daha şiddetli ve geniş anlamlı bir cimrilik olduğu anlaşılmaktadır.

Buhl, cimriliğin bizzat kendisidir. *Şuhh* ise, insanın içinde bulunan ve bu cimriliğe sebep olan halin (vasfın) adıdır. *Şuhh*, insan nefsinin sıfatlarından olduğu için, hiç şüphesiz Cenâb-ı Allah, “*Kim nefsinin şuhh’undan korunursa, işte felaha erenler onların tâ kendileridir*”³⁵⁷ buyurmuştur.³⁵⁸

Buhl, cimrilik iken, *şuhh*, cimriliğin ileri derecesi, en şiddetlisidir.³⁵⁹

Buhl, hakkı engelleme, *şuhh* ise hayrı engelleme hırsıdır.³⁶⁰

Buhl, kendi malını esirgemen, *şuhh* ise başkasının malını zulmen yemendir.³⁶¹

³⁵² Nisâ 4/53-54: “*Yoksa onların hükümlerinde bir payı mı var? Öyle olsa, insanlara bir zerre bile vermezler. Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlerlik da vermişiz.*”

³⁵³ Cürcânî, *Ta’rifât*, s. 43.

³⁵⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, “Kur’an’a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi” **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2007, s. 329-364.

³⁵⁵ Hayati Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999, s. 103-105.

³⁵⁶ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 182.

³⁵⁷ Teğâbün 64/16.

³⁵⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 288.

³⁵⁹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369; Hayrettin Karaman ‘vd’, **Kuran Yolu**, C: V, s. 293.

³⁶⁰ Askerî, **a.g.e.**, s. 252.

Buhl, mal varlığı hakkında cimriliği, *şuhh ise* her türlü iyilikten kaçınmayı ifade eder.³⁶²

Buhl, kişinin, malını vermemesidir. *Şuhh ise* kendisine ait olmayan bir şeye tamah etmesidir.³⁶³

Şuhh, nefsin bahillik ve hasislik dediğimiz kıskançlık huyudur ki, *buhl*, bunun fiiliyatındaki görüntüsüdür.³⁶⁴

Şuhh, insanın benliğini kaplayan bir bencillik duygusu, *buhl ise* bu bencilliğin etkisiyle cimrilik yapmak ve iyilikten kaçınmaktır.³⁶⁵

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere bu iki kavram aynı anlam alanında bulunmakla beraber aralarında mana farkı vardır. Buna göre ‘şuhh’, vermeye engel teşkil eden, kıskanç, şiddetli aç gözlülüğe sebep olan ve ‘buhl’ denilen duyguya da kaynaklık eden daha geniş ve genel bir kavramdır.

Adler (ö. 1937)’e göre cimriliğin, hasetle yakından akrabalığı vardır, çoğunlukla da hasede bağlı olarak görülen bir karakter özelliğidir. Böyle bir cimriliğin, tezahürü, cimri kimsenin başka birini sevindirmeye bir türlü yanaşmaması, yani tümüyle topluma ya da toplumun bireyelerine karşı yakınlık göstermekte cimriliğe kaçması, çevresine bir duvar örerek kendisine ait o değerli hazineleri güven altına almak istemesidir.³⁶⁶

Cimrilik, harislik ve boş gururla bağlantılı olduğu gibi hasetle de yakından ilgilidir ve genellikle onun suç ortağıdır. Cimrilik deyince yalnızca para biriktirme şeklinde ortaya çıkan bir açgözlülük değil, genellikle bir insanın başkasına zevk vermemesi, zaman ya da iş bakımından cimri davranması, topluma ve başka

---

³⁶¹ Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 236; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XX, s. 369; Yazır, **a.g.e.**, C: VIII, s. 201.

³⁶² Müfit Selim Saruhan, “İslam Ahlakında İsrâf ve Cimriliğin Tedavisi”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Tek-Dav, yy., 2003, C: XVI, sayı: IV, s. 640-647.

³⁶³ Sâbûnî, **a.g.e.**, C: III, s. 343; Yazır, **a.g.e.**, C: VI, s. 4844.

³⁶⁴ Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C: XXVIII, s. 53; Yazır, **a.g.e.**, C: VI, s. 4844.

³⁶⁵ Saruhan, **a.g.e.**, C: XVI, sayı: IV, s. 640-647.

³⁶⁶ Alfred Adler, **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 12. Baskı 2010, s. 120. Ayrıca bkz. Âdem Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, HÜİF Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 2002, sayı: 4, C: X, s. 39-82.

insanlara karşı takındığı tavırda cimri davranması gibi belirtilerle ortaya çıkan daha genel cimrilik şekilleri de anlaşılır.³⁶⁷

Bu bakımdan aşırı cimrilik ve ihtiras da hasedin kaynağıdır. Dolayısıyla da huzursuzluğun sebebidir. Cimrilikte aşırı giden kişi, başkalarının malında bile cimrilik yapar, yani onların ihsanda bulunmasına göz diker ve başkalarına yardımda bulunmalarını istemez. İhsanda bulunanları çekemez, ihsan eden kişilerin başkaları tarafından sevilmesini ve tercih edilmesini istemez. O bakımdan da cimri olan kişinin haset ettiği, ihsanda bulunan kişinin de haset edildiği görülmektedir.³⁶⁸

Kur'an-ı Kerim'de *şuhh* ve *buhl* kelimeleri dışında insanın cimriliğini ifade eden "*katr/katûr*,³⁶⁹ *dann*³⁷⁰ ve *men*³⁷¹" gibi başka kavramlarda bulunmaktadır. Ancak çalışmamızı uzatmamak için cimrilikle ilgili en yaygın kullanım olan *buhl* kavramını izah ile iktifa edeceğiz.

Görüldüğü üzere *buhl*' kavramı, Kur'an-ı Kerim'de bulunduğu bağlam içerisinde "kişinin, sorumlulukları üzerine olan kimselerden malını esirgemesi ve cimriliğin bizzat kendisi" gibi anlamları içermektedir. Dolayısıyla cimrinin bu tutumu nedeniyle üzerinde hakkı olan kimseler, o haklarına sahip olamayıp mahrum kalmaktadırlar. Bu yönüyle cimrilik manasına gelen '*buhl*' kavramı ve haset kavramı arasında kuvvetli bir anlam örgüsü bulunmaktadır.

4.5. Kibr (كِبْر)

Arapça k-b-r (ك-ب-ر) kökünden türeyen bu kelime, sülâsi mücerredin birinci ve dördüncü babından 'birinden yaşça büyük olmak, ihtiyarlamak, yaşlanmak' anlamlarına gelirken, beşinci babdan 'makam, mevkide ulu ve şerefli olmak, kişiye bir işin ağır ve zor gelmesi ve cüsse olarak büyük ve iri yarı olmak, büyümek'

³⁶⁷ Resul Ertuğrul, **Kur'an'a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi**, Basılmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 111.

³⁶⁸ Dölek, **a.g.e.**, C: X, s. 39-82.

³⁶⁹ İsrâ 17/100; Furkân 25/67.

³⁷⁰ Tekvîr 81/24.

³⁷¹ Kalem 68/12; Meâric 70/21; Mâûn 107/6-7.

anlamlarına gelmektedir.³⁷² Kur'an-ı Kerim'de yüz altmış bir yerde geçen bu kelime³⁷³, genellikle كِبْرٌ-كَبْرٌ-كَبْرٌ kalıplarında kullanılmıştır.

'Tevazu' kavramının zıddı³⁷⁴ olarak kullanılan kibir, "kişinin kendini üstün görmesi ve bu duyguyla başkalarını aşağılayıcı davranışlarda bulunması" demektir; ancak kelimenin daha çok birinci anlamda kullanıldığı, büyüklenme ve böbürlenme şeklindeki davranışların ise bu huyların dışı yansımalarından ibaret olduğu belirtilir.³⁷⁵ Kibir kelimesi, terim anlamıyla yalnız şu ayet-i kerimede zikredilmiştir:

*"Allah'ın ayetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir büyüklük taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşamazlar. Sen Allah'a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."*³⁷⁶

Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de *tefe'ul* (تَفَعُّلٌ) babından geldiğinde Ebû İshak ez-Zeccâc (ö. 311/923)'a göre "insanın kendisinde bulunmayan bir niteliği varmış gibi göstermesi" anlamını kazanırken, Ebû Bekir İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148)'ye göre "kendini büyük ve azametli, başkalarını ise hakir gören" anlamını kazanmıştır.³⁷⁷ İsm-i fâ'il sığısında kullanılmış olan "*el-Mütekebbir*" kelimesi, yalnız Haşr Sûresi'nde Allah'ın güzel isimlerinden biri olarak zikredilmiştir.

Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de *istif'âl* (اسْتِفْعَالٌ) babından geldiğinde ise "kendini büyük ve üstün görüp gerçekleri kabul etmeyen, hakka karşı inatla direnen kimse" anlamını kazanmıştır.³⁷⁸ İsfahânî'nin *Müfredât*'ında bu kavramın iki şekilde kullanıldığı ifade edilir: Birincisi, insanın büyük olmaya çalışması ve bunu istemesi. Eğer bu, gerektiği yerde ve gerektiği zamanda olursa övgüye layık olur. İkincisi,

³⁷² Ferâhidî, **a.g.e.**, C: IV, s. 5; Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, **Mücmelü'l-Lüga**, Tahk: Zehir Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2.baskı 1986, C: I, s. 776; Cevherî, **a.g.e.**, s. 898; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 423; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 119; İbn Manzur, **a.g.e.**, C: V, s. 3807; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: II, s. 122; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C:III, s. 2305; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 5; Kermî, **a.g.e.**, C: IV, s. 6. Ayrıca bkz. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 746.

³⁷³ Abdülbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres**, s. 693.

³⁷⁴ Gazâlî, **İhyâ-u Ulûmi'd-dîn**, C: VI, s. 421; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 423; İbn Manzur, **a.g.e.**, C: V, s. 3807; Birgîvî, **Tarîkat-i Muhammediyye Tercemesi**, s. 171; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 5; Kermî, **a.g.e.**, C: IV, s. 6.

³⁷⁵ Çağrıçı, "Kibir", **DİA**, C: XXV, s. 562.

³⁷⁶ Mü'min 40/56.

³⁷⁷ Çağrıçı, "Mütekebbir", **DİA**, C: XXXII, s. 189.

³⁷⁸ Çağrıçı, "Müstekbir", **DİA**, C: XXXII, s. 138.

insanın sahip olmadığı bir şeyle ya da özellikle övünüp kendini ona sahipmiş gibi göstermesi. Yerilmekte olan, budur.³⁷⁹

‘Kibr’, ‘tekebbür’ ve ‘istikbâr’ kavramlarının anlamları birbirine yakın olmakla³⁸⁰ beraber kibri büyüklük duygusu, tekebbürü ise bu duygunun eyleme dönüşmesi şeklinde yorumlayanlar da vardır.³⁸¹ Bu kavramlar, Kur’an-ı Kerim’de Allah’ın ayetlerini tekzib,³⁸² peygamberleri yalanlama,³⁸³ ahireti inkâr,³⁸⁴ inatla direnmek,³⁸⁵ kulluktan çekinme,³⁸⁶ yüz çevirme,³⁸⁷ tuzak kurma,³⁸⁸ büyüklük taslayanın kalbinin mühürlenmesi³⁸⁹ gibi eylemlerle birlikte zikredilmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de kibir, Allah’a ait kibir³⁹⁰ ve kullara ait kibir³⁹¹ olmak üzere iki şekilde zikredilirken,³⁹² kulların kibri de Allah’a karşı büyüklenme ve kullara karşı büyüklenme olmak üzere iki kısımda³⁹³ beyan edilmiştir. Kur’an-ı Kerim, bu sığata layık tek varlığın Allah Teâlâ olduğunu bildirirken, kulların kibirlenmesini ise Allah’ın kullar için belirlediğı sınırları aşmak ve O’na ait bir sığata ortak olma iddiası olarak gördüğünden yasaklamıştır. Nitekim Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400/1009), bu hususta şunları söylemiştir: Kibir, şânın azametini izhar etmek/ortaya koymaktır. Allah’ın sıfatları konusunda kibr, bir övgü nitelemesidir. Çünkü Allah’ın şanı yücedir. İnsanlarla ilgili olduğunda ise bir yergi nitelemesidir. Çünkü yapı ve konum itibariyle insan küçüktür. Allah, büyüklenmeye layıktır biz ise değiliz.³⁹⁴

Gazâlî (ö. 505/1111)’ye göre, “kibir, insan fitratında bulunan bir huy ve kendisini başkalarına karşı üstün görme isteğidir ve en az iki kişi arasında olur.

³⁷⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 424.

³⁸⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 423.

³⁸¹ Çağrııcı, “Kibir”, **DİA**, C: XXV, s. 562.

³⁸² A’râf 7/36.

³⁸³ Bakara 2/87.

³⁸⁴ Nahl 16/22.

³⁸⁵ Nûh 71/7.

³⁸⁶ Nisâ 4/172.

³⁸⁷ Münâfikûn 63/5.

³⁸⁸ Fâtır 35/43.

³⁸⁹ Mü’min 40/35.

³⁹⁰ Haşr 59/23.

³⁹¹ Mü’min 40/35.

³⁹² Kadir Polater, “Kur’an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, s. V, s. 335-360.

³⁹³ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 465.

³⁹⁴ Askerî, **el-Furûq fi’l-Lüga**, s. 364.

Ucuptan ayrı bir duygudur. Zira ucup mutlak olarak tek yanlıdır ve sadece kendini beğenmektir.”³⁹⁵

Birgivî (ö. 981/1573), kibri şöyle tarif eder: Kibir, nefsin, kendisini kibirlendiği kimseden üstün görmeye meyletmesi ve bununla mutlu olmasıdır. Kendini beğenmenin (ucb) aksine, kibrin meydana gelebilmesi için hem kibirlenenin hem de kendisine karşı kibir gösterilen kimsenin bulunmasıdır.³⁹⁶

Kibir, gizlenmesi mümkün olmayan bir günahdır. Bu yüzden kibir, insanın beden diline ve konuşmasındaki tonlamalara varıncaya kadar yansır. Kibirli insan gösterişçidir. O, kimsenin kendisinden üstün olmasını hazmedemediği için kıskançtır. Kendini mükemmel görür ve bu yüzden eleştirilmeye tahammülü yoktur. Hasetçi ve aşırı gururludur. Yeteneklerini ve başarılarını abartır.³⁹⁷ Her zaman kendisini ön plana çıkarır. Kendisi için sevdiği bir şeyi, başkası içinde sevme vasfını yitirir. Dolayısıyla kin, hiddet, çekememezlik gibi hastalıklardan kurtulamadığı gibi takvanın başı sayılan tevazuda da bulunamaz.³⁹⁸ Kibirli kimsenin iki yönden vardır: Birincisi, kendisini üstün görmek, büyüklük taslamak ve yücelik iddia etmektir. İkincisi ise, başkasından duyduğu bir hakikate tahammül edememek ve o hakikati kabul etmemektir.³⁹⁹

Üstünlük çabası, eksiklik duygusunun doğal bir sonucudur. Üstünlük eğilimi, doğal olarak aşağılık duygusuyla doğrudan ilgilidir. İnsan kendisini istediği derecede yeterli bulmadığı için üstün görünmek arzusu duyar. Özellikle üstünlük duygusu, aşağılık duygusuna karşı bir tür tepkidir. İnsan, içinde yaşadığı durumda kendisinde herhangi bir eksiklik hissetmeseydi, üstünlük sağlamaya uğraşmazdı.⁴⁰⁰

Kendini beğenmişlik, büyülenme eğilimi, her ne pahasına olursa olsun başkalarını egemenlik altına alma biçiminde ortaya çıkabilir. Diğer insanları tahakküm altına alma çabası, birey açısından, üstünlük eğiliminin farklı somut şekillerinden birisidir. Bazen kudret sahibi olma şeklinde ifadesini bulurken, bazen

---

³⁹⁵ Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 386.

³⁹⁶ Birgivî, **a.g.e.**, s. 171.

³⁹⁷ Polater, **a.g.m.**, s. 335-360.

³⁹⁸ Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 389.

³⁹⁹ Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 469; Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 400.

⁴⁰⁰ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da İnsan**, Nursan Yayınları, İstanbul, 2002, s. 53.

başkalarının yararlanabileceği yetenekleri silme, onları sıfıra indirme olarak dışarıya yansıyabilir. Alışkanlık haline getirilmiş eleştiri, öfke, çekememezlik, bir üstünlük çabasının göstergesi olabilir.⁴⁰¹

Mütekebbir kâfirler, başkalarının kendilerinden farklı inanmalarına razı olamazlar. Bunun için başkalarının hidayetine engel olmak amacıyla yoğun bir mücadele içine girerler. Bununla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim, kibrin inkârdaki rolü üzerinde durur ve kibirli insanın, önüne serilen tüm delillere rağmen hakkı ısrarla reddettiğini, bununla da yetinmeyerek zayıf bulduğu kimseleri kendisi gibi inanmaya zorladığını bildirir.⁴⁰² Nitekim şu ayet-i kerime bu iddiamızı ispat etmektedir: “*Allah yolundan saptırmak için büyüklük taslayarak Allah hakkında tartışan insan vardır.*”⁴⁰³

Muhâsibî'nin *er-Riâye*'sinde ve Gazâlî'nin *İhyâ*'sında kibrin üç türlü sebebi olduğu ifade edilerek şöyle izah edilir: Bu sebeplerden biri, kibirlenen ile ilgilidir. Diğeri, kibirlenilen kimse, üçüncüsü de başkalarıyla ilgilidir. Kibirlenen kimsenin kendisinde bulunan sebep, *ucb*'dur. Kibirlenilen kimse ile ilgili olan sebep, kin ve hasettir. Başkalarıyla ilgili olan sebep ise, riyadır.⁴⁰⁴ Görüldüğü üzere kibir duygusu ile haset duygusu mütedâhil/içiçe bir vaziyettedir. Kibrin olduğu yerde haset, hasedin olduğu yerde de kibir bulunmaktadır.

'Kibir' kavramını izah ettikten sonra Kur'an-ı Kerim'de bu kavrama anlam yakınlığı olan *ucb*,⁴⁰⁵ *ihtiyâl*,⁴⁰⁶ *fahr*,⁴⁰⁷ *uluvv*⁴⁰⁸ ve *utuvv*⁴⁰⁹ gibi kelimeleri konuyu uzatmamak adına ayrıca izah etmeyeceğiz.

Netice itibariyle 'kibir' kavramı ve bu kavrama yakın anlamlı kelimeler, kişinin kendisini başkasından üstün görmesi anlamını ihtiva etmektedir. Bu üstünlük duygusunu devam ettirebilmek için de bir başkasının kendisinden üstün olmaması için çaba içerisine girer. İşte bu noktada haset duygusuyla çakışır. Zira haset, bir

⁴⁰¹ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

⁴⁰² Polater, **a.g.m.**, s. 335-360.

⁴⁰³ Hac, 22/8-9.

⁴⁰⁴ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 464; Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 419.

⁴⁰⁵ Tevbe 9/25.

⁴⁰⁶ Nisâ 4/36; Lokman 31/18; Hadîd 57/23.

⁴⁰⁷ Nisâ 4/36; Hûd 11/10; Lokman 31/18; Hadîd 57/20, 23.

⁴⁰⁸ İsrâ 17/4; Naml, 27/14; Kasas 28/83.

⁴⁰⁹ A'râf 7/77; Mülk 67/21; Furkan 25/21; Zâriyât 51/44; Talak 65/8.

başkasının elindeki nimetin yok olmasını veya kendisine geçmesini yahut eskiden beri mevcut olan mahrumiyet halinin devam etmesini temenni etmektir. Hasetçinin böyle bir temennide bulunmasının sebebi ise zail olmasını istediği şeyde kendisinin üstün olma duygusudur. Bu cihetle kibir ve haset kavramları arasında, birbirinden bağımsız müstakil iki duygu olarak düşünülemez derecede sıkı bir anlam ilişkisi bulunmaktadır.

4.6. İnâd (عِنَاد)

Arapça a-n-d (ع-ن-د) kökünden türeyen kelimeler, Kur'an-ı Kerim'de iki yüz bir yerde⁴¹⁰ geçmekte olup bunların yüz doksan yedisi 'inde (عِنْدُ) yani "yakınında, katında, yanında, nezdinde" manasında⁴¹¹ iken dört yerde ise *anîd* (عِنِيد) şeklinde gelmektedir. Bu kelime, sülâsi mücerredin birinci, ikinci, dördüncü ve beşinci bablarından gelmekte olup lügatlerde; 'sapmak, ayrılmak, inatla karşı çıkmak, direnmek, mukavemet göstermek, uzaklaşmak'⁴¹² gibi anlamlara gelmektedir.

Araplar bir kimse serkeşlik edip, haddini aştığı vakit, عِنْدَ الرَّجُلِ / *Adam inat etti, haddi aştı* derler. Bir kimse tek başına bir yere konaklıyor ve diğer insanlarla karışmıyor ise ona, رَجُلٌ عَنُودٌ denilir.⁴¹³

Bu kavramı, İbn Abbas (r.a) (ö. 68/687), 'bilerek çokça inkâr eden',⁴¹⁴ Mücahid b. Cebr (ö. 103/721), 'haktan uzak durarak ona karşı inat eden',⁴¹⁵ Katâde b. Diâme (ö. 117/735), 'bilerek inkâr eden',⁴¹⁶ Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), 'yüz çeviren',⁴¹⁷ diye açıklamışlardır. Hepsinin de anlamı birbirine yakındır.⁴¹⁸

İsfahânî, 'anîd (عِنِيد), 'kendi yanında bulunan şeyi beğenen kişi', *muânid* (مُعَانِيد) ise, 'kendi yanında bulunan şeyle övünme yarışına giren kimsedir' der. Daha

⁴¹⁰ Abdalbâki, **a.g.e.**, s. 601.

⁴¹¹ Ferâhidî, **Kitâbü'l-Ayn**, C: III, s. 235; İsfahânî, **Müfredât**, s. 352.

⁴¹² Ferâhidî, **a.g.e.**, C: III, s. 235; Cevherî, **a.g.e.**, s. 746; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 226; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 680; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3124; Fîrûzâbâdî, **a.g.e.**, C: I, s. 315; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 423. Ayrıca bkz. Erkan, **a.g.e.**, C: II, s. 1698, Mutçalı, **a.g.e.**, s. 602.

⁴¹³ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

⁴¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 425; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

⁴¹⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 426; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

⁴¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 425; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

⁴¹⁷ Mâverîdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, C: VI, s. 141; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

⁴¹⁸ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

sonra ‘anîd (عَنِيد) ile ‘anûd (عَنُود) kelimelerinin aynı anlamda olmakla beraber aralarında bir fark olduğunu söyleyerek “anîd” sözcüğünün, ‘karşı çıkan/başkaldıran ve muhalefet eden kimse’, “anûd” kelimesinin ise, ‘hedeften/maksattan sapan/uzaklaşan kimse’ olduğunu dile getirir.⁴¹⁹

Vankulu Mehmed Efendi (ö. 1592), inâdı, “hak ve hakikati bildiği halde muhalefet ve itiraz etmek” şeklinde tarif eder.⁴²⁰

“Anîd”, ‘hakkı kabul etmeyen, hakka boyun eğmeyen ve ayrılık çıkartarak hakka karşı çıkan azgın kimse’ demektir.⁴²¹

İnat, ‘kişinin bir görüş, inanç ve davranışı doğru olduğunu bilmesine rağmen reddetmesi, aykırı davranmakta direnmesidir’.⁴²² Kaynak eserlerde bu kavramın anlamına, genellikle Hz. Peygamber’in amcası Ebû Tâlib’in İslâm’ın hak din olduğunu bilmesine rağmen kavmi tarafından kınanma korkusuyla ölünceye kadar inkârcılıkta inat etmesi örnek olarak verilir.⁴²³

“İnat” kavramı, Kur’an-ı Kerim’de şu ayet-i kerimelerde zikredilmiştir:

*“İşte Âd (kavmi)! Onlar, Rablerinin ayetlerini bilerek inkâr ettiler, peygamberlerine asi oldular, inatçı her zorbanın emri ardınca gittiler.”*⁴²⁴

Bu ayet-i kerimede, Ad kavminin, Hz. Hûd’a indirilenleri hem inkâr ettikleri hem inkârlarında inatçı davrandıkları ve hem de şiddetle muhalefet ettikleri ifade edilmiştir. İnkâr ve tuğyanda bilerek inat ve ısrar etmelerinin, peygamberlerine haset etmelerinin bir neticesi olarak tezahür ettiği anlaşılmaktadır.

“İnkâr edenler, peygamberlerine: ‘Ya bizim dinimize dönersiniz ya da sizi memleketimizden çıkarırız’ dediler. Rableri peygamberlere: ‘Biz, haksızlık edenleri yok edeceğiz, onlardan sonra yeryüzüne sizi yerleştireceğiz. Bu, makamımdan ve

⁴¹⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 352.

⁴²⁰ Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 595.

⁴²¹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XI, s. 146.

⁴²² Mustafa Çağrı, “İnat”, **DİA**, C: XXII, s. 264

⁴²³ Ferâhidî, **a.g.e.**, C: III, s. 235; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3124; Zebidî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 423.

Ayrıca bkz. Mustafa Çağrı, “İnat”, **DİA**, C: XXII, s. 264

⁴²⁴ Hûd 11/59.

*tehdidimden korkanlar içindir’ diye vahy etti. Ve peygamberler yardım istediler ve her **inatçı** zorba hüsrana uğradı.*”⁴²⁵

İnkârcılar, inananların kendilerinden bağımsız bir yapıya sahip olmalarını istemezler. Kendi varlıklarından ayrı bir varlık göstermelerine de katlanamazlar. Hatta inananlar, barış istese bile inkârcılar buna yanaşmazlar. Ancak inananların yalnız Allah’a boyun eğmeleri ve kâfirlerden bağımsız yaşama ilkeleri onları hazımsızlığa, tahammülsüzlüğe ve kıskançlığa itmektedir. Bunun için kâfir kavimler, peygamberlerinden sadece davalarından vazgeçmelerini istemiyorlar, ayrıca tekrar inançlarına dönmelerini, cahili toplumlarına katılmalarını, bağımsız bir yapıları kalmayacak şekilde aralarında eriyip gitmelerini istiyorlar.⁴²⁶

*“Allah, şöyle der: Atın cehenneme, (hakka karşı) **inatçı**, hayrı hep engelleyen, haddi aşan şüpheci her kâfiri!”*⁴²⁷

Bu ayet-i kerimede cehenneme atılması emredilen kimsede ki şu vasıflar dikkat çekmektedir: İnatçılık, hayra mani olma, haddi aşma, şüphecilik ve küfür. Bütün bu sıfatlar birbirini tamamlayan bir zincirin halkaları gibi durmaktadır. Her biri diğerine kapı açmakta, birbirlerinin sebep ya da sonucu olmaktadır. Fakat hepsinin temelinde, inananlara karşı tahammülsüzlük, haset etme duygusu ve neticesinde inkâr psikolojisinin var olduğu görülmektedir.

*“Hayır; hayır; çünkü o, bizim ayetlerimize karşı son derece **inatçıdır**.”*⁴²⁸

Bu ayet-i kerimenin Velid b. Muğire hakkında indirildiği rivayet edilmektedir. Zira kendisinin ve babasının, Araplar arasında bir benzerinin olmadığını ve dolayısıyla Hz. Peygamber ve onun getirdikleri karşısında itibarının yok olacağı endişesiyle hakkı bildiği halde muhalefet ettiği ve İslam ve Müslümanlarla inatla mücadele ettiği nakledilmektedir.⁴²⁹

Netice olarak hem lügatlerden hem de ayet-i kerimelerden anlaşıldığı kadarıyla ‘inat’ kavramı ile ‘haset’ kavramı arasında kuvvetli bir anlam ilişkisi

---

⁴²⁵ İbrâhîm 14/13-15.

⁴²⁶ Kutub, **a.g.e.**, C: IX, s. 41.

⁴²⁷ Kâf 50/24-25.

⁴²⁸ Müddessir 74/16.

⁴²⁹ Râzî, **a.g.e.**, C: XXX, s. 199; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 375.

bulunmaktadır. Zira kişinin kendisi açısından akıbetini zarar olarak gördüğü bir hususta inat ve ısrarla devam etmesinin ve hakka muhalefet etmesinin sebepleri düşünüldüğünde akla ilk gelen şey, hasettir.

4.7. Gayz/Gadab (عَيْظ-عَضَب)

Kur'an-ı Kerim'de öfke/kızgınlık/hiddet duyguları, çoğunlukla 'gadab' ve 'gayz' kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu ikisinin dışında aynı anlamda kullanılmış başka kelimeler de vardır. Bunlar, “*suht*,”⁴³⁰ *esef*⁴³¹ ve *kılâ*⁴³² kavramlarıdır. Ancak burada, haset duygusuyla sebep-sonuç ilişkisi bulunan öfke psikolojisini daha fazla yansıtmaya nedeniyle 'gayz' ve 'gadab' kavramları üzerinde duracağız. Önce bu kelimelerin iştikakını, aralarındaki nüansı daha sonra da haset ile irtibatını izah etmeye çalışacağız.

Gayz (عَيْظ) kavramı, sülasi ikinci babdan masdarı 'ğayzan' olup 'öfke, gazap, kızgınlık, hiddet, birini çok kızdırmak, öfkelenmek, darıltmak' gibi anlamlara gelmektedir.⁴³³ Kur'an-ı Kerim'de on ayette on bir defa geçmektedir.⁴³⁴ Bu ayetlerin hepsinde de gayz, kullara izafe edilmektedir.

Gadab (عَضَب) kavramı, sülasi mücerredin dördüncü babından mastarı, 'ğadabün', 'ğadibün' ve 'ğadbetün' şeklinde olup 'gazaba gelmek, kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek, hiddetlenmek' anlamlarına gelmektedir. Rızanın zıddıdır.⁴³⁵ Kur'an-ı Kerim'de yirmi dört yerde geçmekte olup⁴³⁶ bunların çoğunda gadab, Allah Teâlâ'ya nispet edilmektedir.

⁴³⁰ Suht, cezalandırmayı gerektirecek tarzda, şiddetli bir şekilde öfkelenmek, kızmak (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 233). Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de daha ziyade Allah Teâlâ'nın kullarına duyduğu öfkeyi ifade etmektedir. Bkz. Âl-i İmrân 3/162; Mâide 5/80; Muhammed 47/28. Ayrıca bkz. Tevbe 9/58.

⁴³¹ Esef, hem hüznlenme hem de öfkelenme anlamına gelir. Hakikatte, damarlardaki kanın, intikam arzusuyla yüzde belirmesi demektir (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 27). Bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de, dört yerde üzüntü bir yerde ise Allah'ın gadabı manasında kullanılmıştır. Bkz. A'râf 7/150; Yûsuf 12/84; Kehf 18/6; Tâhâ 20/ 86. Ayrıca bkz. Zuhuf 43/55.

⁴³² Kılâ, şiddetli buğz duymak demektir (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 412). Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçmektedir: Şu'arâ 26/168; Duhâ 93/3.

⁴³³ İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, C: V, s. 3327.

⁴³⁴ Abdalbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfheest**, s. 621.

⁴³⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3262; Zebîdî, **a.g.e.**, C: III, s. 484.

⁴³⁶ Abdalbâkî, **a.g.e.**, s. 611.

Kur'an-ı Kerim'de, hadisi şeriflerde ve diğer İslâmî kaynaklarda 'gadab' kelimesi, hem Allah'a hem de insanlara, 'gayz' ise sadece insanlara nispet edilmiştir. Ayrıca ılımlı bir gadab duygusu fazilet sayılırken, gayz daima yerilmiştir.⁴³⁷

İbn Düreyd (ö. 321/933), gayzın gadabın fevkında olduğunu söyleyerek lügat âlimlerinin bu iki kavramın arasını şöyle tefrik ettiklerini nakletmektedir: Gayz, gadabtan daha şiddetlidir. Yine o âlimlerin bazıları, gayzın gadabın gizli halini veya başlangıcını ifade ettiğini aktarmaktadır.⁴³⁸ Zebîdî (ö. 1205/1791), İbn Düreyd'den bu bilgileri naklettikten sonra gayzın, acizlerin öfke halini,⁴³⁹ gadabın ise güçlü ve kudretli olanların öfkesini ifade ettiğini söylemektedir.⁴⁴⁰ Bu bilgiler ışığında gayzın, kine daha yakın bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

İsfahânî (ö. 502/1108), gadap kavramını, "intikam alma isteğiyle kalbin kanının yüzde belirmesi" olarak tanımlarken, gayz kavramını, gadabın en şiddetli hali olarak tarif eder.⁴⁴¹

Haset, kin ve öfke psikolojileri arasındaki irtibatın ifadesi açısından İbn Hibban'ın, yaptığı şu rivayet dikkat çekicidir: "Haset/kıskançlık düşük ahlâklılıkların özelliğidir ve yüce insanlar onu terk eder. Her ateşin bir söndürücüsü vardır ama kıskançlık ateşi asla sönmez. Haset, 'hıkd'ı/kini doğurur, hıkd/kin ise şerrin/kötülüğün temelidir. Kim bir çekirdek gibi olan şerri kalbinde gizlerse, kendisi için gayzla/öfkeyle büyüyen, tadı acı ve sonucu pişmanlık olan bir bitki yetiştirmiş olur."⁴⁴²

Gazâlî (ö. 505/1111), derinlemesine tahlil ettiği haset, kin ve öfke duygularının, birbirlerinin sebep ve sonucu olduğunu dile getirmiştir. Öfkenin sebeplerini, böbürlenmek, bencillik, üstünlük iddiası ve haset olarak açıklarken;⁴⁴³ sonuçlarının kin ve haset olduğunu söyler.⁴⁴⁴ Ayrıca öfkenin kalpteki tesirini şöyle izah etmektedir; öfkeli kimse, kızdığı kimseden nefret eder. Onu çekemez/haset eder.

⁴³⁷ Mustafa Çağrırcı, "Gazap" maddesi, **DİA**, C: XIII, s. 436.

⁴³⁸ İbn Düreyd, **el-Cemheretü'l-Lüga**, s. 932. Ayrıca bkz. Zebîdî, **a.g.e.**, C: XX, s. 248.

⁴³⁹ Cevherî, **es-Sihâh**, s. 791.

⁴⁴⁰ Zebîdî, **a.g.e.**, C: XX, s. 248.

⁴⁴¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 363, 371.

⁴⁴² Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî, **Ravdatu'l-Ukalâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y., 1977, s. 134.

⁴⁴³ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 508.

⁴⁴⁴ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 488.

Onun felaketine sevinir ve onun sevincine de üzülür. Onu rezil etmek ister ve onunla alay eder.⁴⁴⁵ Gazâlî'nin bu açıklamaları, söz konusu duyguların ne kadar iç içe olduğunu ve birbirleriyle bağlantılı olduğunu ortaya koyma cihetinden çok önemlidir.

Gazâlî'den ciddi oranda nakiller yapan Birgivî (ö. 981/1573) de, hasedin sebebinin kin, kinin sebebinin de gadab/öfke olduğunu söyler. Ona göre insan, öfkelenildiğinde hemen öcünü almaktan aciz olması sebebiyle öfkesini yutar; bu öfke, onun içine döner ve orada birikir, sonra kine dönüşür.⁴⁴⁶

Aktardığımız bilgilerden de anlaşıldığı üzere klasik lügat bilgisi kitaplarında 'gayz'ın tanımı yapılmış, gadab kavramıyla arasındaki fark ortaya konmuştur. Ancak ahlâk kitaplarında ise ekseriyetle gayz ile gadab kelimelerinin aynı anlamda kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu kelimeler, yakın ilişkisi olan haset ve benzeri kavramlarla birlikte incelendiğinde daha net bir çerçeveye oturmaktadır.⁴⁴⁷

Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet-i kerimede bu kavramlarla ifade edilen öfke/hiddet psikolojisi, buldukları bağlam çerçevesinde haset duygusunu çağrıştırmaktadır. Bu konuda Âl-i İmrân 2/119'uncu ayeti örnek olarak arz edeceğiz:

*"İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman 'inandık' derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı öfkelerinden/kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: 'Öfkenizden ölün!' Şüphesiz Allah, kalplerde olanı bilir."*⁴⁴⁸

Bu ayeti, nüzul bağlamında değerlendirdiğimizde gayz kavramının anlam sahasını daha sağlıklı tespit etmiş oluruz. Bu sûre, Medine döneminde nazil olmuştur. Yani Müslümanların güçlü, gayri Müslimlerin ise daha zayıf olduğu bir süreçtir.

---

⁴⁴⁵ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 500.

⁴⁴⁶ Birgivî, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁴⁷ Yunus Emre Gördük, "Kur'an'da 'Gayz' Kavramı", **Ekev Akademi Dergisi**, 2014, Sayı: 60, s. 141-155.

⁴⁴⁸ Âl-i İmrân 2/119.

Münafıklarla ilgili nazil olan bu ayet, onların inanmadıklarını beyan etmekle beraber müminlerden de korktuklarına dolayısıyla aciz olduklarına işaret etmektedir. İman etmedikleri halde inanmış gibi görünüp diğer taraftan da müminlere kin gütmeleri, tuzak kurmaları, inananların iyiliğini kaybedip kötülüğe düşer olmalarını temenni etmeleri, onların hasetlerinin bir emaresi olarak gözükmetedir.⁴⁴⁹

Bu ayet-i kerimede, ‘gayz’ kelimesi, öfke/kin anlamında mastar sığasında iki defa zikrolunmuştur. Birinci ‘gayz’ kelimesi, münafıkların müminlere olan öfkelerini beyan için mecazi bir cümlede kullanılmıştır. İkincisi ise, onların, bu olumsuz psikolojileri içerisinde cezalandırılmalarını isteyen talep cümlesinde gelmiştir. Siyak ve sibakıyla birlikte bu ayetlerde nakledilen tavırlar, kâfirlerin müminlere karşı haset psikolojilerinin bir tezahürüdür. Dolayısıyla haset duygusunun taayyün ettiği bu ayetlerde ‘gayz’ kelimesinin zikredilmesi, bu kavramlar arasında psikolojik bir irtibatın olduğuna işaretir. Ayrıca müfessirler, ‘gayz’ın gadabın en şiddetli hali olduğunu söylemektedirler.⁴⁵⁰ Onların bu beyanı da, bize gayz ile hasedin yakınlığına dair ipucu vermektedir.

Yine ayette mezkûr *“kendi başlarına kaldıklarında, size karşı gayzlarından/öfkelerinden dolayı parmaklarını ısırırlar”* ifadesi, gayzın şiddetinin göstergesidir⁴⁵¹ ve aynı zamanda münafıkların, müminlere olan haset, kin ve öfkelerinin ilahi vahiyle teyit ve tespitidir.

Sonuç olarak, ayet-i kerimelerden, lügatlerden ve İslam ahlak kitaplarından edindiğimiz bilgi çerçevesinde, öfke/kızgınlık/hiddet anlamında olan Kur’ani kavramlarla haset arasında sebep-sonuç ilişkisi yönünde bir irtibatın olduğu gözükmetedir.

⁴⁴⁹ Bkz. Ebussuûd Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 543.

⁴⁵⁰ Mâturîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 304; Vehbe Zuhaylî, **a.g.e.**, C: II, s. 378, 381.

⁴⁵¹ Beğavî, **Meâlimü’t-Tenzîl**, C: II, s. 96.

4.8. Buğz/Ġill (بُغْز-غِل)

Kur'an-ı Kerim'de kin ve nefret duyguları, 'buğz (بُغْز)';⁴⁵² 'ğill (غِل)';⁴⁵³ 'dağn (ضَعْنُ)'⁴⁵⁴ ve 'şeneân (شَنَّانُ)'⁴⁵⁵ kavramlarıyla ifade edilmiştir. Ayrıca öfke anlamında olan 'gayz' kavramı da bazı meallerde kin anlamında kullanılmıştır. Gayz kavramının, öfkenin en şiddetli hali olması ve kişinin içinde yer etmesi nedeniyle kin olarak değerlendirildiği kanaatindeyiz. Biz burada, haset ile sebep-sonuç ilişkisi bulunan kini, kullanımı daha yaygın olan 'buğz' ve 'ğill' kavramlarıyla açıklayacağız.

Buğz kavramının, lügat kitaplarında birinci ve dördüncü babdan masdarı 'buğzun', 'bağzâün' ve 'biğzatün'; beşinci babdan ise 'bağâzatün' ve 'biğzatün' olduğu nakledilmektedir. Hubb'un zıddı olan bu kelime, 'kin, nefret, öfke, tikslenme ve düşmanlık' gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁵⁶ İsfahânî (ö. 505/1111), bu kavramı, 'nefsin arzulamadığı, istemediği, uzak durduğu, içtinap ettiği veya imtina ettiği şeyden kaçması, ona karşı nefret duyması' şeklinde tanımlamaktadır.⁴⁵⁷ Kur'an-ı Kerim'de beş ayette⁴⁵⁸ yalnız gayr-i munsarif bir kelime olan şiddetli buğz manasında "el-bağzâü" kelimesi kullanılmıştır.⁴⁵⁹

"Ġill" (غِل) kavramı, birinci babdan mastarı 'ğallen (غَلَا)' olup 'hıyanet etmek, hile yapmak, bağlamak, kilitlenmek, bir şeyin içine girmek, bir şeyi işlemek, cimri davranmak, bir nesneyi zırh gibi giyinip kuşanmak,' ikinci babdan mastarı 'ğillen (غَلَا)' ve 'ğalilen (غَلِيلَا)' olup 'kin, nefret, garaz' gibi anlamlara gelir.⁴⁶⁰ İsfahânî, 'ğillen' mastarını, hıyaneti ve düşmanlığı zırh gibi giymek; 'ğalilen' mastarını ise, insanın içinde bir zırh gibi giydiği, büründüğü susuzluk, hüzn ve

⁴⁵² Âl-i İmrân 3/118; Mâide 5/14, 64, 91; Mümtehine 60/4.

⁴⁵³ A'râf 7/43; Hicr 15/47; Haşr 59/10. Ayrıca diğer anlamları için bkz. Abdalbâkî, **el-Mu'cemu'l-Müfheṣṣat**, s. 616.

⁴⁵⁴ Dağn, şiddetli kin, gizli nefret, garaz manasındadır. (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 300) Kur'an-ı Kerim'de iki yerde kullanılmıştır. Bkz. Muhammed 47/29, 37.

⁴⁵⁵ Şeneân, kin, nefret etmek, buğzetmek anlamlarına gelir. (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 270) Kur'an-ı Kerim'de üç yerde kullanılmıştır. İki yerde Müslümanların kâfirlere olan kininden bahsetmektedir ki buna İslami kaynaklarda gayret ismi verilmiştir. Bir yerde de müşriklerin kininden haber vermektedir ki bu, onların Hz. Peygamber'e olan hasetlerinin bir ifadesidir. Bkz. Mâide 5/2, 8; Kevser 108/3.

⁴⁵⁶ İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Lüga**, s. 354; Cevherî, **es-Sihâh**, s. 99; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 319; Zebdî, **a.g.e.**, C: XXX, s. 116.

⁴⁵⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 65.

⁴⁵⁸ Âl-i İmrân 3/118; Mâide 5/14, 64, 91; Mümtehine 60/4.

⁴⁵⁹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 65; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 319

⁴⁶⁰ İbn Düreyd, **a.g.e.**, s. 159; Cevherî, **a.g.e.**, s. 782; Vankulu, **a.g.e.**, C: II, s. 1919.

şiddetli öfke diye tarif etmektedir.⁴⁶¹ Bu kelime, farklı sığalarla Kur'an-ı Kerim'de on altı yerde geçmekte olup yalnız üç ayette⁴⁶² kin ve öfke anlamlarına gelmektedir.

Gazâlî'ye göre, acizlikleri sebebiyle hemen intikam alma gücünde olmayan kimselerin, hiddet ve öfkeleri içlerinde saklanır ve kin halini alır. İçinden ona kızar, nefret eder ve bir fırsatını gözetler. Kin, hiddetten ve intikam hırsından doğar. Ondan da türlü hastalıklar meydana gelir. Bunların ilki, kıskançlık ve çekememezliktir. Bu hastalığa yakalanan bir kimse, kin güttüğü adamın elindeki nimetin yok olmasını ister. Onun herhangi bir nimete kavuşmasına engel olur. Onun bir felakete uğramasına da sevinir.⁴⁶³ Birgivî de, kinin sebebinin öfke, sonucunun da haset olduğunu ifade etmektedir.⁴⁶⁴

Abdurrahman Kasapoğlu, kini, öfke ile kıyaslayarak şu açıklamayı yapmaktadır: “Kin, bir insanın zihinsel ve duygusal yapısı üzerinde toplanmış sürekliliğe, devamlılığa sahip olan öfkedir. Birisinden nefret edip kızmak ve bunu devam ettirmektir. Kinin öfkeden farkı, uzun süreli olmasıdır. Öfke geçicidir, kısa sürede söner, sürüp gitmez. Kin ise uzun sürelidir. Kindar insan, zihninde, kin beslediği kişiye verebileceği zararları, bunların sonuçlarını, karşısına çıkabilecek engelleri hesaplar ve kendisine göre en uygun şartları ekleyerek intikamını almaya çalışır. Öfkede olduğu gibi yarı bilinçsiz hareket etmez. Kendini gizleyebilen kin duygusu, doğrudan doğruya ve açıkça ortaya çıkmayabilir. Mesela, tenkitçi bir tavrın altında gizlenebilir.”⁴⁶⁵

Naklettığımız bu bilgiler çerçevesinde kin, öfke ve haset kavramlarının arasındaki irtibatı ortaya koyduktan sonra söz konusu münasebeti, Kur'an ayetleriyle teyit etmeye çalışacağız.

“Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların

---

⁴⁶¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 364.

⁴⁶² A'râf 7/43, Hicr 15/47, Haşr 59/10.

⁴⁶³ Gazâlî, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁶⁴ Birgivî, **a.g.e.**, s. 210-212.

⁴⁶⁵ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları. İstanbul, 1997, s. 45-46.

buğzları/kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size ayetleri açıkladık."⁴⁶⁶

Bu ayet-i kerimede 'buğz (بُغْض)' kelimesi, gayr-i munsarîf olarak "el-bağzâü (البُغْضَاءُ)" formatında gelmiştir. Allah Teâlâ, bu kelimeyle, münafıkların, müminlere karşı içlerinde besledikleri menfî duygularının, konuşmaları esnasında açığa çıktığını ifade etmiştir. Bu kavramın geçtiği cümlenin hemen öncesinde inananların daima sıkıntıya düşmelerini istedikleri belirtilmiştir. Sonrasında ise, Gazâlî'nin dediği gibi açığa çıkaramadıkları öfke ve kinlerini içlerinde tutarak iyice büyütmüşlerdir. Bu duygu da kin ve nefretle karışık hasede dönüşmüştür.⁴⁶⁷ Dolayısıyla Müslümanların bir felakete uğramalarına sevinirler, bir iyilik ve nimete kavuşmalarına ise üzülürler.

İbn Atiyye (ö. 541/1147), bu ayet grubuyla ilgili der ki: "Bu ifadeler, münafıkların davranışlarının en şiddetli düşmanlığa ulaştığına delalet eder. İşte bu adavet, kindir ki, o münafıkların sıkıntılarını gidermez. Bilakis kin, müminlere bela ve musibet gelmesi sebebiyle onları ferahlandırır. İşte bu, çoğu zaman haset kaynaklı bir düşmanlıktır."⁴⁶⁸

Şevkânî (ö. 1250/1834), onların kin ve hasetleri çok şiddetli olduğundan dolayı kinleri ağızlarından taşar, demiştir.⁴⁶⁹ Yani, o münafıklar, kalplerindeki kin ve hasetten ötürü sizi sevmezler ve bu duyguların aşırı olması nedeniyle de içlerinde tutamaz ve dışarıya yansıtırlar demektir.

Aynı şekilde İbn Âşûr (ö. 1284/1868) da, münafıkların, müminlere bir iyilik dokunmasına üzülmesini kin ve haset olarak değerlendirmektedir.⁴⁷⁰

Kur'an-ı Kerim'de kin kelimesinin ifade edildiği kavramlardan biri de 'ğill' lafzıdır. Bu kavramla alakalı da bir örnek ayet vermek istiyoruz.

"Biz onların kalplerinde kin/haset namına ne varsa sökü� attık. Altlarından da ırmaklar akar. 'Hamd, bizi buna erıştiren Allah'a mahsustur. Eğer Allah'ın bizi erıştirmesi olmasaydı, biz hidayete ermiş olamazdık. Ant olsun, Rabbimizin

⁴⁶⁶ Âl-i İmrân 2/118.

⁴⁶⁷ Bkz. Gazâlî, **a.g.e.**, s. 539.

⁴⁶⁸ İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, C: I, s. 498.

⁴⁶⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, **Fethu'l-Kadîr**, Dâru'l-Vefâ, y.y., 1992, C: I, s. 615.

⁴⁷⁰ Muhammed et-Tâhir b. Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984, C: IV, s. 67.

peygamberleri bize hakkı getirmişler’ derler. Onlara, ‘İşte yaptığınız (iyi işler) sayesinde kendisine varis kılındığınız cennet!’ diye seslenilir.”⁴⁷¹

Kur’an-ı Kerim’de on altı yerde geçen bu kavram, yalnız üç yerde ‘ğillen’ mastar formatında ve kin manasında kullanılmıştır ki, o yerlerden biri de bu ayettir. Burada, Allah Teâlâ’nın cennet ehlinin ruhlarını, her türlü kötü duygulardan, bilhassa toplumsal sevgi ve kardeşliğin en büyük engellerinden olan kin, öfke ve hasetten arındıracağı bildirilmiştir. Bu sebeple barış ve esenlik yurdu olan cennette, oraya girenlerin Allah’a şükürlerini dile getirecekleri ve onlara da “bu cennet, yapmış olduğunuz salih amellere karşılık olarak verildi” diye seslenileceği haber verilmiştir.⁴⁷²

Zebîdî (ö. 1205/1791), bu ayet-i kerimede mezkûr ‘ğill’ kavramından maksadın, haset ve adavet olduğunu dile getirerek Zeccâc’a atıf yapmaktadır. Zeccâc da “biz, onların kalplerinden kini çıkarırız” ifadesini şöyle izah eder: “Cennet ehlinin bazıları, yüce mertebelerde olanlara haset etmez. Çünkü haset, kindir. Bu da kederdir, üzüntüdür. Cennet ise bu duygulardan uzaktır.”⁴⁷³

Netice olarak, Kur’an-ı Kerim’de kin anlamında ‘buğz’, ‘ğill’, ‘dağn’ ve ‘şeneân’ gibi bir takım kavramlar kullanılmıştır. Aktardığımız bilgiler ışığında bu kavramların, ‘haset’ kavramıyla sebep-sonuç ilişkisi açısından aynı anlam örgüsüne sahip oldukları anlaşılmaktadır.

4.9. Adâvet (عداوة)

Sülesi mücerredin birinci babından olan adâvet kelimesinin mastarı, ‘advün, udüvvün, adâün, udvânün’ (عَدُوٌّ، عَدَاةٌ، عُدُوٌّ، عُدُوٌّ) şeklindedir. Kur’an-ı Kerim’de yüz yirmi altı yerde⁴⁷⁴ geçmekte olan bu kavram, ‘ayırarak, vadi, aşırı gitmek/sınırı aşmak,⁴⁷⁵ zulmetmek ve düşmanlık yapmak⁴⁷⁶ gibi anlamlara gelmektedir.⁴⁷⁷

⁴⁷¹ A’râf 7/43.

⁴⁷² Bkz. Karaman vd., **a.g.e.**, C: II, s. 416.

⁴⁷³ Ebu İshak İbrahim b. es-Sırrî ez-Zeccâc, **Meâni’l-Kur’an ve İ’râbühû**, Âlemi’l-Kütüb, Beyrut, 1988, C: II, s. 339. Ayrıca bkz. Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXX, s. 114.

⁴⁷⁴ Abdülbâkî, **a.g.e.**, s. 551.

⁴⁷⁵ Bakara 2/61, 65, 178, 194, 229; Âl-i İmrân 3/112; Nisâ 4/14, 154; Mâide 5/94, 78, 87; Tevbe 9/10; Kâf 50/25.

Umumiyetle sadâkatin zıddı olarak nitelenen adavet kavramı, Kur'an'da meveddet, uhuvvet ve velî kelimelerinin karşıtı anlamlar⁴⁷⁸ ifade edecek şekilde de kullanılmıştır.⁴⁷⁹ Terim olarak adavet, başkasından intikam almak ve zarar vermek için kalbinde düşünce oluşturmak ve o düşünceyi fiiliyata geçirmek için çalışmaktır.⁴⁸⁰

Askerî (ö. 400/1009), adâveti, 'düşman olduğu şeye kötülük yapma iradesi şeklinde' tanımlamıştır.⁴⁸¹ Bu tarif, hasedin son safhası olan 'başkasının elinde olmasını istemediği şeyin ortadan kalkması için çaba gösterme'⁴⁸² iradesiyle örtüşmektedir.

Râgıb el-İsfahânî, "*ez-Zerî'a ilâ Mekârimi's-Şerî'a*" isimli eserinde adâveti, 'başkasına zarar vermek için imkân elde etmeye çalışan, fırsat kollayan, onun iyiliğine olan işlerin tersini yapmaya çalışan kimse' şeklinde tarif ettikten sonra düşmanı zahir ve batın olarak ikiye taksim eder. Gizli düşmanın şeytan ve nefis olduğunu belirtir. Açık düşmanın ise yine insan olduğunu söyler. Zira her insanın tabiatında az çok saldırganlık, kıskançlık, bencillik gibi olumsuz duygular olduğunu ve bazı insanların bu duyguların tesiriyle başkalarına karşı düşmanca davrandığını dile getirir. Birtakım kimselerinde bu kadar genel ve köklü düşmanlık duyguları taşımamakla birlikte herhangi bir manevi meziyet veya maddi üstünlük gördükleri kimseye karşı sırf bu noktalarda düşmanlık yapabileceğini ifade eder.⁴⁸³

İbn Hibbân (ö. 354/965) da düşmanlığın sona ermesi hususunda muhabbet, haset ve adavet arasında bir denklem kurarak şu fikri ileri sürer: "Akıllı kimse bilmelidir ki muhabbet eden haset etmez. Haset etmeyen de düşman olmaz."⁴⁸⁴

⁴⁷⁶ Bakara 2/36, 85; Âl-i İmrân 3/103; Mâide 5/2, 91; En'am 6/108; A'râf 7/150; Tevbe 9/83, 120; Tâhâ 20/39, 123; Furkân 25/31; Yâsîn 36/60; Fussilet 41/34; Ahkâf 46/6; Mücâdele 58/8, 9; Saf 61/14; Münâfikûn 63/4.

⁴⁷⁷ Cevherî, *Sihâh*, s. 677; İsfahânî, *a.g.e.*, s. 328; Vankulu, *a.g.e.*, C: II, s. 2544-2547.

⁴⁷⁸ Âl-i İmrân 3/103; Mâide 5/2; Kehf 18/50; Fussilet 41/34; Zuhuf 43/67; Mümtehine 60/1-7.

⁴⁷⁹ Cevherî, *a.g.e.*, s. 677; İbn Manzûr, *a.g.e.*, C: IV, s. 2848; Zebîdî, *a.g.e.*, C: XXXIX, s. 12.

⁴⁸⁰ Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürcânî, *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1985, s. 152.

⁴⁸¹ Askerî, *a.g.e.*, s. 179.

⁴⁸² İsfahânî, *a.g.e.*, s. 125.

⁴⁸³ Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, Tahk. Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-Acemî, Dâr's-Selâm, Kahire, 2007, s. 261-262. Ayrıca bkz. Çağrı, "Düşmanlık" Maddesi, *DİA*, C: X, s. 52.

⁴⁸⁴ İbn Hibbân el-Büstî, *Ravdatü'l-Ukalâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ*, s. 94.

İbn Miskeveyh (ö. 421/1030)'in *'el-Hikmetü'l-Halide'* isimli eserinde Fârâbî (ö. 339/950)'den naklettiğine göre; iki sınıf düşman olduğu, bunlardan birincisinin düşmanlığının kin ve nefrete, ikincisinin ise hasede dayandığı belirtilmektedir.⁴⁸⁵ Farabi'den nakledilen bu rivayette olduğu gibi yukarıda naklettiğimiz görüşler de hasedin, adavetin bir sebebi olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhâsibî (ö. 243/857), hasedin, adavetten kaynaklandığını ve ondan asla ayrılmayacağını ifade ederken,⁴⁸⁶ Birgivî (ö. 981/1573), adâvetin/düşmanlığın, kinin zararlı bir sonucu olduğunu⁴⁸⁷ söyler.

Muhâsibî'nin fikirlerini geliştirerek eserlerinde nakleden Gazâlî (ö. 505/1111), hasedin adavetten kaynaklanma sürecini şöyle izah etmektedir: “Bir kimse, kendisine eziyet eden veya muhalefette bulunan kimseye karşı içinden kızmaya başlar ve bu kızgınlık, kin haline dönüşür. Kin ise intikam ile yatıştır. Eğer intikam almaya güç yetiremezse işi zamana bırakır. Düşman olarak gördüğü kişinin başına bir felaket gelince ona sevinir. Ona bir iyilik isabet ederse ona da canı sıkılır. Nitekim Allah Teâlâ, düşmanlığından doğan haset sebebiyle kâfirleri Âl-i İmrân 2/118-120 ayetleriyle⁴⁸⁸ tavsif etmektedir.”⁴⁸⁹ Yani adavet, haset etmenin en şiddetli sebeplerinden biridir. Bu halet-i ruhiyedeki kişi, düşmanlık ettiği kimsenin sahip olduğu nimetlerin kaybolmasını ister. İntikam düşüncesiyle çaba sarf eder. Bunu fiilen yapamazsa o nimetin onun elinden gitmesini ya da düşmanının başına bela yağmurunun yağmasını arzu eder.⁴⁹⁰ Gazâlî'nin bu görüşü, birbirlerini harekete

⁴⁸⁵ Ebû Ali Ahmed b. Muhammed Miskeveyh, **el-Hikmetü'l-Hâlîde**, Tahk. Abdurrahman Bedevî, Müessesetü İntişârât, Tahran, 1377/1957, s. 327-342.

⁴⁸⁶ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 558.

⁴⁸⁷ Birgivî, **a.g.e.**, s. 212.

⁴⁸⁸ Bkz. **Âl-i İmrân 2/118-120**: 118. “Ey iman edenler! Sizden olmayanlardan hiçbir sırdaş edinmeyin. Onlar size fenalık etmekten asla geri kalmazlar. Hep sıkıntıya düşmenizi isterler. Onların buğzları/kinleri konuşmalarından apaçık ortaya çıkmıştır. Kalplerinde gizledikleri ise daha büyüktür. Eğer düşünürseniz size âyetleri açıkladık. 119. İşte siz öyle kimselersiniz ki, onları seversiniz; onlar ise, bütün kitaplara iman ettiğiniz hâlde, sizi sevmezler. Onlar sizinle karşılaştıkları zaman ‘inandık’ derler. Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar. De ki: ‘Öfkenizden ölünl!’ Şüphesiz Allah, göğüslerin özünü (kalplerde olanı) bilir. 120. Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.”

⁴⁸⁹ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 578.

⁴⁹⁰ Bkz. Âdem Dölek, “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2002, sayı: IV, s. 39-82.

geçiren kin, intikam, düşmanlık ve haset duygularının, sebep-sonuç yönüyle irtibatlarını çok açık bir şekilde ifade etmektedir.

Bazen kişinin bir başkasına yaptığı zulüm nedeniyle mazlumun, o zalime karşı adavet ve haset duymasına neden olmaktadır. Bazen de zalimin, kalbinin kötülüğünden dolayı başkasına kıskançlık ve düşmanlık beslemesi biçiminde vaki olmaktadır.⁴⁹¹ Kısacası haset, insanda olumsuz bir duygu, hasetçilik de kötü bir karakterdir. Genellikle nefret ve intikam duygularından beslenir. Düşmanlık, öfke, üstünlük duygusu ve kendini beğenme gibi duygular, hasede zemin hazırlar.⁴⁹²

Naklettiğimiz bütün bu görüşler, haset ve adavet duygularının, yekdiğerinden ayrılmayacak derecede iç içe olduğunu ve birbirlerine sebep-sonuç olarak tezahür ettiklerini ortaya koymaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de adavet olgusunu, ilk önce insanlık tarihinin bidayetinden bahseden yani Hz. Âdem'in yaratılışı sürecinde şeytanın ona ve onun neslinden kıyamete kadar gelecek bütün insanlara düşmanlığını ilan ettiğini haber veren ayetlerde⁴⁹³ görmekteyiz.

Kur'an'a göre, başta şeytan olmak üzere kâfirler; Allah'ın, meleklerin, peygamberlerin ve müminlerin düşmanıdır.⁴⁹⁴ Aynı şekilde Allah ve müminler de şeytan ve kâfirlerin düşmanıdır.⁴⁹⁵ Ancak onların düşmanlığını haset olarak nitelenecek mümkün iken müminlerin düşmanlığını gayret diye tanımlamak daha doğrudur.⁴⁹⁶ Bazen de inananlar arasında düşmanlıktan bahsedilmektedir⁴⁹⁷ ki bunun da ekseriyetle hasetten kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Yine Kur'an-ı Kerim, farklı sığılarıyla adaveti ifade ederken, genellikle düşman olanların, inatçı, kâfir, hayrı engelleyen günahkâr, şüpheli olduklarını beyan

⁴⁹¹ Bkz. Usâme b. Ali Süleyman, "el-Hasedü fi'l-Kur'an", **Dâru'l-Manzûme**, Mısır, 1998, s. 42-45.

⁴⁹² Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da İman Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 178-180.

⁴⁹³ Bakara 2/30-38; Araf 7/11-25; Hicr 15/26-44; İsrâ 17/61-65; Kehf 18/50; Taha 20/115-123; Sad 38/71-85.

⁴⁹⁴ Bakara 2/36, 98, 208; Nisâ 4/101; Mâide 5/82; En'âm 6/112; Yûnus 10/90; Tâhâ 20/39; Münâfikûn 63/4.

⁴⁹⁵ Bakara 2/36, 98; 193; A'râf 7/129; Enfâl 8/60; Fussilet 41/19, 28; Mümtehine 60/1.

⁴⁹⁶ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 551; Birgivî, **a.g.e.**, s. 201.

⁴⁹⁷ Mâide 5/91; Fussilet 41/34; Mücâdele 58/9; Mümtehine 60/7; Teğâbün 64/14.

etmektedir.⁴⁹⁸ Muhtelif ayetler tarafından dile getirilen bu sıfatlar, hasetçi kimsenin de özellikleriyle örtüşmesi yönüyle önem arz etmektedir. Zira bu nitelikler, haset ve adavetin birbirleriyle olan münasebetini açığa çıkarmaktadır. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de çokça zikredilmesi nedeniyle şeytanın ve kâfirlerin müminlere olan adavetiyle ilgili iki örnek ayet zikredeceğiz.

*“Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder.”*⁴⁹⁹

Bu ayet-i kerimede şeytanın bir sıfatı olarak zikredilmiş olan 'adüvv' kavramı ve devamındaki olumsuz temenni ve faaliyetler, adavet ile haset arasındaki münasebetin bir göstergesidir. Zira şeytan, Allah Teâlâ'nın, Hz. Âdem'e bahsettiği nimetleri kıskanarak ona düşman oldu. Âdem'e secde etmesi emredildiğinde ise kibirlenerek kaçındı.⁵⁰⁰ Allah tarafından huzurdan kovulup lanetlenince⁵⁰¹ de kin ve kıskançlığından Hz. Âdem'in ayağını cennetten kaydırıldı.⁵⁰² Ancak Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği üzere Hz. Âdem'e ve zürriyetine o kadar kinlenmişti ki onun evlatlarının da ayaklarını kaydırarak, günah bataklığına sokmak, cennet ve nimetlerinden mahrum kalmasını sağlamak için Allah Teâlâ'dan mühlet istemiştir.⁵⁰³ İzin verilince de onları iman ve itaat yolundan saptırmak için sürekli bir çaba içerisinde olmuştur.⁵⁰⁴ İşte şeytanın insanın ebedi mahrumiyetini temenni etmesi, onun insana karşı haset duygusunu gösterirken insanın mahrum olması için çaba göstermesi hasedinin ve düşmanlığının şiddetini ortaya koymaktadır.

Diğer bir örnek ayet ise İslam'ı kabul etmeyen inatçı kâfirlerin müminlere olan haset ve düşmanlıklarına işaret eden şu ayettir:

---

⁴⁹⁸ Kâf 50/25; Kalem 68/12; Mutaffifin 83/12.

⁴⁹⁹ Bakara 2/168-169.

⁵⁰⁰ Sâd 38/74-76.

⁵⁰¹ Sâd 38/77-78.

⁵⁰² A'râf 7/19-22.

⁵⁰³ Hicr 15/36-43.

⁵⁰⁴ A'râf 7/16-17.

*“Kendilerine Kitap’tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar sapıklığı satın alıyorlar ve sizin de yoldan sapmanızı istiyorlar. Allah, sizin düşmanlarınızı çok daha iyi bilir. Allah, dost olarak da yardımcı olarak da yeter.”*⁵⁰⁵

Bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ, “e’dâ” kelimesini, çoğul bir sığayla ehli kitabın vasfı olarak zikretmektedir. Bu kavramın hemen öncesinde ise, kitap ehlinin, müminlere olan kıskançlıkları nedeniyle onlara zarar vermek için birtakım girişimlerde bulduklarını beyan etmektedir. Bununla beraber daha başka ayetlerde de inkâr edenlerin, inananların inkâr etmelerini temenni ederek, imkân buldukları takdirde ellerini ve dillerini fenalık etmek için onlara uzatmaktan çekinmeyecekleri⁵⁰⁶ haber verilmekte ve düşmanları en iyi Allah’ın kendisinin tanıyabileceği bildirilmektedir.

Netice olarak; aktardığımız bilgiler ışığında insanlarda haset ve adavet duygularının birbirlerinden ayrılmayacak kadar iç içe olduğu, farklı hal ve durumlarda biri diğerine bazen sebep bazen ise sonuç olarak tezahür ettiği anlaşılmaktadır. İlahi vahiy sınırları çerçevesinde⁵⁰⁷ yapılan incelemede haset ve adavet psikolojisi, bazen müminlerde görülmekle birlikte hak ve hakikati kabullenmekten inatla uzak duran kâfirlerde daha çok olduğu müşahede edilmektedir.

---

⁵⁰⁵ Nisâ 4/44-45.

⁵⁰⁶ Mümtehine 60/2.

⁵⁰⁷ Bakara 2/36, 98, 105, 208; Al-i İmrân 118-120; Nisâ 4/101; Mâide 5/82; En’âm 6/112; Yûnus 10/90; Tâhâ 20/39; Münâfikûn 63/4.

İKİNCİ BÖLÜM

KUR'AN'DA HASET KAVRAMI

Kur'an-ı Kerim'de 'haset' kelimesi, dört yerde¹ beş defa geçmektedir. Bununla beraber içerisinde 'haset' kelimesi kavram olarak geçmediği halde bu konuyla alakalı olay ve kıssaların zikredildiği birçok ayet-i kerime de mevcuttur. Bu olayların bazıları doğrudan haset duygusuyla bağlantılı iken bazıları dolaylı olarak irtibatlıdır. Hepsi de farklı açılardan haset kavramını ifade etmektedir. Bu ayet-i kerimeler, insanlığın bidayetinden itibaren bazı kötülüklerin haset kaynaklı olduğuna ve hasedin insanı ne gibi zararlara maruz bıraktığına işaret etmektedir.

Çalışmamızın bu bölümünde evvela Kur'an-ı Kerim'de haset kelimesinin zikredildiği ayetleri inceleyeceğiz. Daha sonra da bu kavramla ilgili olay ve kıssaları tahlil etmeye çalışacağız.

1. KUR'AN'DA HASEDİN KAVRAM OLARAK ZİKREDİLDİĞİ AYETLER

Sözlük anlamını incelerken betimlediğimiz gibi haset kavramı, kök kelime itibariyle 'ha-se-de' (ح-س-د) fiilinden türemiştir. Söz konusu kavram, Kur'an-ı Kerim'de bizzat geçmekle beraber, aynı kökten farklı sığalar da kullanılmıştır. Bu kısımda, haset kelimesinin geçtiği ayet-i kerimeleri nüzul sırasına göre değerlendireceğiz.

1.1. Felak 113/5

“De ki: ‘Yarattığı şeylerin şerrinden, karanlığı çöktüğü zaman gecenin şerrinden, düşümlere üfleyenlerin şerrinden, haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.’”

¹ Bakara 2/109; Nisa 4/54; Fetih 48/15; Felak 113/5.

Felak Sûresi, Mushaf'taki sıralamada yüz on üçüncü, nüzul sırasına göre yirminci sûredir. Fîl Sûresi'nden sonra, Nâs Sûresi'nden önce Mekke'de nazil olmuştur. Bu sûrenin Medine'de indiğine dair rivayetler² olmakla birlikte birçok İslam âlimi, üslûp ve içeriği bakımından Mekkî olduğunu kabul etmiştir.³ Bazıları da her iki rivayeti zikretmekle beraber ihtilaflı bir mesele olduğunu ifade ederek tercih belirtmemiştir.⁴ Bu sûrenin Medine'de indiği kanaatinde olanlar, 'haset eden'den maksadın Yahudiler olduğunu söylerler. Ancak Mekke'de nazil olduğunu düşünenlerin bir kısmı müşriklerin kastedildiğini dile getirirken,⁵ diğer bir kısmı, ayette kimin kast edildiğine dair herhangi bir beyan bulunmadığını ileri sürerek bütün hasetçileri kast ettiğini ifade ederler.⁶

Müfessirler, bütün mahlûkatın şerrinden istiâze ettikten sonra "*ğâsık, neffâsât ve hâsid*"in şerrinden felakın Rabbine sığınmayı, bu şeylerin insanlar için en şiddetli şer olduğuna alamet saymışlardır. Hatta Kur'an-ı Kerim'in en sonunda bulunması ve sûrenin 'haset' ile bitmesi nedeniyle de 'hâsid'in, habis sıfatların en yamanı ve en şerlisi olduğunu söylemişlerdir. Nitekim iblisin gökyüzünde, Kabil'in de yeryüzünde işlediği ilk günahın sebebinin haset olmasının insan ahlakı açısından ne kadar tehlikeli olduğuna işaret etmişlerdir.⁷ Ayrıca '*haset ettiği zaman hasetçinin şerrinden*' şeklinde yapılan istiâze, haset duygusunun güçlü bir duygu olduğunu ve bunun sebep olabileceği davranışlardan insanın tek başına kurtulmasının çok zor olacağı hasebiyle Allah Teâlâ'nın, hasetten kendisine sığınılmasını istediğini ifade etmişlerdir.⁸

Bu kavramın daha sağlıklı değerlendirilebilmesi için bu sûrenin vahy edildiği ortamı bilmekte fayda vardır. Dolayısıyla biz, aynı anda indirildiği hususunda ittifak edilen Felak ve Nas Sûreleri'nin nüzul sebeplerini araştırdığımızda müfessirleri de ihtilafa götüren farklı rivayetlerle karşılaşmaktayız. Şöyle ki;

² Mâtürîdî, **et-Te'vîlât**, C: V, s. 543; İbn Kesir, **a.g.e.**, C: VIII, s. 530; Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelûsî; **el-Bahru'l-Muhît**, C: VIII, s. 532.

³ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: VI, s. 464; Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 186; Suyûtî, **ed-Dürü'l-Mensûr**, C: XV, s. 784; Ayrıca bkz. Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: V, s. 718.

⁴ Mâverdî, **a.g.e.**, C: VI, s. 373; İbn Atiyye, **el-Muharraru'l-Vecîz**, C: V, s. 538; Ebussuûd, **a.g.e.**, C: V, s. 592.

⁵ Mevdûdî, **a.g.e.**, C: VII, s. 313-315.

⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 752.

⁷ Nesefî, **a.g.e.**, C: III, s. 698.

⁸ Bayraklı, **a.g.e.**, C: II, s. 157.

Birincisi; Mekke dönemine ait olup her iki sûrenin de Hz. Peygamber (s.a.s)’e nazar/göz değmesine karşı tedavi olsunlar diye indirildiğini ifade eden şu rivayettir: “Hz. Peygamber’in faaliyetlerini durdurmaktan ümitlerini kesen müşrikler, ‘Gelin, aç kalalım ve Muhammed’e nazar vuralım’ dediler ve bunu yaptılar. Sonra ona gelip, ‘pazın ne kadar güçlü, sırtın ne kadar kuvvetli, yüzün ne kadar parlak’ dediler. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, Muavvizeteyn’i indirdi.”⁹

İkincisi ise; “Medine dönemine ait olup Hz. Peygamber’e büyü yapılmasına karşı bu sûrelerin nazil olduğunu ifade eden şu rivayettir: Yahudi Lebîd b. el-A’sâm, bir kuyuya attığı bir yay kirişine, on bir düğüm atarak, Hz. Peygamber (s.a.s)’e sihir yaptı. Bu kuyunun adı, Zervân idi. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s), hastalandı. İşte bundan dolayı, bu iki sûre nazil oldu ve Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)’e, durumu haber verdi. Rasûlullah (s.a.s) da oraya Hz. Ali ve Hz. Talha’yı gönderdi. Onlar bu şeyi bulup getirdiler. Cebrail (a.s), Hz. Peygamber (s.a.s)’e ‘Bir düğüm çöz, bir ayet oku’ dedi. O, bunu yaptı ve her bir ayeti okuduğunda, bir düğüm çözüldü. Hz. Peygamber (s.a.s), o zaman bir hafiflik ve rahatlık hissetti.”¹⁰

Rivayet edilen bu hadiseler üzerine nazil olan Felak Sûresi’nde ‘H-s-d’ maddesi, son ayette biri ism-i fâil, diğeri fiil-i mâzî sığasından olmak üzere iki kere zikredilmiştir. ‘Birin sahip olduğu nimetin zevalini arzulama’ anlamına gelen haset, İslâm ahlâk kaynaklarında başlıca kötülük kaynakları arasında gösterilmiştir. Bir tür ruh hastalığı kabul edilen haset duygusunun insan tabiatındaki bencillik eğiliminden, dolayısıyla başkalarının kendisinden daha üstün durumda olmasına tahammül edememesinden kaynaklandığı, bu durumun onu bir tür bunalıma soktuğu bildirilmektedir. Bu sebeple ayette, kıskançlığı tutan hasetçinin şerrinden Allah’a sığınmanın önemine dikkat çekilmiştir.¹¹

Fiil-i mâzî sığasıyla zikredilmiş olan “*izâ hasede/haset ettiği zaman*” ifadesi, “*izâ ezhera hasedehû ve amile bimuktezâhü*” takdirindedir. Yani, haset, hâsedin, hasedini izhar ettiğinde ve muktezasıyla amel ettiğinde zarar vermektedir. Aksi takdirde kıskandığı kimseye değil, kendi kendine kötülük etmiş olur. Zira haset ettiği

⁹ Râzî, a.g.e., C: XXXII, s. 187.

¹⁰ Râzî, a.g.e., C: XXXII, s. 187.

¹¹ Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: V, s. 722.

kimsenin mutlu olmasından gam ve keder duyar.¹² Kurtubî (ö. 671/1273) der ki; haset, kıskanılan kimsenin sahip olduğu nimetin, yok olmasını temenni etmektir. Kıskanan kimsenin söz yahut davranış ile kıskanması ortaya çıkmadıkça, zarar vermesi söz konusu değildir.¹³

Çoğu müfessir, “*izâ hasede/haset ettiği zaman*” ibaresini, hasetçinin hasedini, fiil ve davranışa yansıttığı zaman şerrinden sığınma şeklinde tefsir etmişlerdir. Ancak bazı âlimler, kişinin, kendi içinde haset hissi başladığı zaman o duyguya engel olması ve Allah’a sığınması gerektiğini söylemişlerdir.¹⁴ Nitekim Râzî (ö. 606/1210) şöyle söyler: “Buradaki ‘hasetçinin şerri’ ifadesi ile ‘haset etme zamanındaki gûnahtan ve halinin çirkinliğinden, hasedinin ortaya çıkmasından sığınma’ kastedilmiş olabilir.”¹⁵ Dolayısıyla fiil ve davranışla başkasına zarar verdiği zaman değil, iç dünyasında haset duygusu yeşermeye başladığı zaman Allah’a sığınmak icap etmektedir.

Gazâlî (ö. 505/1111), kalbinde irade dışı haset duygusu oluşan kişinin, buna engel olmaya çalışması gerektiğini, aksi takdirde yasaklanmış bir iş yapmış olacağını söyler. Zira aslı itibarıyla kalbin bir eylemi olan hasedin, her haliyle kişinin kendisine zarar verdiği gibi kontrol altına alınmadığı zaman başkası için de tehlike arz ettiğine işaret eder.¹⁶ Nitekim Felak Sûresi’ndeki ‘hasetçinin şerrinden sığınma’, kişinin nefsindeki hasedin, kendisine zarar vermesinden de sığınılması gerektiğine delalet etmektedir.¹⁷

Bazı müfessirler, bu ayet-i kerimeyi nazarla/göz değmesi ile irtibatlandırarak hasetçinin kötü nazarına ve içteki olumsuz duygunun, dışa yansıyabileceğine dikkat çekmektedirler.¹⁸ Hatta Mir Muhammed Kerim el-Baküvî (ö. 1938), ‘*Keşfu’l-Hakâyık ‘an-Nüketi’l-Âyâti ve’d-Dekâyık*’ isimli eserinde hasedi şöyle

¹² Beyzâvî, **a.g.e.**, C: V, s. 348; Neseî, **a.g.e.**, C: III, s. 698; Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 6404; Ayrıca bkz. Behcet Abdulvahid Salih, **el-İ’râbu’l-Mufassal li Kitabillâhi’l-Mürettel**, Dâru’l-Fikr, Ürdün, t.y., C: XXII, s. 529.

¹³ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 577-578.

¹⁴ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 187; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 577-578; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: V, s. 348; Neseî, **a.g.e.**, C: III, s. 698; Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 6404.

¹⁵ Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 187.

¹⁶ Bkz. Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 596.

¹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 751.

¹⁸ Bkz. Mâturîdî, **a.g.e.**, C: V, s. 546; Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 187; Yazır, **a.g.e.**, C: X, s. 481; Seyyid Kutub, **a.g.e.**, C: XVI, s. 446-447; Vehbe Zuhaylî, **a.g.e.**, C: XV, s. 879.

tanımlamaktadır: Başka kimselerde bulunan nimetlerin zevalini isteyip onlara kötü nazar ile bakıp, uzaktan onların izmihlaline çalışmaktır.¹⁹ Bu ifadelerden Allah Teâlâ'nın, Felak Sûresi'ni, Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber'e nazar değdirmeye gayret etmeleri sebebiyle onların şerlerinden kendisine sığınılması için indirdiği anlaşılmaktadır.

Hamdi Yazır (ö. 1942), hasetle nazarın irtibatını şöyle izah etmiştir: “‘Göz değmesi’ denilen durum, umumiyetle kişinin kışkırdığı kimseye karşı kin, öfke ve düşmanlıkla beraber hasedini yönlendirdiği zaman olur. Onun için ‘haset’ ile ‘göz değmek’ birbirinden ayrılmaz gibi düşünülür. O sırada haset edenin nefsi öyle bir çirkin durum alır ki o his ile fırlattığı kötü bakışların kıvılcımları, haset edileni zayıf bulduğu takdirde bazen onu yıldırım gibi çarpar. Nice haset edenler ve kötü gözlüler vardır ki, haset gözüyle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle bakışlarındaki eza gibi ezalandırır.”²⁰

Bazı âlimler de, hasetle alakalı bu ayeti önceki ayetle irtibatlandırarak haset edenin bu duyguyla sihir yapmaya da tevessül edebileceğini dolayısıyla hasetçinin kendisinin ve nefesinin şerrinden Allah'a sığınılması icap ettiğini söyler.²¹

İslam kaynaklarında bu konuyla ilgili müzakere edilen hususlardan biri de Felak Sûresi'nde, şerlerinden sığınılması icap eden şeylerin niçin bazısının marife bazısının da nekre olduğu meselesidir. Ve âlimler, genellikle şu cevabı vermişlerdir: ‘Neffâsât/düğümlere üfleyen kadınlar’ kelimesinin, marifeliği, her üfürükçü ve sihir yapanın şerli olması nedeniyledir. ‘Ğâsık/gece’ ve ‘hâsîd/hasetçi’ kelimelerinin, nekre olarak zikredilmesi, her gecenin ve her hasetçinin şerli olmadığına işaret içindir.²² Nitekim haset kelimesi, hadislerde yukarıda belirtilen olumsuz anlamı

---

¹⁹ Mir Muhammed Kerim el-Baküvî, “**Keşfu'l-Hakâyık 'an-Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâyık**”, Çev: Ahmet Bedir, Altınpost Yayınevi, Ankara, 2000, C: III, s. 745.

²⁰ Yazır, **a.g.e.**, C: X, s. 481.

²¹ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 751; Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail en-Nahhâs, **İ'râbu'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008, s. 1381.

²² Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 187; Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-İz el-Hemedânî, **el-Ferîd fi İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Dâru'z-Zamân, Medine, 2006, C: VI, s. 489.

yanında, ‘imrenme’ ve ‘hayırda rekabet’ anlamlarında da kullanılmış;²³ daha sonra İslâmî literatürde bunların ilkinde gıpta, ikincisine de münâfese denilmiştir.²⁴

Sonuç olarak; haset kavramı, Felak Sûresi’nin son ayetinde iki farklı formatta zikrolunmuştur. ‘Hâsid’ kelimesi ‘kıskanmak/çekememek’ anlamına gelen ‘hased’ kökünden türemiş olup kıskançlık duygusunun etkisinde kalan kişiyi ifade eder. Müfessirler, ‘hasede’ filinden, iki farklı yorum çıkarmışlardır. Bir kısmı, hasetçinin hasedini söz ve fiillerle açığa çıkardığı takdirde zarar vereceğini söylerken, diğer bir kısmı, kalbinde irade dışı haset duygusu oluşan kişinin, buna engel olmaya çalışması gerektiğini, aksi takdirde yasaklanmış bir iş yapmış olacağını söyler.

1.2. Bakara 2/109

“Kitap ehlinin çoğu, hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra, içlerindeki hasetten ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah’ın emri gelene kadar onları affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”

Kur’an-ı Kerim’de ‘Ehl-i kitap’ kavramıyla genelde Yahudiler ve Hristiyanlar kastedilmektedir. Birçok müfessire göre de bu ayette Müslümanlara haset ederek onları dinlerinden döndürmek isteyen ehli kitaptan maksat, Yahudilerdir.²⁵

Nitekim bu ayetin nüzul sebebi incelendiğinde meselenin odak noktasında Yahudilerin olduğu görülmektedir. İslam kaynakları bu vakıayı şöyle nakletmektedir: Yahudi hahamlarından Fenhas b. Azura ve Zeyd İbni Kays ve daha birkaç kişi, Uhud savaşından sonra Huzeyfe b. Yemân ile Ammar b. Yasir’e, ‘Başınıza gelenleri gördünüz ya, eğer hak din üzerinde olsaydınız, muharebede bozguna uğramaz, mağlup olmazdınız. Artık bizim dinimize dönünüz, bu sizin için daha iyi, daha hayırlıdır. Bizim yolumuz sizinkinden daha doğrudur.’ demişlerdir. Bunun üzerine Ammar onlara: ‘Sizin aranızda, birisinin ahdini bozması nasıl karşılanır?’ diye sormuş, onlar da: ‘Bu, şiddetli bir tepkiyle karşılanır’ dediler. O da: ‘Ben, hayatta

²³ Buhârî, “İlim”, 15; “Zekât”, 5; “Ahkâm”, 3; Müsned, II, 9, 36.

²⁴ Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: I, s. 183.

²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 418; Mâverdi, **a.g.e.**, C: I, s. 173; Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 313.

olduğum müddetçe Hz. Muhammed (s.a.s)'i inkâr etmeyeceğim hususunda ahdetmişim' diye cevap vermiştir. Yahudiler 'iyi bilin ki bu da sapıtmış' dediler. Huzeyfe de şöyle söyledi: 'Bana gelince, Rabbim Allah, peygamberim Muhammed, dinim İslâm, imanım Kur'ân, Kâ'be kıblem, müminler de kardeşim. Ben de bundan memnunum.' Daha sonra bunu gelip Rasûlullah'a anlattılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s) de, '*Siz hayra isabet ettiniz ve kurtuluşa nail oldunuz*' buyurdu. İşte ayet, bu hâdise üzerine nazil oldu.²⁶

Bu ayet-i kerime, öncesindeki ayetlerle okunup değerlendirildiğinde aralarında yoğun bir irtibatın olduğu anlaşılmaktadır. Şöyle ki; bu ayetler, İslam'dan önce Ehl-i kitabın, inkâr edenlere karşı büyük bir beklenti içerisindeyken, sıfatlarını bildikleri peygamberin, Araplardan gelmesi münasebetiyle '*biz bize indirilene inanırız*'²⁷ diyerek reddettiklerini aktarmıştır. Yine dünyaya olan düşkünlüklerinin,²⁸ cennetin kendilerine mahsus olduğu iddialarının,²⁹ vahyi kendilerinden birine getirmemesi sebebiyle Cebrail (a.s)'e olan düşmanlıklarının,³⁰ Hz. Peygamber ile alay etmelerinin³¹ ve neshi³² dillerine dolayıp inancı zayıf Müslümanları şüpheye düşürme çabalarının hepsinin arkasındaki sebebin haset olduğuna işaret etmiştir.³³ Bakara 105'inci ayet-i kerime de, Kitap ehlinin ve müşriklerin, Müslümanlara hiçbir iyilik gelmesini istemediklerini haber vermektedir ki bu hal, hasedin bir ifadesi ve tezahürüdür. Özellikle konumuz olan 109'uncu ayet-i kerime, genelde Ehl-i kitabın özelde Yahudilerin, İslam'a muhatap olduktan sonra, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olan bütün bu olumsuz tavırlarının arkasında yatan asıl sebebin, 'haset' olduğunu kavramsal olarak beyan etmektedir.

Bu ayette zikredilmiş olan 'vedd' kelimesi, *Müfredât*'ta 'bir şeyi sevmek ve temenni etmek'³⁴ diye anlamlandırılmıştır. Master formatında kavram olarak mezkûr olan 'hased' kelimesinin ise, 'bir nimetin, onu hak eden kimsenin elinden gitmesini

²⁶ Mâverdî, **a.g.e.**, C: I, s. 172; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 255; Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 313-314.

²⁷ Bakara 2/91.

²⁸ Bakara 2/96.

²⁹ Bakara 2/94.

³⁰ Bakara 2/97-98.

³¹ Bakara 2/104.

³² Bakara 2/106.

³³ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 420; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 244; Kurtubî, **a.g.e.**, C: V, s. 169; İbn-i Kesîr, **a.g.e.**, C: II, s. 59; Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 101-103.

³⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 532.

temenni etmek, arzulamak, bazen de bunun için çaba sarf etmek³⁵ anlamında olduğu ifade edilmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de yer yer kullanılan 'kendilerine ilim gelmesi',³⁶ hakkın tebeyyün etmesi,³⁷ kendilerine apaçık deliller/belgeler gelmesi'³⁸ gibi ifadeler aynı anlama gelmektedir. Bu ayette de zikredilen '*hak kendilerine apaçık belli olduktan sonra*' ifadesinden maksat, Hz. Muhammed (s.a.s)'in ve İslâm dininin hak olduğunun tezahür etmesidir. Zira Tevrat ve İncil'de müjdelenen Rasûlullah (s.a.s), nübüvvet görevi dolayısıyla insanları İslâm'a davet edince mesele tamamen aydınlanmıştır. Fakat özellikle Yahudiler, bunu içlerine sindiremeyip inkârcılıklarına devam etmiştir.³⁹ Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'in önceki kitaplar tarafından haber verildiğine ve şahit olduklarında kitap ehlinin de bu durum karşısındaki tavırlarına birçok yerde temas etmiştir.⁴⁰

Gazâlî (ö. 505/1111), hasedin en tehlikeli ve şerlisinin, hakkın bilinmesine rağmen hasette ısrar etmek olduğunu söylemiş ve hakikati bilen bir insanın bu duyguya kapılmasını ciddi bir problem ve psikolojik bir hastalık olarak görmüştür.⁴¹

Haset edenler, başkasının kendinden daha üstün durumda olmasını çekemez, onun sahip olduğu nimet ve imkânlardan yoksun kalmasını ister ve onların yoksunluklarından memnun olur. Haset duygusu, kişiler arasında tezahür ettiği gibi toplumlar arasında da görülebilir. Söz konusu ayet-i kerime, sıyak ve sibakıyla birlikte Ehl-i kitabın, Müslümanların İslâm'la onurlanmasını, kardeşlik duygusuyla güç, kudret ve itibar sahibi olmalarını hazmedemediklerini ve bu sebeple de onların imanlarından vazgeçmeleri için türlü entrikalar peşinde koştuklarını haber vermektedir. Hususiyetle Yahudilerin sergilediği bu davranışları, 'içlerinde yerleşmiş olan haset' diye tanımladığı psikolojik nedene bağlamaktadır.

Kurtubî (ö. 671/1273), '*içlerinde yerleşmiş olan*' ifadesinden, Ehl-i kitabın Müslümanlara haset etmelerini herhangi bir kitaba dayanmaksızın ve buna dair

---

³⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 125.

³⁶ Âl-i İmrân 3/19; Şûrâ 42/14.

³⁷ Bakara 2/109.

³⁸ Bakara 2/213.

³⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 422.

⁴⁰ Bakara 2/89-91, 146; Nisâ 4/54; En'âm 6/20; Saff 61/6.

⁴¹ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 583-588.

kendilerine bir emir verilmeksizin besledikleri anlamında olduğunu ifade etmiştir. Esasında onların bu kıskançlığını, ‘haset’ kelimesinin de karşıladığını ancak ‘içlerinde yerleşmiş olan’ ifadesinin tekit için ve onları susturmak üzere geldiğini söylemiştir.⁴²

Sonuç olarak bu ayet, Yahudilerin, Hz. Peygamber’in gerçek bir peygamber olduğunu bilmelerine rağmen içlerindeki hasetleri nedeniyle Müslümanların tekrar küfre dönmelerini temenni ettiklerini haber vererek, inananların bu durum karşısında ne şekilde davranmaları gerektiğini bildirmiştir. Ayette zikri geçen ‘haset’ kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde direkt ya da dolaylı olarak konu edilirken yalnız bu ayet-i kerimede kavram olarak mastar formatında ifade edilmiştir.

1.3. Nisâ 4/54

“Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Şüphesiz biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlerlik da vermiştik”

Medine döneminde nazil olan Nisâ Sûresi, bir yandan aile, miras hukuku, ibadet gibi alanlarda Müslümanlara mahsus hükümleri açıklarken diğer yandan hak dine inanmayanların dünya hayatında diğer inanç sahiplerine karşı haksız, insafsız ve zulme varan davranışlarını anlatmakta; bunların sebeplerine işaret etmekte ve ahirette görecekları cezaları tasvir etmektedir. Başta Yahudiler olmak üzere bütün kâfirler ve inanmadıkları halde inanmış gözükerek Müslümanları aldatan münafıklar, bu ayetlerde müminlere tanıtılmakta, tuzak ve taktikleri açıklanmakta, Müslümanlar ikaz edilmektedir.⁴³

Nisâ 54’üncü ayet, kendisinden önceki ayetlerle değerlendirildiğinde görülecektir ki, olayların failleri ve eylemlerinin sebepleri aynıdır. Şöyle ki; 44’üncü ayet, Yahudilerin küfrü tercih ettiğini ve müminlerin de küfre sapmalarını arzuladıklarını ve 46’ıncı ayet ise onların, dillerini eğip bükerek, alay ederek dine saldırdıklarını beyan etmektedir. 51’inci ayet, Yahudilerin, Müslümanlara olan

⁴² Kurtubî, a.g.e., C: II, s. 313.

⁴³ Karaman vd., a.g.e., C: II, s. 8.

düşmanlıkları nedeniyle müşriklerin isteği üzere putlara taptıklarını ve sonra da Allah'a şirk koşanlar için '*Bunlar, Allah'a iman edenlerden daha doğru yoldadır*' dediklerini aktarmaktadır. Yine dünyaya olan düşkünlükleri sebebiyle 53'üncü ayette, "*Yoksa onların hükümlardan bir payı mı var? O zaman insanlara bir çekirdek parçası bile vermezler*" buyrulurak cimrilikleri ortaya konulmaktadır. Bundan sonra da Allah Teâlâ, cimrilikten daha kötü ve mezzum bir haslet olan hasetten bahsetmektedir. Dolayısıyla bu ayet grubunda ortaya konulan ahlaki tutumları, beraber değerlendirdiğimizde Yahudilerin, Hz. Peygamber ve Müslümanlara karşı olan bütün bu olumsuz tavırlarının arkasında yatan asıl sebebin, 'haset' olduğuna işaret edilmektedir.

Râzî (ö. 606/1210), bu ayetlerin tefsirinde hususiyetle Yahudilerin nitelendirildiği cimrilik ve haset kavramlarını tarif ederek onların aynı anlam alanı içerisinde olduğunu şöyle izah etmiştir: "Cimrilik, bir kimsenin, Allah'ın kendisine vermiş olduğu nimetlerden hiç kimseye hiçbir şey vermemesini istemektir. Haset ise, insanın, Allah'ın başka kimselere hiçbir nimet vermemesini temenni etmesidir. Binaenaleyh, cimrilik ile haset, kendisinde bulunduğu kimselerde, Allah'ın başkalarına nimet vermemesini isteme hususunda müşterektirler. Buna göre cimri olan kimse, kendinde olan nimeti başkalarına vermez; haset eden kimse de, Allah'ın, başka kullarına hiçbir nimet vermemesini ister. Noksanlık itibarıyla kötü ahlâkın en şiddetlisi, cimrilik ile hasettir."⁴⁴ Beyzâvî (ö. 685/1286) de bu iki kavramla alakalı der ki; cimrilik ve haset, kötü özelliklerin şerhlerindedir. Bu ikisi arasında birbirini gerektirme ve birbirini cezbetme vardır. Yani, cimri olan haset eder. Hasetçi kimse, başkasına yardımda bulunmaz.⁴⁵

Söz konusu ayet-i kerimede "*yehsudûne*" fiili, fiil-i muzari, cemi' müzekker gaib sığasında gelmiş olup '*em-i munkatîa* (مَكْتَاتِا)' ile kullanılmıştır. Manası da "*bel yehsudûne'n-nâse/daha doğrusu insanlara haset ediyorlar*" takdirindedir.⁴⁶ istifham, istifhâm-ı inkârî olup Yahudilerin tutumlarını kabul etmemek içindir. Yani

⁴⁴ Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 133.

⁴⁵ Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 79.

⁴⁶ Ebu İshak İbrahim b. es-Sırrî ez-Zeccac, **Meâni'l-Kur'an ve İ'râbühû**, Âlemi'l-Kütüb, Beyrut, 1988, C: II, s. 64; Nahhas, **İ'râbu'l-Kur'an**, s. 189; Salih, **el-İ'râbu'l-Mufassal**, C: II, s. 300.

Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)'e ve müminlere verilen nimetlere haset etmelerine karşı çıkmaktadır.⁴⁷

Âlimlerin çoğu, ayette geçen “*en-nâse/insanlar*” kelimesinden maksadın, Rasûlullah ve ashabının olduğunu söylemenin daha isabetli olacağını beyan etmiştir.⁴⁸ Taberî (ö. 310/923), bu insanlara ‘*Allah’ın fazlından bahşettiği şeyler*’in, peygamberlik olduğunu ve bununla Arapları şereflendirdiğini söylemiştir. Lütfedilen şeylerin, çok kadınla evlenme olduğunu nakledenler olmuşsa da bu olayın Rasûlullah’ın ve sahabilerinin övülmeleri için yeterli bir sebep olmadığını ifade etmiştir.⁴⁹

Ayet-i kerimenin devamında “*Şüphesiz biz, İbrahim soyuna/ailesine de kitap ve hikmet vermişizdir. Onlara büyük bir hükümlerlik da vermiştik*” buyrulmaktadır. Müfessirler, Hz. İbrahim’in ailesine verilen Kitap’ın, Hz. İbrahim’e verilen sahifeler, Tevrat, İncil ve Zebur gibi kitaplar olduğunu, Hikmet ile de ‘okunan bir kitap halinde olmayan vahyin’ kastedildiğini söylemişlerdir. Büyük mülkten maksadın ise Hz. Davud (a.s) ve Hz. Süleyman (a.s)’a verilen mülk ve iktidar olduğunu beyan etmişlerdir.⁵⁰ Bu bilgileri Yahudilerin bilmesine rağmen Allah Teâlâ’nın bize haber vermesinin anlamı; “o halde niçin, Allah’ın nimetini ihsan ettiği diğer kişileri değil de, özellikle Muhammed (s.a.s)’e ve Müslümanlara verilenleri kıskanıyorsunuz?” demektir. Bu sualden maksat ise, Yahudilerin cimrilik ve hasetlerini reddetmek ve Allah Teâlâ’nın, İbrahim (a.s)’in soyuna lütfettiği nimetleri bildiklerini hatırlatarak onları susturmaktır.⁵¹

Sonuç olarak bu ayetler, Yahudilerin, inanç, tutum ve davranışlarını naklettikten sonra, onların en problemleri ahlaki zafiyetlerinin cimrilik ve haset olduğuna dikkat çekmiştir. Zira bu hasletler sebebiyledir ki, özelde Hz. Muhammed (s.a.s)’e indirilen vahyi ve genelde Allah’ın lütuf ve keremiyle insanlara verdiği nimetleri çekememişlerdir. Allah Teâlâ, onların, Hz. Peygamber (s.a.s)’e ve

⁴⁷ Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 79; Ebubekir Câbir el-Cezâirî, **Eyseru’t-Tefâsîr li Kelâmi’l-Âliyyi’l-Kebîr**, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, Medine, 3. Baskı 1997, C: 1, s. 493.

⁴⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: VII, s. 154; Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 136.

⁴⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: VII, s. 156.

⁵⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: VII, s. 158-161; Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 136-137.

⁵¹ Nesefî, **a.g.e.**, C: I, s. 366. Ayrıca bkz. Sâbûnî, **a.g.e.**, C: I, s. 275.

müminlere verilen nimetleri kıskanmalarını reddetmek için haset kavramını fiil-i muzari sığasında istifhâm-ı inkârî ile kullanmıştır.

1.4. Fetih 48/15

“Savaştan geri bırakılanlar, siz ganimetleri almaya giderken, ‘Bırakın biz de sizinle gelelim’ diyeceklerdir. Onlar Allah’ın sözünü değiştirmek isterler. De ki: ‘Siz bizimle asla gelmeyeceksiniz. Allah, önceden böyle buyurmuştur.’ Onlar, ‘Bize haset ediyorsunuz’ diyeceklerdir. Hayır, onlar pek az anlarlar.”

Fetih Sûresi, genel itibariyle Hudeybiye seferi ve barışını ve niyetlendikleri umre ibadetini yapamadan döndükleri için büyük üzüntü duyan müminlerin, Hayber fethi ve bu fetihle elde edilecek ganimetler ile teselli edilmesini ihtiva etmektedir. Sûre, ayrıca kalplerinde hastalık bulunan bedevilerle, Rasûlullah (s.a.s) ve müminler hakkında kötü zanlarda bulunup onlarla birlikte sefere çıkmayan münafıklardan bahsetmektedir. Bu genel çerçevede içinde Hz. Peygamber ve ashabının Allah katındaki durum ve dereceleri, onları ibadetten men eden müşrikler ile yalnız bırakan münafıkların acı sonları hakkında önemli bilgiler vermekte ve Hudeybiye barışını takip edecek olan fetihler müjdelanmaktadır.⁵²

Bu bahsin daha iyi anlaşılabilmesi için söz konusu ayetin, siyak ve sibakı hakkında bilgi vermek gerekmektedir. Şöyle ki; Hz. Peygamber, umre yapmak üzere Beytullah’a giderken, Mekkeli müşriklerin saldırılarına karşı tedbir almak için Medine ve çevresinde bulunan bütün Müslümanların, kendisiyle birlikte bu umre yolculuğuna katılmalarını istemiştir. Fakat henüz iman, kalplerinde yerleşmemiş olan bedevilerden şüphe içinde bocalayanlar, kalplerinde hastalık bulunanlar ve münafık olanlar, Rasûlullah’ın ve sahabilerinin yok edileceklerini ve bir daha geri dönme imkânı bulamayacaklarını zannederek, Rasûlullah’ın kafilesine katılmamışlardır. Rasûlullah, Hudeybiye sulhunu yapıp geri dönünce Allah Teâlâ ona Hayber’i fethedeceklerini ve ganimetlerinin Hudeybiye sulhuna katılanlara ait olacağını

⁵² Karaman vd., a.g.e., C: V, s. 63. Ayrıca bkz. Sâbûnî, a.g.e., C: III, s. 208.

bildirmiştir. Bunun üzerine Rasûlullah'a daha önce katılmayan muhallefler,⁵³ bu defa Hayber seferine katılmak istemişler fakat ayet-i kerime inmiş ve onların Hayber seferine katılmalarına izin verilmeyeceğini beyan etmiştir.⁵⁴

Fetih Sûresi'nde savaşa katılmayanların, Tevbe Sûresi'nde bahsedilen savaşa katılmayanlarla aynı kimseler olduğunu söyleyen müfessirler olmuştur.⁵⁵ Ancak bahsi geçen her iki insan grubu arasında farklılıklar gözükmemektedir. Zira Tevbe Sûresi'ndeki olay, Tebük Seferiyle ilgili olup Hudeybiye'den üç sene sonra gerçekleşmiştir. Orada kınananların, münafık olduğu ve ölenlerin imansız olarak can verdikleri bildirilip cenazelerine gidilmemesi istenmiştir.⁵⁶ Hudeybiye seferine katılmadıkları için kınanıp ikaz edilenlerin ve ceza olarak da Hayber Savaşı'na katılmaktan mahrum bırakılanların ise, münafıklar değil, yeni iman etmiş fakat yeterli derecede İslam ahlakını özümseyememiş kimseler olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu sûrenin on altıncı ayetinde Hayber Savaşı'na olmasa da ileride çetin bir düşmana karşı yapılacak bir savaşa çağırılacaklarının ve bu çağırıya uydukları takdirde Allah'ın vadettiği güzel bir mükâfat olan cenneti kazanacaklarının bildirilmesi, onların münafıklar olmadığını gösteren delillerden biri olarak görülmüştür.⁵⁷

Söz konusu ayet-i kerimede, bedevilerin umdukları şeyler ve bunları arzularken içine düştükleri çelişkiler, gözler önüne serilmektedir. Çünkü tehlike anında Hz. Peygamber'e tâbi olmadıkları gibi, buna katılmamak için bahaneler uydurmuşlar ve emniyetli gördükleri seferlere ise katılmak istemişlerdir. Ancak, rahatlık zamanındaki seferlere katılmaları engellenince de Müslümanları, 'bizi çekemiyorsunuz' diyerek hasetle itham etmişlerdi. Böyle bir çelişkiye düşenlerin bu tutumu, idrakten yoksun ve az şuur sahibi kimse olduklarını göstermektedir.⁵⁸

Bu ayette mezkûr "*Allah, önceden böyle buyurmuştur*" ifadesinden kasıt, Allah'ın bu ayetten önce buyurmuş olması değil, bilakis harbe katılmayıp geri

---

⁵³ *Muhallef*: Fetih Sûresi'nde, Hz. Peygamber ile beraber umre seyahatine çıkmayıp geride kalan, imanı henüz kalbine yerleşmemiş kimseler için kullanılan bir kavramdır.

⁵⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 256.

⁵⁵ Râzî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 90.

⁵⁶ Tevbe 9/81-87.

⁵⁷ Karaman vd., **a.g.e.**, C: V, s. 72.

⁵⁸ Derveze, **a.g.e.**, C: VIII, s. 595.

kalanlar ile yapılan bu konuşmadan önce buyurmuş olmasıdır. Geride kalanlarla yapılan bu konuşma, Hayber'in fethine gidildiği sırada yapılmıştı ve 18-19'uncu ayetler de dâhil olmak üzere bütün sûre, Hayber'in fethinden önce Hudeybiye'den dönerken yolda nazil olmuştur. İfadelerin tertibinden anlaşılmaktadır ki burada Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e, Medine'ye geri döndüklerinde savaşa katılmayıp geride kalanların gelerek özür dileyip mazeretler sıralamalarına karşı vereceği cevabı, önceden kendisine bildirmişti. Ve Hayber'in fethine gidileceği sırada da onların savaşa katılma arzularına vereceği cevabın da bu olması gerektiğini tembihlemiştir.⁵⁹

Haset kavramı, daha önce Nisâ 54'te olduğu üzere, bu ayette de fiil-i muzari sığasında geçmiştir. Ancak burada '*Hayır, bize haset ediyorsunuz*' anlamında "*bel tehsudûnenâ*" şeklinde '*bel*' edatıyla cemi müzekker muhatap olarak kullanılmıştır.

Müfessirler, "*Onlar, 'Hayır, bize haset ediyorsunuz' diyecekler*" ibaresinde mezkûr "*bel/hayır*" edatının, idrab/intikal için olduğunu ve geride geçen "*Allah, önceden böyle buyurmuştur*" cümlesinin hükmünü tersine çevirmek anlamı taşıdığını ifade etmektedirler. Yani, onlar, 'hayır' demekle, Allah'ın hükmünün böyle olmasını kabul etmemekte ve kendilerinin Hayber Seferine alınmamalarının sırf hasetten olduğuna inanmaktadırlar. Allah Teâlâ'nın da bunlara 'hayır' şeklinde cevap vermesi, Allah'tan onlara bir rettir ve onların dini meselelerde cahil olduklarını ortaya koymaktır.⁶⁰

Râzî (ö. 606/1210), sefere gidenlerin haset etmekle suçlanmalarını, geride kalanların şu düşüncelerine bağlamaktadır: "Onlar, adeta şöyle demişlerdir: 'Biz, savaşa katılmama hususunda isabet ettik. Çünkü sefere gidenler, Hudeybiye'den, ganimetsiz döndüler. Biz ise dinlendik, istirahat ettik. Şimdi biz, onlarla birlikte savaşa katılırsak ve bu savaşta da ganimet tahakkuk ederse, onlar, 'Bunlar zahmet çekmedikleri halde bizimle beraber ganimet aldılar' derler."⁶¹ Dolayısıyla sefere gitmeyenler, Hayber'e gidenlerin, hasetlerinden ötürü kendilerinin ganimet almaması için karşı çıktıklarını dile getirmektedirler.

⁵⁹ Mevdûdî, **a.g.e.**, C: V, s. 414-415.

⁶⁰ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: V, s. 540-541; Râzî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 91; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: V, s. 128.

⁶¹ Râzî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 91.

Vehbe Zuhaylî (ö. 2015), bu muhalef kimseler hakkında der ki: “Kin ve haset barındırdığı için onların kalpleri hastadır. Başkalarına kin besleyen veya haset eden kişi onları da kendisi gibi zanneder. Bundan dolayıdır ki kendilerinin ganimetten pay almalarını çekemiyorlar diye Müslümanları yalan ve iftira ile itham etmeye çalışmaktadırlar. Belki de bunu Rasûlullah (s.a.s)’ın şu sözünden çıkarmışlardır: ‘Gelirseniz size mani olmayız ancak size ganimetten pay yoktur.’ Rasûlullah (s.a.s)’ın bu sözünden sonra, ‘Bu bir kıskançlıktır’ demişlerdir.”⁶²

Netice olarak, bu ayet-i kerimede Allah Teâlâ, peygamberine, Hudeybiye seferinden geri duran bedevilerin, ganimet düşüncesiyle daha kolay seferlere katılma isteklerini geri çevirmesini emretmekte ve onların bu taleplerinin Allah’ın emrine aykırı olduğunu bildirmesini beyan etmektedir. Savaşa katılmaları engellenen bu bedevilerin, ‘Hayır! Siz bize haset ediyorsunuz’ diyeceklerini haber vermektedir. Sonra da onların bu sözlerinin, yüce Allah’ın hikmetini ve takdirini anlama noksanlıklarından ileri geldiğini belirtmektedir.

2. KUR’AN’DA ZİKREDİLEN KİŞİ VE TOPLUMLAR ARASINDA VUKU BULAN HASETLER

Bu kısmı farklı yöntemlerle irdeleyerek çeşitli tasnifler yapmak mümkündür. Ancak çalışmamızda konuyu daha derli toplu bir şekilde değerlendireceğimizi düşünerek haset kavramına doğrudan ya da dolaylı işaret eden ayetleri, olayların vuku bulduğu tarihleri esas alarak kronolojik olarak incelemeye çalıştık.

2.1. Şeytan’ın Hz. Âdem’e Hasedi

Hz. Âdem ile iblisin kıssası, Kur’an-ı Kerim’de yedi sûrede⁶³ geçmektedir. Bu sûrelerin altısı Mekkî, bir tanesi ise Medenîdir⁶⁴. Bu kıssa, bütün bir şekilde, aynı kelime ve ayrıntılarla tekrar edilmeyip içerisinde bulunduğu sûrenin bağlamına göre

⁶² Vehbe Zuhaylî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 504.

⁶³ Bakara 2/30-38; Araf 7/11-25; Hicr 15/26-44; İsrâ 17/61-65; Kehf 18/50; Taha 20/115-123; Sad 38/71-85.

⁶⁴ Bakara 2/30-38.

farklı üsluplarla tebliğ edilmiş ve ilahi mesajın gerektirdiği kadar ilave ve yeniliklerle tekrarlanmıştır. Farklı ayrıntılar içeren tekrarlar birleştirildiğinde kıssanın tamamı daha net anlaşılacaktır. Mesela, bu kıssanın Mekke döneminde nazil olan kısımlarına en fazla muhatap olan kitle, Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı mütekebbir ve hasetçi olan müşrikler iken, Medine döneminde nazil olan kısımlarına muhatap ise sırf kibir ve hasetlerinden ötürü hakikati bilmelerine rağmen gizleyen, tutum ve davranışlarıyla Müslümanlara zarar veren Yahudilerdir. Ve diğer kesim ise Müslümanların içinde oldukları halde ikiyüzlülük yapan hasetçi ve kibirli münafıklardır.

Kıssa ile alakalı bütün ayetleri buraya aldığımız takdirde çalışmamız uzayacağından sadece bir sûredeki metni esas alacağız. Fakat meselenin daha iyi anlaşılması için de ihtiyaç duydukça diğer sûrelere de yer yer atıfta bulunacağız. Konumuzu, kıssanın ilk anlatıldığı Mekke'de nazil olan Sâd Sûresi'ndeki şu ayet-i kerimelerle izah edeceğiz:

“Hani, Rabbin meleklerle şöyle demişti: ‘Muhakkak ben çamurdan bir insan yaratacağım. Onu şekillendirip içine ruhumdan üflediğim zaman onun için secdeye kapanın.’ Derken bütün melekler topluca secde ettiler. Ancak iblis etmedi. O büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu. Allah, ‘Ey iblis! ellerimle/kudretimle yarattığıma secde etmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?’ dedi. İblis, ‘Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın’ dedi. Allah, şöyle dedi: ‘Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun. Şüphesiz benim lânetim hesap, mükâfat ve ceza gününe kadar senin üzerindedir.’”⁶⁵

İyiliğe de kötülüğe de meyyal yaratılan⁶⁶ insanın benliğinde birçok sıfatlar bulunmaktadır. Bu sıfatlar arasında denge bozulur da kötü sıfatlar galip gelecek olursa akıl ve idrak perdelenir ve işte o zaman itiraz, isyan ve inkâr durumu ortaya çıkar. Bu kötü sıfatların ana kaynaklarından biri de kibirdir. Kibirli kimse, başkasının kendisinden üstün olmasını hazmedemediği için kıskançtır. Hasetçi ve aşırı

---

⁶⁵ Sâd 38/71-78.

⁶⁶ Şems 91/8.

gururludur.⁶⁷ Her zaman kendisini ön plana çıkarır. Dolayısıyla kin, hiddet, çekememezlik gibi hastalıklardan kurtulamadığı gibi takvanın başı sayılan tevazuda da bulunamaz.⁶⁸ Kibirli kimsenin, kendisini üstün görmek, büyüklük taslamak ve başkasından duyduğu bir hakikate tahammül edememek ve o hakikati kabul etmemek gibi çok tehlikeli özellikleri vardır.⁶⁹

Kibir, kişinin tek başına takınacağı bir tutum ve tavır değil bilakis ikinci, üçüncü hatta daha fazla şahısların da varlığıyla söz konusu olmaktadır. Gazâlî'nin de dediği üzere kibrin üç yönü vardır. Biri, kibirlenen kişinin kendisiyle ilgili; diğeri, kibirlenilen kimseyle; üçüncüsü ise eğer varsa başkalarıyla alakalıdır. Kibirlenen kimsenin kendisinde bulunan sebep, ucb'dur. Kibirlenilen kimse ile ilgili olan sebep, kin ve hasettir. Eğer varsa başkalarıyla ilgili olan sebep ise, riyadır.⁷⁰ Bu tanımlamadan da anlaşılmaktadır ki iblisin ilahi emre itaatsizliğinin nedeni, kendisiyle ilgili boyutta ucb ve kibri iken Hz. Âdemle alakalı olan kısımda ona karşı içinde beslediği hasettir. Görüldüğü üzere kibir ve haset duyguları birbiriyle içiçe olan bir psikolojidir. Kibrin olduğu yerde haset, hasedin olduğu yerde de kibir bulunmaktadır.

Mezkûr ayet-i kerimelerde ifade edildiği üzere Allah Teâlâ, yeryüzünde halife olmasını murat ettiği Hz. Âdem'i topraktan yaratmış, ona ruhundan üflemiş ve belli sınırlar çerçevesinde yeryüzünün imarını ve bunun için gerekli olan akıl ve kudreti ona vermiştir. Sonra da melekler topluluğuna Hz. Âdem'e secde etmelerini emretmiştir.⁷¹ Bütün melekler emre itaat etmişken, iblis, yaratanın emrini dikkate almadan kendisinin ateşten, Âdem'in ise çamurdan yaratıldığını ileri sürerek ondan üstün olduğunu iddia etmiştir. Mütekebbir kimse, başkalarının kendisinden farklı inanmasına, kendisinde olmayan şeyin başkasında bulunmasına razı olamaz. Bunun için de başkalarının hidayetine engel olmak ve o kimsenin elindeki nimetten mahrum kalması amacıyla yoğun bir mücadele içine girer.⁷² Dolayısıyla iblis, topraktan yaratılan Âdem'e secde edilmesi emrini hazmedememiş ve kıskançlığın gereği olarak

⁶⁷ Kadir Polater, **a.g.m.**, s. V, s. 335-360.

⁶⁸ Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 389.

⁶⁹ Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 469; Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 400.

⁷⁰ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 464; Gazâlî, **a.g.e.**, C: VI, s. 419.

⁷¹ Hicr 15/28-31.

⁷² Polater, **a.g.m.**, s. 335-360.

kendince onu tazim ve hürmetten mahrum bırakma, onun nail olduğu bu mertebeyi kendi iradesinde yok sayma ve aşağılama halini yaşamıştır.

İblis, üstünlüğün, kısmet bakımından olduğunu bilemeyip yapı ve köken bakımından olduğunu zannederek yanlışa düşmüştür.⁷³ Kur'an-ı Kerim'de muhtelif ayetlerde iblisin yine bir haset psikolojisinin gereği olarak kibirlenip haset ettiği Hz. Âdem'i, içerisinde bulunduğu cennetten çıkarmak ve onu cennet nimetlerinden mahrum bırakmak için entrika tertip ettiği ve bunda da muvaffak olduğu ifade edilmektedir. Bu hususta şu ayet-i kerimeleri zikredebiliriz:

“Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz.’ Derken şeytan, kendilerinden gizlenmiş olan avret yerlerini onlara açmak için kendilerine vesvese verdi ve dedi ki: ‘Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı. (Öyle ise, yasak ağacın meyvesinden yiyin ki melek olasınız yahut cennette ebediyen kalasınız.) Şüphesiz ben size öğüt verenlerdenim’ diye de onlara yemin etti. Bu sûretle onları kandırarak yasağa sürükledi. Ağaçtan tattıklarında kendilerine avret yerleri göründü. Derhal üzerlerini cennet yapraklarıyla örtmeye başladılar. Rab’leri onlara, ‘Ben size bu ağacı yasaklamadım mı? Şeytan size apaçık bir düşmandır, demedim mi?’ diye seslendi. Dediler ki: ‘Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.’”⁷⁴

Bu ayetlerde zikredildiği üzere iblis, kendisinin huzurdan kovulmasına, lanetlenmesine ve daha önce sahip olduğu nimetlerden mahrum bırakılmasına sebep olarak gördüğü Hz. Âdem'i, kendisine ve eşine bahşedilen nimetlerden mahrum bırakılmaları için onları aldatarak cennetten çıkarılmalarına ve yeryüzüne indirilmelerine sebep olmuştur. İşte bu hal, başkasının sahip olduğu nimetin o kimsenin elinden çıkmasını istemek anlamındaki haset psikolojisiyle ilgili olup bazı âlimlerimizin de ifade ettiği gibi gökyüzünde işlenmiş ilk günahlardan biri olmuştur.

⁷³ Abdülkerim el-Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, Çev: Mehmet Yalar, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2013, C: V, s. 72.

⁷⁴ A'râf 7/19-23.

Hatta Gazâlî, ilk haset edenin şeytan olduğunu ve haset ettiği için Hz. Âdem'e secde etmediğini söyler.⁷⁵

Bu kıssa, Kur'an-ı Kerim'de genellikle haset sebebiyle ikrar ve itaatten çekinen ve büyüklük taslayan kâfirlerin Allah'a karşı olan tutum ve davranışlarının aynı şeytanınki gibi olduğunu anlatmak üzere tekrarlanmıştır.⁷⁶ Gerçekte onlar insanın en büyük düşmanı olan şeytana uyuyorlar ve onun, insanlığın yaratılışının başlangıcında, Âdem'in soyundan gelenleri saptırmak üzere verdiği sözü yerine getirmek için kurduğu tuzaklara düşüyorlar. Yine bu kıssa, tabir caizse peygamberle alay eden Kureyş'in ileri gelenlerine şu şekilde bir cevaptır: "Sizlerin Muhammed'e gösterdiğiniz kibir ve haset, tıpkı iblisin Âdem'e gösterdiği kibir ve haset gibidir. İblis de Allah'ın emirlerine karşı gelmiş ve Allah, Âdem'i halife tayin ettiği için kıskançlığından dolayı ona secde etmekten kaçınmıştı. Şimdi sizler de Allah'ın emrine karşı geliyor ve Allah onu peygamber olarak tayin ettiği halde, Muhammed'e tabi olmuyor ve ona karşı çıkıyorsunuz." Bu müteselsil teşbih şu şekilde son bulmaktadır: "Yaptıklarınızda devam ederseniz, sizler de dünyada lanetlenir, ahirette cehenneme girersiniz."⁷⁷

Kur'an-ı Kerim'de bu kıssanın mükerrer bir şekilde ele alınışının maksadı, insanı hasetten ve kibirden men etmektir. Zira iblis, düştüğü şeye ancak, hasedi ve kibri sebebiyle düşmüştür. Kâfirler de Hz. Muhammed (s.a.s) ile ancak, hasetleri ve kibirleri sebebiyle münakaşa edip, karşı koymuşlardı. Binâenaleyh, Allah Teâlâ bu kıssayı, onlar dinlesin ve kendilerini bu iki kötü huydan alıkoysunlar diye zikretmiştir.⁷⁸

Çalışmamıza esas olan husus, iblisin Hz. Âdem'e haset etme meselesidir. Bu münasebetle iblisin dilinden kendi kibir ve haset halini ifade eden, farklı sûrelerdeki mezkûr ayet metinlerini kısa bir şekilde şöylece nakletmek istiyoruz:

---

⁷⁵ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 565.

⁷⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: I, s. 136; Yazır, **a.g.e.**, C: I, s. 318.

⁷⁷ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'an**, C: II, s. 19-22.

⁷⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: XXVI, s. 227.

*“Allah, ‘Sana emrettiğim zaman seni secde etmekten ne alıkoydu?’ dedi. (İblis de) ‘Ben ondan hayırlıyım. Çünkü beni ateşten yarattın. Onu ise çamurdan yarattın’ dedi.”*⁷⁹

*“Allah, ‘Ey iblis! Secde edenlerle beraber olmamandaki maksadın ne?’ dedi. İblis dedi ki: ‘Ben, kuru bir çamurdan, şekillenmiş balçıktan yarattığın insan için secde edemem.’”*⁸⁰

*“...Yalnız iblis secde etmemiş, ‘Hiç ben, çamur hâlinde yarattığın kimseye secde eder miyim?’ demişti.”*⁸¹

*“Allah, ‘Ey iblis! Ellerimle/kudretimle yarattığıma secde etmekten seni ne alıkoydu? Büyüklük mü tasladın, yoksa üstünlerden mi oldun?’ dedi. İblis, ‘Ben ondan daha hayırlıyım. Beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın’ dedi.”*⁸²

Bütün bu ayet-i kerimelerden anlaşıldığı üzere iblis, Allah Teâlâ'nın bu sualine karşı durum ve görevini takdir edememiş, cevabını yaptığı fasit kıyasla çekişme tavrına dökerek makam sevdasına düşmüştür. Kesin ilahi emir karşısında yaratılışın delaletine başvurarak bu sözü söylemiş, bir taraftan yaratıcının yaratmasına dikkat çekerken diğer taraftan Hz. Âdem'e olan hasedinden hayır ve üstünlük anlayışını madde ve unsurla sınırlamış, gayeye bakmamıştır. Hiç düşünmemiştir ki, çamur ile ateşin özündeki fark da sadece Yaratıcının tahsisine borçlu olan bir yaratılış farkından başka bir şey değildir. Âdem'i sırf çamur, kendisini sırf bir ateş seviyesinde mukayese etmiş, çamurdan yaratılan Âdem'in, Allah'ın seçkin kılması ile çamurdan büsbütün başka şerefli bir duruma yükseleceğini, kendisinin de ateşten büsbütün başka bir lanete uğrayacağını anlayamamıştır. Ve yalnız Âdem'e karşı değil ilâhî sual ve emre karşı da gurur ve bencillikle cevap vermiştir.⁸³

Netice olarak diyebiliriz ki, birçok kötülüğün kaynaklarından biri olan kibrin özelliklerinden biri de başkasının kendisinden üstün olmasını hazmetmemek, başkasından duyduğu bir hakikate tahammül etmemek ve o hakikati kabul

⁷⁹ A'râf 7/12.

⁸⁰ Hicr 15/32-33.

⁸¹ İsrâ 17/61.

⁸² Sâd 38/75-76.

⁸³ Bkz. Yazır, a.g.e., C: IV, s. 46.

etmemektir. Dolayısıyla kibir ve haset psikolojisi birbiriyle iç içe bir durumdur. Nitekim iblis, Hz. Âdem'e karşı kibir ve hasedi sebebiyle Allah'ın emrine karşı gelmiş ve Âdem'e secde etmekten kaçınmıştı. Bununla da yetinmeyip zarar vermek, sahip olduğu nimetlerden mahrum etmek için ona vesvese vermeye çalışmıştır. Allah Teâlâ, bu kıssayı mükerrer bir şekilde zikrederek insanları düşünmeye ve ibret almaya teşvik etmiş, onları inattan, hasetten, kin ve kibirden men etmiştir.

2.2. Şeytan'ın Âdemoğluna Hasedi

İblis, Hz. Âdem'e secde etmesi emredildiğinde kibirlenerek ona hürmet ve tazimden kaçındı. Allah tarafından huzurdan kovulup lanetlenince de sadece Hz. Âdem'e değil kıyamete kadar gelecek tüm insanoğluna karşı kinlenmiş ve ayaklarını kaydırmak, günah bataklığına sokmak, cennet ve nimetlerinden mahrum kalmalarını sağlamak için Allah Teâlâ'dan mühlet istemiştir. Şeytanın bu isyanı ve Âdemoğlunu saptırma görevini talebi, Kur'an-ı Kerim'de muhtelif ayetlerde açıkça zikredilmiştir. Diğer bazı ayetlerde ise şeytanın insanları cennetten mahrum edip azaba müstahak olmaları için nasıl saptırdığı, onları nasıl aldattığı beyan edilmiştir. Yine burada şeytanın Allah Teâlâ'dan mühlet istediği ayet metinlerinden biri olan Hicr Sûresi 36-43. ayetleri esas alıp insanları nasıl aldattığı ile ilgili ayetlerden de birkaç misal vererek meseleyi izah etmeye çalışacağız.

“İblis: ‘Rabbim! Öyle ise insanların kabirlerinden kaldırılacakları güne (kıyamete) kadar bana mühlet ver” dedi. Allah buyurdu ki: ‘Sen mühlet verilenlerdensin. Allah katında bilinen vaktin gününe kadar...’ İblis şöyle dedi: ‘Rabbim! Beni saptırdığın için, mutlaka ben de yeryüzünde onlara günahları süsleyeceğim ve onların hepsini mutlaka azdıracağım! Ancak içlerinden ihlaslı kulların müstesnadır.’ Allah şöyle buyurdu: ‘İşte bana ulaşan dosdoğru yol budur. Sana uyan azgınlardan başka, kullarımın üzerinde hiçbir nüfuzun yoktur. Şüphesiz ki onların hepsine vaat edilen yer cehennemdir.’”⁸⁴

Hz. Âdem'e hürmet ve tazim secde emrini hazmedemeyen iblis, cennetten Hz. Âdem'in ayağını kaydıracağı gibi yeryüzünde de Âdemoğlunu doğru yoldan

---

⁸⁴ Hicr 15/36-43.

saptırmak için Allah Teâlâ'dan mühlet istemiş, izin verilince de onları Allah'ın rızasını kazandıran iman ve itaat yolundan saptırmak için sürekli bir çaba içerisinde olmuştur. Şeytanın, ayette ifade edildiği üzere “*Allah'ın doğru yolunun üstüne oturması*”,⁸⁵ öncelikle bu yolu insanlara kapatma çabası içerisinde olduğunu ifade eder. Yine şeytanın “*(onların) önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından onlara sokulacağım*”⁸⁶ şeklindeki sözleri, insanları aldatmak için bütün çarelere başvuracağını ifade etmektedir.⁸⁷ Esasında iblisin bütün bu söz ve tavırları, kendisinin ilahi rahmetten mahrum kalıp cezaya müstahak olduğu gibi bütün insanların da rahmetten mahrum olmasını ve azaba duçar kılınmasını temenni ettiğini göstermektedir. İşte iblisin insanoğlu hakkındaki bu olumsuz temenni ve faaliyetleri, onun haset/kıskançlığının bir göstergesidir.

Kur'an-ı Kerim, kibrin inkârdaki rolü üzerinde durur ve kibirli insanın, önüne serilen tüm delillere rağmen hakkı ısrarla reddettiğini, bununla da yetinmeyerek zayıf bulduğu kimseleri kendisi gibi inanmaya zorladığını bildirir.⁸⁸ Nitekim şu ayet-i kerime bu açıklamamızı teyit etmektedir: “*Allah yolundan saptırmak için büyüklük taslayarak Allah hakkında tartışan insan vardır.*”⁸⁹ Ayette ifade edilen kendini üstün görme ve büyüklenme duygusu, başkalarını tahakküm altına alma çabası biçiminde de ortaya çıkabilir. Bazen güç sahibi olma şeklinde ifadesini bulurken, bazen de başkalarının kabiliyet ve kazanımlarını yok etme şeklinde dışarıya yansıyabilir. Alışkanlık haline getirilmiş başkasını beğenmeme, öfke, kin ve çekememezlik duyguları genellikle bir üstünlük çabasının göstergesidir.⁹⁰ İyi bir kimsenin âdeti olmayan kötü fiilleri yapmaya başlaması bir telkin sonucudur. Bu telkini yapan ve kışkırtan ise şeytandır.

Allah Teâlâ, insanoğlunu şeytana karşı ikaz mahiyetinde Bakara Sûresi 2/168-169'da şöyle buyurur: “*Ey insanlar! Yeryüzündeki şeylerin helâl ve temiz olanlarından yiyin! Şeytanın izinden yürümeyin. Çünkü o sizin için apaçık bir düşmandır. O, size ancak kötülüğü, hayâsızlığı ve Allah'a karşı bilmediğiniz şeyleri*

---

⁸⁵ A'râf 7/16.

⁸⁶ A'râf 7/17.

⁸⁷ M. Sait Şimşek, **Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, C: II, s. 257.

⁸⁸ Polater, **a.g.m.**, s. 335-360.

⁸⁹ Hac, 22/8-9.

⁹⁰ Kasapoğlu, **a.g.e.**, s. 61.

söylemenizi emreder.” Bu ilahi metinde ifade edildiği üzere kendisine izin verildiği andan itibaren insanoğlunu doğru yoldan saptırmaya çalışan şeytan, çeşitli yöntemler kullanarak onların dünyevî ve uhrevî mahrumiyet içerisinde olmaları için gayret sarf eder. İnsanı tuzağa düşürmek ve onu cehennem ateşine sokmak için Allah’ın yasaklarını ona tatlı ve süslü, helal kıldıklarını ise çirkin ve kötü göstermeye çalışır. Şeytanın, insanın ebedi mahrumiyetini temenni etmesi, onun insana karşı haset duygusunu gösterirken insanın mahrum olması için çaba göstermesi hasedinin ve düşmanlığının şiddetini ortaya koymaktadır.

Netice itibariyle Kur’an-ı Kerim’de, şeytanın insana karşı kin ve haset kaynaklı faaliyetleriyle alakalı birçok örnek ayet bulunmaktadır.⁹¹ Kısacası şeytan, kendi başına gelenden, Hz. Âdem’i sorumlu tutarak büyük bir kin, haset ve düşmanlıkla Hz. Âdem’e ve Âdemoğluna zarar vererek onun dünyevî ve uhrevî bütün nimetlerden mahrum kalmasını ve ebedi bir azaba duçar kılınmasını istemektedir. Şeytanın, insanı ve inananları saptırmak için verdiği bütün bu vesveselerin ve kurduğu tuzakların, onun üstünlük eğilimi ve bu eğilimin gereği olan hasedinin neticesi olduğu kanaatindeyiz. İşte şeytanın bütün bu çabaları ve insanın sapması için başvurduğu hileleri, ‘haset’ kavramıyla tam örtüşmekte ve aynı zamanda ‘haset’ psikolojisini kusursuz bir şekilde yansıtmaktadır.

2.3. Hz. Âdem’in Çocuklarından Birinin Diğerine Hasedi

‘Haset’ kelimesinin kavram olarak değil de anlam olarak zikredildiği kıssalardan biri de Hz. Âdem’in çocuklarından birinin diğerine gösterdiği haset/kıskançlıktır. İnsanlık tarihinin ilk cinayetini nakleden bu kıssa, katle sebep olan duygunun da haset olduğunu bize işaret etmektedir. Allah Teâlâ, Medine Yahudilerine ibret ve nasihat olmak üzere Hz. Peygamber’e, Hz. Âdem’in iki oğlu hakkında bilgi vermesini emretmiştir. Zira Yahudiler, Rasûlullah’a karşı aşırı

---

⁹¹ Bkz. Bakara 2/208; Âl-i İmrân 3/155, 175; Nisa 4/60, 119-120; Mâide 5/90-91; En’âm 6/112; Enfâl 8/48; İsrâ 17/53; Neml 27/24; Zuhuf 43/36-37; Muhammed 47/25; Mücadele 58/10; Haşr 59/16.

derecede kıskançlık gösteriyor ve haksızlık ediyorlardı. Allah Teâlâ, kıskançlığın işi nereye kadar götürdüğünü göstermek maksadıyla bu tarihî bilgiyi vahyetmiştir.⁹²

İslami kaynaklarda⁹³ ve halk arasında Kabil ile Habil isimleriyle meşhur olmuş Hz. Âdem'in ilk iki oğlunun bu kıssası, Kur'an-ı Kerim'de yalnız Mâide Sûresi'nde, isimleri verilmeden zikredilmiştir. Bu kıssa, Kur'an-ı Kerim'de, tahrif edilmiş Tevrat'a göre daha öz, daha kısa ve ilahi mesajın gerektirdiği kadar anlatılmıştır.⁹⁴

Konumuza esas teşkil eden kıssadan önceki ayetlerde, Allah Teâlâ, müminleri teselli için, gerek dinî gerekse dünyevî bakımdan, kendilerine büyük nimetler verdiği kimselere insanların haset ettikleri hususunda pek çok olay zikretmiştir. Yine Allah Teâlâ, Hristiyanların, küfürlerinde alabildiğine ısrar etmelerinden, görüşlerinin yanlışlığına kesin olarak delâlet eden delillerin ortaya çıkmasından sonra bile, kendisine İslâm'ı lütfetmiş olmasından ötürü Hz. Muhammed (s.a.s)'e haset etmelerinden söz etmiştir. Son olarak da Hz. Musa'nın, zorbalar ile muharebe etmesinden ve kavminin isyanda direnmesinden bahsettikten sonra Hz. Âdem'in iki oğlunun kıssasını dile getirmiştir. Bu hadise şöyle anlatılır:⁹⁵

“Onlara, Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat: İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, ‘And olsun seni öldüreceğim’ deyince, kardeşi: ‘Allah ancak sakınanların takdimesini kabul eder’ demişti. ‘Beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam, çünkü ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım. Ben, hem benim hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim,

⁹² Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 253.

⁹³ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, **Tefsîru Mukâtil b. Süleymân**, Tahk: Ahmed Ferid, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, C: I, s. 294; Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, **Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'an**, Tahk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001, C: VIII, s. 317; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, **Te'vilâtü Ehli's-Sünne**, Müessesetü'r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut, 2004, C: II, s. 29; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, **en-Nüket ve'l-'Uyûn**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, t.y., C: II, s. 27.

⁹⁴ Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2000, C: IX, s. 97.

⁹⁵ Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 208.

*zulmedenlerin cezası budur.’ Bunun üzerine, kardeşini öldürmekte nefsine uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu.*⁹⁶

Bu kıssada hasedin daha iyi anlaşılması için kıssayı cümle cümle izah etmeye çalışacağız. Zira bu olayın naklediliş şekli, kıssaya konu olan şahısların tavrı ve bu kıssanın devamındaki ayetlerin içerikleri bize haset duygusunu gayet açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“Onlara, Âdem’in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat” ayetindeki ‘onlara’ kelimesinin, bu ayetin siyak ve sibakından kitap ehline⁹⁷ ve özellikle de Yahudilere⁹⁸ işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bu ayet, ilahi hakikatlere vakıf oldukları halde Hz. Peygambere sırf hasetlerinden dolayı iman etmemeleri ve düşmanlıkları sebebiyle kıskançlığın insanı öz kardeşini bile katlettirecek kadar çirkin bir akıbeta götürdüğünü hem onların ibret almaları hem de inananları teselli maksadıyla haber vermektedir.⁹⁹ Ancak sebebin hususiyeti nassın umumiliğine mani değildir.¹⁰⁰ Bu bağlamda insanların tamamı bu ilahi emre muhataptırlar.¹⁰¹ Zira tüm insanoğlu haset duygusunun tesiri altına girebilecek yaratılıştadır. Bu kıssada anlatılan hasedin, insanı ne tür bir felakete sürükleyebileceğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

“İkisi birer kurban sunmuşlar, birininki kabul edilmiş, diğerininki edilmemişti. Kabul edilmeyen, ‘And olsun seni öldüreceğim’ deyince, kardeşi: ‘Allah ancak sakınanların takdimesini kabul eder’ demişti.” Tam da haset olayının konu edildiği bu kısımda, kurban sebebiyle ihtilafın meydana geldiği beyan edildiği halde, kurban sunulmasına neyin sebep olduğu açıklanmamaktadır. Müfessirler, Hz. Âdem’in iki oğlunun neden kurban kestikleri ve bunlardan birinin kurbanının ne sebepten kabul edildiği ve bu kurban kesenlerin, Hz. Âdem’in gerçek oğulları mı yoksa soyundan gelen torunları mı olduğu hususunda farklı görüşler

---

⁹⁶ Mâide 5/27-30.

⁹⁷ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 224; Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 209; Neseî, **Medârikü’t-Tenzîl**, C: I, s. 441.

⁹⁸ Taberî, **Câmi’u’l-Beyân**, C: VIII, s. 317.

⁹⁹ Saîd Havvâ, **el-Esâs fi’t-Tefsîr**, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Hârun Ünal, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1989, C: III, s. 518.

¹⁰⁰ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, **el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, Tahk: Muhammed Ebu’l-Fazl İbrahim, Dâru’t-Türâs, Kahire, 1957, C: I, s. 32.

¹⁰¹ Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 209.

zikretmişlerdir.¹⁰² Fakat Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın, Âdemoğullarından neden kurban istediği¹⁰³ ve Âdemoğullarının neyi kurban ettiği¹⁰⁴ ve bu kurbanların kabul edilip edilmemesinin nasıl bildirildiği ya da gerçekleştiği¹⁰⁵ hakkında bir açıklama yapmamıştır.

Biz, burada Kur'an-ı Kerim'in verdiği bilgi kadarıyla meseleyi değerlendirmeye çalışacağız. İfadelerden anlaşıldığı üzere takdim edilmesine neyin sebep olduğu bildirilmeksizin Hz. Âdem'in çocuklarına kurban emredilmiştir. Sunulan bu kurbanlardan da her nedense birininki kabul edilmiş, diğerininki ise kabul edilmemişti. Kurbanı kabul edilmeyen, hatayı kendisinde arayıp tevbe etmesi icap ederken hiçbir suçu olmayan kardeşine haset etmiş, onun kurbanının kabul edilmesini sindiremediği gibi kendi kurbanının kabul edilmemesinin sebebini kardeşinden bilmiş,¹⁰⁶ “*yemin olsun ki, seni öldüreceğim*” diyerek onu ölümle tehdit etmiştir. Diğer kardeş de “*Allah, ancak takva sahiplerinden kabul eder*” şeklinde karşılık vererek kendisinin öldürülmesini icap ettirecek bir suçunun olmadığını, takva ile yapılan her amelin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Yine buradan kurbanı kabul edilmeyenin, kurbanında gerekli itinayı göstermediği ya da isteksizce bu ibadeti yerine getirdiği anlamını çıkarmamız mümkündür.¹⁰⁷

Kurbanı kabul edilen, “*beni öldürmek üzere elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için sana elimi uzatmam, çünkü ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım*” diyerek onun ruhundaki kını teskin etmekte, hasedi söndürmekte ve muhatabını kardeşlik bağına korumaya yöneltmektedir.¹⁰⁸ Ancak devamındaki “*Ben,*

¹⁰² Taberî, **Câmi'u'l-beyân**, C: VIII, s. 317. (Tabîünden Hasan-ı Basrî ve bir kısım müfessirlere göre burada anlatılanlar Hz. Âdem'in kendi oğulları değil, İsrâiloğullarından iki şahıstır. Ancak bu yorum, ayetin devamındaki diğer bilgilerle uyumlu görünmediği için isabetli görülmemiştir. Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 209.)

¹⁰³ İslami kaynaklarda ki rivayetlere göre Hz. Âdem'in iki oğlu arasında birbirlerinin kız kardeşleriyle evlenme meselesinde ihtilaf çıkmıştır. Babaları da her ikisinin Allah'a kurban sunmalarını, hangisinin kurbanı kabul edilirse onun haklı olacağını söylemişti. (Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 321)

¹⁰⁴ Yine kaynaklarda Hâbil'in bir sürüsü olduğu, Kabil'in ise ziraatçı olduğu nakledilir. Rivayetlere göre onlardan her biri ibadet niyetiyle Allah'a birer kurban sunmuş, Hâbil sürüsü içerisindeki en güzel koyunu kurban olarak takdim ederken Kabil, ekini içindeki en adi buğdayları seçip, onu kurban olarak takdim etmiştir. (Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 318)

¹⁰⁵ İslam kaynakları, bu kurbanların kabul veya ret belirtisinde “*Onlar, 'Allah, bize, ateşin yiyeceği bir kurban getirmedikçe hiçbir peygambere inanmamamızı emretti' dediler.*” (Ali İmran 3/183) ayetini temel almışlardır. (Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 209.)

¹⁰⁶ Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, C: II, s. 38; Saîd Havvâ, **a.g.e.**, C: III, s. 518.

¹⁰⁷ Yazır, **a.g.e.**, C: III, s. 1654.

¹⁰⁸ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, C: IV, s. 209-210.

hem benim hem de kendi günahını yüklenip cehennemliklerden olmanı isterim, zulmedenlerin cezası budur” ayetinden anlıyoruz ki, Kabil kardeşini öldürmekte kararlı görünmektedir. Onun bu niyetini anlayan Habil, Kabil’i bu hatadan vazgeçirmek, sakındırmak için ikazının dozunu artırmıştır. Allah’ın takdirine rıza göstermeyip kardeşine ihsan edilen nimeti kıskanan Kabil, kendi kurbanının kabul edilmemesine de sebep olarak kardeşini gördüğü için, *“Bunun üzerine, kardeşini öldürmekte nefesine uydu ve onu öldürerek, zarara uğrayanlardan oldu”* ayetinde buyrulduğu üzere yeryüzünde ilk cinayeti işlemiştir. Böylece hasetten dolayı gökyüzünde ilk günahı iblis işlerken yeryüzünde de Kabil işlemiş oldu.¹⁰⁹

Netice olarak burada da yaratılış kıssasında olduğu gibi nice kötü fiillerin arka planında haset gibi olumsuz duygu ve düşüncelerin olduğu mesajı verilmektedir. Binâenaleyh, Allah Teâlâ’nın Hz. Peygambere olan nimeti, nimetlerin en büyüğü olunca, düşmanlarının onun hakkında her türlü tuzak ve hileler tertip etmeleri hiç de uzak bir ihtimal değildir. İşte bu kıssanın zikredilmiş olması, özel olarak Yahudilerden bir topluluğun, Hz. Peygamber’e tuzak kurmayı ve onu çeşitli sıkıntı ve belâlara düşürmeyi kafalarında tasarlamaları, genel olarak da Ehl-i kitabın sırf haset ve kıskançlıklarından dolayı, Hz. Peygamber’i inkâr edip kabul etmemelerinden ötürüdür. Allah Teâlâ onlara, Hz. Âdem’in oğlunun hasedinin, beşeri bağların en sağlamı olan kardeşliği bile nasıl yok edip ortadan kaldırdığı ve onu nasıl kötü bir neticeye sürüklediğini haber vermiştir ki, bundan maksat, özellikle Yahudileri bu kıskançlıklarından sakındırmaktır.¹¹⁰

2.4. Kardeşlerinin Hz. Yusuf’a Hasedi

‘Haset’ kelimesinin kavram olarak zikredilmediği ancak anlamsal açıdan ele alındığı en önemli sûrelerden biri de şüphesiz Yusuf Sûresi’dir. Bu sûre, kardeşlerinin Hz. Yusuf’a hasetlerinden ötürü ona karşı kurdukları tuzaktan ve buna bağlı olarak gelişen hadiselerden söz etmektedir. Mekkî bir sure olan Yusuf Sûresi, müşriklerin kin, haset, zulüm ve düşmanlıklarını iyice artırdıkları bir zamanda Hz.

¹⁰⁹ Mâverdí, *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s. 278; İbn-i Acîbe el-Hasenî, *Bahru’l-Medîd fi Tefsîri’l-Kur’âni’l-Mecîd*, Çev: Dilaver Selvi, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011, C: II, s. 670.

¹¹⁰ Râzî, *a.g.e.*, C: XI, s. 208.

Peygamber ve arkadaşlarına teselli olarak inmiştir.¹¹¹ Zira kıssanın faili olan Hz. Yusuf da kardeşleri tarafından kıskanılarak zulme maruz kalmış, köleleştirilmiş fakat nice olaylar karşısında sabırdan sonra rahata kavuşarak devlet yönetiminde idari makama yükseltilmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber ve arkadaşlarına, sabrettikleri takdirde Hz. Yusuf'a verilmiş olan mükâfatın benzerinin verileceğini ve Mekkeli müşriklerin kendilerine boyun eğeceğini müjdelemektedir. Nitekim kavminin baskısı neticesinde yurdundan çıkarılmış ve Medine'ye göç etmek zorunda bırakılmış olan Hz. Peygamber (s.a.s), sekiz sene sonra Mekke'yi fethetmiş ve hasetlerinden ötürü kendisine iman etmeyip zulmü reva görenler ona boyun eğmek zorunda kalmıştır. Yusuf Sûresi'nde 'haset' kelimesine kavram olarak değil de anlamsal açıdan vurgu yapılan ayetler şunlardır:

"Hani Yûsuf, babasına 'Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı' demişti. Babası, şöyle dedi: 'Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.' İşte Rabbin seni böylece seçecek, sana (rüyada görülen) olayların yorumunu öğretecek ve daha önce ataların İbrahim ve İshak'a nimetlerini tamamladığı gibi sana ve Yakub soyuna da tamamlayacaktır. Şüphesiz Rabbin hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.' Andolsun, Yûsuf ve kardeşlerinde (hakikati arayıp) soranlar için ibretler vardır. Kardeşleri dediler ki: 'Biz güçlü bir topluluk olduğumuz hâlde, Yûsuf ve kardeşi (Bünyamin) babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılğı içindedir.' 'Yûsuf'u öldürün veya onu bir yere atın ki babanız sadece size yönelsin. Ondan sonra (tövbe edip) salih kimseler olursunuz.' Onlardan bir sözcü, 'Yûsuf'u öldürmeyin, onu bir kuyunun dibine bırakın ki geçen kervanlardan biri onu bulup alsın. Eğer yapacaksanız böyle yapın' dedi. Babalarına şöyle dediler: 'Ey babamız! Yûsuf hakkında bize neden güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz. Yarın onu bizimle beraber gönder de gezip oynasın. Şüphesiz biz onu koruruz.' Babaları, 'Doğrusu onu götürmeniz beni üzer, siz ondan habersiz iken onu kurt yer,

¹¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, C: XIII, s. 17.

diye korkuyorum.’ Onlar da, ‘Andolsun biz kuvvetli bir topluluk iken onu kurt yerse (o takdirde) biz gerçekten hüsrana uğramış oluruz.’ dediler.’¹¹²

Yusuf (a.s) kıssasının bu kısmından genel olarak anlaşılan şudur ki; insanların başına gelen felaketlerin büyük çoğunluğunun sebebi hasettir/çekememezliktir. Nitekim mevzu bahis kıssamızda haset eden kardeşler, kıskançlıklarından dolayı türlü entrikalar kurmaları sebebiyle maddi-manevi birçok kayba uğramışlardır. Haset edilen Hz. Yusuf da kıskanılması sebebiyle aile ocağından mahrum kalmış, türlü sıkıntılar çekmiş ve uzun süre hürriyetini kaybetmiştir. Diğer taraftan da evlat hasretiyle yanan babaları Hz. Yakup da bu süreçte sağlığını kaybetmiş, ıstırap ve huzursuzluk içerisinde yaşamıştır. Şimdi bu ayetlerde mevcut ‘haset’ duygusuna vurgu yapmaya çalışacağız.

“Hani Yûsuf, babasına ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı’ demişti. Babası, şöyle dedi: ‘Yavrucuğum! Rüyanı kardeşlerine anlatma. Yoksa sana tuzak kurarlar. Çünkü şeytan, insanın apaçık düşmanıdır.’”

İleriki ayetlerden anladığımız kadarıyla¹¹³ Hz. Yakup, evlatları içerisinde en fazla küçük yaşta öksüz kalan Yusuf’u ve kardeşini sevmekte, alakalarını onlara daha fazla yöneltmektedir. Özellikle bu ayette zikredildiği üzere ondaki bu manevi cevheri sezmiş olmasından dolayı Hz. Yusuf’a karşı sevgi ve ilgisi yoğundu. Hz. Yakup, daha önce evlatlarının bu sevgi ve ilgiye olan haset ve kinlerine şahit olmuştur ki; kendisine bu çok özel rüyasını anlatan Hz. Yusuf’a, net bir şekilde bu rüyasını kardeşlerine anlatmamasını istemiş aksi takdirde kardeşlerinin kendisine tuzak kurabilecekleri ikazında bulunmuştur.¹¹⁴ Zira babalarının kardeşine olan sevgisine tahammül edemeyip haset eden ve tuzaklar planlayabilen karakterdeki kimseler, onun peygamberlik gibi bir makama yükseleceği bilgisine ulaştıklarında ise hasetleri iyice artarak daha kötü tuzaklar da kurabilirlerdi. Nitekim onlar, kardeşlerini babalarının sevgi ve şefkatinden mahrum bırakmak ve babalarının teveccühünü kendilerine münhasır kılmak için küçücük bir çocuğa ölüm planı yapacak kadar haset

¹¹² Yûsuf 12/4-14.

¹¹³ Yûsuf 12/8.

¹¹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 13; Râzî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 91.

ve kin psikolojisinin içerisine girmişlerdi. Zaten kıssadan anlaşıldığı kadarıyla da Hz. Yusuf, rüyasını abilerine anlatmamıştır. Eğer anlatmış olsaydı abilerinin kendisine haset etmelerinin ve tuzak kurmalarının sebebi olarak bu rüya zikredilebilirdi.

Beşinci ayet, aynı zamanda birbirleriyle kuvvetli irtibatı olan birkaç kavrama daha bizim dikkatlerimizi çekmektedir. Bunlar, ‘haset’ kavramıyla sebep-sonuç ilişkisi açısından aralarında anlam yakınlığı olan ‘keyd/tuzak’, ‘şeytan’ ve ‘adüvv/düşman’ kavramlarıdır. Kardeşlerini, Yusuf’a tuzak kurmaya azmettirecek varlığın insanın apaçık düşmanı olan şeytanın sebep olacağına önemle vurgu yapılmıştır. Bu ikazdan Hz. Yusuf’un “tuzak, şeytan ve düşman” gibi kavramları idrak edecek yaşta olduğunu anlıyoruz.¹¹⁵ Hz. Âdem’in ayağını kaydıran, oğlunu aldatıp katil olmasına sebep olan şeytan, tüm Âdemoğluna olan haset ve düşmanlığı sebebiyle insanların da arasına kıskançlığı sokarak ya da doğuştan var olan kıskançlık duygusunu harekete geçirerek onların, sahip oldukları her türlü nimetten mahrum kalmalarına neden olmaktadır. Hz. Yakup da, evlatlarının böyle önemli bir haber duyduklarında şeytanın etkisine girerek birbirlerine haset ve düşmanlık edebileceklerine işaret etmiştir.

Hz. Yakup’un, hem Yusuf’u hem de öz kardeşini çok sevdiğini ve bu durumdan diğer kardeşlerin pek de memnun olmayıp özellikle Yusuf’a haset ettiklerini “*Yûsuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Doğrusu babamız açık bir yanılğı içindedir*” ayetinden anlamaktayız. Yine aynı ayetten o zaman daha küçük çocuklar olan iki kardeş hakkında ‘kardeşlerimiz’ kelimesi yerine onlara karşı olan öfke ve kinlerini ifade etmek için ‘*Yusuf ve kardeşi*’ kelimelerini kullandıklarını görmekteyiz.

Sekizinci ayette zikri geçen ‘usbe’ kelimesi güçlü, kuvvetli bir topluluk demektir. Taassup kelimesiyle aynı köktendir. Taassup denilince akla ilk gelen şeytandır. Zira şeytan, kendi yaratıldığı maddi unsuru fasit bir kıyasla daha üstün görerek Hz. Âdem’e secde etmekten imtina etmiş ve Allah’ın rahmetinden kovulmuştur. Ayet-i kerimede Allah Teâlâ, kendilerine izafe ettikleri ‘usbe’ kelimesini Hz. Yakup’un evlatlarının ağızından hikâye etmektedir. Bu bağlamda

---

¹¹⁵ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2013, C: IX, s. 375.

muhtemeldir ki bu kardeşler, kendilerinin daha kuvvetli, yaşça daha büyük ve babalarının işlerini görmekte daha faydalı bir topluluk oldukları halde babalarının küçük ve aciz kardeşlerine daha fazla teveccüh etmelerine tahammül edememişlerdir.¹¹⁶ Kendilerinin sayıca daha fazla ve daha güçlü olmalarını ve yaş itibariyle de onlardan büyük olmalarını babalarının takdir edemediğini, bu sebeple yanılığında olduğunu ve dolayısıyla bu çıkmazdan kurtulmanın yolunun Yusuf'u bir şekilde bertaraf etmek olduğunu düşünmüşlerdir. İçlerindeki haset duygusuna mani olamamışlar ve hem kendilerini mahcup edecek hem de kardeşlerini ve babalarını sıkıntıya sokacak çok tehlikeli işlere kalkışmışlardır.

Dokuz ve onuncu ayetlerde, kardeşlerinin, Hz. Yusuf'a karşı kıskançlık duygularının yavaş yavaş plana dökülmeye başladığını görmekteyiz. İki fikir ileri sürülmüş; birincisi öldürmek, ikincisi ise geri dönüşü mümkün olmayan uzak bir yere atmak, ancak daha sonra ikinciye destekleyen üçüncü bir fikir ileri sürülmüştür: O da Yusuf'un kuyuya atılmasıdır. Yapılan bütün bu planların amacı; babalarının sevgisinin kendilerine yönelmesi ve Yusuf ile kardeşinin bu sevgi ve ilgiden mahrum kalmalarıdır. Nitekim "*babanızın teveccühü yalnız size kalsın*" cümlesi, bu maksadı açıkça ifade etmektedir ki bu duygu tam olarak 'haset' psikolojisini ortaya koymaktadır. Zira haset, hasetçinin, bir başkasının sahip olduğu nimetin ondan zail olmasını veya o nimetin kendisine geçmesini yahut o kimsenin hiç nimet sahibi olamamasını temenni etmesidir. Bu temenni, insanı, şeytanın insandaki kıskançlık duygusunu tahrik etmesiyle en yakınındaki kimseye dahi tuzak kurmaya veya onu öldürmeye itmektedir.

Yine on birinci ayetten de anlaşıldığı kadarıyla Hz. Yakup, evlatlarının, kardeşlerine karşı haset ve kıskançlığını daha önceden sezdiği için, "*Hâlbuki biz onun iyiliğini isteyen kişileriz*" şeklinde söyledikleri sözün yalan olduğu kanaatine varmıştır. Dolayısıyla onların kıskançlığı, babalarının onlara olan itimadını ortadan kaldırmıştı.

Netice itibariyle 'haset' kelimesi bu kıssada kavram olarak geçmeyip insan psikolojisiyle ilgili olarak ve bunun sebep ve sonuçlarına dair tespitler yer almaktadır. Hz. Yakup, oğulları arasında Yusuf ve kardeşini hem öksüz olmaları hem

---

¹¹⁶ Râzî, a.g.e., C: XVIII, s. 95.

de en küçük olmaları sebebiyle daha çok sevmektedir. Bu sevgi ve ilgi diğer çocuklar tarafından fark edilmiş ve bu durum onların haset duygularını tahrik etmiştir. Öyle ki kendilerini sayı ve güç bakımından küçük kardeşleriyle kıyaslayacak kadar sahil bir anlayıştan sapmışlardır. Haset ve nefretleri onları, Yusuf'a tuzak kurmaya sevk etmiştir. Yine bu kıssadan anlıyoruz ki kardeşler, Hz. Yusuf'un gördüğü rüyadan haberdar olmamışlardır. Zira haberleri olsaydı konuşmalarında bunlardan söz edilir ve hasetleri daha şiddetli olabilirdi.

2.5. İnkârcı Kavimlerin Peygamberlerine Hasedi

Allah Teâlâ, insanlara zarurî ihtiyaçlarını temin etmiş olsalar bile maddî ve manevî sahada ilerlesinler ve çalışmaya devam etsinler diye onlara üstün olma arzusu vermiştir. Dünya ve ahiretini imar etmede yarışmak için, kişilerin nefislerinde bitmeyen bir enerjinin kaynağı olan bu arzular/hevesler, aklın süzgecinden geçerek; insanın bizzat kendi şahsî gayreti, bilgisi, tecrübesi, kabiliyet ve liyakati ile üstün olmaya çalışmasını sağlar. Fakat insandaki bu manevî güçler, aklın rehberliğinden kurtulur ve üstelik onu da tesiri altına alırsa, kendi gayreti ile elde ettiği menfaatleri yeterli bulmaz veya hiçbir gayret sarf etmeden kendisinden üstün olana haset eder ve gayr-i meşru yollarla onun üstüne çıkma hırsına kapılır. Bunun sonucu olarak da zulüm yolunu tutup başkalarını istismar ederek ve onların omuzlarına basarak yükselmeyi gaye edinen bir zorba olur. Artık bütün bu illegal yollarla elde ettiği şan, şeref, mal ve mevki gibi geçici şeylerle övünüp kibirlenmeye başlar. Bunun yanında, elde ettiği bu unvan ve mevkilerinin, kendisi gibi bir başkası tarafından alınabileceğini düşünerek de, karşısında duranlara zulmetmeye başlar. İktidarının bekası için de hakikatlerin insanlar tarafından anlaşılmasını önlemeye çalışır ve bunun için her türlü hile ve yollara başvurmaktan geri kalmaz.¹¹⁷

Kur'an-ı Kerim'de geçmiş kavimlerden bahseden ayetler incelendiğinde, dünyevi zenginliği ve riyaseti ancak kendilerine layık görüp bu hakkı zorla ellerinde tutmaya çalışan bir kısım kimse ve grupların her dönemde var olduğu görülmektedir.

¹¹⁷ İbrahim Çelik, **Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler**, Kişisel Yayınlar, Bursa 2001, s. 149.

Vahiy, bu toplulukları, *kavminin mele'i*,¹¹⁸ *milletinin inkârcı mele'i*,¹¹⁹ *kavminin müstekbir/büyüklik taslayan mele'i*,¹²⁰ *şamarık varlıklılar*,¹²¹ *azgın zenginler*¹²² ve *büyüklik taslayanlar*¹²³ ifadeleriyle tabir etmektedir. Bu kibirli taifenin, iman etmemelerine sebep olarak söyledikleri “*Sana hep aşağılık kimseler uymuş iken, biz hiç sana inanır mıyız*”¹²⁴ şeklindeki sözleri, bu kimselerin sıradan insanlar olmadığına işaret ederken, karşılıklarına da peygamberleri ve zayıfları/acizleri muhatap aldıklarını göstermektedir. Bu yüzden konumuzun daha iyi anlaşılabilmesi için *mele'*, *mütref* ve *müstekbir* kavramları ve kapsam alanları hakkında bilgi vermekte yarar vardır.

Bu kavramlar, Kur'an-ı Kerim'de genellikle peygamberlerin kavimlerine tebliğlerini konu edinen kıssalarda daima peygamberlerin karşısında yer alan ve o günün şartlarına göre idari, siyasi ve ekonomik erki ellerinde bulunduran kimseleri ifade eder. Şüphesiz bu kavramların dışında aynı anlamı ifade eden birçok kelime de vardır. Fakat konuyla ilgili ayetlerde en çok kullanılması münasebetiyle sözü edilen üç kavramı izah etmekle maksadın hâsıl olacağı kanaatindeyiz.

Mele' kelimesi, müfret bir isim olup ‘doldurmak, dolmak, bir kimseye yardım etmek’ gibi manalara gelmektedir. Bunlarla ilgili olarak bu kelime, ‘toplum içinde göz dolduran, büyük görülen kişiler, ileri gelenler, fikir danışılan kimseler’¹²⁵ anlamlarında kullanılmaktadır.

Mütref, ‘nimette genişlik, ferahlık sahibi olan, nimetin kendisini şımarttığı kimse’¹²⁶ manalarına gelmektedir.

Müstekbir, ‘insanın sahip olmadığı bir şeyle ya da özellikle övünüp kendini ona sahipmiş gibi göstermesi’¹²⁷ yani ‘büyük olmadığı halde büyüklik taslamak’¹²⁸ demektir.

---

¹¹⁸ A'râf 7/60.

¹¹⁹ A'râf 7/66, 90; Hûd 11/27; Mü'minûn 23/24, 33.

¹²⁰ A'râf 7/75.

¹²¹ İsrâ 17/16; Mü'minûn 23/64; Zuhruf 43/23.

¹²² Sebe' 34/34; Vâkıa 56/45.

¹²³ A'râf 7/76; Câsiye 45/7-8.

¹²⁴ Şu'arâ 26/111.

¹²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 595, 602; Cevherî, **a.g.e.**, s. 999; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 474; Râzî, **a.g.e.**, C: VI, s. 181; Kurtubî, **a.g.e.**, C: III, s. 243; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4252; Zebîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 434.

¹²⁶ Cevherî, **a.g.e.**, s. 126; İsfahânî, **a.g.e.**, s. 81; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 429; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 53.

Bu kavramlar, aynı insan psikolojisini yansıtmaktadırlar. Bu halet-i rûhiyedeki insanlar, dünya hayatında sahip oldukları mal, mülk, güç ve çocuklarla kendilerinde bir üstünlük olduğunu varsaymaktadırlar. Bu şekilde diğer insanları köleleştirmekte, yeryüzünde diledikleri gibi hükmetme arzusu nedeniyle başkalarını küçük görmekte, onlar üzerinde hükümlanlık kurmaya yeltenmektedirler.¹²⁹ Diğer bir ifadeyle başkasıyla eşit olmayı bile kabul etmeyip onlara asla itaate tenezzül etmemektedirler.

Aynı karakterdeki grupları ifade eden bu kavramlar, zenginlik, soyluluk ve sosyal statü gibi sahip olunan maddî imkânlarla aldanarak hak dine ve onun peygamberine karşı mücadeleye girişen, iktidar güçlerini kaybetme ve bazı imtiyazlardan mahrum kalma endişesiyle hareket eden kişileri tanımlamaktadır.¹³⁰ Davetçilere karşı çıkışlarının gerçek nedeni, çağrıldıkları şeyin yanlış olması veya kendi fikirlerini daha doğru görmelerinden değil, sahip oldukları imkânları korumak istemeleri ve ellerindeki maddi veya manevi olanakların kaybolmasından korkmalarındır.¹³¹

Zikri geçen kelimelerin yer aldığı ayetler, açgözlü şımarık zenginlerin her dönemdeki davranış psikolojilerinin birbirine paralellik arz ettiğini ortaya koymaktadır. Peygamberlerini yalanlayan Nuh, Âd ve Semud kavmi, Eyke halkı, Firavun ve tabileri örneğinde olduğu gibi toplumlar, ne zaman kendilerine bir peygamber gelse, Kureys'in Hz. Peygamber'e dediği gibi 'büyücü' ya da 'deli' demişlerdir.¹³² Hemen her peygamberin davetine karşı çıkanların, kavimlerin ileri gelenleri olduğuna dair birçok örnek ayet vardır.¹³³ Ancak biz bunlardan bir tanesini misal vereceğiz:

Nûh (a.s), kavmini, tevhide davet ettiğinde, toplumun ileri gelenleri, üstün mevki sahibi olmayan, müntesipleri ve liderliği bulunmayan bir şahsın peygamberlik

¹²⁷ İsfahânî, a.g.e., s. 423.

¹²⁸ Kurtubî, a.g.e., C: I, s. 443.

¹²⁹ Ali Galip Gezgin, "Kur'an'da 'Mutraf' Kavramı Üzerine", **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Isparta, 2008/1, S: XX, s. 47-88.

¹³⁰ Nurettin Turgay, "Kur'an'da 'Mütref' Kavramı", **Bilimname**, y.y., 2007, S: XII, s. 75-99.

¹³¹ Tevfik Yücedoğru, "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2012/1, Cilt: XXI, s. 1-20

¹³² Taberî, a.g.e., C: XIV, s. 13.

¹³³ A'râf 7/60, 66, 75, 76, 90; Hüd 11/27; İsrâ 17/16; Mü'minûn 23/24, 33, 64; Sebe' 34/34; Zuhuruf 43/23; Vâkıa 56/45.

makamına yaraşmadığını ileri sürmüşler¹³⁴ ve “Biz seni açıkça bir sapıklık içinde görüyoruz”¹³⁵ diyerek onu yalanlamışlardır.¹³⁶ Ve vahyin, insanların kalbine nüfuz etme gücünü azaltmak için çaba sarf eden bu inkârcılar, Hz. Nûh’u ahmaklık ve akıldan yoksun olmakla itham ederek¹³⁷ davetten menetmeye çalışmışlardır: “Onlardan önce Nuh’un kavmi de yalanlamıştı. Onlar kulumuzu yalanlayıp ‘bu bir delidir’ dediler ve kulumuz (tebliğ görevinden) alıkonuldu.”¹³⁸

Başka bir sûrede de bildirildiğine göre kavminin inkârcı ileri gelenleri, Hz. Nûh’a şöyle karşılık vermişlerdir: “Biz, senin ancak bizim gibi bir insan olduğunu görüyoruz. İlk bakışta sana uyanların da ancak en aşağılıklarımızdan ibaret olduğunu görüyoruz. Sizin bize karşı herhangi bir üstünlüğünüzü de görmüyoruz. Aksine sizin yalancı kimseler olduğumuzu sanıyoruz”¹³⁹

Statükolarını korumak isteyen müstekbirlerin sarf ettikleri sözlerin tamamı, haset psikolojisini açık bir şekilde ortaya koyan ifadelerdir. Zira peygamber olarak gönderildiğini haber veren Hz. Nûh’un herhangi bir üstünlüğünün bulunmadığını ileri sürmüşlerdir. Bütün bu ithamlarının sebebi, peygamberi aşağı görüp kibirlenmeleri, kendi kötü ahlâk ve yaşantılarına engel olacağı düşüncesine kapılmaları, ilahi yasa gereği halka tanınan hürriyet ve değerlere kıskançlık göstermeleridir.

Hâlbuki bir cinsin hemcinsine karşı eğilim, ülfet ve sevgisi kendi cinsinden olmayana nispetle daha fazladır. Allah’ın insanlara içlerinden, kendilerinde bulunan aynı beşerî tabiat ve sıfatlara sahip bir insanı, davetinde, fiillerinde, ahlakında, onlara örnek olsun diye elçi göndermesi hikmetindedir. Dolayısıyla mele’nin zikrettiği şüpheler salt hasetlikten, hâkimiyet sevgisinden ve hakka bağlılıktan uzak durmalarından kaynaklanıyordu.¹⁴⁰

---

¹³⁴ Râzî, a.g.e., C: XIV, s. 159.

¹³⁵ A’râf 7/60.

¹³⁶ A’râf 7/64.

¹³⁷ Kurtubî, IV/1, 212.

¹³⁸ Kamer 54/9.

¹³⁹ Hûd 11/27.

¹⁴⁰ Murat Kayacan, **Kur’an’da Peygamberler ve Karşı Tavırlar**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2016, s. 159.

Kur'an-ı Kerim, aynı kesimin, peygamberin itibarını düşürerek halkı ondan uzaklaştırmak için şu iddialarını nakleder: *“Bu ancak sizin gibi bir beşerdir, size üstünlük sağlamak istiyor. Eğer Allah (peygamber göndermek) dileseydi, bir melek gönderirdi. Biz önceki atalarımızdan böyle bir şey duymadık. Bu, ancak cinnet getirmiş bir adamdır. Öyle ise bir müddet onu gözetleyiniz.”*¹⁴¹

Ayet-i kerimelerden anlaşıldığı kadarıyla kavmin önde gelenlerinin, Allah'ın dilemesini bilecek kadar dini malumatları vardı. Ancak tevhit ilkelerini ve toplumsal adaleti tesis etmekle görevli peygamberin gelişi, kurulu düzen savunucularının mevcut durumlarını tehlikeye düşürmekteydi. Bu nedenle peygamberin insan olarak gönderilmesinin, insanlar için büyük bir şeref olduğunu kavrayamayan şımarık zenginler, halkın hakkı tanımaması için peygamberin beşerden gönderilmesine itiraz etmişlerdir. Ve peygamberin melek olması gerektiğini, yok, eğer melek değil de insanlardan biri olacaksa ancak kavmin önde gelenlerinden birisinin olması icap ettiğini iddia etmişlerdir.¹⁴² Hâlbuki peygamberlik iddiasında bulunan zatın, riyaset peşinde koşan ve cinnet geçiren sıradan bir insan olduğunu dile getirerek Hz. Nûh'un saygınlığını bitirmek istiyorlardı. Yani kendilerinin malik olamadığı bir makamın, dünya ölçeğiyle kendilerinden daha düşük olan birinin sahip olmasına tahammül edemiyorlardı. Hâlbuki kendi müstekbir liderlerine ve yanlış yolda olan atalarına tabi olmuşlardı. İlahi vahiy, birçok münkir kavmin bu düşüncede olduğunu haber vermiştir.¹⁴³

Yine bütün ümmetler için peygamberler gönderilmiş ancak kendisiyle alay edilmeyen hiçbir peygamber olmamıştır.¹⁴⁴ Nûh (a.s) da kendisine emredilen gemiyi yaparken kavminin ileri gelenleri tarafından alaya alınmıştır: *“(Nûh) gemiyi yapıyordu. Kavminden ileri gelenler her ne zaman yanına uğrasalar, onunla alay ediyorlardı. Dedi ki: ‘Bizimle alay ediyorsanız, sizin bizimle alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay edeceğiz.’”*¹⁴⁵

---

¹⁴¹ Mü'minûn 23/24-25.

¹⁴² Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 159.

¹⁴³ Hûd 11/27; İbrâhîm 14/10-11; İsrâ 17/94; Mü'minûn 23/24, 47; Şu'arâ 26/154, 186; Kamer 54/23-24.

¹⁴⁴ Hier 15/11; Yâsîn 36/30.

¹⁴⁵ Hûd 11/38.

İstihza etmek, inkârın son noktasıdır. Bir bakıma acziyetin belirtisidir. Zira alay, ortaya konan hakikatlere ve bunları destekleyen delillere, kabul edilebilir fikirlerle cevap verme gücünü kaybedenlerin, başvurdukları son çaredir.¹⁴⁶ Bu ayet-i kerime de riyaseti ele geçirenlerin, haset içerikli bu aşağılık komplekslerini böyle bir tavırla ortaya koyduklarını ifade etmektedir.

Çeşitli baskı ve zorbalıklarına rağmen ilahî davetin toplum içinde taraftar kazandığını gören müstekbirler, hasetlerinin bir tezahürü olarak Hz. Nûh'un, insanlara saadet getirmeyi bahane ederek mevcut idareyi düşürüp riyaseti ele geçirmek istediğine dair şüphe uyandırıyor ve iftira atıyorlardı. Bütün bu karalama faaliyetleriyle onu susturamayacaklarını anlayan müstekbirler, hasetlerinde daha da ileri giderek onu ölümle tehdit¹⁴⁷ etmişlerdi.

Tarihin her döneminde küfrün müntesipleri, özelliklerini korumuş, devirlerin değişmesiyle vasıflarında pek fazla bir değişiklik olmamıştır.¹⁴⁸ Hepsi de haset, kibir ve inatlarından ötürü haktan yüz çevirmişler, menfaatlerini tehdit ettiğini düşündükleri peygamberlerden uzak durmuşlar, onlara tabi olmak isteyenleri engelleyerek nebileri çaresiz bırakmaya çalışmışlardır. Layık olmadıkları halde liderliği gasp eden bu tipler, kendileri hasetlerinden ötürü bir bataklığa saplandıkları gibi peygamberlere inanmak isteyen alt tabakadaki insanları da aldatarak, tehdit ederek felakete sürüklemişlerdir.

İlahi vahiy, bu inkârcı ileri gelenlerin, azalan itibarlarını ve kaybettikleri menfaatlerini tekrar kazanmak için çok şiddetli yollara başvurduklarını haber vermektedir. Davetçilere karşı uyguladıkları yöntemler incelenip tasnif edildiğinde inkâr edenlerin, peygamberlere karşı koyma metotlarının birbirine çok benzediği görülmektedir. Bu yöntemler genellikle şunlardır: peygamberleri şairlik, kâhinlik, sihirbazlık,¹⁴⁹ yalancılık ve delilik ile itham etmek,¹⁵⁰ onlarla alay etmek,¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Çelik, **a.g.e.**, s. 74-75.

¹⁴⁷ Şu'arâ 26/116.

¹⁴⁸ Bakara 2/118.

¹⁴⁹ Enbiyâ 21/5; Tûr 52/29-30; Hakkâ 69/41-42; A'râf 7/109; Yûnus 10/2; Mü'min 40/24; Kalem, 68/15.

¹⁵⁰ A'râf 7/60; Mü'minûn 23/25; Fâtır 35/25; Zâriyât 51/52; Mülk 67/8-9; Tekvîr 81/22.

¹⁵¹ En'âm 6/10; Hicr 15/10-11; Enbiyâ 21/41; Mü'min 40/83; Zuhuf, 43/7.

haklarında şüphe uyandırmak,¹⁵² riyaset peşinde koşmakla suçlamak¹⁵³ ve davalarından dönmedikleri takdirde en ağır cezalarla tehdit etmektir.¹⁵⁴

Kavimlerin müstekbir ileri gelenlerinin sırf haset ve kibirlerinden ötürü peygamberlere karşı koymaları ve Allah'ın ayetlerini bile bile inkâr etmeleriyle alakalı birçok ayet-i kerime mevcuttur.¹⁵⁵ Ancak biz maksadımızı ifade bağlamında sadece şu ayet-i kerimeyi nakledeceğiz: *“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) bütün ayetleri görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, âyetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.”*¹⁵⁶

Bilgi edinme vasıtalarından biri de duyu organlarının sağlam olmasıdır. Ancak bunların, arzu edilen neticeye götürebilmesi için, psikolojik hastalıklara da tutulmaması gerekir. Biyolojik bir kusuru olan nasıl sıhhatli bilgi edemezse; hırs, haset, kibir ve benzeri mânevî/rûhî hastalıkları olanlar da doğruyu görüp anlayamazlar. İşte ayet-i kerimede belirtilen *“haksız yere kibirlenenlerin imandan alı konması”* ifadesi, bu çerçevede değerlendirildiği zaman açıklığa kavuşuyor. Buna göre, haset ve kibir hastalığına tutulup bu konuda şartlananlar, sıhhatli bilgiyi taşıyan başka vasıtaları da olmadığı için görüp duydukları halde, peşin hükümlülükleri yüzünden hakka inanmayacaklardır.

Netice olarak Kur'an-ı Kerim'in naklettiğini göre toplumu yönetmeye kendilerini daha liyakatli gören bazı kişi ve gruplar, tarih boyunca hep var olagelmiştir. Bu insanlar, beşeriyeti hak yoluna davetle görevli peygamberlerin varlığını kendi menfaatleri için daima tehlike olarak görmüşlerdir. Zira hem kendilerini nübüvvet iddiasında bulunan peygamberlerden riyasete daha müstahak görmüşler hem de toplumun, onların peşinden gideceğinden korkmuşlardır. Dolayısıyla bu haset psikolojisinin etkisiyle iktidarlarının bekası için peygamberleri

¹⁵² Mâide 5/104; En'âm 6/53; Ahkâf 46/11.

¹⁵³ A'râf 7/110, 123; Yûnus 10/78; Tâhâ 20/63; Mü'minûn 23/24; Şu'arâ 26/35.

¹⁵⁴ A'râf 7/82, 88, 90, 124, 127, 141; Yûnus 10/83; İbrahim 14/13; Meryem 19/47; Tâhâ 20/71; Enbiyâ 21/68-69; Şu'arâ 26/29, 49, 116, 167; Saffât 37/97; Mü'min 40/25, 26.

¹⁵⁵ En'âm 6/33, 124; A'râf 7/75-76; Yûnus 10/75; Neml 27/14; Fâtır 35/42-43; Fussilet 41/15; Kalem 68/51-52; Nuh 71/5-7; Müddessir 74/52.

¹⁵⁶ A'râf 7/146.

ve tabilerini tehdit etmişler, aralarına korku ve endişe yayarak onlara eziyet etmişlerdir.

2.6. İsrailoğullarının İleri Gelenlerinin Tâlût'a Hasedi

Çalışmamızın bu kısmında ele aldığımız ayet-i kerimelerde, içinde riyaset/baş olma sevgisi bulunan kimseler, yönetimin sadece kendilerinin veya yakınlarından birisinin olmasını isterler. Kendilerinden olmayanların o mertebeye yükselmesini istemezler. Özellikle bu makama gelen kimse, fakir ve zayıf ise o kişinin gelmemesi için gayret ederler. İşte bu hal, o hasetçilerin ilahi takdir ve taksime razı olmadıklarının göstergesidir. Bu bağlamda İsrailoğullarının ileri gelenlerinin Tâlût'a karşı sergilediği tavır, Bakara Sûresi 246-247'de şöyle dile getirilmektedir:

“Musa'dan sonra İsrailoğullarının ileri gelenlerini (mele') görmedin mi? Peygamberlerinden birine, 'bize bir hükümdar gönder de Allah yolunda savaşalım' demişlerdi. 'Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?' demişti. 'Memleketimizden ve çocuklarımızdan uzaklaştırıldığımızı göre niye Allah yolunda savaşmayalım?' demişlerdi. Ama savaş onlara farz kılınca, az bir kısmı müstesna yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir. Peygamberleri onlara 'Allah size şüphesiz, Tâlût'u hükümdar olarak gönderdi' dedi. 'Biz hükümdarlığa ondan layık iken ve ona malca da bir bolluk verilmemişken bize hükümdar olmağa o nasıl layık olabilir?' dediler. 'Doğrusu Allah size onu seçti, bilgice ve vücutça gücünü artırdı' dedi. Allah mülkü dilediğine verir. Allah her şeyi kaplar ve bilir.”

Daha önce de değinildiği gibi mele' kavramı, genellikle idari, siyasî ve iktisadî sahalarda söz sahibi olan, topluma yön veren kimseleri ifade etmektedir.¹⁵⁷ Ancak bu kavram, Kur'an-ı Kerim'de daha çok olumsuz anlamda hissiyatı akla galip gelen ve bu sebeple de hırs, haset ve kibir gibi behimi hislere göre hareket ederek toplumu idare etmeye kalkışan ve Allah Teâlâ tarafından gönderilen peygamberlerin ikazlarını dinlemeyip onlara karşı tavır takınanlar için kullanılmıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁷ Bu kavramın olumlu anlamda kullanımına örnek için bkz. Yûsuf 12/43; Neml 27/29, 32, 38.

¹⁵⁸ İbrahim Çelik, **Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler**, Kişisel Yayınlar, Bursa, 2001, s. 17.

Mele' kavramının zikredildiği ayet-i kerimelerin çoğunda bu sınıfın özellikleri, inkârcı,¹⁵⁹ kibirli,¹⁶⁰ zalim,¹⁶¹ küçümseyici,¹⁶² zenginliklerinden dolayı şımarıp azgınlaşan,¹⁶³ inatçı,¹⁶⁴ alaycı,¹⁶⁵ atalarının bâtil inançlarına sıkı sıkıya bağlı olan,¹⁶⁶ peygamberi ve ona inananları tehdit eden¹⁶⁷ şeklinde anlatılmıştır.

Bu ayetlerde hikâye edilen konuşma, İsrailoğullarının ileri gelenleri ile ismi zikredilmemiş bir peygamberin arasında geçmektedir. İsrailoğulları, peygamberlerinden, kendileriyle birlikte Allah yolunda savaşmak için bir hükümdar göndermesini istemişlerdir. Peygamber ise onların bu talebinden şüphe ederek, “*Ya savaş size farz kılındığında gitmeyecek olursanız?*” diyerek endişesini belirtmiştir. Onlar ise zalimlerin kendilerini yurtlarından çıkarıp çoluk çocuklarından uzaklaştırdığını, dolayısıyla Allah yolunda savaşacaklarını beyan etmişlerdir.

Ayet-i kerimede ifade edildiği üzere peygamber, Tâlût'u kendilerine hükümdar olarak tayin eder ve bu tayinin de Allah'ın emriyle olduğunu açıklar. Ancak İsrailoğullarının ileri gelenleri, bizzat Allah Teâlâ tarafından başlarına getirilen Tâlût'un hükümdar olmasını içlerine sindiremeyerek itiraz ederler. Bu duruma razı olmadıklarını ve bu makama kendilerini daha layık gördüklerini söylerler. Zira Tâlût, İsrailoğullarından hükümdar çıkması beklenen ailelerden olmadığı gibi aynı zamanda sakilik yapan veya deri tabaklama işiyle uğraşan fakir biriydi.¹⁶⁸ Onlara göre ileri gelen aileler dururken sıradan bir halk çocuğu hükümdar olamazdı. Yaptıkları itirazlara karşı ikna etmek için peygamberin söylediği “*Doğrusu Allah size onu seçti, bilgice ve vücutça gücünü artırdı*” ifadeleri, onların haset ve inat duygularını söndürememiştir. Zira bu ayetin devamındaki ilahi beyan,¹⁶⁹

---

¹⁵⁹ Mü'minûn 23/33-38.

¹⁶⁰ A'râf 7/75, 88.

¹⁶¹ A'râf 7/103; Yûnus 10/83.

¹⁶² Hûd 11/27.

¹⁶³ Yûnus 10/88; Kasas 28/32.

¹⁶⁴ Sâd 38/6.

¹⁶⁵ Hûd 11/38.

¹⁶⁶ Mü'minûn 23/24-25.

¹⁶⁷ A'râf 7/88, 90.

¹⁶⁸ Neseфі, **a.g.e.**, C: I, s. 204.

¹⁶⁹ Bakara 2/248: “*Peygamberleri onlara, ‘Onun hükümdarlığının alameti, size sandığınız gelmesidir, onda Rabbinizden gelen gönül rahatlığı ve Musa ailesinin ve Harun ailesinin bıraktıklarından kalanlar var; onu meleklar taşır, eğer inanmışsanız bunda sizin için delil vardır’ dedi.*”

Tâlût'un hükümdarlığının doğruluğuna ilişkin maddi delillerden bahsetmektedir ki bu da onların tam ikna olmadıklarını göstermektedir.

Toplumda ileri gelenlerin idari konumda olanlara haset etmelerine örnek olarak gösterdiğimiz bu ayet-i kerimelerden anlaşıldığı üzere mele'/ileri gelenlerin Tâlût'un hükümdar olarak tayin edilmesine yönelik yaptıkları itiraz, onların haset duygusunu ifade etmektedir. Bunu da mele' sınıfının kendilerini Tâlût'tan üstün görmesinden,¹⁷⁰ onu tahkir etmesinden,¹⁷¹ alıştıkları düzenin devamından yana tavır koymasından¹⁷² anlamaktayız.

2.7. Müşriklerin Hasedi

2.7.1. Müşriklerin Hz. Peygamber'e Hasedi

Hz. Peygamber, on üç yıllık Mekke döneminde her zaman ve zeminde insanlara, Allah'a ortak koşmaktan ve putlara ibadet etmekten sakınmalarını, atalarının batıl dininden uzaklaşmalarını ve insanlık onurunu ayaklar altına alan her türlü sosyal ve ekonomik uygulamalardan vaz geçmelerini telkin etmiştir. Bunun üzerine müşriklerin ileri gelenleri ve nüfuzları altındaki kimseler, onun davetine karşı çıkmış, faaliyetlerini engellemek için de ona her türlü eziyeti reva görmüşlerdir. Aşağıda zikredeceğimiz ayet-i kerimelerde, Mekkeli müşriklerin peygamberlik ve Kur'an-ı Kerim gibi olağanüstü iki şeyin kendileri gibi zengin, güçlü ve itibarlı kimseler dururken Hz. Muhammed (s.a.s) gibi fakir ve zayıf bir kimseye verilmesine tahammül edemeyip haset ettikleri görülmektedir. Keza onların hasetlerinin gereği olarak onu nasıl inkâr ettikleri ve hangi bahaneleri ileri sürdükleri de müşahade edilmektedir. Müşriklerin Hz. Peygamber'e olan haset ve düşmanlıklarıyla alakalı birçok ayet-i kerime ve rivayet mevcuttur.¹⁷³ Bu hususta birkaç örnekle yetinmek istiyoruz.

¹⁷⁰ Bakara 2/247'de "*Biz hükümdarlığa ondan layık iken*" ifadesinden.

¹⁷¹ Bakara 2/247'de "*Ona malca da bir bolluk verilmemişken*" ifadesinden.

¹⁷² Bakara 2/248.

¹⁷³ Ayrıca şu ayetlere bkz. En'âm 6/4-8; Enfâl 8/30-31; Enbiyâ 21/1-3, 36; Furkân 25/4-8; Sebe' 34/5, 43; Sâffât 37/12-15, 35-36; Sâd 38/4-8; Mü'min 40/83; Fussilet 41/4-5, 13-15; Mü'minûn 23/66-70.

“Dediler ki: ‘Yerden bize bir pınar fişkırtmadıkça yahut senin hurmalardan, üzümlerden oluşan bir bahçen olup, aralarından şarıl şarıl ırmaklar akıtmadıkça yahut iddia ettiğin gibi, gökyüzünü üzerimize parça parça düşürmedikçe yahut Allah’ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe yahut altından bir evin olmadıkça ya da göğe çıkmadıkça sana asla inanmayacağız. Bize gökten okuyacağımız bir kitap indirmedikçe göğe çıktığına da inanacak değiliz.’ De ki: ‘Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak rasûl olarak gönderilen bir beşerim.’ İnsanlara hidayet (Kur’an) geldikten sonra onların iman etmelerine ancak, ‘Allah, bir beşeri mi peygamber olarak gönderdi?’ demeleri engel olmuştur.”¹⁷⁴

Müşrikler, Kur’an-ı Kerim’in icazı ve ortaya koyduğu deliller karşısında susmak zorunda kalınca bir takım isteklerde bulunmuşlardı. Ayet-i kerimede zikredildiği üzere müşriklerin istekleri gerçekleşmiş olsa bile kibir ve inatlarından yine kabul etmeyeceklerdi.¹⁷⁵ Zira onlara göre, eğer bir peygamber gönderilecek ise bu kişi, zengin, güçlü ve itibarlı bir kimse olmalıdır. Aksi takdirde dünyalık olarak kendilerinden düşük bir kimsenin peygamber olarak kendilerine gönderilmesi akıl almaz bir durumdur. İşte müşriklerin bu tavrı, bir beşer olarak gönderilen Hz. Peygamber’e karşı hasetlerinin bir tezahürüdür. Elde edemedikleri makam arzusunu, hasetlerinin gereği inkârda inat göstererek ortaya koymaktadırlar. Dolayısıyla bu ayet-i kerime, anlamsal olarak müşriklerin haset psikolojisini tazammun etmektedir.

“İnkâr edenler dediler ki: ‘Bu Kur’an’ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın.’”¹⁷⁶

Tefsirlerin naklettiğine göre, Hz. Peygamber, kendisine vahiy geldikçe bunları genellikle Kâbe civarında yüksek sesle okur, insanlar da onu dinlerdi. Halk, bu okunanların güzelliğine ve benzersizliğine kanaat getirirdi. Bu yüzden toplumsal statülerini kaybedeceklerinden endişe eden Mekke’nin ileri gelenleri, bu durum karşısında bir takım tedbirler düşündüler. Şöyle ki; nüfuzları altındaki insanlara, Hz. Peygamber Kur’an okumaya başladığı zaman yüksek sesle şiirler okuyarak, ıslık çalıp el çırparak, anlamlı anlamsız sözler söyleyerek gürültü çıkarmalarını yani sözlü

¹⁷⁴ İsrâ 17/90-94.

¹⁷⁵ Bkz. Ebüssuûd Efendi, **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm**, Tahk: Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü’r-Riyâdi’l-Hadîsiyye, Riyad, 1971, C: III, s. 482.

¹⁷⁶ Fussilet 41/26.

ya da fiili olarak yaygara kopararak ona muhalefet etmelerini emrettiler.¹⁷⁷ Bunu yapmakla dinleyenlerin nefislerinde Kur'an'ın etkisini ortadan kaldıracaklarını ve Hz. Peygamberin davasını boşa çıkaracaklarını zannettiler. Böylece kendilerinin elde edemedikleri vahiy ve nübüvvet makamına Hz. Peygamber'in de sahip olmamasını temenni ettiklerini ortaya koymuşlardır. Dolayısıyla müşriklerin ileri gelenlerinin nübüvveti sahip olamamaları karşısında sergiledikleri bu tavır, içlerindeki haset psikolojisinin bir tezahürü olarak gözükmektedir.

“Doğrusu onları (Mekke müşriklerini) ve atalarını kendilerine hak olan Kur'an ve onu açıklayan bir peygamber gelinceye kadar (dünya nimetlerinden) yararlandırırım. Fakat kendilerine Hak gelince, 'Bu bir büyüdür, biz onu kesinlikle inkâr ediyoruz' dediler. 'Bu Kur'an, iki şehrin birinden bir büyük adama indirilseydi ya!' dediler. Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derece derece üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”¹⁷⁸

Müşrikler, bir insanın peygamber olacağını bile tahayyül edemiyorlar ve bu duruma itiraz ediyorlardı. Fakat Kur'an-ı Kerim, insanlara ancak kendi içlerinden bir insanın peygamberlikle görevlendirilebileceğini¹⁷⁹ ve dolayısıyla onun da diğer insanlar gibi çarşılarda gezmesinin, çoluk-çocuk sahibi olmasının ve yiyip içmesinin normal karşılanması gerektiğini beyan ediyordu.¹⁸⁰ Müşrikler, iddiaları vahiyle ret edilince, 'şayet peygamberler insanlar arasından seçiliyorsa, niçin servet sahibi, meşhur, etkili ve önemli şahsiyetler değil de, Abdullah'ın oğlu Muhammed böyle bir göreve layık görülüyor' demeye başladılar.¹⁸¹

Mekke halkının liderlik düşüncesi, ilahi davetin önündeki en büyük engellerden birisidir. Bir anayasa ve belli başlı kanunlar bulunmadığı için bir hukuk

---

¹⁷⁷ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 417-418; Mâverdî, **a.g.e.**, C: V, s. 178; İbn Atiyye Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân el-Endelüsî, **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Tahk: Abdusselam Abduşşâfi Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, C: V, s. 12; Râzî, **a.g.e.**, C: XXVII, s. 119; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 413-414; Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: IV, s. 607.

¹⁷⁸ Zuhuruf 43/29-32.

¹⁷⁹ Yûsuf 12/109; Nahl 16/43; İsrâ 17/94-95; Enbiyâ 21/7.

¹⁸⁰ Ra'd 13/38; Enbiya 21/8; Furkan 25/7-8, 20.

¹⁸¹ Mevdûdî, **Tefhimul Kuran**, C:V, s. 272-273.

devleti tasavvuru da hemen hemen hiç yoktu. Kim daha güçlüyse lider oydu. Kureyş'e göre liderliği elde etmek için en önemli şartlar servet ve çok çocuk sahibi olmaktır. Bundan dolayı Araplarca Mekke'nin ileri gelenlerinden Velid b. Muğire ve Tâif'in ileri gelenlerinden Urve b. Mesud es-Sekafi gibi kişiler liderliğe layık görülüyordu. Yani müşriklerin bu tezine göre, Allah bir beşere vahiy indirecek olsaydı, bu iki asilzadeden birine indirirdi. Hâlbuki Hz. Muhammed hem zengin değildi hem de ona varis olacak erkek çocukları yaşamıyordu. Bu itibarla Mekke içerisinde kendisine peygamberliğin gelmesini umanlar, Hz. Muhammed'e nübüvvet verilince kıskançlığından dolayı iman etmemiş, müşrikleri Hz. Peygamber aleyhine kışkırtmışlardır.¹⁸²

Araplar, insanlar arasındaki sosyal tabakalara çok önem veriyordu. Her bireyin cemiyet içinde sosyal bir statüsü vardı, onun dışına çıkamazdı. Hâlbuki Hz. Muhammed'in davet ettiği din, insanlar arasındaki eşitliği ön plana çıkarmıştı. Bu din, efendi ile köleyi eşit tutuyordu.¹⁸³ Hatta bu bağlamda şöyle bir hadise nakledilir: Bir gün Ebû Leheb, Hz. Peygamber'e: 'ben iman edersem bana ne var?' diye sormuş, "*Bütün müminlere ne varsa sana da o var*" cevabını alınca, 'beni başkalarıyla eşit tutan din olmaz olsun' diyerek inkârında diretmiştir.¹⁸⁴

Zuhur 43/29-32'de de işaret edildiği üzere müşriklerin bütün bu söz ve tutumları, Hz. Peygamber'e olan hasetlerinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar 'haset' kavramı burada lafzi olarak zikredilmemişse de söylenen sözler ve sergilenen tavırlar haset psikolojisini açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

*"Şüphesiz inkâr edenler Zikr'i (Kur'an'ı) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) 'Hiç şüphe yok o bir delidir' diyorlar."*¹⁸⁵

Bu ayet-i kerimede, Hz. Peygamber'den Kur'an-ı Kerim'i dinleyen müşriklerin gözleri (bakışları), etkili oklara benzetilerek ona karşı duydukları kin, nefret ve kıskançlık gibi menfi duyguları tasvir edilmektedir. Tefsirlerin aktardığına göre, müşrikler, Hz. Peygamber'i gördüklerinde, ona karşı duydukları haset ve

¹⁸² Mehmet Ali Kapar, **Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri**, Esra Yayınları, Konya, 1993, S. 116.

¹⁸³ Hucurât 49/13.

¹⁸⁴ M. Asım Köksal, **İslam Tarihi**, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987, C: IV, s. 49.

¹⁸⁵ Kalem 68/51.

adavet sebebiyle gözleriyle onu öldüreceklermiş gibi bakarlardı. Diğer taraftan insanların Hz. Peygamber'e karşı gösterdikleri ilgi ve dikkati başka yönlere çevirmek için onun sözüne güvenilmez bir mecnun olduğunu propaganda ediyorlardı. İşte söz konusu ayet, müşriklerin bu psikolojik durumunu tasvir etmektedir.¹⁸⁶

Ayrıca bu ayetin nazar (göz değmesi) ile ilgili olup olmadığı hususunda âlimler arasında ihtilaf vaki olduğu dile getirilmektedir. İbn-i Kuteybe (ö. 276/889) gibi bir kısım âlimler, bu ayette müşriklerin Rasûlullah'a nazar değdirmelerinden söz edilmediğini, Rasûlullah'a Kur'an okuduğunda inkârcıların ona kinle ve düşmanlık duygularıyla baktıklarının anlatıldığını ifade etmişlerdir.¹⁸⁷ Ancak âlimlerin çoğuna göre bu ayette müşriklerin düşmanlık ve kinlerinden ötürü gözleriyle Hz. Peygamber'e nazar edip, onu Allah'ın yükseltmiş olduğu makamdan indirmek istedikleri ifade edilmiştir. Buna sebep ise ona verilen peygamberlikten aşırı derecedeki hoşlanmayışları ve kıskançlıklarıdır.¹⁸⁸ Bu ayet bağlamında şu söylenebilir: Müşriklerin bakışları, haset, kin, intikam, hırs, öfke ve adavet gibi tutum ve davranışları bozuk psikolojinin bir tezahürüdür. Özellikle burada haset psikolojisi bariz bir şekilde ön plana çıkmaktadır.

Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'e karşı koymalarının en önemli sebeplerinden biri de Arap toplumu içerisindeki önemli konumları idi. Çünkü bu liderler ve özellikle zengin olanlar, idarecilik nüfuzları sayesinde çok çıkar sağlardı. Ayrıca Kâbe'nin Mekke'de olması ve buranın idareciliğini ellerinde bulundurmaları, onlara bir ayrıcalık sağlamasıyla birlikte ekonomik menfaatler de celp ediyordu.¹⁸⁹ Mekke halkı da Hz. Peygamber'in bu faaliyetlerinin, ekonominin kaynağı olan Kâbe'nin bu durumunu yitirmesine sebep olacağını düşünüyordu. Bu sebeple özellikle asabiye geleneğinden istifade eden, Kâbe'nin gelirlerinden pay alan

---

¹⁸⁶ Bkz. Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 51-52; Muhammed Ali es-Sâbûnî, **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru's-Sâbûnî, Kâhire, 1978, C: III, s. 419; Karaman, 'vd', **Kuran Yolu**, C: V, s. 439; Celal Yıldırım, **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, C: XIII, s. 6594.

¹⁸⁷ Karaman, 'vd', **a.g.e.**, C: V, s. 439.

¹⁸⁸ Vehbe Zuhaylî, **Tefsîru'l-Münir**, C: XII, s. 41.

¹⁸⁹ İbrahim Görener, **İslami Araştırmalar**, "Hz. Peygamber ve Sosyal Gerçeklik", 2002, C: XV, Sayı: IV, s. 517.

ve otoriteyi elinde bulunduran üst sınıfla, hayatlarının devamı tamamen bu üst sınıfa bağlı bulunan alt sınıf, Hz. Peygamber'e şiddetle karşı geliyorlardı.¹⁹⁰

Netice itibariyle, kabileler arasındaki üstünlük yarışı, liderlik mücadelesi, siyasi ve ekonomik kaygılar gibi sebeplerle müşrikler, Hz. Peygamber'e mukavemet göstermişler ve onu hakir görmüşlerdir. Eğer onun tebliğ ettiği gibi bir kitap ve peygamberlik makamı varsa buna en layık kendilerinin olduğunu iddia etmişlerdir. Hz. Peygamber'in davasından dönmeyeceğini anladıklarında sözlü ya da fiili olarak yaygara kopararak ona muhalefet etmişlerdir. Bu uygulama ile kendilerinin kavuşamadıkları şeylere Hz. Peygamber'in de sahip olmamasını temenni ettiklerini ortaya koymuşlardır. İşte zikrettiğimiz bütün bu ayet-i kerimelerde ifade edilen tavırlar, haset duygusunun bir yansımasıdır.

2.7.2. Müşriklerin Müminlere Hasedi

Müşrikler, atalarının dinine taassup derecesinde bağlıydılar. Bu sebeple yeni bir dinin davetçisi olan Hz. Peygamber'e ve ona tabi olan müminlere kulaklarını tıkayarak çok sert tepki verdiler. Özellikle puta tapan Mekke toplumunun azgın ve şımarık önde gelenleri, menfaatlerine ters düştüğü düşüncesiyle Hz. Peygamber'e iftira atmışlar, ona tabi olanları tahkir etmişlerdir.¹⁹¹ Cahil ve zayıf kitleler ise atalarından tevarüs ettikleri veya liderleri tarafından kendilerine empoze edilen görüşlere dayanarak Hz. Peygamber'e ve ona inanan müminlere düşmanlık etmişlerdir. Çalışmamızın bu kısmında müşriklerin müminlere kin ve düşmanlık etmesine sebep olan 'haset' duygusunu ayet-i kerimeler bağlamında izah edeceğiz.

*“Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.”*¹⁹²

Bu ayet-i kerimede, Müslümanlar hakkında daima düşmanlık duyguları besleyen müşriklerin, Allah tarafından Müslümanlara hayr/iyilik gelmesini, onların

¹⁹⁰ Görener, **a.g.m.**, s. 521.

¹⁹¹ Mülk 67/8-9; Zâriyât 51/52; Tekvîr 81/22.

¹⁹² Bakara 2/105.

maddî ve manevî nimetlere mazhar olmalarını istemedikleri ifade edilmektedir. Bilhassa Müslümanların İslâm ve Kur'an'la müşerref olup itibar kazanmaları onların kıskançlık duygularını kabartmakta ve huzurlarını kaçırmaktadır. Çünkü müşrik Araplar, İslâm'ın hızla gelişmesini ve Müslümanların çoğalıp güçlenmelerini kendi gelecekleri için tehlikeli görmektedirler. Diğer taraftan bu ayetin, Müslümanların bağımsız bir dinî ve siyasî toplum haline geldikleri Medine döneminde indiği dikkate alınırca, müşriklerin, kendi gelecekleri için tehlikeli gördükleri bu gelişmeler karşısında telâşa kapılmalarının ve bu yüzden Müslümanlara haset duyguları besleyip onların ilâhî hayır ve lütuflara mazhar olmalarından rahatsızlık duymalarının sebebi daha iyi anlaşılmaktadır.

Ayette “*Hâlbuki Allah rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah büyük lütf sahibidir*” buyurularak onların kıskançlıkları, kötü niyetleri ve Müslümanlar aleyhindeki temennilerinin sonuçsuz kalacağına işaret edilmiştir. Müşrikler, Müslümanların iyiliğini istemezken, bu tutumlarıyla iyiliklerin sahibi olan Allah'ın takdirinden hoşnut olmadıklarını ortaya koymuşlardır.¹⁹³

Ayet-i kerimede müşriklerin inananlara indirilmesini istemediği ‘hayr’, tefsir kitaplarında genellikle vahiy/Kur'an¹⁹⁴, nübüvvet¹⁹⁵, din¹⁹⁶, rahmet¹⁹⁷ gibi kavramlarla tefsir edilmiştir. Ancak ‘hayr’ kavramı, Kur'an-ı Kerim'de “mal, iyi ve güzel olan şey, bolluk, refah, zenginlik, maddi ve manevi nimet, seçmek, beğenmek, vahiy, fayda/menfaat ve rahmet” gibi muhtelif anlamlarda da kullanılmıştır. Biz bu ayetteki ‘hayr’ kavramının, tefsirlerdeki mezkûr anlamlarla beraber maddi ve manevi herkesin rağbet edebildiği her türlü iyilikleri ihtiva ettiği kanaatindeyiz. Zira müşrikler, müminlere olan aşırı hasetleri ve her türlü hayra ancak kendilerini layık görmeleri sebebiyle hiçbir iyiliği müminler için istememektedir.¹⁹⁸ Ve bu ayet, bize müşriklerin müminlere karşı nasıl bir haset duygusu taşıdıklarını ortaya koymaktadır.

¹⁹³ Karaman, ‘vd’, **Kuran Yolu**, C: I, s. 176.

¹⁹⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 386; Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 375; Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998, C: I, s. 118.

¹⁹⁵ Yazır, **a.g.e.**, C: I, s. 343; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: I, s. 41.

¹⁹⁶ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, C: I, s. 214.

¹⁹⁷ İbn Atiyye, **a.g.e.**, C: I, s. 190.

¹⁹⁸ Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1998, C: I, s. 99.

Burada kavram olarak 'haset' kelimesi geçmemekte ancak bu duyguyu ifade edebilecek istek/temenni/sevgi anlamındaki 'vedde' fiili olumsuz bir formda geçmektedir.

Müşriklerin inancına göre dini riyasetlere ancak dünyevi değer ve imkânlarla erişilir. Dolayısıyla fakirler, köleler, çobanlar gibi toplum kesimlerinin iyilikte, hayırda ve dinde öncü olmaları mümkün değildir. Bu sebeptendir ki daha vahyin ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e iman edip onun etrafında kenetlenen kimseler toplumun zayıf kesimi olarak bilinmektedir. Bu yüzden müşrikler hasetlerinden ötürü, *"Allah, aramızdan şu adamları mı iman nimetine lâyık gördü"*¹⁹⁹ demişlerdir.

Yine müşrikler, maiyetlerindeki zayıf insanları kendi saflarında tutmak ve onların imanlarına engel olmak için *"Eğer o Kur'an iyi bir şey olsaydı, onlar onu kabulde, bizi geçemezlerdi"*²⁰⁰ diyorlardı. Hiç bir şekilde kendilerinin batıl yolda olabileceklerini kabul etmeyip *"Bu, eski bir uydurmadır"*²⁰¹ diyerek ilahi mesaja cephe almaktaydılar.

Müşrikler, kendilerine Kur'an ayetleri okunduğu ve ilahi hakikatler bildirildiği zaman onların yüzlerinde öfke alâmeti belirir, kalpleri kin ve nefretle dolardı. Kendilerine Kur'an ile delil getirenlere karşı çaresiz kalınca, kaba kuvvete ve saldırganlığa başvururlardı. Ellerini ve dillerini kötülükle onlara uzatırlardı. Nitekim *"Kendilerine ayetlerimiz açık açık okunduğu zaman, o kâfirlerin yüz ifadelerinden inkârlarını anlarsın. Neredeyse, kendilerine ayetlerimizi okuyanlara hışımla saldıracaklar"*²⁰² ayet-i kerimesi, onların kalplerinin inat, haset ve kibirle dolu olduğuna delalet etmektedir. Bu durum aynı zamanda onların hakikatler karşısında çaresizliklerini ve müminlere karşı isyankâr ve saldırgan olduklarını da göstermektedir.

Mekkeli müşriklerin müminlere karşı hasetlerinin ne dereceye vardığını ifade eden ayetlerden biri de Bakara Sûresi 2/217'dir. Bu ayette Allah Teâlâ, *"...Onlar, güç yetirebilseler, sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşmaya devam ederler..."* buyurarak müşriklerin, Müslüman toplumlara karşı devamlı bir kin ve

---

¹⁹⁹ En'âm 6/53.

²⁰⁰ Ahkâf 46/11.

²⁰¹ Ahkâf 46/11.

²⁰² Hac 22/72.

düşmanlık içinde olduklarını bize haber vermektedir.²⁰³ Müslümanları dinlerinden koparmaya, dünya ve ahiret saadetlerine engel olmaya ve hatta bunda başarılı olunamazsa tamamen ortadan kaldırmaya yönelik duygu ve düşüncelerini açığa çıkarmaktadır. Müşriklerin müminlere karşı bu şiddetli, aynı zamanda onların müminlere olan hasetlerinin boyutunu da bize göstermektedir.

Netice olarak hak ve hakikatleri kendi dünyevi menfaatlerine ters gören bu iktidar sahibi müşriklerin, müminleri tahkir etmesi ve onlara zarar vermek istemesi, haset psikolojilerinin bir yansıması olarak gözükmektedir.

2.8. Ehl-i Kitabın Hasedi

Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitap tamlaması, terim olarak Müslümanlar dışındaki semavi kitap sahibi din mensupları için kullanılır. Ayrıca Yahudileri ifade etmek için genellikle *'yehûd'*, Hristiyanlar için ise *'nasârâ'* kelimeleri de kullanılmaktadır.²⁰⁴ Kur'an-ı Kerim'de Ehl-i kitap olarak sadece Yahudi ve Hristiyanların muhatap alınması, bu iki din bağlılarının birtakım eksiklik ve yanlışlıklarının yanında ilahi kaynağa dayanmaları ve o dönemdeki insanlarca bu dinlerin bilinmesi sebebiyledir. Nitekim kendilerine kitaptan pay verilenler, Hicaz bölgesinde önemli bir etkinliğe sahip olarak Müslümanlarla iç içe yaşıyorlardı. Ehl-i kitap terkinin geçtiği ayetlerde, onların arasında övgüye layık kişiler bulunduğu²⁰⁵ gibi kâfirlerin de bulunduğu,²⁰⁶ Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri,²⁰⁷ hakkı batıla karıştırdıkları,²⁰⁸ emanete riayet etmedikleri,²⁰⁹ kendilerine verilen kutsal kitabı tahrif ettikleri,²¹⁰ peygamberlerini öldürdükleri,²¹¹ Müslümanları küfre döndürmek istedikleri²¹² belirtilmektedir. Yine bu ayet-i kerimelerde kendilerine kitap verilenlerin, geçmişte

²⁰³ Neseî, **a.g.e.**, C: I, s. 181.

²⁰⁴ Bakara 2/62-111-113-120-135-140; Âl-i İmrân 3/67; Mâide 5/14-18-51-69-82; Tevbe 9/30; Hac 22/17.

²⁰⁵ Al-i İmran 3/75, 113-115, 119.

²⁰⁶ Bakara 2/105; Beyyine 98/1.

²⁰⁷ Al-i İmran 3/70, 98, 112; Nisa 4/155; Haşr 59/2.

²⁰⁸ Al-i İmran 3/71.

²⁰⁹ Al-i İmran 3/75.

²¹⁰ Al-i İmran 3/78.

²¹¹ Al-i İmran 3/112; Nisa 4/155.

²¹² Bakara 2/109; Al-i İmran 3/69, 72, 99, 100.

yanıldıkları ve ihtilafa düştükleri haber verilmekle beraber Hz. Peygamber'i bilmelerine rağmen hasetlerinden ötürü hakikati gizlemelerinin ve İslam'ı inkâr etmelerinin doğru olmadığı ifade edilmiştir.²¹³

Hz. Peygamber'in Medine döneminde en fazla problem yaşadığı grup, şüphesiz Ehl-i kitap olan Yahudilerdi. Zira o zamanlar, Medine ve civarında birçok Yahudi kabilesi yaşamaktaydı. Bu Yahudiler, bekledikleri peygamberin kendi içlerinden çıkmaması sebebiyle Hz. Peygamber'e ve İslam'a karşı çok şiddetli tepki göstermişlerdir. Yine diğer bir Ehl-i kitap olan Hıristiyanlarla Mekke döneminin özellikle ilk zamanları ile Medine döneminin son zamanlarında münasebet olmuştur. Her iki dönemde de Hıristiyan çoğunlukla yoğun bir münasebet olmaması sebebiyle Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında Yahudilerle olduğu gibi ciddi çatışmalar meydana gelmemiştir. Muhtemeldir ki Kur'an-ı Kerim'de, Yahudilere göre Hıristiyanlardan daha az bahsedilmesinin nedeni, o süreçte Yahudilerle yaşanan sıkıntıların Hıristiyanlarla yaşanmamasıdır.

Tarih boyunca insanlar, haset ve kibir duygusu sebebiyle üstünlük alameti sayılabilecek bütün hususları ellerinde tutmak veya sadece kendilerine münhasır kılmak için mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda kendilerine kitap verilen kimseler de bazen kendi içlerinde bazen de diğer din mensuplarıyla ihtilaf etmişler, problem yaşamışlar ve çatışmışlardır. Genel anlamda İslam'la bağlantılı olarak yaşanan sorun ise Yahudilerin ve Hıristiyanların ilahi vahyi kendi tekellerinde görerek İslam'ı inkâr etmeleri, yanı sıra bile bile ısrar ve inat etmeleri, Müslümanlara kin gütmeleri ve onlara şiddetli bir şekilde düşmanlık etmeleridir. Çalışmamızın bu kısmında Ehl-i Kitap olan bu grupların, kendi içlerinde ve diğer din müntesiplerine karşı hasetleşmeleri ve özellikle son dinin tebliğ vazifesinin kendisine verilmesi münasebetiyle Hz. Peygamber'e gösterdikleri tepkileri ve kıskançlıkları, 'haset' kavramı çerçevesinde incelenecektir.

---

²¹³ Remzi Kaya, "Ehl-i Kitap" Maddesi, **DİA**, C: X, s. 516.

2.8.1. Ehl-i Kitabın Birbirlerine Hasedi

2.8.1.1. Yahudi ve Hristiyanların Birbirlerine Hasedi

Kur'an-ı Kerim, vahye dayalı bütün dinleri inanç açısından bir tutmakta, ibadet ve hukuk sistemlerinin farklı olmasını bir çelişki olarak görmemektedir. Ancak bu dinlere mensup insanların kendilerine indirilen dini tahrif etmeleri, yeni peygamberlerin görevlendirilmesine neden olmuştur. İşte bu gelen nebilere ittiba' edenler ile tahrif edilmiş dine mensup kimseler arasında ihtilaf ve tefrikalar çıkmıştır.

Bu bağlamda Yahudilik ve Hıristiyanlık semâvî iki dindir. Esas itibariyle aralarında bir çelişki yoktur. Her iki dinin tahrif edilmeden önceki durumu, Kur'an-ı Kerim'in tasdik ettiği sahih inanç sistemleridir. Fakat zamanla bu dinlere mensup insanlar arasında bir takım ihtilaflar çıkmış²¹⁴ ve vahiy silsilesinin son halkası olan Kur'an-ı Kerim, bu anlaşmazlıkların bazılarını zikretmiştir. Biz, bunların bir kısmını nakledeceğiz:

*“Onlar, kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki **haset/kıskançlık** (bağy) yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab'a mirasçı kılınanlar da, onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”²¹⁵*

*“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık âyetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki **haset/kıskançlık** (bağy) yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe ilettiler. Allah, dilediğini doğru yola iletir.”²¹⁶*

*“Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki **haset/kıskançlık** (bağy) yüzünden ayrılığa*

²¹⁴ Bakara 2/111, 113, 145; Âl-i İmrân 3/54, 65-67.

²¹⁵ Şûrâ 42/14.

²¹⁶ Bakara 2/213.

düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir.”²¹⁷

Bu ayet-i kerimelerde zikredilen ‘*ihtilâf*’, ‘*tefrika*’ ve ‘*bağy*’ gibi kavramların birbirleriyle sebep-sonuç açısından anlam ilişkisi vardır. İhtilâf, lügatte, görüş ayrılığı, çekişmek, mücadele etmek, tartışmak, münakaşa etmek, karşı gelmek, anlaşmazlık gibi manalara gelir. Terim olarak ise, taraflardan her birinin, kendi halinde ya da fiilinde diğerkinden başka bir yol tutması demektir.²¹⁸ Tefrika, sözlükte ayırmak, ayırt etme, parçalama, bölme, dağıtma, dağılma, parçalanmışlık anlamlarına gelirken,²¹⁹ terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, firkalara ayrılmasını ifade eder. Tefrika, “görüş ayrılığına düşme” anlamına gelen ihtilâfla yakından ilişkilidir. İhtilâf bazı durumlarda tefrika ile eş anlamlı gibi kullanılsa da genelde fikir ayrılıklarını belirtir.²²⁰ İhtilâf ve tefrika kelimeleri, naslarda genellikle olumsuz anlamda zikredilmiştir. ‘Bağy’ kavramı da Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde isyan etmek, azgınlık yapmak²²¹, haddini aşmak²²², haksızlık yapmak²²³, saldırmak²²⁴ gibi farklı anlamları içermekle birlikte bu ayetlerde ‘haset/kıskançlık/ihtilâf’ anlamında kullanılmıştır.²²⁵ Tanımlara baktığımızda genellikle ihtilaf ve tefrikanın sebebinin haset olduğu ve bunun ihtilaf ve tefrikayı kaçınılmaz kıldığını görürüz.

Tarihi bir hakikattir ki, toplumlar arasındaki görüş ayrılıkları, zamanla derinleşerek sosyal parçalanmalara ve ayrışmalara neden olmaktadır. Özellikle geçmiş ümmetlerde görüldüğü gibi fikrî ve siyasî bölünmeler, dinde kalıcı firkalaşmalara, daha sonra da dinî metinlerin ve hükümlerin tahrifine yol açmıştır. Bu sebeptendir ki naslarda dinin aslî yapısını ve ümmetin bütünlüğünü bozacak her türlü parçalanma yasaklanmıştır. Vahiy, ihtilafa neden olan durumları ortadan kaldırmak

²¹⁷ Âl-i İmran 3/19.

²¹⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 162. Ayrıca bkz. Şükrü Özen, “İhtilâf” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXI, s. 565.

²¹⁹ Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2014, C: V, S. 4137.

²²⁰ Tuncay Başoğlu, “Tefrika” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2011, C: XXXX, s. 279.

²²¹ Yunus 10/23; Kasas 28/76-77; Şura 42/27.

²²² Mü'minûn 23/7; Rahman 55/19-20; Me'âric 70/31.

²²³ Sâd 38/24.

²²⁴ Şûrâ 42/39; Hucurât 49/9.

²²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 483; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 421, 539; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 454; Neseffî, **a.g.e.**, C: I, s. 178; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5650.

isterken haset, hırs, kin, kibir gibi bazı ahlaki özellikler insanları ayrılığa düşürmektedir. Nitekim yukarıda naklettiğimiz ayetlerin hepsinin ortak mesajı, ihtilaf ve tefrikanın asıl sebebinin cehalet değil, haset ve ihtiras duygularının olduğudur. Aynı ayetler, insanların hakikati bilmesi ve vahdeti sağlayabilmesi için yeterli derecede delil indirildiğine işaret ederken, dinde parçalanmaların ilâhî bildirim eksik olmasından ileri geldiğini iddia edenleri de reddetmektedir.

Yahudi ve Hristiyanlar arasında tarihte birçok görüş ayrılıkları, mücadeleler ve hatta savaşlar meydana gelmiştir. Vuku bulan bu ihtilaflardan bir kısmı Kur'an-ı Kerim'de de zikredilmiştir. Kur'an'a yansıyan bu olaylara şu ayet-i kerimeleri örnek verebiliriz:

“Yahudiler: ‘Hristiyanlar bir temel üzerinde değil’ dediler, Hristiyanlar da; ‘Yahudiler bir temel üzerinde değil’ dediler; oysa hepsi Kitabı okuyorlar. (Kitabı) bilmeyenler de tıpkı bunların söyledikleri gibi demişti. Artık onların aralarında uyuşamadıkları davada, kıyamet gününde hükmü Allah verecektir.”²²⁶

Bu ayet-i kerime, Hz. Peygamber'in huzurunda münakaşa eden ve birbirlerini mesnetsizlikle suçlayan Yahudi bilginleriyle Necran Hristiyanları hakkında indiği nakledilmiştir. Aynı zamanda ayet, Ehl-i kitabın katı tutumlarının ve muhalefetlerinin sadece Müslümanlara yönelik olmayıp, kendi aralarında da eskiden beri var olduğunu ifade etmektedir. Rivayete göre Yahudiler, Hristiyanların herhangi ilâhî bir temele dayanmadıklarını iddia edip Hz. İsa'yı da inkâr etmişlerdi. Hâlbuki onlar Hz. İsa'yı müjdeleyen Tevrat'ı okuyorlar ve onun alametlerini biliyorlardı. Hristiyanlar da Hz. İsa'nın, Hz. Musa'nın mesajını tamamlamak için gönderildiğini bilmelerine rağmen Yahudileri, herhangi bir ilâhî referansa dayanmamakla suçlamışlardır.²²⁷ Her iki din müntesiplerine de açık delil geldiği halde içlerindeki haset/ihtiras ve karşı tarafı tahkir etme duygusu sebebiyle birbirleriyle tartışmışlar ve dinde ihtilaf etmişlerdir.

Yahudilerle Hristiyanların ayrıldıkları diğer bir hususu da şu ayet-i kerime beyan etmektedir: *“Andolsun, sen kendilerine kitap verilenlere her türlü mucizeyi getirsen de, onlar yine senin kiblene uymazlar. Sen de onların kiblesine uyacak*

²²⁶ Bakara 2/113.

²²⁷ Taberî, a.g.e., C: I, s. 435.

değilsin. Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar. Andolsun, eğer sana gelen bunca ilimden sonra onların arzu ve keyiflerine uyacak olursan, o takdirde sen de mutlaka zalimlerden olursun.”²²⁸

Bu ayet, kible bakımından Müslümanların, Yahudilerin ve Hıristiyanların birbirinden farklı istikametlere yöneldiklerini göstermektedir. Özellikle “*Onlar birbirlerinin kiblesine de uymazlar*” ifadesi, Ehl-i kitabın kible meselesinde de ihtilaf içinde olduklarını beyan etmektedir. Ve Kur’an-ı Kerim’in genel olarak Ehl-i kitabın ihtilaf ve tefrikalarını değerlendirmesinden, onların haset ve hırs sebebiyle istikametten ayrıldıklarını anlıyoruz.

Ehl-i kitabın görüş ayrılığına düştükleri diğer bir husus da Hz. İbrahim hakkında olmuştur. Nitekim bu konuda Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: “*Ey kitap ehli! İbrahim hakkında niçin tartışıyorsunuz. Oysa Tevrat da, İncil de ondan sonra indirilmiştir. Siz hiç düşünmüyor musunuz? İşte siz böyle kimselersiniz! Diyelim ki biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız. Ya hiç bilginiz olmayan şey hakkında niçin tartışıyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz. İbrahim, ne Yahudi idi, ne de Hıristiyan. Fakat o, hanîf (Allah’ı bir tanıyan, hakka yönelen) bir Müslümandı. Allah’a ortak koşanlardan da değildi.*”²²⁹

İslam kaynakları, bu ayetlerin Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrahim’in kendi dinlerine mensup olduğu iddiasında bulunmaları üzerine indiğini ifade etmişlerdir. Nitekim rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s) ile görüşmek üzere Medine’ye gelen Necrân heyetine Yahudi âlimleri de katılmışlar ve Hz. Peygamber’in huzurunda Hıristiyanlarla tartışmışlardır. Yahudiler: “İbrahim Yahudi’dir” diyor, Hıristiyanlar da: “İbrahim Hıristiyan’dır” diyorlardı. Bunun üzerine Yüce Allah, bu ayetleri indirerek Hz. İbrahim’in Yahudi ve Hıristiyan olmadığını, dosdoğru bir Müslüman olduğunu bildirmiştir.²³⁰ Dolayısıyla burada Yahudi ve Hıristiyanların Hz. İbrahim hakkında da hasetleşmeleri söz konusudur. Hz. İbrahim’in kendi dinlerinden olduğunu iddia eden Yahudi ve Hıristiyanlar, onu sahiplenmeye çalışarak kendilerine

---

²²⁸ Bakara 2/145.

²²⁹ Âl-i İmrân 3/65-67.

²³⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: V, s. 481; . Sa’lebî, **a.g.e.**, C: III, s. 87; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 567.

sağlam bir temel edinmek gayreti içinde olmuşlardır. İki dinin tabileri arasındaki bu hasetleşme, tarihi hakikatlerin hilafına iddiada bulunma seviyesine varmıştır.

Netice olarak, Yahudilik ve Hristiyanlık, vahye dayalı din olmalarına rağmen dinlerinin asli yapılarını ve ümmetlerinin bütünlüğünü bozmuşlardır. Sadece İslam'a değil, İslam'dan önce de birbirlerine karşı muhalefette bulunmuşlar ve mücadele etmişlerdir. Yukarıda naklettiğimiz ayetlerin hepsi, ihtilaf ve tefrikanın asıl sebebinin bilgi eksikliği değil, haset duygusu olduğunu ifade etmektedir.

2.8.1.2. Yahudi'nin Yahudi'ye Hasedi

Aynı dine mensup insanlar arasında en azından inanç boyutunda birliğin olması gerekmektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de çeşitli dinlere mensup insanların kendi aralarında da imanla ilgili konularda ihtilafa düştükleri nakledilmektedir. Hususiyetle Yahudiler, kibir, haset ve hırsta o kadar ileri gitmişlerdir ki kendi din kardeşlerine bile haset ederek ayrılığa düşmüşlerdir. Çalışmamızın bu kısmında, tarih boyunca Yahudiler arasındaki haset kaynaklı tüm ihtilaflardan değil vahye yansıyan hususların bazısını ele alarak meseleyi değerlendirmek istiyoruz.

Kur'an-ı Kerim, Hz. Musa'ya Tevrat'ın nüzul sürecinden Hz. Peygamber dönemindeki Yahudilere varıncaya kadar bütün Yahudi geçmişinden yoğun bir şekilde bahsetmektedir. Bu dini topluluğun kendi içinde bir takım ihtilafların çıktığını şu ayetlerden anlıyoruz:

*“Şüphesiz bu Kur'an, İsrailoğullarına üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor.”*²³¹

*“Andolsun! Biz, Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) vermiştik de, onda ayrılığa düşmüşlerdi. Eğer (azabın ertelenmesi ile ilgili olarak ezelde) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında derhal hüküm verilirdi. Şüphesiz onlar Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.”*²³²

---

²³¹ Neml 27/76.

²³² Hûd 11/110; Fussilet 41/45.

*“Onlara din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki **hasetten** dolayı ayrılığa düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir.”*²³³

Tarihte Tevrat’ın metni konusunda Yahudi gruplar arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir.²³⁴ Kur’an-ı Kerim de Hz. Musa’ya verilen kitap hakkında ihtilafa düğüldüğünü belirtmektedir.²³⁵ Ancak İslam âlimleri, bu ihtilafın mahiyeti hakkında farklı kanaatler ortaya koymuşlardır. Biz, bazı ayet-i kerimelerden²³⁶ Yahudilerin Tevrat metinlerini anlama ve yorumlama konusunda ihtilafa düştüklerini, bölündüklerini ve hatta birbirlerine düşman olduklarını anlamaktayız. Meselâ, Neml 27/76: “Şüphesiz bu Kur’an, İsrailoğullarına üzerinde ayrılığa düştükleri şeylerin çoğunu açıklıyor” ayeti, ayrılığın metinden ziyade yorum açısından olduğuna işaret etmektedir.

Kur’an-ı Kerim, Câsiye 45/17’de bize Yahudilerin kendi içlerinde bölünüp parçalanmalarının cehaletten olmadığını vurgulamakta ve kendilerine ilahi hakikatleri anlayabilmeleri için gayet açık deliller verildiğini bildirmektedir. Ancak haset/kıskançlık, bencillik, taassup ve ihtiras gibi duygular sebebiyle her grup kendi düşüncesini, kendi yöntemini, kendi yolunu doğru görüp diğerlerini kötü ve yanlış görme yanılığısıyla dağılmışlardır. Dolayısıyla onların bu ayrılıkları haset ve düşmanlık gibi şahsî duygularla ortaya çıkmıştır, yoksa umumi bir maslahat sebebiyle olmamıştır.

Nitekim Allah Teâlâ, Bakara 2/84-85’te “*Hani, ‘Birbirinizin kanını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız’ diye de sizden kesin söz almıştık. Sonra bunu böylece kabul etmişsiniz. Kendiniz de buna hâlâ şahitlik etmektesiniz. Ama siz, birbirinizi öldüren, içinizden bir kesime karşı kötülük ve zulümde yardımlaşarak; size haram olduğu hâlde onları yurtlarından çıkaran, size esir olarak geldiklerinde ise, fidye verip kendilerini kurtaran kimselersiniz. Yoksa siz Kitab’ın (Tevrat’ın) bir kısmına inanıp, bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Artık*

---

²³³ Câsiye 45/17.

²³⁴ Aldemir, **a.g.e.**, s. 153.

²³⁵ Hüd 11/110; Fussilet 41/45.

²³⁶ Hüd 11/110; Neml 27/76; Fussilet 41/45; el-Câsiye 45/16-17.

sizden bunu yapanın cezası, dünya hayatında rezil olmaktan başka bir şey değildir. Kıyamet gününde ise onlar azabın en şiddetlisine uğratılırlar. Çünkü Allah, yaptıklarınızdan habersiz değildir.” buyurmuştur.

Bu ayetlerde, Yahudilerin kendi dindaşlarına dahi haset ve düşmanlıklarının hangi boyutta olduğu, aralarında birliği tesis edemedikleri ve dini bakımdan ihtilafların bulunduğu, hatta birbirleriyle savaştıkları, birbirlerini esir aldıkları ve topraklarından çıkardıkları anlatılmaktadır. Netice olarak Yahudiler, tarihi süreç içerisinde vahdeti sağlayamamışlar ve bölünmüşlerdir. Onların bu ayrılıklarının, kendi dindaşlarına zulüm ve düşmanlık edecek kadar ileri gitmelerinin en önde gelen sebeplerinden biri şüphesiz haset duygusudur.

2.8.1.3. Hristiyan'ın Hristiyan'a Hasedi

Tevhit inancını insanlığa ulaştırmak, toplumdaki bir takım yanlışları düzeltmek, sapmaları önlemek üzere ortaya çıkan Hristiyanlık, bir müddet sonra düzeltmeye çalıştığı yanlışlara ve engellemeye çalıştığı sapmalara kendisi maruz kalmıştır. Hatta tevhitten uzaklaşıp putperestliğe kaymıştır. Kur'an-ı Kerim, tarihi, dinî çekişmelerle dolu olan Hristiyan grupların ihtilafa düştüklerini belirtmektedir. Onların ayrılığa düştüklerini ifade eden ayetlerden bazıları şunlardır:

“(Fakat Hristiyan) gruplar, aralarında ayrılığa düştüler. Büyük bir günü görüp yaşayacakları için vay kâfirlerin hâline!”²³⁷

“Ama aralarından çıkan gruplar ayrılığa düştüler. Elem dolu bir günün azabından vay o zulmedenlerin hâline!”²³⁸

Müfessirlerin birçoğu, bu ayet-i kerimelerdeki grupların, Hristiyan gruplar olduğunu ve bunların ihtilafa düştüğünü ifade etmektedir.²³⁹ Özellikle bu hizipler arasında Hz. İsa ve Hz. Meryem hakkında tevhidi ortadan kaldıracak derecede sapmalar ve görüş ayrılıkları olduğunu nakletmektedirler. Meselâ, Hristiyanların bir fırkası, ‘İsa, Allah'ın oğludur’; diğeri, ‘İsa, için üçüncüsüdür’, daha başka bir grup

²³⁷ Meryem 19/37.

²³⁸ Zuhuruf 43/65.

²³⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: XV, s. 541; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: IV, s. 20; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: IV, s. 10; Ebussuûd Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 582.

ise ‘İsa, Allah’ın kendisidir’ demekle ihtilâfa düşmüşlerdir.²⁴⁰ Yine Hz. Meryem’i olması gerektiğinden daha fazla yüceltmişler, onu ‘Tanrı doğuran’ olarak nitelemişler, ibadet hayatlarında önemli bir yere getirmişler, onun da Hz. İsa gibi aslî günahattan uzak olduğuna ve öldükten sonra semaya yükseldiğine inanmışlardır.²⁴¹ Hatta bir grubun Hz. Meryem’i tanrı konumuna getirdiğine²⁴² işaret eden bir ayet dahi vardır. Verdiğimiz bu örnekler, Hıristiyanlar arasında derin ihtilafların ve büyük tartışmaların var olduğunu gösterirken, grup taassubu ve ihtilaf kavramlarıyla ‘haset’ kavramı arasındaki irtibatın yoğunluğu bakımından da son derece önemlidir.

Yine ahdine riayet etmeyen Hristiyanlar arasında taassubun, ihtilaf ve tefrikanın, kin ve düşmanlığın meydana geleceğini şu ayet-i kerime beyan etmektedir:

*“‘Biz Hristiyanız’ diyenlerden de sağlam söz almıştık. Ama onlar da akıllarından çıkarmamaları istenen şeylerden önemli bir kısmını unuttular. Bu sebeple, biz de aralarına kıyamet gününe kadar sürecek düşmanlık ve kini salıverdük. Allah, ne yapmakta olduklarını onlara bildirecek!”*²⁴³

Bu ayet, Hristiyanların da Allah’a verdikleri sözü bozma hususunda tıpkı Yahudiler gibi davrandığını dolayısıyla Allah Teâlâ’nın da Hristiyan grupların arasına daimi bir kin ve düşmanlık soktuğunu haber vermektedir.²⁴⁴ Kin ve adâvet duygusuna müptela olanlar, kin güttüğü kimsenin elindeki nimetin yok olmasını istemekte, onun herhangi bir nimete kavuşmasına üzüлüp, felakete uğramasına ise sevinmektedir.²⁴⁵ Bu sebeple ayette mezkûr ‘bağzâ’ ve ‘adâvet’ kavramlarıyla ‘haset’ kavramı arasında sebep-sonuç ilişkisi mevcuttur.

Sonuç itibariyle, Yahudilik ve Hıristiyanlık semâvî iki din oldukları halde zamanla bu dinlere mensup insanlar ve kendi dindaşları arasında bir takım ihtilaflar çıkmıştır. Muhalefetleri, çekişmeleri dinlerinin asli yapısını ve ümmetlerinin bütünlüğünü bozacak kadar ileri gitmiştir. Kur’an-ı Kerim, bu anlaşmazlıkların

²⁴⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: XV, s. 541; Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: III, s. 266; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 454.

²⁴¹ Aldemir, **a.g.e.**, s. 161.

²⁴² Mâide 5/116.

²⁴³ Mâide 5/14.

²⁴⁴ Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 193.

²⁴⁵ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 539.

bazılarını zikretmiştir. Bizim de yukarıda naklettiğimiz ayetler, bu din müntesiplerinin görüş ayrılıklarının, parçalanmalarının ve birbirleriyle çekişmelerinin sebebinin bilgi eksikliği değil, haset duygusu olduğunu beyan etmektedir.

2.8.2. Ehl-i Kitabın Hz. Peygamber'e Hasedi

2.8.2.1. Yahudilerin Hz. Peygamber'e Hasedi

Kur'an-ı Kerim'de hem Mekke döneminde hem de Medine döneminde Yahudilikten ve İsrailoğullarından çok geniş bir şekilde söz edilmiştir.²⁴⁶ Daha ilk dönemde nazil olan ayetlerde bu şekilde Yahudilerden bahsedilmesi onların Mekke'de kayda değer bir varlıklarının olduğu ve Müslüman-Yahudi münasebetlerinin bulunduğu anlamına gelmemektedir. Mekkî surelerde muhatap kabul edilmeden bu kadar çok Yahudilerden söz edilmesinin iki nedeni olabilir: Birinci nedeni, Kur'an kıssalarının temel gayelerinden biri olan önceki peygamberler ve toplumları ile Hz. Peygamber ve gönderildiği insanlar arasında paralellik kurmak ve bu şekilde iman edenleri teselli etmek, inkâr edenleri de uyarmaktır. İkinci nedeni ise, Medine'ye hicretinden önce Hz. Peygamber'e Yahudi toplumunu tanıtmak ve uyarmaktır.²⁴⁷

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettikten sonra Ehl-i kitap, vahyin muhatapları arasına katılmıştır. Özellikle Yahudiler, şehir nüfusunun hemen hemen yarısını teşkil ediyordu. Benî Kaynuka, Benî Kurayza ve Benî Nadir'le birlikte yirmiden fazla Yahudi kabilesi mevcuttu. Bunlar, gerek ekonomik ve gerekse siyasi açıdan Medine toplumunda önemli konumda idiler. Bu yüzden de Hıristiyanlardan daha ziyade Yahudileri muhatap alan Medenî ayetler, İsrailoğullarının tarihinden,

---

²⁴⁶ Bakara 2/40-211; Âl-i İmran 3/49-138; Mâide 5/32-70; Araf 7/137; Yunus 10/90-93; İsrâ 17/101; Mü'min 40/53; Taha 20/47-80-94; Şuara 26/22; Zuhruf 43/59; Casiye 45/16; Ahkaf 46/10; Saff 61/6-14.

²⁴⁷ Halil Aldemir, **Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2007, s. 182.

inançlarından, kutsal kitaplarından, peygamberlerinden, ahlâkî davranışlarından, sosyal ilişkilerinden ve Müslümanlara karşı hareketlerinden bahsetmiştir.²⁴⁸

İsrailoğullarına Kur'an-ı Kerim'de bu kadar geniş yer verilmesinin sebepleri; Müslümanların Yahudilerle yakın temas halinde olması, aralarındaki ortak temeli vurgulama ve onlara kendi dinlerinde meydana gelen sapmaları gösterme gereği, son peygamberin kendi aralarından çıkacağı şeklindeki inançlarına ve seçilmişlik iddialarına açıklık getirme zarureti şeklinde sıralanabilir.²⁴⁹

Müslümanlarla Yahudiler arasında birçok ihtilaf vaki olmuştur. Ancak kanaatimize göre bu ihtilaflardan çoğunun esas nedeni, Yahudilerin Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul edip etmememe konusundan kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'in ifade ettiğine göre Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberlikle görevlendirilmesinden önce kendi aralarından bir peygamberin gönderileceği beklentisindeydiler. Nitekim Bakara Sûresi 89'da bu husus şöyle beyan edilmiştir: *“Kendilerine ellerindeki (Tevrat'ı) tasdik eden bir kitap (Kur'an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun.”*²⁵⁰

Yine ilk dönem İslâm kaynakları, Yahudilerin, müşrik Araplara karşı “Bizim söylediğimizi tasdik ederek ortaya çıkacak olan bir peygamberin gelme zamanı yaklaştı, gölgesi üstümüzde dolaşiyor. Biz onunla bir olup sizi Âd ve İrem gibi katledeceğiz” diyerek ahir zaman nebisinin geleceğinden söz açtıklarını, bu sayede onlara üstünlük sağlayacaklarına inandıklarını ve “Allah'ımız! Tevrat'ta özelliklerini yazılı bulduğumuz ahir zaman nebisi hürmetine bize yardım et!” diye dua ve istimdat ettiklerini nakletmektedir.²⁵¹

Ancak Yahudiler, peygamber olarak Hz. Muhammed (s.a.s)'in gönderildiğini öğrendikleri zaman ilk iman edenlerden olmaları icap ederken şiddetli bir haset

²⁴⁸ Bakara 2/40-47-79-87-122-146; Âl-i İmran 3/112-187; Mâide 5/18-20-32-70; Saff 61/6-14.

²⁴⁹ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik” Maddesi, **DİA.**, Ankara, 2013, C: XXXXIII, s. 220.

²⁵⁰ Bakara 2/89.

²⁵¹ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 237; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 194; İbn Kesîr, **a.g.e.**, C: I, s. 325; Nesefî, **a.g.e.**, C: I, s. 109; İbn Atiyye, **a.g.e.**, C: I, 178.

duygusuna kapılarak inkâr etmişlerdir. Sadece Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini kabul etmemekle kalmayıp geçmişte böyle bir bekleyiş içinde olduklarını dahi reddetmişlerdir. Nitekim Ashâb-ı kiramdan bazı İslâm davetçileri, Yahudileri İslâm'a çağırmış ve onların daha önce bir peygamber beklentisi içinde olduklarını, bu peygamber ile müşrik Arapları korkuttuklarını kendilerine hatırlatmıştı. Lakin Yahudilerin ileri gelenleri bunu inkâr etmişti.²⁵² Bunun üzerine *“Ey ehl-i kitâb! Peygamberlerin arası kesildiği bir sırada size elçimiz geldi. Gerçekleri size açıklıyor ki (kıyamette): ‘Bize bir müjdeleyici ve uyarıcı gelmedi’ demeyesiniz. İşte size müjdeleyici ve uyarıcı gelmiştir”*²⁵³ ayet-i kerimesinin nazil olduğu rivayet edilir.²⁵⁴

Yahudiler, hasette daha da ileri giderek Hz. Peygamber'e indirilen vahyi kabul etmemek için doğrudan doğruya vahyi reddetmişler ve Allah'ın insanlara hiçbir şey indirmediyini söylemişlerdir. Kur'an-ı Kerim ise, onların ileri sürdükleri bu iddialara şöyle cevap vermiştir: *“Yahudiler, Allah'ın kadrini gereği gibi bilemediler. Çünkü ‘Allah, hiç kimseye hiçbir şey indirmede’ dediler. De ki: ‘Mûsâ'nın insanlara bir nur ve hidayet olarak getirdiği, parça parça kâğıtlar hâline koyup ortaya çıkardığınız, pek çoğunu ise gizlediğiniz; (kendisiyle) sizin de, babalarınızın da bilmediği şeylerin size öğretildiği Kitab'ı kim indirdi?’ (Ey Muhammed!) ‘Allah’ (indirdi) de, sonra bırak onları, içine daldıkları bataкта oynayadursunlar.”*²⁵⁵

Yahudilerin haset psikolojisiyle Hz. Peygamber'i inkâr ettiklerini yine Bakara Sûresi 90'dan anlıyoruz. Şöyle ki: *“Nefislerini ne kötü şeye değişip sattılar. Allah'ın, kullarından dilediğine fazlından indirmesine haset ederek(bağy) Allah'ın indirdiğini inkâr ettiler ve bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.”*

²⁵² Taberî, a.g.e., C: II, s. 237; Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer b. Kesîr ed-Dımaşkî, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, Dâru Tayyibe, Riyad, 1999, C: I, s. 326.

²⁵³ Mâide 5/19.

²⁵⁴ Suyûtî, a.g.e., C: V, s. 239; Kurtubî, a.g.e., C: VII, s. 391.

²⁵⁵ En'âm 6/91.

Bu ayet-i kerimede ‘haset’ kelimesi kavram olarak geçmemektedir. Ancak ‘bağy’ kavramı, ‘haset’ anlamında zikredilmiştir.²⁵⁶ Burada zemmedilen şey, bir başkasının hakkı olan şeyi (peygamberliği) istemek, kendilerine verilmediği için buna kuvvetle haset duymak ve sırf bu yüzden ellerindeki Tevrat’ı onaylayan Kur’an-ı Kerim’i hem de hakikatlerine vakıf olduktan sonra inkâr etmektir. Yahudilerin küfürlerinin sebebi, bekledikleri kitap ve peygamberliğin kendilerinden birine değil Araplardan Hz. Muhammed (s.a.s)’e verilmesidir. Hâlbuki onlar, kendilerinin diğer insanlardan üstün ve peygamberliğin kendilerine layık olduğuna inanıyorlardı.²⁵⁷ Ebussuûd Efendi (ö. 982/1574), bu ayette ‘inzal’ fiilinden sonra ‘tef’îl’ babından olan ‘tenzil’ kelimesinin kullanılmasının, Kur’an ayetlerinin inzali tekrarlandıkça Yahudilerin hasetlerinin de tekrarlandığını ve ayetlerin inzali çoğaldıkça hasetlerinin de çoğaldığını bildirmek için olduğunu ifade eder.²⁵⁸

Katı bir mutaassıp olan Yahudiler, ırkçılık ve benlik duygularına kapılarak kendi aralarından birine verileceğini sandıkları peygamberliğin, Hz. Muhammed (s.a.s)’e verilmesini içlerine sindiremeyerek gerçekte benliklerini kaybetmişler ve mümin olma şerefinden yoksun kalmışlardır. Hâlbuki gerçek imanın hedefi haktır ve hak nerede bulunsa, her nereye inse yine hak iken, üstelik kendi yanlarındaki kitabın hak ve gerçek oluşu, ancak vahyin tasdiğiyle açıklık kazanacak iken, Yahudiler kendi yanlarındakinden başka hiçbir şeye, hak da olsa, imana yanaşmadılar. Âlemde hak sevgisi bulunmayanların hepsi böyledir. Onlar için iman sözü, bir nefsanîyet/bencilik işidir. İnanacakları şeyde mutlaka kendilerini görmek isterler. Sırf bu yüzden ahir zaman peygamberine ve ona indirilen kitaba, “Bizim halkımızdan değildir, bizim lisanımızdan değildir, o Arap’ın peygamberidir, Arap’ın kitabıdır” diye düşmanlık ettiler.²⁵⁹

Yine konumuzla alakalı Bakara Sûresi 91’de haset duygusuyla hareket eden Yahudilerin tutumuna şöyle değinilir: “*Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) iman edin’ denilince, ‘Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız’ deyip, ondan sonra geleni (Kur’an’ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat’ı) tasdik*

²⁵⁶ Râzî, a.g.e., C: III, s. 194; Zemahşerî, a.g.e., C: I, s. 297; Neseffî, a.g.e., C: I, s. 109.

²⁵⁷ Ebussuûd Efendi, *İrşâdü’l-Aklî’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm*, Tahk: Abdulkâdir Ahmed Atâ, Mektebetü’r-Riyadî’l-Hadîsiyye, Riyad, 1971, C: I, s. 213.

²⁵⁸ Ebussuûd Efendi, a.g.e., C: I, s. 214.

²⁵⁹ Yazır, a.g.e., C: I, s. 312-316.

eden hak bir kitaptır. De ki: 'Eğer inanan kimseler idiyse, daha önce niçin Allah'ın peygamberlerini öldürüyordunuz?'"

Bu ayet-i kerimede Yahudiler, "Biz sadece bize indirilene inanırız" demekle, gerçeğin peşinde olmadıklarını, İsrail ırkçılığını ilâhî vahyin de üstünde tuttıklarını ortaya koymuşlar. Tevrat'tan sonra indirilen Kur'an da hak kitap olduğu ve esasen asıl Tevrat'taki ezeli ebedî değişmez gerçekleri de onayladığı halde, sözde kendi dinlerinde kararlı olduklarını ileri sürerek onu inkâr etmişlerdir. Gerçekte daha önce atalarının kendi içlerinden gönderilmiş bazı peygamberleri öldürmeleri, bu toplumun kendi dinlerine bağlılıklarında da samimi olmadıklarını göstermektedir.²⁶⁰ Dolayısıyla bu ayetten zımnen onların, Kur'an-ı Kerim'in kendilerinden olmayan birine inmesine tahammül edemedikleri, bunu içlerine sindiremedikleri anlaşılmaktadır.

Medine'de Müslümanlarla yakın temas halinde olan Yahudilerin, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini inkâr etmeleri, cehaletlerinden değil, başta kıskançlık/haset olmak üzere siyasi ve ekonomik güçlerinin ellerinden çıkacağı endişesinden kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an-ı Kerim'in Yahudilerle ilgili ayetlerini değerlendirdiğimizde onların büyüklük ve üstünlük kompleksi içerisinde olduklarını, kendi ırklarından olmayanları hakir gördüklerini müşahade etmekteyiz. Dolayısıyla onlar, kendilerinden olmayan bir kimsenin peygamberliğini kabul etmek, küçük gördükleri bir ırkın karşısında ezik kalmak ve onların tahakkümüne girmek olarak değerlendirdikleri için iman etmeyip muhalefet etmişlerdir. Nitekim Kur'an-ı Kerim, onların bu husustaki durumlarını şöyle haber vermektedir. "Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanurlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler."²⁶¹

Bu ayet-i kerimede mezkûr 'ketm' kavramı ile haset ve taassup kavramları arasında sebep-sonuç ilişkisine dayalı anlam yakınlığı vardır. Zira bu ayet, Yahudilerin gelmesini bekledikleri peygamberin vasıflarını daha önceden bildiklerini ifade etmektedir. Lakin meseleyi ırkçılık duygusuyla değerlendirdiklerinden kendilerinden olmayan bir kimsenin ilahi vahiyle görevlendirilmesine haset ederek

²⁶⁰ Karaman 'vd', **Kur'an Yolu**, C: I, s. 156.

²⁶¹ Bakara 2/146. Diğer ayet için bkz. En'âm 6/20.

iman etmemişlerdi. Onlar, hakikati gizleyerek kendilerine fikir almak üzere gelen Arapların kalplerinde tereddüt oluşturarak iman etmelerine mani oluyorlardı. Zira hakikat, başkasının elinden açığa çıkarsa üstünlüğün onlara geçeceğinden endişeleniyorlardı. Dolayısıyla burada Yahudileri, Hz. Peygamber'in risaletini ketmetmeye/gizlemeye iten sebep, hasettir.

Müminlerin annesi Hz. Safiyye'ye dair haber, bu husustaki en önemli rivayetlerden biridir. Hz. Safiyye (r.a), bir Yahudi kabilesi olan Nâdir oğullarının reisi Huyey b. Ahtab'ın kızıdır.²⁶² Rivayete göre, Hz. Peygamber (s.a.s), Medine'ye hicret edince, babası ve amcası Rasûlullah'ın yanına giderek onunla uzunca sohbet ettiler. Eve döndüklerinde, aralarında şöyle bir konuşma geçti. Amca: Bu, gerçekten, kitaplarımızda haberi verilen peygamber midir? Baba: Evet, vallahi o aynı peygamberdir. Amca: Sen buna inanıyor musun? Baba: Evet. Amca: O halde, ne yapmak istiyorsun? Baba: Vallahi, ben yaşadığım müddetçe ona muhalefet edeceğim.²⁶³

İslam kaynaklarının yapmış olduğu diğer bir rivayet de şudur: Hz. Ömer, Yahudi âlimi iken Müslüman olan Abdullah b. Selâm'a sorar: Sen, Rasûlullah'ı öz evladın gibi tanıyor muydun? O, 'Öz evladımdan daha iyi tanıyordum.' cevabını verir. Hz. Ömer tekrar 'Nasıl?' diye sorunca; 'Evladım hakkında şüphe edebilirim, belki hanımım beni kandırmıştır. Fakat Rasûlullah'ın son peygamber olduğundan zerre kadar şüphem yoktur' cevabını verir.²⁶⁴

Yahudiler, Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğinden dolayı duydukları rahatsızlıkları her fırsatta dışa yansıtma çabası içerisine girmişlerdir. Birçok meselede haset kaynaklı muhalefette bulunmuşlardır. Şu ayet-i kerime, Yahudilerin, Hz. Peygamber'e ve İslam'a olan kin, nefret ve hasetlerinin boyutunu ifade açısından önemlidir: "*Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun?*

---

²⁶² Detaylı bilgi için: Leyla Akdoğan, **Huyey Bin Ahtab**, (Basılmamış Yüksek lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Konya, 2007, s. 16-31 arası.

²⁶³ İbn Hişâm, **İslam Tarihi**, C: II, s. 165.

²⁶⁴ Râzî, **a.g.e.**, C: XII, s. 186.

*Onlar 'cibt'e ve 'tâğût'a inanıyorlar. İnkâr edenler için de, 'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar.'*²⁶⁵

Bu ayet-i kerimenin nüzul sebebi olarak şu hadise rivayet edilmektedir: Yahudilerden bir grup, Mekke'ye gitmişler ve Kureyş ile bir anlaşma ve sözleşme yaparak Hz. Peygamber ile olan anlaşmalarını bozmak istemişlerdi. Kureyş'in ileri gelenleri onlara, kitap ehli oldukları için kendilerini Hz. Muhammed'e daha yakın gördüklerini, bu sebeple Yahudilere güvenemediklerini söylediler. Tatmin olmak için Yahudilerden putlarına tapmalarını istediler. Yahudiler de tevhit inançlarını ayaklar altına alarak bu isteği yerine getirdiler. İşte ayette geçen cibt ve tağuta iman, onların bu secdelerini ifade etmektedir. Daha sonra müşrikler, kimin doğru yolda olduğunu sorunca, Hz. Peygamber'e karşı kin ve hasette haddi aşmış olan Yahudiler, putperestlerin Müslümanlardan daha doğru yolda olduklarını söylediler.²⁶⁶ Kısacası bu ayet, Yahudilerin, statülerini korumak için Müslümanlara karşı müşriklerle işbirliği yaptıklarını, kendi kitaplarına aykırı davranmak suretiyle şirki tevhidin önüne geçirerek rezil olduklarını ve bütün bunları haset duygusuyla gerçekleştirdiklerini haber vermektedir.

Görüldüğü gibi özellikle Medine döneminde Müslümanlarla yakın temas halinde olan Yahudiler arasında birçok ihtilaf vaki olmuştur. Yukarıda zikretmiş olduğumuz ayetlerden de anlaşılacağı üzere Yahudiler, Allah'ın ayetlerini inkâr etmiş, hakkı batıla karıştırmış, emanete riayet etmemiş, hakikati bile gizlemiş ve Müslümanları küfre döndürmek istemişlerdir. Yine bu ayetlerden anladığımız kadarıyla bütün bu yanlışların ve ihtilafın esas nedeni, Yahudilerin üstün olma hevesleri ve Hz. Peygamber'e olan hasetleridir.

2.8.2.2. Hristiyanların Hz. Peygamber'e Hasedi

Kur'an-ı Kerim'de Hristiyanlık, ilâhî dinlerden biri olarak kabul edilmiş, bu dinin mensupları, Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap statüsü içinde değerlendirilmiştir. Müslümanlar tarafından Ehl-i kitaba olumlu yaklaşılmasını isteyen Kur'an-ı

---

²⁶⁵ Nisâ 4/51.

²⁶⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: VII, s. 141; Yazır, **a.g.e.**, C: II, s. 564.

Kerim,²⁶⁷ ilâhî kitapların aynı kaynaktan geldiği ve hepsine inanılması gerektiği üzerinde durmuştur.²⁶⁸ Yine Kur'an-ı Kerim'de, Ehl-i kitap içinde İslâm'ı kabule en yakın olanların Hristiyanlar olduğu belirtilmiştir. Ancak Allah'ın peygamberlerine uyup onlara yardımcı olma yönünde kendilerinden kesin söz alındığı halde Ehl-i kitap, bu ahitlerini yerine getirmemiştir. Ayrıca ilâhî dinler arasında değişmez ortak noktanın Allah'a ibadet, O'na hiçbir şeyi ortak koşmama ve insanları ilâhlaştırmama olduğu, bütün dindarların bu ilkelerde birleşmesinin gerektiği, aksi takdirde diyalog zemininin ortadan kalkacağı da vurgulanmıştır.²⁶⁹

Konuyla ilgili Kur'an ayetleri incelendiğinde rahiplerin, Allah'tan gelen ayetleri gizleyerek kendi sözlerini öne çıkarttıkları, Hristiyanların da Allah'ın emirlerinden çok onlara uydukları görülür. Yani eleştiri konusu edilen husus, rahiplerin konumlarının beşer seviyesinin üstüne çıkarılması ve onların da kendilerine verilmeyen yetkileri din adına kullanmış olmalarıdır. Nitekim Yahudi ve Hristiyan din adamları, insanların mallarını haksız yere yedikleri gibi onları Allah yolundan da alıkoymuşlar,²⁷⁰ ayrıca Hz. Peygamber'le ilgili müjdeyi gizlemek suretiyle Hristiyanların İslâmiyet'i kabul etmelerini dolaylı olarak engellemişlerdir. Şüphesiz rahiplerin bu tavrı, onların kendilerinden olmayan Hz. Peygamber'e olan hasetlerinden kaynaklanmaktadır.²⁷¹

Gerek Mekke döneminde gerekse Medine döneminde Hristiyanlardan bahseden ayetler, Müslümanlarla onlar arasında bir takım farklılıkların olduğunu göstermektedir. Ancak Medine döneminde Necran Hristiyanları hakkında inen ayetler, taraflar arasında nüzul sürecinde yaşanan ihtilafları ve tartışmaları yansıtmaktadır. Kur'an-ı Kerîm, hiçbir zaman kendisinden önce gönderilen kitapları asılsız ve yok saymamış, aksine kendisini önceki kutsal kitapları tasdik eden olarak nitelendirmiştir. Hristiyanlar ise Kur'an'ı, vahyin son halkası kabul etmek yerine ayrılıkçı bir hareketin kitabı olarak görmüşlerdir.²⁷²

---

²⁶⁷ Ankebût 29/46.

²⁶⁸ Mâide 5/68.

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/64.

²⁷⁰ Tevbe 9/34.

²⁷¹ Mustafa Sinanoğlu, "Hristiyanlık" Maddesi, **DİA**, C: XVII, s. 364.

²⁷² Aldemir, **Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf**, s. 192.

Hatta İslami kaynaklarda Medine döneminde Hıristiyan Rahip Ebû Âmir'den bahsedilir. Medine halkından olan bu kişi, önceleri yeniden dirilmeden ve Hanif dininden söz ederken İslâm dininin ortaya çıkmasıyla Hz. Peygamber'e haset etmeye başlamıştır. Kıskançlıkta o kadar ileri gitmiştir ki Uhud harbinde Hz. Peygamber'e "Ey Muhammed! Seninle kimi savaşır görürsem onlarla birlikte ben de seninle savaşırım!" diyerek kin ve nefretini dile getirmiştir.²⁷³

O dönemde Hıristiyanları Müslümanlara karşı haset etmeye iten sebeplerden biri de kible konusudur. "*Yemin olsun ki (Rasûlüm!) sen Ehl-i kitâba her türlü ayeti (mucizeyi) getirsen yine de onlar senin kablene dönmezler. Sen de onların kiblesine dönecek değilsin. Onlar da birbirlerinin kiblesine dönmezler. And olsun ki, eğer sana gelen ilimden sonra onların heveslerine uyarsan, şüphesiz o zaman zulmedenlerden olursun.*"²⁷⁴ ayet-i kerimesi, bu iki din müntesiplerinin farklı kiblelere yöneldiklerini bildirmekle birlikte aynı zamanda aralarında zıtlaşmanın süreceğini de haber vermektedir. Burada Müslümanların, Hıristiyanlara karşı herhangi bir hasedinden söz etmek mümkün değildir. Zira Müslümanlar, onlara muhalefet etmek için değil, Allah'ın emrine uymak sebebiyle Mescid-i Haram'a yönelmektedirler.

Kur'an-ı Kerim, Tevrat'ta Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberlerin olduğunu bildirdiği gibi İncil'de de Hz. Peygamber'in geleceğine dair haberlerin bulunduğu işaret etmektedir. Nitekim "*Kendilerine kitap verdiklerimiz, kendi oğullarını tanıdıkları gibi onu tanırlar. Böyle iken içlerinden bir takımı hakkı bile bile gizlerler*"²⁷⁵ ayeti, bu gerçeği haber vermektedir. Burada haset, ketm ve taassup kavramları arasında anlam ilişkisi olduğunu görüyoruz. Hamdi Yazır'a göre; hakikatin ve hüsnün ölçüsü Allah'ın buyruğu ve delile dayalı bilgi olduğundan geçmişi sırf kendi geçmişi diye taklit etmek taassup, bir nimetin, bir faziletin, bir kemalin sahibinden çıkmasını istemek, başkasında bulunmasını çekememek, kıskandığını imha etmekle teselli olmak hasettir.²⁷⁶ Bu ayetten anlıyoruz ki, Ehl-i kitap olan Yahudi ve Hıristiyanların çoğu, yanlış bir inancı inatla sürdürme gayreti içerisinde mutaassıp kimselerdir. Dolayısıyla kendi kavimleri arasından çıkması

²⁷³ Taberî, **a.g.e.**, C: XI, s. 24-26; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 299; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 421; Neseî, **a.g.e.**, C: II, s. 208.

²⁷⁴ Bakara 2/145.

²⁷⁵ Bakara 2/146.

²⁷⁶ Yazır, **a.g.e.**, C: I, s. 402-404.

gerektiğini düşündükleri peygamberin, Araplar arasından yetim büyüyen bir çocuğun olmasını hazmedemediler. Esasında kendi kutsal kitapları vasıtasıyla bilgi sahibi oldukları bir gerçeği de hasetlerinden ötürü bile bile gizlemiş oldular.

Bununla birlikte şu ayet-i kerime de Hz. Muhammed (s.a.s)'in son peygamber olarak gönderileceğini ve Hristiyanların taassupla bunu reddedeceğini ifade etmektedir: *“Meryem oğlu İsa da: ‘Ey İsrailoğulları! Ben size Allah’ın resulüyüm, benden önce gelen Tevrat’ı doğrulayıcı ve benden sonra gelecek olan Ahmed adındaki bir peygamberin de müjdeleyicisi olarak (gönderildim)’ demişti. (Fakat İsa’nın müjdelediği resul) onlara açık deliller getirince; ‘bu apaçık bir büyüdür’ dediler. İslâm’a davet olunduğu halde Allah üzerine yalan uydurandan daha zalim kim olabilir? Allah zalim toplumu doğru yola iletmez.”*²⁷⁷

Bu ayette de görüldüğü üzere Hz. İsa, kendisinden sonra gelecek peygamberi müjdelemesine ve Hz. Peygamber de en büyük delil olan Kur’an-ı Kerim ile gelmesine rağmen Hristiyanlar, *‘bu apaçık bir büyüdür’* diyerek reddetmişlerdir. Allah Teâlâ, onların Hz. Peygamber’e karşı bu tavrının Allah’a bir iftira ve zulüm olduğunu ifade etmiştir. Burada da iftira, zulüm, taassup ve haset arasında bir bağ olduğu gözükmektedir. Zira iftira, bir kimseye yapmadığı bir kusuru, işlemediği bir suç, onun huzurunu ve mutluluğunu bozmak gayesiyle bile bile yüklemeye kalkışmaktır.²⁷⁸ Tariften anlaşıldığı kadarıyla bir eylem, birden çok psikolojik hali ihtiva etmekte ve bu haller, genellikle birbirleriyle sebep-sonuç ilişkisi içerisinde bulunmaktadır. Dolayısıyla Hristiyanlar da kendilerinden bekledikleri peygamberin bir başka toplumdaki çıkmasını çekemeyip haset duygusuyla Hz. Peygamber’e iftira ederek zulmetmişlerdir.

Nitekim Abdurrahman Kasapoğlu, insanı bir başkasına iftira etmeye götüren etkenleri şöyle sıralamaktadır: menfaat elde etmek düşüncesi, kin, öfke, intikam ve kıskançlık duygularıdır. İftira eden kimselerde daha çok güçsüzlük, aşağılık,

---

²⁷⁷ Saff 61/6.

²⁷⁸ Cihan Yamakoğlu, **İnsan İlişkileri**, y.y., Ankara, 1990, s. 189.

kıskançlık ve kin duyguları hâkimdir. Kendilerindeki eksikliği başkalarına yansıtarak, onları karalamak suretiyle bu eksikliklerini örttüklerini zannederler.²⁷⁹

Netice itibariyle Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de bazen açıkça bazen ise Yahudilerle birlikte Ehl-i kitap bağlamında Hristiyanları tenkit etmektedir. Onların, İslam'ın bazı uygulamalarına muhalefet ettiklerini ve Hz. Peygamber'le ilgili müjdeyi gizlemek suretiyle insanları Allah yolundan alıkoyduklarını haber vermektedir. Ayetlerdeki kavramlar ve tarihi veriler incelendiğinde Hristiyanların Hz. Peygamber'e ve İslam'a karşı takındıkları bu tavırlarının, onların taassup ve haset duygularından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

2.8.3. Ehl-i Kitabın Müminlere Hasedi

Kur'an-ı Kerim'i, nüzul bağlamında değerlendirdiğimizde kitap ehlinin daha ziyade hicretten sonra muhatap kitle olduğu görülmektedir. Dolayısıyla bu süreçte Ehl-i kitabın, özellikle Yahudilerin aleyhtarlığı ile karşılaşmıştır. Hz. Peygamber, Yahudilerle bir sözleşme imzalayarak, taraflar arasındaki ilişkileri bir nizama bağlamak istemiş ve bizzat kendisi de bu kararları korumak için itina göstermiştir.²⁸⁰ Ancak vahyin devam ettiği bu dönemde Ehl-i Kitabın Müslümanlara olan muhalefeti, sadece iman ve düşünce boyutunda kalmamış, kimi zaman fiilî mücadeleye dönüşmüştür. Ehl-i kitap, Hz. Peygamber'in İslam'ı tebliğ etmesini engellemeye çalıştığı gibi, Müslümanların da bu yeni dini öğrenmelerine mani olmak ve hatta onları dinlerinden döndürmek için türlü entrikalar düzenlemiştir.²⁸¹

Kur'an-ı Kerim, birçok defa onların Hz. Peygamber'in ve Müslümanların vasıflarını kendi kitaplarından öğrenmiş olmalarına rağmen Müslümanların aleyhine gerçekleştirdikleri söz konusu faaliyetlerinin, hasetlerinden/kıskançlıklarından

²⁷⁹ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları. İstanbul, 1997, s. 77-78.

²⁸⁰ Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1991, C: III, s. 224-225.

²⁸¹ Âl-i İmrân 3/69-73; Maide 5/13, 82.

kaynaklandığını²⁸² beyan etmektedir. Bu nedenle biz de örnek ayetlerle ehli kitabın Müslümanlara olan hasetlerini inceleyeceğiz.

2.8.3.1. Yahudilerin Müminlere Hasedi

Vahyin son on yılı, hususiyetle Müslüman-Yahudi mücadelesiyle geçmiştir. Müslümanların gün geçtikçe güçlenmesi, birbirleriyle kan davası güden Medineli Arapların İslam bağı ile kardeş olmaları ve şehirdeki diğer olumlu gidişat, Yahudi egemenliğini sarsmaya başlamıştır. Esasında İslam'ın hakkaniyetini idrak etmiş ancak Müslümanlar karşısında mevcut konumlarını korumak için ona tabi olmayı kabul etmemişlerdi. Zira sahip oldukları dinî, siyasi, iktisadî ve içtimaî statülerini bu yeni inanç sistemiyle kaybedeceklerini düşünmüşlerdi.²⁸³ Bu sebeple vahiy sürecinde Yahudilerin, inananlara yaptıkları zulüm, tarihi kaynaklarla nakledilmiş, onların, bütün insanlar arasında da Müslümanlara en şiddetli kin, haset ve adavet duygusunu besleyen grup olduğu vahiyle tasdik edilmiştir. Nitekim “(Ey Muhammed!) İman edenlere düşmanlık etmede insanların en şiddetlisinin kesinlikle Yahudiler ile Allah’a ortak koşanlar olduğunu görürsün”²⁸⁴ ayeti, bu hakikati onaylamaktadır. Hatta müfessirlerin bir kısmı, gerçekleri bilmelerine rağmen düşmanlıkta daha ileri gittikleri için ayette Yahudilerin isminin müşriklerden önce zikredildiğini söylemektedirler.²⁸⁵ Dolayısıyla buradan insanlar içinde Müslümanlara en çok haset besleyenlerin Yahudiler olduğu anlaşılmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’e göre Yahudilerin, Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara karşı muhalif bir tutum sergilemelerinin temelinde kıskançlık yatmaktadır. Nitekim şu ayet-i kerime bunu ifade etmektedir:

---

²⁸² Bakara 2/105, 109; Âl-i İmrân 3/69-73, 99-101, 118-120; Nisâ 4/44, 53-54, 89; Mâide 5/13-15, 61-62, 82; En’am 6/26-53; A’râf 7/45; Tevbe 9/34; Nahl 16/88; Muhammed 47/32, 34.

²⁸³ Aldemir, **a.g.e.**, s. 157.

²⁸⁴ Mâide 5/82.

²⁸⁵ Râzî, **a.g.e.**, C: XII, s. 70.

*“Yoksa insanları; Allah’ın lütfundan kendilerine verdiği şey dolayısıyla kıskanıyorlar mı? Oysa biz, İbrahim ailesine de kitap ve hikmet verdik, onlara da büyük bir hükümlerlik bahşettik.”*²⁸⁶

Daha önce de zikredildiği gibi burada sözü edilen kimseler, Yahudilerdir. ‘İnsanlardan’ kasıt ise, Hz. Peygamber ve ona iman eden Müslümanlardır.²⁸⁷ Kendilerini Allah katında imtiyazlı gören Yahudiler, kutsal kitaplarının da müjdelediği üzere bir peygamber intizarı içindeydiler. Hatta bu beklentilerini Kur’an-ı Kerim de haber vermektedir.²⁸⁸ Ancak son nebi Araplardan gönderilince nübüvvetin kendilerinden başkasına verilmesine tahammül edemeyerek haset etmişlerdir. Cahiliyet dönemi ve vahiy sürecinde insanlar arası münasebetlere yön veren en mühim hususlardan biri de bu asabiyet düşüncesi idi. İlahi mesaj, bizlere Yahudilerin bazı söz ve davranışlarının asabiyetten kaynaklandığına, bu ruh halinin temelinde ise haset olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Bakara Sûresi’nde şöyle buyrulmaktadır:

*“Kendilerine ellerindekini (Tevrat’ı) tasdik eden bir kitap (Kur’an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat’tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah’ın lâneti inkârcıların üzerine olsun. Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi kıskançlıkları sebebiyle Allah’ın, kullarından dilediğine lütfıyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır. Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine (Kur’an’a) iman edin’ denilince, ‘Biz sadece bize indirilene (Tevrat’a) inanırız’ deyip, ondan sonra geleni (Kur’an’ı) inkâr ederler. Hâlbuki o, ellerinde bulunanı (Tevrat’ı) tasdik eden hak bir kitaptır. De ki: ‘Eğer inanan kimseler idiyseyiz, daha önce niçin Allah’ın peygamberlerini öldürüyordunuz?’”*²⁸⁹

İlahi hitaba muhatap olduklarında Yahudiler de ırkçılık taassubuyla Müslüman Araplara haset ederek iman etmemişlerdir. Zira bekledikleri ahir zaman

---

²⁸⁶ Nisâ 4/54.

²⁸⁷ Râzî, a.g.e., C: X, s. 136.

²⁸⁸ Bakara 2/89.

²⁸⁹ Bakara 2/89-91.

nebisinin kendi ırklarından gelmemesi onları hayal kırıklığına uğratmış hatta bu sebeple vahiy meleği Cebrail (a.s.)'e bile düşman²⁹⁰ olmuşlardır.

Kendilerinden başkasına herhangi bir hayrın gelmesini hazmedemeyen Yahudiler, müminlerin Allah tarafından bir iyiliğe nail olmasını ve yüce Allah'ın rahmet ve bağışının Müslümanlara tahsis edilmesini kabullenemeyip kıskanmışlardır. Bu durum Bakara Sûresi'nde şöyle beyan edilir:

*“Ne Kitap ehlinden inkâr edenler ve ne de Allah'a ortak koşanlar, Rabbinizden size bir iyilik gelmesini isterler. Oysa Allah, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütf sahibidir.”*²⁹¹

Bu ayet-i kerimede müminlere *'Rablerinden iyilik gelmesini istememe'* ifadesi, haset kavramını anlatmaktadır. Zira haset, kişinin bir başkasının sahip olduğu şeyleri kaybetmesini veya hiçbir şeye nail olamamasını taleptir.²⁹² *Ehl-i kitap*'tan maksadın ise özellikle *'Yahudiler'* olduğu söylenmiştir.²⁹³ Dolayısıyla ayet, Yahudilerin, müminlere karşı haset psikolojisine işaret etmektedir.

Yine burada Müslümanlar hakkında düşmanlık duyguları besleyen Ehl-i kitap ve özellikle Yahudilerle müşriklerin ortak bir özelliğine işaret edilmektedir. Buna göre her iki kesim de Allah tarafından Müslümanlara iyilik gelmesini, onların maddî ve manevî nimetlere mazhar olmalarını istemiyordu. Bilhassa Müslümanların İslâm ve Kur'an'la müşerref olup itibar kazanmaları, onların haset/kıskançlık duygularını kabartıyor ve huzurlarını kaçıyordu. Çünkü Yahudiler, kutsal kitaba sahip olmayı ve peygamberler gönderilmesini kendi kavimlerinin tekelinde gördükleri için son peygamberin Araplar içinden seçilmesini hazmedemiyorlardı.²⁹⁴ Bunların müminlerde en çok kıskandıkları şey, bu dinin kendisidir. Yani yüce Allah'ın Arapları seçmesi, Kur'an-ı Kerim'i onlara indirmesi ve evrenin en büyük emaneti olan *'inanç emaneti'*ni onların omuzlarına yüklemesidir.²⁹⁵

---

²⁹⁰ Bakara 2/97-98.

²⁹¹ Bakara 2/105.

²⁹² Birgivî, **a.g.e.**, s. 198.

²⁹³ Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 244.

²⁹⁴ Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 101-103.

²⁹⁵ Kutub, **a.g.e.**, C: I, s. 214.

Yine bir başka ayeti kerime Yahudilerin, Müslümanlara olan hasedinin bir derece daha ilerisini bize bildirmektedir. O da inananlara herhangi bir iyiliğin gelmesinin Yahudileri üzdüğünü, kötülük gelmesinin ise onları rahatlattığını haber vermektedir. Şöyle ki;

*“(Ey iman edenler!) Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hileleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.”*²⁹⁶

Taberî (ö. 310/923)’ye göre; Bu ayette zikredilenlerden maksat, Müslümanların Medine’de, çevrelerinde bulunan ve İslam’a karşı kinleriyle tanınan Yahudilerdir.²⁹⁷ Râzî (ö. 606/1210) de ayette zikrolunan ‘keyd’ kelimesini, ‘bir insanın başkasını istenmeyen bir durumla yüz yüze getirmek için hileler, yollar, çareler araştırmasıdır’ şeklinde açıklamaktadır. Dolayısıyla bu ayet, Yahudilerin, Müslümanların nail oldukları her türlü hayır ve menfaate haset ettiklerini, başlarına isabet eden zarar ve musibetlerden ise hoşlandıklarını haber vererek, onların müminlere düşmanlıklarının ne derece ileri olduğunu beyan etmektedir.²⁹⁸

İslâm’dan önce Medine’de Araplarla Yahudiler arasında dostluk anlaşmaları vardı. Bazı müminler, İslâm’dan sonra da Yahudilerle bu dostluğu devam ettirmek istediler. Fakat Yahudiler ve münafıklar görünüşte dost gibi davransalar da her fırsatta müminlerin aleyhine çaba harcıyorlar, özellikle Hz. Peygamber’in askerî planları hakkında Müslüman dostlarından edindikleri bilgileri müşriklere ulaştırıyorlardı. Ayrıca Müslümanların en küçük başarılarına, birlik, beraberlik ve refahlarına tahammül edemedikleri gibi müminlerin başına gelecek kötülük ve sıkıntılara seviniyorlardı. Bu sebeple yüce Allah, Yahudilere karşı müminleri uyararak onlardan sırlarını söyleyecek kadar samimi dostlar edinmemelerini ve onlara karşı ihtiyatlı davranmalarını emretmiştir.²⁹⁹

---

²⁹⁶ Âl-i İmrân 3/120.

²⁹⁷ Taberî, **a.g.e.**, C: V, s. 723; Kurtubî, **a.g.e.**, C: V, s. 272.

²⁹⁸ Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 35.

²⁹⁹ Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 491.

Aslında bu ayetlerde,³⁰⁰ Yahudilerin bu tavırlarına, hangi psikolojinin kaynaklık ettiğinin analizi yapılarak, inanç bakımından problemi olanların, başkalarındaki nimeti kıskanacakları gerçeği öğretilmektedir. Kendilerine gönderilmediği için kıskançlık yaparak, müminlerin nail oldukları bu lütfu çekememeleri, onların inkâr ve şirk psikolojisine girmelerine neden olmaktadır. Kendilerinden olmadığı için Hz. Peygamber'e ve kendilerine indirilmediği için vahye olumsuz tepki göstermenin ne kadar yersiz olduğunu öğreten bu ayetler, insanlığa çok önemli bir ahlâkî ilke sunmuşlardır.³⁰¹

Hasetçi, kıskandığı kimsenin kendisinden üstün olduğunu/olacağını ve kendisine verilmeyen üstünlüklerin ona verildiğini/verileceğini düşünür. Bu sebeple haset duygusu, haset edilene tabi olmaya mani olur.³⁰² Hasette ileri giden kimse, kıskandığı kişinin sahip olduğu şeyin ondan zail olması veya kendisine geçmesi için fiilî bir çalışma yapmaya da başlayabilir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim, Yahudilerin kıskandıkları Müslümanların dinlerinden dönmeleri için çaba sarf ettiklerini sarih bir şekilde şu ayetle haber vermektedir:

*“Kitap ehlinde birçoğu, hakikat kendilerine belli olduktan sonra, sırf içlerindeki hasetten/kıskançlıktan ötürü sizi, imanınızdan vazgeçirip küfre döndürmek isterler...”*³⁰³

Müfessirler, bu ayet-i kerimedeki ‘ehl-i kitap’ tabiri ile Yahudilerin kastedildiğini söylemiştir.³⁰⁴ Allah Teâlâ, burada Yahudilerin Müslümanları imanlarından vazgeçirip küfre döndürme isteklerini, kıskançlıklarına bağlamış ve onların bu tavrını ‘haset’ kavramıyla ifade etmiştir. Daha başka birçok ayette de buna delalet etmiştir.³⁰⁵

Haset duygusu, ‘birinin sahip olduğu nimetin zevalini arzulama’ anlamına gelmektedir. Konumuz olan ayette, Yahudilerin Müslümanları inkârcılığa döndürme

³⁰⁰ Bakara 2/105; Âl-i İmrân 3/118-120.

³⁰¹ Bayraklı, **a.g.e.**, C: II, s. 121-122.

³⁰² Ebû Abdullah Şemsuddin İbn Kayyim el-Cevziyye, **Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ**, Tahk: Muhammed Ahmed el-Hacc, Dâru'l-Kalem, Dimaşk, 1996, s. 245.

³⁰³ Bakara 2/109.

³⁰⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 420.

³⁰⁵ Âl-i İmrân 3/69, 100; Nisâ 4/44, 89; En'âm 6/26; A'râf 7/45; Tevbe 9/34; Nahl 16/88; Muhammed 47/32, 34.

yönündeki niyet ve isteklerini, onların nefislerindeki hasede bağlanmak suretiyle hasedin temelde bir duygu ve irade problemi olduğuna işaret edilmiştir. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere hasetçinin temel özelliği, bir kimsenin, kendinden daha üstün durumda olan başka birini çekememesi; onun sahip olduğu nimet ve imkânlardan yoksun kalmasını istemesi, böyle bir mahrumiyetten sevinç duymasıdır. Böyle bir durum, bireyler arasında olduğu gibi gruplar ve ümmetler arasında da görülebilir. Medine Yahudilerinin çoğu, Müslümanlar hakkında böyle bir kıskançlık duygusu taşıyorlardı. Irkçı duyguları, onların İslâm'ı tanımalarına engel oluyor; Müslümanların giderek daha güçlü ve başarılı olduklarını gördükçe huzursuzluk duyuyor, onların tekrar putperestliğe dönmelerini arzuluyorlardı.³⁰⁶

Eğer hasetçinin içindeki haset duygusu artarsa kıskanılan kimseye kin gütmeye ve düşmanlık yapmaya başlar. Karşısındakini tamamen bertaraf etmek için mücadele içerisine girer. Dolayısıyla istihza, iftira, gasp, hırsızlık, yolsuzluk, düzenbazlık gibi birçok gayri ahlakî davranışlar ortaya koymaktan hatta kasten öldürmekten dahi imtina etmez. Yahudiler de kendi iktidarlarının sarsılacağından hatta yıkılacağından endişe ederek Hz. Peygamber'in tebliğine kulak verip düşünmek yerine onun davetini bastırmaya çalışmışlar, Müslümanların önünü kesmek, özellikle imanı sağlamlaşmamış olanları dininden döndürmek için türlü entrikalar çevirmişlerdir. Şu ayet grubu, hasetçi Yahudilerin, başvurdukları psikolojik savaş yöntemlerinden birini açık bir şekilde dile getirmektedir:

“Kitap ehlinden bir grup sizi saptırabilmeyi çok arzu etti. Oysa sadece kendilerini saptırıyorlar, fakat farkına varmıyorlar. ‘Ey Kitap ehli! (Gerçeğe) şahit olduğunuz hâlde, niçin Allah’ın ayetlerini inkâr ediyorsunuz? Ey Kitap ehli! Niçin hakkı batılla karıştırıyor ve bile bile gerçeği gizliyorsunuz?’ Kitap ehlinden bir grup, ‘Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler’ dedi. ‘Sizin dininize uyandan başkasına inanmayın’ (dediler). De ki: ‘Şüphesiz hidayet, Allah’ın hidayetidir. Birine, size verilen benzerinin verilmesinden veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getireceklerinden ötürü mü (böyle söylüyorsunuz)?’ De ki: ‘Lütuf Allah’ın elindedir.

³⁰⁶ Karaman vd., a.g.e., C: I, s. 106-110.

Onu dilediğine verir. Allah, lütfu geniş olandır, hakkıyla bilendir. O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük lütuf sahibidir.”³⁰⁷

Tefsirlerde yaygın olan bilgi, burada ‘Ehl-i kitap’ ile özellikle Yahudilerin ve Yahudi din adamlarının kastedildiği şeklindedir.³⁰⁸ Yine ayette zikredildiği üzere Müslümanlara kurulan tezgâh hakkında İbn Kesir (ö. 774/1373) şöyle der: “Bu, onların bir tuzağıdır. Bununla, imanı kemale ermemiş kimseleri dinleri hakkında şüpheye düşürmek istiyorlardı. Yahudiler, aralarında istişare edip, sabahleyin iman etmiş görünmeye, Müslümanlarla namaz kılmaya, akşamleyin de dinlerinden dönmeye karar verdiler ki, cahil insanlar, onların, Müslümanların dininde bir ayıp ve suç gördükleri için İslam’dan döndükleri kanaatine varsınlar.”³⁰⁹

Kurtubî (ö. 671/1273) de bu ayet grubunu, “*Kitap ehlinden pek çok kimse hak kendilerine besbelli olmuşken ruhlarında yerleşmiş olan kıskançlıktan dolayı sizi imanınızdan sonra kâfirler olarak geri döndürmek isterler*”³¹⁰ ayetine benzeterek,³¹¹ Yahudilerin bütün tuzaklarının hasetten kaynaklandığına işaret etmektedir.

Kur’an-ı Kerim, haset psikolojisi bağlamında incelendiğinde iblisin Hz. Âdem’e secde etmemesine gösterdiği gerekçe ile Yahudilerin Hz. Peygamber’e inanmama hususunda ileri sürdükleri bahaneler birbirine paralel gözükmektedir. Hem şeytan hem de Yahudiler, yani Hakka karşı inatla direnenler, iman edenleri yollarından döndürmek için türlü tuzaklarla yoğun bir mücadele içine girmişlerdir. İnat ve taassupla ortaya konan bu davranışlar, tamamen haset psikolojisinin bir neticesidir. Zira taassubun kökeninde, kişinin başkasını yaratılış/yaşayış özelliklerinden dolayı hakir görmesi veya kendisini ondan üstün kabul etmesi yatmaktadır. Kendi ırkını/milletini seçkin ve üstün gören insanlar, diğer ırklara mensup kimselere küçümseyici bir gözle bakmaktadır.³¹² Her tahkir ise esasında kibir ve hasedin bir sonucudur.

³⁰⁷ Âl-i İmrân 3/69-74.

³⁰⁸ Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 445-446.

³⁰⁹ İbn Kesir, **a.g.e.**, C: II, s. 59.

³¹⁰ Bakara 2/109.

³¹¹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: V, s. 169.

³¹² Âl-i İmrân 3/75.

Netice olarak Şu sylenabilir: Yahudiler, Müslümanların herhangi bir iyiliĒe nail olmasını, maddi ve manevi nimetlere mazhar olmasını temenni etmediĒi gibi müminlerin sahip olduĒu Şeyden mahrum kalmaları için de türlü hilelere baŐvurmuŐlardır. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim, Yahudileri, ırkçı,³¹³ yalancı,³¹⁴ Müslümanlarla alay eden³¹⁵ ve onlara eza veren,³¹⁶ ihanet eden,³¹⁷ dünyaya düşkün, muhteris,³¹⁸ inananlara en Şiddetli dŐman³¹⁹ olarak tarif etmektedir. Ve müminlere karşı bütün bu olumsuz davranışlarının sebebi olarak haset psikolojisini göstermektedir.

2.8.3.2. Hristiyanların Müminlere Hasedi

Kur'an-ı Kerim'de Hristiyanların müminlere olan hasedi, genellikle 'Ehl-i kitap' kavramı içinde zikredilmiş olup sarih olarak Yahudilerin müminlere hasedi kadar dile getirilmemiŐtir. Zira Medine'de yaşayan Hristiyanların sayısı ve gücü, Yahudiler seviyesinde olmadıĒı için Hristiyan-Müslüman münasebeti de haliyle çok yoĒun olmamıştır. Zaten müfessirlerin ekserisi, Ehl-i kitabın hasediyle alakalı vahye konu olan ayetlerin, genellikle Yahudileri kastettiĒini ifade etmektedir.³²⁰

Ancak İslami kaynaklar, kimi zaman Hristiyanların Müslümanlarla birtakım olumsuz diyaloglara ve mücadelelere girdiĒine dair bilgiler aktarmaktadır. Mesela; Medine döneminde Hz. Peygamber'e 'Ey Muhammed! Seninle kimi savaşır görürsem onlarla birlikte ben de seninle savaşırım!' diyecek kadar ileri giden Hristiyan Rahip Eb Âmir'den bahsetmektedir.³²¹ Yine Kur'an'da Necrân Hristiyanlarından söz eden ayetler, Müslümanlarla Hristiyanların inanç

³¹³ Âl-i İmrân 3/75.

³¹⁴ Âl-i İmrân 3/75.

³¹⁵ Maide 5/57-58.

³¹⁶ Âl-i İmrân 3/186.

³¹⁷ Maide 5/13.

³¹⁸ Bakara 2/96.

³¹⁹ Maide 5/82.

³²⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 387; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 255; Kurtubî, **a.g.e.**, C: V, s. 272.

³²¹ Taberî, **a.g.e.**, C: XI, s. 24-26; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 299; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 421; Nesefi, **a.g.e.**, C: II, s. 208.

farklılıklarını ve bunun nüzul sürecinde daha ziyade taraflar arasında yaşanan inatla direnme ve tartışma şeklinde olduğunu yansıtmaktadır.³²²

Necran heyeti, Hz. İsa ile ilgili inançlarının tutarsız olduğu ortaya konmasına rağmen demagoji yoluyla haklılık iddia etmeye devam edince, Allah Teâlâ, resulünden onları lânetleşmeye çağırmasını istedi.³²³ Onlar bir peygamberle lânetleşmeye girmenin ağır sonuçları olacağını bildikleri ve Hz. Muhammed (s.a.s)’in de Allah’ın resulü olduğuna kanaat getirdikleri için bu yola girmeye yanaşmadılar. Kendi çevrelerindeki itibarlarını ve bu yoldan sahip oldukları menfaatleri yitirmemek için de İslâmiyet’i kabul etmekten kaçındılar.³²⁴ Şüphesiz onları bu davranışa iten esas duygu içlerinde Müslümanlara karşı besledikleri haset psikolojisidir.

Yahudilere kıyasla Hristiyanlara daha olumlu bakan Kur’an-ı Kerim, Müslümanlarla Hristiyanlar arasında ‘Tanrı’ anlayışı hakkında,³²⁵ Hz. Meryem,³²⁶ kible³²⁷ ve ruhbanlık³²⁸ konusunda yani inançtan ibadete kadar birçok meselede ihtilafların varlığından söz etmektedir. Ve bu anlaşmazlıkların kin, inat ve haset sebebiyle ortaya konduğuna dikkat çekmektedir. Nitekim zikredeceğimiz şu ayet-i kerime, bize, hakikatleri bilmelerine rağmen Hristiyanların Müslümanlara olan kin, öfke ve hasetlerini göstermektedir: *“Muhammed, Allah’ın Resulüdür. Onunla beraber olanlar, inkârculara karşı çetin, birbirlerine karşı da merhametlidirler. Onların, rükû ve secde hâlinde, Allah’tan lütf ve hoşnutluk istediklerini görürsün. Onların secde eseri olan alametleri yüzlerindedir. İşte bu, onların Tevrat’ta anlatılan vasıflarıdır. İncil’de de şöyle vasıflandırılmışlardı: Filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ekincilerin hoşuna giden ekin gibidirler. Allah böylece bunları çoğaltıp kuvvetlendirmekle inkârcuları öfkelenendir. Allah, inanıp yararlı işler işleyenlere, bağışlama ve büyük ecir vadetmiştir.”*³²⁹

---

³²² Âl-i İmrân 3/61.

³²³ Âl-i İmrân 3/61.

³²⁴ Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 335.

³²⁵ Mâide 5/72-73.

³²⁶ Nisâ 4/171; Mâide 5/75, 116.

³²⁷ Bakara 2/145.

³²⁸ Hadîd 57/27.

³²⁹ Feth 48/29.

Bu ayet-i kerimenin ilk yarısı, yani “*İşte bu, onların Tevrat’ta anlatılan vasıflarıdır*” bölümüne kadar ki kısım, Müslümanların Tevrat’ta anlatılan özelliklerini nakletmektedir. Diğer yarısı ise Müslümanların İncil’de nasıl tarif edildiğini haber vermektedir.³³⁰ Taberî (ö. 310/923), bu ayeti şöyle tefsir etmektedir: “Allah Teâlâ, müminleri, önce filiz halinde olup daha sonra yetişen ekinlere benzetmiştir. Zira müminler İslam’ın geldiği ilk zamanlarda sayıları ve güçleri az olarak bu filizlere benzemektedirler. Daha sonra ise, filizlerin çoğalıp güçlenmesi gibi müminler de çoğalıp güçlenmişler ve mükemmel hale gelmişlerdir. Yetişen ekinlerin, ziraatçıların hoşuna gitmesi gibi, müminlerin çoğalması da iman edenlerin hoşuna gitmiştir. Allah, Hz. Muhammed’e tabi olan müminleri, bu şekilde kuvvetlendirmiştir ki, kendisini inkâr eden kâfirleri öfkelenendirip kederlendirsinsin. Onlar böylece hüznün içerisinde kalsınlar.”³³¹

Ayetteki “*yü’cibü’z-zürrâ*’/çiftçileri imrendirir” ifadesi, ‘iman edenleri imrendirir, sevindirir’ anlamına gelirken, “*liyeğîza bihimü’l-küffâr*/inkârcıları öfkelenendirir” ibaresi, ‘Allah’ın iman edenleri böyle geliştirip büyütmesi, İncil’in kendilerine indirildiği Hristiyanları öfkelenendirir/kıskandırır’ manasına gelmektedir.³³² Zira öfke, kişiyi kin gütmeye, kin ise haset etmeye götürmektedir.³³³

Yine bu ayet, İncil’de var olduğu nakledilen bu teşbihin vahiy sürecinde tezahür etmesiyle Hz. Muhammed (s.a.s)’in beraberinde olanların güçlenmesinin iman edenleri imrendirdiğini/sevindirdiğini, kâfirleri ise ancak kıskanmaya/haset etmeye ittiğini aktarmaktadır. Burada haset kavramının ihtiva ettiği ‘imrenme’ ve ‘kıskanma’ şeklindeki iki zıt anlamın aynı ayet içerisinde zikredilmesi, bu kavramın anlamsal çerçevesini örneklendirmek adına ayrı bir önem arz etmektedir.

Sonuç olarak bu ayeti kerimenin de işaret ettiği üzere Hristiyan din adamları, kendi kitaplarından edindikleri bilgiye göre hem Hz. Peygamber’in hem de Müslümanların vasıflarını biliyorlardı.³³⁴ Zamanla tahrif ettikleri akidelerini de bu

³³⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 328-333; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: V, s. 553; Râzî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 108; Sâbûnî, **a.g.e.**, C: III, s. 317.

³³¹ Taberî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 328-333.

³³² Taberî, **a.g.e.**, C: XXI, s. 328-333; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 344-346; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: V, s. 132.

³³³ Muhâsibî, **a.g.e.**, s. 557; Birgivî, **a.g.e.**, s. 210-215.

³³⁴ Fetih 48/29; Saf 61/6.

yeni din vesilesiyle öğreneceklerine kanaat getirdikleri halde inatla sapkın inançlarından dönmemişlerdir. Hatta bu kadarla da kalmamış Müslümanları dinlerinden döndürmek için mücadele içine girmişlerdir. Hakikati idrak etmiş olmalarına rağmen eski akidelerinde ısrar ve inat etmeleri, Müslümanlara olan hasetlerini göstermektedir.

2.9. Münafıkların Hasedi

Münafık (مُنَافِق) kelimesi, n-f-k (ن-ف-ق) kökünden türeyip ‘yer altında bir taraftan diğerine geçişi ya da çıkışı olan delik, oyuk’ demektir. Bu manada ‘nifak’, ‘şeriata bir kapıdan girip ondan başka bir kapıdan çıkmak’ anlamına gelmektedir.³³⁵ Yani küfrünü saklı tutup inandığını izhar eden kimsedir. Hâlbuki Allah Teâlâ, insana, inanç hürriyeti vermiş olmasına rağmen, yani inanma ya da inkâr etme hakkı verdiği halde her dönemde kimliğini gizleyerek Müslümanların arasında yer alan, karakter bakımından kalbinde hastalık olan kişiler var olmuştur. Kur’an-ı Kerim, onları, *“Allah’a, Resulüne ve Ahiret gününe inanmadıkları halde ‘inandık’ deyip Allah’ı ve müminleri aldatmaya çalışanlar”*³³⁶ diye tarif ederek, Müslümanları bilgilendirmek amacıyla söz konusu grup hakkında bazı bilgiler vermiştir.

Münafık kelimesinin terim anlamının İslam’dan önce yaygın kullanılmaması, hususi anlamını nüzul sürecinde kazandığını göstermektedir.³³⁷ Bu kelime, Kur’an ıstılahında şu iki insan modeli için kullanılmıştır: Birincisi, katıksız münafıklar olup bunlar, aslında inanmadıkları halde Allah’a ve ahiret gününe iman ettiğini söyleyenlerdir.³³⁸ İkincisi ise, zihin karışıklığı, ruh bozukluğu veya irade zayıflığı yüzünden imanla küfür arasında gidip gelen, şüphe içinde bocalayan,³³⁹ imandan çok küfre yakın olan³⁴⁰ ikiyüzlü, çifte karakterli insanlardır. Ayet-i kerimelerdeki ‘münafıklar’, ‘şüphe içinde bocalayanlar’ ve ‘kalplerinde hastalık bulunanlar’

³³⁵ İsfahânî, a.g.e., s. 504.

³³⁶ Bakara 2/8-9.

³³⁷ Hasan Kurt, **İslam İnançına Göre Nifak ve Münafık**, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2003, s. 12.

³³⁸ Bakara 2/8

³³⁹ Nisâ 4/137, 143; Tevbe 9/44-45.

³⁴⁰ Âl-i İmrân 3/167.

şeklindeki ayırım, bu farklılığı göstermektedir.³⁴¹ Katıksız münafıklar, müminlerle karşılaştıklarında inandıklarını belirtirler, ancak yandaşlarıyla baş başa kaldıkları zaman müminlerle alay ettiklerini söylerler.³⁴² Diğerleri ise Hz. Peygamber'e inandıklarını söylemekle birlikte önemli işlerde din dışı otoritelere giden, fakat başlarına bir felâket gelince Rasûlullah'a başvuran,³⁴³ hak dine olan bağlılıkları dünyevî menfaatlerine göre değişen,³⁴⁴ çıkarıcı, zihni ve kalbi bunalımda olan insan tipleridir.

Münafıklar hakkındaki bu ayırım, göz önünde bulundurulduğu takdirde nifak hareketinin Medine'de başladığı yolundaki yaygın kanaatin 'katıksız münafık' tipiyle sınırlandırılmasının gerektiği anlaşılır. Zira 'şüphe içinde bocalama' manasındaki nifakın Mekke döneminde de bulunduğu söylenebilir. Bu durumda Mekkî ayetlerde münafıklardan bahsedilmesinin sebebi açıklığa kavuşmuş olur.³⁴⁵ Ancak sistemli bir hareket olarak nifak, güçlü ve hızlı kültür değişimlerinin gerçekleştiği toplumlarda görüldüğü gibi yeni bir yapılanmaya gidildiği Medine devrinde yeni oluşuma tam uyum sağlayamayan insanlar arasında ortaya çıkmıştır.³⁴⁶ Bu zümre, Kur'an'ın nüzul döneminde mevcut olan Yahudi, Hıristiyan ve müşriklerden oluşmaktadır.

Medine'de İslamiyet'in yayılması, her geçen gün müminlerin çoğalması ve yeni bir nizamın kurulması ile birlikte Müslümanlar artık güç haline gelmişti. Bu durum karşısında farklı inanç gruplarına ait bazı insanlar, İslam'ın nimetlerinden faydalanmak, müeyyidelerinden korunmak amacıyla Müslüman görünmekteydi. Aslında kendi hedef ve ideolojilerinden vazgeçmemiş olan bu tipler, planlı ve programlı bir şekilde çalışarak İslam'ı içten çökertme faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Kendini saklamada mahir olan, İslam hukukuna göre Müslüman sayıldığı için İslam toplumunun arasına karışıp en mahrem sırlarına ulaşabilen ve düşmanla her türlü kirli ittifak kurabilen bu tehlikeli unsuru, Kur'an teşhir ve tenkit etmiştir.³⁴⁷

---

³⁴¹ Enfâl 8/49; Ahzâb 33/12.

³⁴² Bakara 2/14

³⁴³ Nisâ 4/60-62.

³⁴⁴ Hac 22/11.

³⁴⁵ Ankebût 29/10-11; Müddessir 74/31.

³⁴⁶ Hülya Alper, "Münafık" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXI, s. 565.

³⁴⁷ Abdülkerim Bingöl, "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, C: IV, S: I, s. 149-168.

Çeşitli ayetlerde münafıkların itikâdî durumları, psikolojik yapıları ve ahlâkî bozuklukları, toplumsal hayattaki yerleri, Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı tutumları, ahiretteki konumları detaylı bir biçimde anlatılmaktadır. Meselâ; onların cimri, yalancı ve kibirli oldukları,³⁴⁸ gösterişe önem verdikleri, maddî menfaat için namaz kıldıkları, gerçekte ise dua ve ibadet hayatında isteksiz davrandıkları,³⁴⁹ ekini ve nesli (ekonomiyi ve kültürel hayatı) bozmaya uğraştıkları³⁵⁰ belirtilmektedir. Yine kötülüğü yaygınlaştırıp iyiliğe engel olmaya çalıştıkları,³⁵¹ Allah'ı ve müminleri alaya aldıkları,³⁵² Müslümanlara yardım edilmesini engellemeye gayret ettikleri,³⁵³ müminlere karşı kin besledikleri,³⁵⁴ kötü haberler yaydıkları,³⁵⁵ günah, düşmanlık ve Hz. Peygamber'e isyan konusunda gizli faaliyetler yürüttükleri³⁵⁶ ifade edilmektedir.³⁵⁷

Mekke döneminde nazil olan ayetlerde, katıksız bir nifak modelinden ziyade İslam'ı kabul etmekle beraber atalarının dininden kopamayan, şüphe içinde bocalayan bazen de menfaatinin olduğu yere sürüklenen insan tipi ifade edilmiştir. İslam'ın hicretten sonraki aşamasında ise Müslümanların güç ve otorite sahibi olması nedeniyle asıl nifak hareketi Medine'de başlamış ve vahiyle münafıklar yoğun bir şekilde tenkit ve teşhir edilmiştir. Bu sebeple çalışmamıza esas teşkil eden Medine döneminde nazil olan ayetleri inceleyerek münafıkların Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara karşı haset, kin ve düşmanlık psikolojisiyle nasıl planlı bir şekilde mücadele ettiklerini değerlendireceğiz.

2.9.1. Münafıkların Hz. Peygamber'e Hasedi

Hicretten kısa bir müddet önce bütün kabileler, münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy'i (ö. 9/631) Medine'nin kralı olarak ilan etme kararı almışlardı. Fakat Hz.

---

³⁴⁸ Tevbe 9/67; el-Münâfikûn 63/1, 5.

³⁴⁹ Nisâ 4/142.

³⁵⁰ Bakara 2/205.

³⁵¹ Tevbe 9/67.

³⁵² Tevbe 9/65, 79.

³⁵³ Münâfikun 63/7.

³⁵⁴ Âl-i İmrân 3/119.

³⁵⁵ Ahzâb 33/57-60.

³⁵⁶ Mücâdele 58/8; Nisâ 4/108.

³⁵⁷ Alper, a.g.e., s. 565.

Peygamber'in gelişi ile bu ihtimal ortadan kalkmıştı. Zira hicretle birlikte Müslümanlar, ağırlığı hissedilen önemli bir güç haline gelmişlerdi. Bu sebeple Medine döneminde özellikle de Bedir savaşından sonra hakikatte iman etmeyen bazı insanlar, İslâm toplumu içinde kendilerini gizleme ihtiyacı hissetmişlerdi. Nitekim münafıkların başı İbn Übeyy, Bedir savaşında Müslümanların Mekkeli müşriklere üstün gelmelerinden sonra 'Artık koşullar değişti' diyerek İslâmiyet'i kabul ettiğini belirtip Hz. Peygamber'e biat etmiştir.³⁵⁸

Riyaset/baş olma sevdasıyla tutuşan hasta kalpli bu insanlar, Müslümanların durdurulamaz bir şekilde çoğaldığını gördükçe hasetlerinden nifak yolunu tercih etmişlerdi. Dış görünüşleriyle mümin gözüküp gizliden gizliye düşmanlık ediyorlardı. Ancak bu ikiyüzlülüklerini devam ettirerek Rasûlullah'a engel olabileceklerini düşünüyorlardı. Rasûlullah'ın yüzüne karşı tatlı dilli konuşuyorlar, onun yanından ayrılır ayrılmaz, fitne fesat çıkarmaya devam ediyorlardı. Kur'an-ı Kerim, onların bu durumlarını şu şekilde anlatmaktadır: *"İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider. Bir de kalbindekine (sözünün özüne uyduğuna) Allah'ı şahit tutar. Hâlbuki o, düşmanlıkta en amansız olandır. O, (senin yanından) ayrılınca yeryüzünde bozgunculuk yapmağa, ekin ve nesli yok etmeğe çalışır. Allah ise bozgunculuğu sevmez."*³⁵⁹

Ayette zikrolunan 'hasm' kelimesi, 'çekişme, tartışma, münakaşa etme, düşmanlık, muhalefet, kin'³⁶⁰ gibi anlamlara gelmektedir. Râzî (ö. 606/1210), 'düşmanlığı en ileri derecede olan kimsedir'³⁶¹ der. Eğer husumetin temelinde bencillik duygusu, büyüklenme, yüksek görünme arzusu, kin, haset gibi duygular ağır basıyorsa bu tür bir karakter, ahlâkî kusur olarak nitelenir.³⁶² Sözlük ve örfteki anlamı çerçevesinde, 'iki veya daha fazla taraf arasında herhangi bir dinî veya dünyevî konuda cereyan eden, genelde bilgisizliğe, inat ve ön kabule dayalı tartışma

---

³⁵⁸ Bkz. Aldemir, **a.g.e.**, s. 168.

³⁵⁹ Bakara 2/204-205.

³⁶⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 155. Ayrıca bkz. Mutçalı, **a.g.e.**, s. 229; Emrullah İşler, İbrahim Özay, **Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük**, Fecr Yayınları, Ankara, 2. Baskı 2010, s. 364.

³⁶¹ Râzî, **a.g.e.**, C: V, s. 215-216; Kurtubî, **a.g.e.**, C: III, s. 383.

³⁶² Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur'an'da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82-83.

ve cedelleşme, inkârcıların düşmanlık derecesine varan tavırları ve körü körüne tarafgirlikleri³⁶³ manasında kullanılır.

Yine ayette zikri geçen ‘fesat’ (فساد) kelimesi, sülâsî babda, ‘bir şeyin fasit olması, bozulması, çürümesi, mahvolması, kötü olması, kötü yola sapması’,³⁶⁴ *if’âl* babında ise, ‘bozma, kokuşturma, hükümsüz kılma, geçersiz duruma düşürme, fesat çıkarma’ anlamlarına gelir. İsfahânî (ö. 505/1111), bu kelimeyi ‘‘salah’ın zıddı olan bu kavram, az veya çok olsun bir nesnenin itidalin dışına çıkması’’³⁶⁵ şeklinde tanımlar. ‘Fesat’ ve ‘ifsat’ kavramları, içtimaî, siyasî, hukukî ve dolayısıyla dinî düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında belli bir düzen veya dengenin bozuluşunu ifade eder.³⁶⁶ Kur’an’da çeşitli ayetlerde genellikle ‘yeryüzünde fitne uyandırıp, insanların durumunu ve yaşama yollarını doğruluktan saptırıp, dinî ve dünyevî çıkarları zedelemek’ anlamında kullanılır.³⁶⁷

Tanımlamaya çalıştığımız bu kelimelerle ‘haset’ kavramının, ‘bir başkasının sahip olduğu şeylerin, o kimsenin elinden çıkmasını temenni etme’ hususunda ortak bir noktası vardır. Dolayısıyla ‘hasm/düşmanlık’ ve ‘fesad/bozgunculuk’ kelimeleriyle nitelenen münafıkların bu durumu, onların Hz. Peygamber’e haset ettiklerinin bir göstergesidir.

Münafıkların haset duygularının tezahür ettiği olaylardan biri de şu hadisedir: Münafıklar, kendi arkadaşlarına şöyle derler: “Rasûlullah’ın yanında bulunan muhacir ashabına mallarınızı harcayarak ona yardımda bulunmayın ki etrafındakiler dağılıp gitsinler.”³⁶⁸ Onların bu haset ve düşmanlıkları üzerine Yüce Allah, kullarından dilediğine lütufta bulunmasına hiç kimsenin engel olamayacağını beyanla şu âyeti indirmiştir: “Onlar, ‘Allah Resulünün yanında bulunanlara (muhacirlere) bir şey vermeyin ki dağılıp gitsinler’ diyenlerdir. Hâlbuki göklerin ve yerin hazineleri Allah’ındır. Fakat münafıklar (bunu) anlamazlar.”³⁶⁹ Burada ashabın mahrum bırakılarak ve mağdur edilerek hedeflerinin Hz Peygamber’in

³⁶³ Ahmet Akgündüz, “Husumet” maddesi, **DİA**, Ankara, 1998, C: 18, s. 417.

³⁶⁴ İbn Fâris, **Mücmelü'l-Lüğa**, C: III, s. 721; Cevherî, **Sihâh**, C: II, s. 519.

³⁶⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 381.

³⁶⁶ İlhan Kutluer, “Fesad” Kavramı, **DİA**, Ankara, 1995, C: XII, s.

³⁶⁷ Bkz. Ali Ünal, **Kur’an’da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986, s. 306-313.

³⁶⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: XXII, s. 659.

³⁶⁹ Münâfikûn 63/7.

yalnızlaştırılması olduğu görülmektedir. Her iki cihetle de münafıkların haset duygusu açığa çıkmaktadır. Zira ihtiyaç sahibi muhacir müminlerin muhtaç kalmalarını istemek haset olduğu gibi Nebi (s.a.s)'in mevcut statüsünü kaybederek güç ve otorite sahibi olmamasını temenni etmeleri de hasettir.

Hz. Muhammed (s.a.s)'in peygamberliğini açıkça inkâr edemeyen münafıklar, buldukları her fırsatta O'nu yıpratmayı ve itibarını zedelemeyi böylece müminleri ondan uzaklaştırmayı gaye edinmişlerdir. Kalplerinde hastalık olan bu kimseler, ahlaksızlıkta, alaycılıkta ve arsızlıkta sınır tanımayarak gerek Nebî (s.a.s)'in şahsı ile gerekse ona indirilen vahiy ile alay etmekten imtina etmemişlerdir. Nitekim şu ayet-i kerimeler onların bu durumlarını haber vermektedir:

“Herhangi bir sûre indirildiğinde, içlerinden, (alaylı bir şekilde) ‘Bu hanginizin imanını artırdı?’ diyenler olur. İman etmiş olanlara gelince, inen sûre onların imanını artırmıştır. Onlar bunu birbirlerine müjdeliler. Kalplerinde hastalık olanların ise, pisliklerine pislik (rics) katmış, böylece kâfir olarak ölüp gitmişlerdir.”³⁷⁰

Râzî (ö. 606/1210), bu ayette bahsedilen ‘rics’ (رجس) kelimesinden muradın ya bâtil inançlar yahut da kötü huylar olduğunu söyler. Eğer ikinci mana kabul edilirse ayetin anlamının, “Onlar haset, düşmanlık ve her türlü hile ve tuzak kurma fiili içinde bulunuyorlardı. Şu anda da, bu yeni sûrenin nazil olması sebebiyle, bu kötü huyları iyiden iyiye ilerledi, arttı” şeklinde olacağını ifade eder. Râzî, geçmiş âlimlerin bu ayet ile Allah'ın insanı bazen imandan alıkoyacağını istidlal ettiklerini söyleyerek şöyle dediklerini nakleder: “Allah Teâlâ, bu sûreyi dinlemenin, onların kalplerinde haset ve kin meydana getireceğini ve bu hasedin de onların kalplerindeki küfürlerinin artmasına sebep olacağını biliyordu”³⁷¹

İslam tarihi kaynakları da münafık zümrenin her fırsatta Hz. Peygamber ile alay etmeye çalıştıklarını nakletmektedir. Münafıkların Hz. Peygamber hakkındaki onu küçümseyen ve alaya alan sözleri, gaflet anında rastgele söylenmiş sözlerin aksine bilinçli ve kararlı ifadelere benzemektedir. Onların bu türden ifadeleri içlerinde gizlediği inkârın ya da Hz. Peygambere karşı duydukları kin ve nefretin

³⁷⁰ Tevbe 9/124-125.

³⁷¹ Râzî, a.g.e., C: XVI, s. 237.

dışa yansıması olmalıdır.³⁷² Meselâ, Tebük seferindeyken bir konaklama yerinde Rasûlullah (s.a.s)'in devesi Kasvâ kaybolmuştu. Bunun üzerine müminlerin kalbine şüphe sokmak isteyen Kaynuka oğullarından Zeyd b. Lusayt adlı münafık, “Muhammed, daha devesinin yerini bilmiyor. Bir de kalkmış nebi olduğunu ve gökyüzünden size haber getirdiğini söylüyor” şeklinde sözler sarf etmiştir.³⁷³ Onun bu ifadeleri, Hz. Peygamber'e olan haset, kin ve düşmanlığını ortaya koymaktadır.

Alaycı ve arsız tavırlarını sadece sokakta değil mescitte dahi sürdüren münafıklar, mescide gelirler ve Hz. Peygamber yasakladığı halde kısık sesle konuşurlar, Müslümanların konuşmalarını, alınan kararları dinlerler ve bunları Yahudi ve müşriklere sızdırırlar, hem de Müslümanlarla alay ederlerdi.³⁷⁴ Hâlbuki Kur'an-ı Kerim, *“Gizlice konuşmaktan menedilip de, menedildikleri şeyi işleyen ve günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşanları görmedin mi? Sana geldiklerinde Allah'ın seni selâmlamadığı bir şekilde selâmlıyorlar. İçlerinden de, 'Söylediklerimizden dolayı Allah bize azap etse ya!' diyorlar. Cehennem onlara yeter! Oraya girecekler. Ne kötü varış yeridir orası”*³⁷⁵ ayetiyle onları tehdit etmektedir.

Bu ayet-i kerimede mezkûr 'necvâ' (نَجْوَى) ve 'adâvet' (عَدَاوَة) kavramları, Hz. Peygamber'in başarılı olmasına tahammül edemeyen münafık ve Yahudilerin, Medine'de İslam birliğini bozup anarşi çıkarmak amacıyla işbirliği yaptıklarını, gizli konuşmalar ve gizli toplantılar tertip ettiklerini ifade etmektedir. Bütün bu faaliyetler, onların Müslümanlara olan haset, kin ve nefretlerini göstermektedir. Bu bağlamda 'necvâ', 'adâvet' ve 'haset' kavramlarının birbirleriyle olan anlam ilişkisi ortaya çıkmaktadır.

Münafıkların Hz. Peygamber'e karşı haset, kin ve düşmanlıklarının eseri olan en çirkin davranışlarından biri de Hz. Ayşe'ye iftira atmalarıdır.³⁷⁶ Hz. Peygamber'in tertemiz mahrem hayatına dil uzatarak esasında Rasûlullah'ın itibarını sarsmak

---

³⁷² Bkz. Kurt, **a.g.e.**, s. 119.

³⁷³ İbn Hişâm, **a.g.e.**, C: IV, s. 224.

³⁷⁴ Abdullah Yıldız, **Hız. Peygamber ve Gizli Düşmanları: Münafıklar**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000, s. 120.

³⁷⁵ Mücadele 58/8.

³⁷⁶ Nûr 24/11-23.

istiyorlardı. Ancak Allah Teâlâ işin hakikatini bildirerek onların bu tezgâhlarına meydan vermemiştir.

Kur'an-ı Kerim'de münafıkların Hz. Peygamber'e karşı hasetten kaynaklanan kötü davranışlarıyla ilgili daha birçok ayet-i kerime bulunmaktadır.³⁷⁷ Ancak ele aldığımız ayetlerin, münafıkların haset psikolojisini ifade etme yönüyle yeterli olduğu kanaatindeyiz.

Kalpleri Hz. Peygamber'e karşı haset ile dolu olan münafıkların tavırlarını şöylece özetlemek mümkündür: Münafıklardan bazıları dilleriyle inandıklarını iddia etmelerine rağmen hiçbir zaman Hz. Peygamber'e inanmamışlardır.³⁷⁸ Onlar, onun hakemliğini kabul etmedikleri gibi ona itaatte etmezler.³⁷⁹ Verdiği kararlar, eğer menfaatlerine uygunsa kabul ederler aksi takdirde bu karara uymazlar.³⁸⁰ Allah'ın Resulüne karşı kibirli,³⁸¹ iftiracı³⁸² ve alaycıdırlar. O'nun sözleriyle ve O'na nazil olan vahiy ile alay ederek itibarını düşürmeyi isterler.³⁸³ Etrafındaki Müslümanları dağıtmak suretiyle Hz. Peygamber'i yalnızlaştırmayı temenni ederler.³⁸⁴ Çıkarları doğrultusunda İslam düşmanlarıyla işbirliği dahi yapmaktan çekinmezler. Görüldüğü üzere ortaya konulan tavır ve davranışların hemen hepsinin temelinde Hz. Peygamber'i çekememe/haset duygusu bulunmaktadır.

2.9.2. Münafıkların Müminlere Hasedi

Kalbinde inkârı benimsediği halde içinde bulunduğu şartların etkisiyle küfrünü açıklayamayan münafıklar, nifak perdesi altında hem inançsızlıklarını hem de ikiyüzlülüğün tesiriyle kendilerinde oluşan kişilik bozukluklarını gizlemeye çalışırlar. Kalplerinde Müslümanlara ve dini değerlere karşı aşırı kin, nefret ve kıskançlık taşırken inanmış gibi görünerek hem bir takım zararlardan kendilerini

---

³⁷⁷ Bakara 2/204-205; Nisâ 4/81; Tevbe 9/61, 74, 124-125; Muhammed 47/16; Münâfikûn 63/7, 8.

³⁷⁸ Münâfikûn 63/1.

³⁷⁹ Nisâ 4/60, 65.

³⁸⁰ Nûr 24/47-50.

³⁸¹ Münâfikûn 63/5.

³⁸² Nûr 24/11-23.

³⁸³ Tevbe 9/124-125.

³⁸⁴ Münâfikûn 63/7.

koruma hem de Müslümanların sahip olduğu imkânlardan faydalanma amacını güderler.³⁸⁵

Münafıklar, buldukları her fırsatta Müslümanlara zarar vermek için birtakım girişimlerde bulunmuşlardır. Özellikle Hz. Peygamber (s.a.s) dönemindeki münafıklar, vatanlarını Allah için terk edip Medine'ye yerleşen muhacirlere ensar tarafından sunulan imkânlara mani olmak istemişler³⁸⁶ ve muhacirleri tahkir ederek onları Medine'den çıkarmakla tehdit etmişlerdir.³⁸⁷ İslam'ı ve Müslümanları ortadan kaldırmak için Yahudi ve Hristiyanlarla dahi işbirliği yapmışlardır.³⁸⁸ Fakat bu faaliyetlerini açıktan yapmaya cesaret edememişlerdir. Onların bu durumu, Hz. Peygamber'e haber verilince yemin ederek inkâr dahi etmişlerdir.

Kalpleri hastalıklı olan bu tipler, Müslümanların çoğalmasını açık bir mücadeleyle önleyemeyeceklerini anlayınca nifak yolunu tercih etmişlerdir. Ancak bu şekilde onların büyümesine engel olabileceklerini düşünüyorlardı. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde Müslümanlara yönelik bu ahlaksız tavırlarından bahsedilmektedir.³⁸⁹ Bunu birkaç örnek ayet ile değerlendireceğiz.

“Kitap ehlinden bir grup, ‘Müminlere indirilene günün başlangıcında inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler’ dedi.”³⁹⁰

Bu ayet-i kerimeden anlaşıldığı üzere müminlerin hızla çoğalmasına tahammül edemeyen Yahudiler, onların dinlerinden dönmesini sağlayabilmek için akıllarında şüpheler uyandırmaya karar verirler.³⁹¹ Bu sebeple bir kısım Yahudiler, planlı bir şekilde Müslümanların arasına girerler. Onlarla beraber ibadet ederler. Fakat gün sonunda bazı şeylerin yanlış olduğu kanaatini belirterek tekrar İslam'dan çıkarlar. İmanı henüz kalplerine tam yerleşmemiş olan bazı zayıf Müslümanlar da onların bu yalanlamalarına aldanırlar. Zira onlar, münafıkların tekbibini, haset ve inat sebebiyle değil, tam bir tefekkür ve noksansız incelemeler neticesinde yaptıklarını

---

³⁸⁵ Bkz. Kurt, **a.g.e.**, s. 88.

³⁸⁶ Münâfikûn 63/7.

³⁸⁷ Münâfikûn 63/8.

³⁸⁸ Haşr 59/11.

³⁸⁹ Bakara 2/9; Âl-i İmrân 3/72, 118-120; Tevbe 9/47, 65, 67, 79, 81; Ahzâb 33/60; Münâfikûn 63/2-3, 7.

³⁹⁰ Âl-i İmrân 3/72.

³⁹¹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: V, s. 169.

düşünürler. Böylece münafıkların bu tezgâhı, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in nübüvvetinin sıhhati konusunda Müslümanların zayıfları yönünden bir şüphe sebebi olur.³⁹²

Nitekim İzzet Derveze (ö. 1984), münafıkların bu ayette beyan edilen tavrını, Yahudilerin Bakara Sûresi'nde ifade edilmiş faaliyetleriyle³⁹³ de irtibat kurarak düşmanlık, kin ve hasetten başka bir şey olmadığını söylemektedir.³⁹⁴ Hâsılı bu ayet, münafıkça hareket eden Yahudilerin kurdukları bu entrikayı, Müslümanlara olan hasetlerinden dolayı yaptıklarını tazammun etmektedir.

Medineli Arapların, İslam'dan önce Yahudilerle dostluk anlaşmaları vardı. İslam'ı kabul eden bazı müminler, iman ettikten sonra da Yahudilerle bu dostluğu devam ettirmek istediler. Fakat münafıklık yapan bu Yahudiler, zahirde dost gibi gözükseler de her fırsatta müminlerin aleyhine çalışıyorlardı. Hususiyetle Hz. Peygamber'in askerî planlarını müşriklere ulaştırıyorlardı. Bu nedenle Allah Teâla, Âl-i İmrân Sûresi 118-120 ayetlerini inzal ederek müminleri kâfirlere ve münafıklara karşı uyarılmış onlara karşı tedbirli davranmalarını ve gerçekte düşman oldukları halde dost görünenlere sırlarını söylememelerini emretmiştir.³⁹⁵

Söz konusu ayet-i kerimelerde, münafık ve kâfirlerin Müslümanlar hakkında sürekli fenalık düşünmeleri, sıkıntıya düşmelerini istemeleri, kindar konuşmaları ve kin beslemeleri, müminlerin birlik ve beraberliklerine, zaferlerine ve refahlarına üzülmeleri; başarısızlıklarına, yenilgi, hastalık ve benzeri sıkıntılarına sevinmeleri, 'haset' kavramının anlam alanı içerisine girmektedir.

Münafıkların Müslümanlara verdikleri zararlardan biri de onlarla alay ederek itibarlarını düşürmektir. Bu hususta şu ayet-i kerime örnek verilebilir: *“Sadakalar hususunda gönüllü bağışta bulunan müminlerle, güçlerinin yettiğinden başkasını bulamayanları çekiştirip onlarla alay edenler var ya; işte Allah asıl onları maskaraya çevirmiştir. Onlar için elem dolu bir azap vardır.”*³⁹⁶

---

³⁹² Râzî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 104.

³⁹³ Bakara 2/41-42, 76-77, 89-90.

³⁹⁴ Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadîs**, Çev: Mehmet Baydaş, Vahdettin İnce, Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, C: V, s. 431-432.

³⁹⁵ Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: I, s. 489-490.

³⁹⁶ Tevbe 9/79.

Hz. Peygamber, Tebük Seferi hazırlığı³⁹⁷ esnasında savaş giderleri için Müslümanlara bağış çağrısında bulunmuş, onlar da buna yürekten gelen bir coşkuyla karşılık vermişler, maddî imkânı olanlar servetlerinin önemli bir oranını bağışlamışlar, yeterli imkânı olmayanlar da mütevazı katkılarda bulunmuşlardı. Bu durumdan rahatsızlık duyan münafıklar, her olaya bir kulp takıp onları alaya almaya çalışıyorlardı. Kendi istekleriyle fazla veren müminlere, ‘servet gösterisi ve gösteriş yaptıklarını’ söylüyorlardı. Maddî durumu iyi olmadığı halde elinden geldiğince bu hayır yarışına katılan fakat daha fazlasını yapamadıkları için üzüntü duyan müminlere de verdikleri miktarın azlığından dolayı sataşıyorlar ve “Allah’ın bu kadar sadakaya ihtiyacı mı var?” diye alay ediyorlardı.³⁹⁸ Görüldüğü üzere münafıklar, inananlarla alay ederek onları hem tahkir etmek hem de bu hayırdan vazgeçirmek istiyorlardı. Bu istihzalarının nedeni de müminlerin hayır yaparak manen galip gelmelerine ve elde edilen maddi güç ile de savaşı kazanmalarına olan hasetleridir.

Kısaca belirtmek gerekirse münafıklar, inananları Allah yolundan alıkoymak için iftira atmak, alay etmek, tuzak kurmak gibi çeşitli yöntemler uygulamışlardır. En büyük istekleri, kendileri için tehlike olarak gördükleri müminler topluluğunun dağılmasıdır. Bu sebeple, diğer kâfirlerle birleşerek, müminlere karşı sinsi bir mücadeleye girmişlerdir. Bu süreçte çıkarlarını gözettikleri için, nefretlerini belli etmemeye gayret etmişlerdir. Ancak şuur altlarındaki haset, kin ve nefretlerinin ortaya çıkmasına engel olamamışlardır. Hususiyetle münafıkların, müminleri alaya alma teşebbüsleri, onlara duyduğu hasedin bir göstergesi şeklinde ortaya çıkmıştır.

2.10. Müminlerin Birbirine Hasedi

Fıtri bir duygu olan haset; ihtiras, cimrilik, kin, kibir, adavet gibi duygularla iç içedir. İnsanlığın ilk dönemlerinden itibaren kişilere ve toplumlara zarar veren, birçok kötülüğünde kendisinden kaynaklandığı bir haslettir. Bunun içindir ki Kur’an-ı Kerim, iblisin, Kabil’in, Hz. Yusuf’un kardeşlerinin, daha nice kavimlerin ve din

³⁹⁷ Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, **el-Bahrü'l-Muhît**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, C: V, s. 77.

³⁹⁸ Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: III, s. 69.

müntesiplerinin hasetlerinden bahsederek müminlerin de hasetten ve haset kaynaklı davranışlardan kaçınması gerektiğine işaret etmiştir.

Zira insanlar farklı zekâya, kabiliyete, eğitime ve kültür seviyesine sahip olunca münasebetlerde de fikir ayrılığı, ihtilaf ve tefrika kaçınılmaz olacaktır. Hz. Peygamber döneminde de zaman zaman Müslümanlar arasında gerek karşılaşılan problemleri çözme hususunda gerekse beşeri münasebetlerde görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bu ihtilafların bir kısmı da ya bir ayetin inmesine vesile olmuş veya Kur'an'da açıkça zikredilerek müminlerin o şeyden kaçınması istenmiştir.

Haset ve çekişmeler sebebiyle vahiy kaynaklı dinler dahi yozlaşmaktan kurtulamamıştır. Bu nedenle Kur'an-ı Kerim, *“Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler”*³⁹⁹ buyurarak ihtilafın, tefrikanın ve çekişmenin asıl sebebinin haset olduğunu ve bu duygunun, insanların kutsal kitapların özüne dönmesine engel olduğunu beyan etmiştir.

Müslümanların böyle bir hataya düşmemesi için birlik ve beraberliğe vurgu yapan bir ayet-i kerime şöyledir: *“Allah'a ve Resul'üne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin (nizâ). Sonra içinize korku düşer ve kuvvetiniz elden gider”*⁴⁰⁰ Bu ayet, korkuya kapılıp güç kaybetmenin sebebi olarak nizâ'/çekişmeyi göstermiştir. 'Niza'nın olduğu yerde inat, haset ve adavet duyguları mevcut olmasına karşın müminlerin arasındaki güç, kuvvet ve muhabbet yok olmaktadır. Toplumsal birlik büyük zarar görmekte, bireylerin enerjilerini arzulanan yönde değil, istenmeyen şekilde birbirlerine karşı kullanmaya başlamalarına sebebiyet vermektedir.

İslam dünyası, ilk asırlardan itibaren başta haset olmak üzere çeşitli nedenlerle farklı grup ve fırkalara ayrılmıştır. Vahiy sürecinde de bu tür durumlar söz konusu olmuş, ancak Kur'an-ı Kerim meseleye müdahale ederek müminlerin ittihadını ve ıslahını tesis etmiştir. Netice itibarıyla inananlar arasında da haset ve çekişmeler vuku bulmuş ancak o dönemde müminler arasında inanç boyutunda değil amel seviyesinde aykırılıklar olmuştur. Nitekim birkaç örnek ayet vererek konumuzu işleyeceğiz.

---

³⁹⁹ Âl-i İmrân 3/19.

⁴⁰⁰ Enfâl 8/46.

*“Allah, sizin tövbenizi kabul etmek istiyor. Şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa düşmenizi istiyorlar”*⁴⁰¹

Taberî, bu ayette “şehvetlerine uyanlar” ifadesi için “Bunlar, Yahudilerdir, Ehl-i kitaptır, zina edenlerdir” yorumlarını naklettikten sonra ayet-i kerimenin genel ifadesinin, bu zikredilen görüşlerin hepsini kapsar mahiyette olduğunu, bu nedenle ayeti sadece belli kimselere tahsis etmenin doğru olmayacağını söylemiştir.⁴⁰² Yine bu ifade için, ‘şeytana tabi olan fasık ve günahkârlar,⁴⁰³ nefsin arzularına, ihtiraslarının ardına düşenler,⁴⁰⁴’ diye yorumlar yapılmıştır. Bu izahlar, ayette ki ‘şehvetlerine uyanlar’dan maksadın sadece kâfirlerin değil müminlerin de olabileceğini göstermektedir.

Nefsani arzuları peşinde koşan kimse, nefsinin tatmin etmek için, başkalarının da batıla sapmalarını ve kendi günahına ortak olmalarını ister. Bu durum, ‘haset’ kavramının anlam alanına girmektedir. Çünkü haset, kişinin kendisinin nail olamadığı herhangi bir şeye başkasının da nail olmasını veya kendisinin mahrum olduğu bir faziletten başkasının da mahrum olmasını temenni etmesidir. Kısaca ayet, hevâ ve hevesine esir olanların haset/ihtiras/şehvetlerinin, içtimai hayata yansarak başkalarını da olumsuz anlamda etkilediğini ifade etmekte ve bu tesirin arkasında haset ve ihtirasın olduğuna işaret etmektedir.

Yine müminler arasında vuku bulan haset kaynaklı durumlara Nisâ 4/37’yi örnek verebiliriz: *“Bunlar cimrilik eden, insanlara da cimriliği emreden ve Allah’ın, lütfundan kendilerine verdiği nimeti gizleyen kimselerdir. Biz de o nankörlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır.”* İslam âlimlerinin bir kısmı, bu ayetteki bahil kimselerin, Allah’ın kendilerine farz kıldığı halde onun yolunda harcama yapmayan ve başkalarına da yapmamalarını emreden kimseler olduğunu ifade etmişlerdir. Bu ayetin bir grup Yahudi hakkında nazil olduğunu ancak manasının umumi olduğunu söylemişlerdir.⁴⁰⁵

---

⁴⁰¹ Nisâ 4/27.

⁴⁰² Taberî, **a.g.e.**, C: VI, s. 621; Kurtubî, **a.g.e.**, C: VI, s. 318.

⁴⁰³ Sâbûnî, **a.g.e.**, C: I, s. 264.

⁴⁰⁴ Bayraklı, **a.g.e.**, C: V, s. 98-99.

⁴⁰⁵ Sâbûnî, **a.g.e.**, C: I, s. 268.

Bu ayet-i kerimeden, cimrilik eden, cimriliği emreden ve Allah'ın nimetlerini gizleyen müminlerin de ilahi tehdide muhatap olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, *“cimrilik duygusuyla imanın bir arada bulunmayacağını”*⁴⁰⁶ beyan etmektedir. Bu rivayet, bir taraftan cimriliğin, Allah'ın takdirine razı olmama, ona güven duymama manasını tazammun ettiğini dolayısıyla imanı zedeleyen bir tavır olduğunu ifade etmektedir. Öte yandan da günahkâr müminlerin böyle kötü bir ahlaka sahip olabileceklerine işaret etmekte ve onları ikaz etmektedir. Bu yönüyle cimriliğin ihtiva ettiği mananın, hasetle olan münasebetini çok net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Adler (ö. 1937), cimriliğin, genellikle hasede bağlı bir karakter özelliği olduğunu söyler. Cimrilikte aşırı giden kişi, başkalarının malında bile cimrilik yapar, yani onların ihsanda bulunmasına göz diker ve başkalarına yardımda bulunmalarını istemez. İhsanda bulunanları çekemez, ihsan eden kişilerin başkaları tarafından sevilmesini ve tercih edilmesini istemez. O bakımdan da cimri olan kişinin haset ettiği, ihsanda bulunan kişinin de haset edildiği görülmektedir.⁴⁰⁷

Verdiğimiz örnek ayetlerde de görüldüğü üzere müminler arasında inanç boyutunda değil ancak amel seviyesinde haset ve çekişmeler olmuştur. İnananlar arasındaki bu kötü tutum ve davranışlar, tüm İslam âlemine tesir etmiş asırlarca ümmetin birlik ve beraberliği önündeki en büyük engel olmuştur.

2.11. Zengin Ve Fakirin Hasedi

Kur'an-ı Kerim, Allah Teâlâ'nın, insanları ırk, dil, renk, huy ve karakterler açısından farklı yarattığı gibi imkân ve rızık cihetinden de farklı yarattığını şöyle bildirmektedir: *“Rabbinin rahmetini onlar mı bölüştürüyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaştırdık. Birbirlerine iş gördürmeleri için, (çeşitli alanlarda) kimini kimine, derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti, onların biriktirdikleri (dünyalık) şeylerden daha hayırlıdır.”*⁴⁰⁸ Bu ayet-i kerimede rızıkın Allah tarafından taksim edildiği ve insanların birbirinden farklı maişetlere sahip

⁴⁰⁶ Nesâî, “Cihâd”, 8.

⁴⁰⁷ Dölek, **a.g.m.**, sayı: 4, C: X, s. 39-82.

⁴⁰⁸ Zuhruf 43/32.

olduğu beyan edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in ifade üslubundan zenginlik-fakirlik kavramları, insanlığın bidayetinden beri var olduğu ve muhtelif derecelerle kıyamete kadar da devam edecek iki olgu olarak anlaşılmaktadır.

Allah ve ahiret inancı olmayan zihniyetler, zenginliğin iyi; fakirliğin ise kötü olduğunu dolayısıyla zenginliğe ulaşmak için her türlü fiili meşru gördüklerini dile getirmektedirler. Bu düşünce sistemi, insanların arasındaki bütün bağları koparıp zenginleri daha zengin, fakirleri de daha mağdur ederek insanları gayri meşru ve ahlaksız kazanç yollarına sürüklemektedir. İslam ise, zengin ile fakiri birer olgu olarak kabul etmekle beraber her ikisi için belli hükümler koymak ve sistemler geliştirmek suretiyle hem kendi içinde mutlu ve sorumlu bir şekilde yaşamalarını temin etmiş hem de her iki sınıf arasında destekleyici ve dayanışmacı bir bağ kurmuştur. Tesis ettiği bu nizam, genel manada başarılı olmuştur. Ancak İslam tarihinde bazı dönemlerde insanların bireyselleştiği ve bencilleştiği, zenginlik için her şeyin mubah görüldüğü, sınıflar arasında ciddi uçurumların olduğu gözlemlenmektedir. Toplumda vuku bulan bu problemlerin en temel sebeplerinden birinin, belki de en önemlisinin haset olduğu kanatindeyiz.

Hasette genel bakış açısı, alt tabakanın üst tabakayı, fakirin zengini, zayıfın güçlüyü, muhtacın müstağni olanı, başarısızın başarılı olanı çekememesi yönündedir. Ancak tam tersi durumda da hasedin vaki olabileceği bir hakikattir. Zira fakir/zayıf olanın aynı halde devam etmesini veya daha da kötü duruma düşmesini temenni etmek de hasettir. Nitekim meseleyi bu bakış açısıyla değerlendirdiğimizde Kur'an-ı Kerim'de zenginlerin fakirlere olan hasetlerinin daha çok örneklendirildiğini görürüz.⁴⁰⁹ Buna karşılık fakirlerin daha ziyade zenginlere imrendiğine dair örnek ayetlerle karşılaşırız.⁴¹⁰ Şimdi ayet-i kerimeler ışığında bu iki sınıf insanın birbirlerine olan davranışlarında fonksiyonel olarak haset duygusunun etkisini değerlendirmeye çalışacağız.

---

⁴⁰⁹ Nahl 16/71; Kehf 18/34; Sebe' 34/31-35; Sâd 38/23; Münâfikûn 63/8; Kalem 68/21-25; Fecr 89/15-20.

⁴¹⁰ Tevbe 9/55, 85; Hicr 15/88; Tâhâ 20/131; Kasas 28/79-80.

2.11.1. Zengin Hasedi

Zengin kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de temel manada 'ğınâ (غنى)⁴¹¹ ilintili olarak da mübezzir,⁴¹² müsrif,⁴¹³ mütrej⁴¹⁴ ve zû seâ⁴¹⁵ kavramlarıyla ifade edilmiştir. Bu manada en çok kullanılan 'ğınâ' kelimesi; lügatte 'zengin olmak, kifayet etmek',⁴¹⁶ anlamında olup fakirliğin zıddıdır. Malı mülkü çok olup başkasına ihtiyaç duymayıdır. İsfahânî, "ihtiyaçların olmaması, ihtiyaçların azlığı, insanların türlerine göre kazanıp biriktirdiklerinin çokluğu"⁴¹⁷ anlamlarına geldiğini söyler.

Zenginlik mefhumu, net çizgilerle olumlu ya da olumsuz diye tefrik edilmeyip; imkânların kullanılma biçimine göre değerlendirilmiştir. Nitekim Kur'an'da genel manada zenginlik, mal sevgisi ve elde etme arzusu yerilmemektedir. Zemmedilen zenginlik, bu sevgi ve arzunun Allah'tan uzaklaştıracak düzeyde hırs ve tamahkârlığa dönüşmesi, fani hayatın gaye haline getirilmesi, dünyalık servete sahip olabilmek için azgınlık, ifsat ve adaletsizlik gibi nice aşağılık davranışların meşru görülmesidir.

İnsanın yaratılışında var olan mal sevgisi, hırsa ve tamaha dönüştüğünde o insanı, yasak sınırlarını ihlal etmeye sürüklemektedir. Nitekim yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "*Haram helâl demeden mirası alabildiğine yiyorsunuz. Malı da pek çok seviyorsunuz.*"⁴¹⁸ Ayet-i kerimedeki 'lemmen' (لَمَّا) ve 'cemmen' (جَمًّا) kelimeleri, helal-haram demeden malı çokça biriktirmeyi ve başkasından esirgeyecek derecede onu sevmeyi ifade eder.⁴¹⁹ Ölçülü mal sevgisi, daha çok çalışmayı, üretmeyi ve kazanmayı sağlar ve geliri paylaşmaya da engel değildir. Ancak açgözlülük seviyesine ulaşan bu duygu, haram ve haksız kazanmaya, biriktirip başkalarına vermemeye neden olur. Bu psikolojideki insan, sahip olduğu malı kendi ilmi ve çabası neticesinde elde ettiğini ve istediği gibi harcama özgürlüğünün bulunduğunu

⁴¹¹ Nisâ 4/6; Tevbe 9/28, 93; Duhâ 93/8; Tebbet 111/1-2.

⁴¹² İsrâ 17/26-27.

⁴¹³ Yûnus 10/83; Enbiyâ 21/9.

⁴¹⁴ Hûd 11/116; Enbiyâ 21/13; Mü'minûn 23/33.

⁴¹⁵ Nisâ 4/130; Talâk 65/7.

⁴¹⁶ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 587.

⁴¹⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 368.

⁴¹⁸ Fecr 89/19-20.

⁴¹⁹ Maverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, C: IV, s. 417.

düşünmeye başlar.⁴²⁰ Bu durum, onu lükse, gösterişe, hasede, gurura ve kibre sürükler.⁴²¹

Dünyayı gaye haline getirip ellerindekilerle övünüp kibirlenen bu insanların, başkalarını küçümseyip istihza ettiğini vahiy şu şekilde haber vermektedir: “*İnkâr edenlere dünya hayatı süslü gösterildi. Onlar iman edenlerle alay etmektedirler. Allah’a karşı gelmekten sakınanlar ise, kıyamet günü bunların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızk verir.*”⁴²² Burada, mallarının ve sayılarının çokluğuyla böbürlenmiş⁴²³ zengin Mekkeli müşriklerin, Hz. Muhammed (s.a.s)’e tabi olan İbn Mesud, Ammar, Suhayb ve benzeri (r. anhüm) müminlerden fakir ve yoksul olanlarla eğlenip durdukları anlatılmaktadır. Yani; kâfirler, dünyadan başkasını istemezler, dolayısıyla dünyalıkları olmayanların veya az olanların haline bakarak onlarla alay eder, demektir.⁴²⁴ Ayrıca rızkı Allah’tan aldığı halde Allah’ın kullarını küçümsemenin tehlikesine de dikkat çekilmektedir.⁴²⁵

Aşırı mal sevgisi, kazancı kendinden bilme, dünyayı amaç edinme, eldekiyle övünme ve fakirleri küçümseme gibi menfi tutum ve davranışlar, insanı peygamberlere karşı gelmeye, Allah’ı ve ahireti inkâra götürmektedir: “*Biz, hangi memlekete bir uyarıcı göndermişsek oranın şımarık zenginleri, ‘Biz, sizinle gönderileni inkâr ediyoruz’ demişlerdir.*”⁴²⁶ Söz konusu zengin kişileri inkâra sevk eden, mal karşısındaki yanlış tutum ve davranışlarıdır.⁴²⁷ Zira zengin insanın dünyalık karşısındaki durumu, bu noktaya vardığında başkalarının kendisinin seviyesine yükselmemesini ve buldukları ihtiyaç halinden çıkmamasını temenni etmeye başlamaktadır. Dolayısıyla burada diğer kimselerin imkânlarının yetersiz kalmasını talep olduğu için bu hali, haset olarak değerlendirmekteyiz.

Kur’an-ı Kerim’de sıkça malın ve mülkün gerçek sahibinin Allah olduğu, zengin kimselerin Allah’ın ihsan ettiği mallardan ihtiyaç sahiplerine vermesi ve

---

⁴²⁰ Kasas 28/78: “*Kârûn, ‘Bunlar bana bendeki bilgi ve beceriden dolayı verilmiştir’ dedi.*”

⁴²¹ Kasas 28/76.

⁴²² Bakara 2/212.

⁴²³ Taberî, a.g.e., C: III, s. 619.

⁴²⁴ Neseî, a.g.e., C: I, s. 177.

⁴²⁵ Mustafa Şen, “**Kur’ân’da Zenginlik Ve Fakirlik**”, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya, 2008, s. 139.

⁴²⁶ Sebe’ 34/34.

⁴²⁷ Şen, a.g.e., s. 140.

Allah yolunda infak etmesi gerektiği bildirilmektedir. Kur'an, şirkle beraber sosyal adaletsizliği tenkit etmiş, bunların yerine tevhide ve toplumsal adaleti yerleştirmeyi gaye edinmiştir. Bunun için de zengin ve varlıklı insanlardan fakir, yoksul, zayıf ve kimsesiz insanlara karşı bakış açılarını değiştirmeleri, onları gözetmeleri ve ihtiyaçlarını gidermeleri istenmiştir. Kur'an'da varlığın gerçek sahibini unutup malının zekâtını, sadakasını vermeyen, muhtaçları gözetmeyen ve gerektiğinde Allah yolunda infak etmeyenler eleştirilmiş ve tehdit edilmişlerdir.⁴²⁸ Bu hususta zemmedilenleri şöyle tasnif etmek mümkündür: mal biriktirip Allah yolunda harcamayan cimriler,⁴²⁹ mal sayesinde elde ettikleri güçle başkalarına baskı kuran, fitne ve fesat çıkaranlar,⁴³⁰ fakirlere yardıma yanaşmayanlar,⁴³¹ servetlerini inananları yıldırma ve haktan caydırma için kullananlar.⁴³²

Zikredilen bu karakterdeki insanların ortaya koymuş oldukları davranışların arka plandaki temel nedeninin, haset olduğu gözükmektedir. Zira cimrilik, zulüm, fesat ve inkâr gibi kavramların hepsinin haset ile sıkı bir anlam ilişkisi vardır. Bu davranışların açığa çıkmasındaki en önemli faktör, kişinin, başka insanların kendisinin üstüne çıkmasına ve daha iyi imkânlarla sahip olmasına tahammül edememesidir. Nitekim bu konuda şu ayet-i kerimeleri örnek olarak verebiliriz:

“Allah, rızık konusunda kiminizi kiminizden üstün kıldı. Üstün kılınanlar, rızıklarını ellerinin altındakilere vermezler ki rızıkta hep eşit olsunlar. Şimdi Allah'ın nimetini mi inkâr ediyorlar?”⁴³³

Taptıkları putları Allah'a ortak kılan müşriklere cevap niteliğinde örnek olarak inzal edilen⁴³⁴ bu ayet, üstün ve zengin kılınan insanların, sahip oldukları şeyleri onlarla eşit olmamak için fakirlere vermekten imtina ettiklerini/razı olmadıklarını⁴³⁵ ifade etmektedir. Haset duygusu, kişinin bir başkasının imkân veya güç sahibi olmamasını temenni etmeyi gerektirmektedir. Ki burada varlıklı kimselerin, muhtaçlarla kendilerine eşit olmamaları için mallarını paylaşmamalarını,

⁴²⁸ Şen, **a.g.e.**, s. 143.

⁴²⁹ Tevbe 9/34.

⁴³⁰ Bakara 2/212; En'âm 6/52.

⁴³¹ Yâsîn 36/47; Mâûn 107/1-3.

⁴³² Enfâl 8/36; Tâhâ 20/ 71; Yâsîn 36/18; Münâfikûn 63/7.

⁴³³ Nahl 16/71.

⁴³⁴ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XII, s. 376.

⁴³⁵ Rum 30/28.

kıskançlık psikolojisinin bir mahsulü olduğu kanaatindeyiz. Yine şu ayeti de konumuza misal olarak verebiliriz:

*“İçlerinden biri şöyle dedi: ‘Bu benim kardeşimdir. Onun doksan dokuz koyunu var. Benim ise bir tek koyunum var. Böyle iken ‘Onu da bana ver’ dedi ve tartışmada beni bastırdı.’”*⁴³⁶

İslami kaynaklarda verilen bilgilere göre Dâvûd (a.s), bir mabette ibadetle meşgul iken iki kişi, üstü açık olan mabedin duvarını aşarak ansızın onun karşısına çıkmışlardı. Onlar, Hz. Davud’un telaşa düştüğünü görünce korkulacak bir şey olmadığını söylediler ve ayette belirtildiği şekilde geliş maksatlarını anlattılar.⁴³⁷ Ayetteki mezkûr şahsın, *“Bu kardeşimin doksan dokuz koyunu var, benimse bir tek koyunum”* ifadesinden, davalının büyük güce sahip bir zengin, kendisinin ise fakir bir kimse olduğu anlaşılmaktadır. Hal böyleyken zengin o fakir kimsenin elindeki bir tek koyuna da göz diktiği, ekonomik gücünü bir üstünlük sağlama aracı haline getirdiği ve sosyal adaleti sağlamaya pek yanaşmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu ayet-i kerime, siyak ve sibakıyla beraber, güç ve otorite sahiplerinin fakir ve zayıf olanların elindekine göz dikmesinden ve bu haksız durumun insanlar arasında yaygın oluşundan bahsetmektedir. İfade edilen bu hal, genel olarak zenginlerin fakirlere olan hasedini/kıskançlığını beyan etmektedir.

Esasında zenginlerin fakirlere, yoksullara olan hasediyle alakalı birçok ayet-i kerime mevcuttur.⁴³⁸ Özellikle geçmiş kavimlerdeki mele’/mütref diye tabir edilen zengin insanların peygamberlerine ve inanan fakir kimselere karşı tutumlarını haset olarak değerlendirmekteyiz. Ancak bu konuları diğer kısımlarda işlememiz nedeniyle bu açıklamalarla iktifa etmek istiyoruz.

Netice olarak, Kur’an-ı Kerim, muhtelif ayetlerde zengin insanların, mala-mülke karşı hırslardan, muhtaçları hor ve hakir görüşlerinden, onların herhangi bir güç ve imkânla karşılıklarına çıkmasını istememelerinden bahsetmektedir. Öte yandan Kur’an, varlıklı kimselerin, infak etmesini, yoksula destek ve yardımcı olmasını,

---

⁴³⁶ Sâd 38/23.

⁴³⁷ Karaman vd., **a.g.e.**, C: IV, s. 503.

⁴³⁸ Kehf 18/34; Sebe’ 34/31-35; Münâfikûn 63/8; Kalem 68/21-25; Fecr 89/15-20.

zekât vermesini, açları doyurmasını emrederken hasetten, fakirlere karşı kibirlenmekten, cimrilikten uzak durmasını tembihlemektedir.

2.11.2. Fakirin Hasedi

‘Fakir’ (فَقِير) kelimesi, lügatte, ‘kazmak, delmek, omurgası kırık olmak, yoksunluk, muhtaç olmak’,⁴³⁹ ıstılahta ise, “zaruri bir ihtiyacın olması, biriktirilmiş bir kazancın, servetin olmaması, aşırı hırs anlamında nefsin fakirliği, Allah’a olan muhtaçlık, yoksulluk”⁴⁴⁰ anlamlarına gelmektedir.⁴⁴¹ Fakirlik sebebiyle ihtiyaçlarını karşılayamayan kimselere de omurgası kırık insan gibi çaresiz ve başkalarının yardımına muhtaç oldukları için fakir denmiştir.⁴⁴² Fakir kelimesinin anlamlarından biri de ‘nefis fakirliği/açgözlülük’ tür. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s)’in “*Asıl zenginlik, nefsin zenginliğidir*”⁴⁴³ ifadeleri, bu manayı teyit etmektedir.

Kur’an-ı Kerim’de ‘fakir’ kelimesiyle ilintili olarak ‘*ayle* (عَيْلَة),⁴⁴⁴ *süâl* (سؤال),⁴⁴⁵ *bü’s* (بُؤْس),⁴⁴⁶ *dank* (صَنْك),⁴⁴⁷ *darr* (ضَر),⁴⁴⁸ *meskene* (مَسْكَنَة),⁴⁴⁹ kavramları kullanılmıştır.

İnsanlığın yaratılışından beri her dönemde toplumda günlük ihtiyaçlarını karşılayamayacak seviyede fakirler olduğu gibi zenginler de var olmuştur. Bu ekonomik farklılık, Allah’ın takdiriyle birlikte insanların çalışmalarına, gayretlerine ve kabiliyetlerine bağlıdır. Kur’an-ı Kerim, bu durumu, insanların muhtaç oldukları alanlarda birbirlerine iş gördürebilmeleri için gerekli görür.⁴⁵⁰ Ancak insanların bir başkasının hakkına riayet etmeden haksız kazanç elde ederek lüks bir hayat yaşamaları, nefisleri kışkırtan, fitne ve anarşi doğuran, insanlar arasında saygı ve kardeşliği yok eden bir durum haline gelir.

⁴³⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 144. Ayrıca bkz. Mutçalı, **a.g.e.**, 669.

⁴⁴⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 385.

⁴⁴¹ Bakara 2/273; Tevbe 9/60; Enbiya 21/8; Nur 24/32.

⁴⁴² Şen, **a.g.e.**, s. 17.

⁴⁴³ Buhârî, “Rikâk”, s. 15.

⁴⁴⁴ Tevbe 9/28; Duhâ 93/8.

⁴⁴⁵ Bakara 2/177; Duhâ 93/10.

⁴⁴⁶ Bakara 2/214; Hac 22/28.

⁴⁴⁷ Tâhâ 20/124.

⁴⁴⁸ Bakara 2/177, 214; Âl-i İmrân 3/134; A’râf 7/94, 95.

⁴⁴⁹ Tevbe 9/60.

⁴⁵⁰ Zuhruf 43/32.

Fakir bir kimseyi, varlıklı kişilerin seviyesine çıkarmaya tahrik eden sebep, aşağılık duygusu ise, bu duygu, onu haram olan hasede sürükler ve o da zengin kimsenin sahip olduğu varlığın, elinden çıkmasını istemeye sevk eder. Çünkü kendisi o seviyeye çıkamayınca, onu kendi seviyesine indirmek ister.⁴⁵¹ Dolayısıyla fakirin hasedi, genellikle zenginın sahip olduğu şeylerin o kimseden zail olmasını veya kendisine geçmesini temenni etmek şeklinde tezahür etmektedir.

Kur'an-ı Kerim, bir taraftan ihtiyaç sahibi olmalarına ve bir takım meşakkatler içerisinde bulunmalarına rağmen kanaat gösterip sabreden fakirleri övmektedir. Diğer taraftan da elindekiyle yetinmeyip başkalarının malına göz dikmeyi, haset etmeyi yasaklamakta,⁴⁵² dünya malına meyletmeyi ve imrenmeyi hoş karşılamamaktadır.⁴⁵³ Nitekim zikredeceğimiz şu ayet-i kerimeler, bize fakirlerin zenginlerin sahip olduğu varlıklara karşı tavırları ve nasıl davranmaları gerektiği hakkında bilgi vermektedir:

*“Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak **verdiğimiz şeylere gözünü dikme**. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”*⁴⁵⁴

Bu ayet-i kerimede ‘onlardan bazı kesimlere’ ifadesiyle kâfirler, ‘kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeyler’ ibaresiyle de zenginlik kastedilmiştir. ‘Gözünü dikmek’ ise nazar etmek,⁴⁵⁵ hırs ile nazarı uzatmak,⁴⁵⁶ beğenerek ve temenni ederek göz dikmek,⁴⁵⁷ kıskanmak⁴⁵⁸ demektir. İbn Atıyye (ö. 541/1147), bu deyimı şöyle izah etmektedir: “‘Dikme’ ifadesi ‘bakma’ ifadesinden daha belîğdir. Çünkü bir kimseyi gözünü bir şeye dikmeye iten ancak bununla birlikte bulunan bir hırs olabilir. Bakan bir kimsede ise böyle bir hırs bulunmayabilir.”⁴⁵⁹ Râzî (ö. 606/1210), bu ifadede ‘uzatılmayan ve uzun uzun

⁴⁵¹ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 576.

⁴⁵² Nisâ 4/32; Hicr 15/88; Tâhâ 20/131.

⁴⁵³ Tevbe 9/55, 85.

⁴⁵⁴ Tâhâ 20/131.

⁴⁵⁵ Mâtûridî, **Te’vîlât-ı Ehli’s-Sünne**, C: III, s. 315; Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, C: VI, s. 266; Mâverdî, **en-Nüketü ve’l-Uyûn**, C: III, s. 433.

⁴⁵⁶ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: IV, s. 120; Âlûsî, **a.g.e.**, C: XVI, s. 283.

⁴⁵⁷ Beyzâvî, **a.g.e.**, C: IV, s. 43.

⁴⁵⁸ Mevdûdî, **a.g.e.**, C: III, s. 287.

⁴⁵⁹ İbn Atıyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, C: IV, s. 70. Ayrıca bkz. Kurtubî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 163.

dikilmeyen bakışların affedildiği neticesi bulunmaktadır⁴⁶⁰ der. Ayrıca ‘gözünü dikme’ emri, başkasının servetine gözünü dikmek, onu kıskanmak, çekememek ve ona haset etmek anlamına gelmektedir. Başkasının denendiği bir maddî değere göz dikmek, onu kıskanmak anlamına gelmektedir.⁴⁶¹ Ve ayetin bütününden muhatapların genel manada ihtiyaç sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Ayet-i kerimede geçen “*velâ temüdenne ‘ayneyke/gözünü dikme*” emri, kıskançlık duygularının en çok tezahür ettiği maddî değerler alanında Hz. Peygambere ve özellikle onun getirdiği vahye tabi olanlara, bazı zengin kâfirlerin sahip olduğu şeylere hasedi/imrenmeyi/gıpta etmeyi yasaklamıştır.

Yine bir başka ayet-i kerime de ihtiyaç sahibi olanların zengin kimselere gıpta etmemesi/imrenmemesi emredilmektedir. Şöyle ki;

*“Kâfirlerden bir kısmını faydalandığımız şeylere sakın gözünü dikme. Onlara karşı mahzun olma ve müminlere (şefkat) kanadını indir.”*⁴⁶²

“*Velâ temüddenne ayneyke*” ifadesi, geride örnek olarak zikredilen Tâhâ 20/131’de de geçmişti. Ve müfessirlerin bu iki ayeti de aynı şekilde tefsir ettikleri görülmektedir.⁴⁶³ Bununla beraber “*Lâ temüddenne*” (لَا تَمُدَّنَّ) şeklindeki nehye, ‘haset etme’ anlamı veren âlimler de olmuştur. Onların bu yorumu, Hz. Peygamber’in haset etmekten mutlak olarak nehyedilmiş olduğu ve zihninden böyle bir şeyin geçmesinin O’nun imanını ve ahlakıyla bağdaşmadığı kaziyesiyle reddedilmiştir.⁴⁶⁴ Ancak bu yorumu yapanlar, Hz. Peygamber’in ve müminlerin haset ettiğini değil böyle bir hataya düşmemeleri için ikaz edildiğini ifade etmektedirler. Tıpkı yasaklanan diğer hususlar gibi. Zira Allah Teâlâ buradaki emirle, iman ve ibadette olduğu gibi ahlâk konularında da bir eğitim rehberi ve önderi olan Hz. Peygamber (s.a.s)’in şahsında onun yolundan giden müminleri eğitmekte, en güzel ahlâka özendirilmektedir.

⁴⁶⁰ Râzî, a.g.e., C: XXII, s. 134.

⁴⁶¹ Bayraklı, a.g.e., C: XII, s. 382.

⁴⁶² Hicr 15/88.

⁴⁶³ Taberî, a.g.e., C: XIV, s. 127; Mâtürîdî, a.g.e., C: III, s. 63; Râzî, a.g.e., C: XIX, s. 211; Beyzâvî, a.g.e., C: III, s. 217.

⁴⁶⁴ Râzî, a.g.e., C: XIX, s. 211; Ayrıca bkz. Ali Arslan, **Büyük Kur’an Tefsiri**, Arslan Yayınları, İstanbul, 2003, C: IX, s. 276-280.

Ayrıca daha önce belirtildiği gibi ‘haset’ kelimesi, birçok rivayette gıpta manasında kullanılmış⁴⁶⁵ olup bazı İslami kaynaklarda da gıpta, hasedin tarifi içine dâhil edilmektedir.⁴⁶⁶ Hasedin mecazen gıpta anlamında kullanılmasının sebebi; her iki kavramın da ‘kişinin bir başkasının sahip olduğu şeylere karşı duygu, düşünce ve halet-i ruhiyesini ifade etmesi’ cihetiyledir. Dolayısıyla bu ayette de ‘gözünü dikme’ deyimine gıpta manasına mecazen ‘haset etme’ anlamı verilmesinin yanlış olmayacağı kanaatindeyiz.

Zikrettiğimiz her iki ayet-i kerimede murat edilen husus, rızkı talep etmekte tembellik göstermek değil aksine Rasûlullah’tan ve onun şahsında ümmetinden, inkârcı kişi ve grupların elinde bulunan ve onlar için görünüşte zenginlik, fakat hakikatte bir imtihan vesilesi olan dünya malına imrenmekten/gözünü dikmekten/kıskanmaktan sakınmalarıdır.

Kur’an-ı Kerim, toplumda fertler arasındaki sosyal adaleti, dayanışma ve yardımlaşmayı emretmesi; zenginlerin, vicdanlarını ihtirastan, cimrilikten ve bencillikten koruması içindir. Dolayısıyla ilahi taksime rıza göstermek, fakir düşmemek, fakirlikten kurtulmak için çalışmak ve neticesinde takdir edilene kanaat etmek hem zenginlerde hem de fakirlerde olması gereken bir haslet olarak gözükmektedir.

2.12. Kadının Erkeğe, Erkeğin de Kadına Hasedi

Daha önce vurguladığımız gibi ‘haset’ kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de bazı ayet-i kerimelerde kavram olarak değil anlamsal olarak beyan edilmiş, insanlar bu kavramın ifade ettiği davranış şekillerinden men edilmiştir. Kur’an-ı Kerim’e göre, genellikle bu davranışı sergileyen insan tipleri, ya inkârcılardır ya da imanda zafiyeti olanlardır. Birçok sûrede özellikle müşriklerin, Yahudilerin ve münafıkların bu hastalıklı davranış bozukluğuna müptela oldukları bazen de müminlerin bu hataya düştükleri dile getirilmiştir. Bunların dışında bir de erkeğin ve kadının birbirlerinin

---

⁴⁶⁵ Buhârî, “İlim”, s. 15.

⁴⁶⁶ Gazâlî, a.g.e., C: V, s. 576.

sahip olduğu nimetlere haset etmemesi, göz dikmemesi ve o nimetleri temenni etmemesi gerektiği emredilmiştir. Buna misal olarak şu ayet-i kerimeyi verebiliriz:

*“Allah’ın, kiminizi kiminize üstün kılmaya vesile yaptığı şeyleri (haset ederek) temenni etmeyin. Erkeklere kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah’tan, O’nun lütfunu isteyin. şüphesiz Allah, her şeyi hakkıyla bilendir.”*⁴⁶⁷

Bu ayet-i kerimeyle zahir olan şudur ki, Allah Teâlâ, erkek ve kadının her birine bir takım görevler vermiştir. Erkeğin işlediği amelden dolayı sadece erkeğin, kadının işlediği amelden dolayı da sadece kadının kazanacağı ecir ve sevaplar vardır. Hiçbiri diğerinin elde ettiği nimete göz dikmemeli, onu temenni etmemelidir. İşte Allah Teâlâ mümin erkek ve kadınları kıskançlık anlamında olan bu temenniden menetmektedir. Buradaki temenniden maksat, başkasının sahip olduğu nimetin zevalini istemek manasına olan hasettir. O nimetin kendisine gelmesini dilesin yahut dilemesin, durum fark etmez. Gıpta (imrenmek) ise, bir kimsenin başka birinin sahip olduğu nimete onun yok olmasını dilemeden kendisinin de sahip olmasını temenni etmesi demektir ki bu âlimlerin cumhuruna göre caizdir.⁴⁶⁸

Genel anlamda bu ayet, Allah Teâlâ’nın müminleri hasetleşmekten, bazı insanları diğer bazılarından üstün kılmaya vesile yaptığı makam, mevki, mal gibi şeyleri temenni etmekten nehyettiğini ifade etmektedir. Çünkü bu farklılık ve üstünlük, Allah Teâlâ’nın bir taksimidir ve bir hikmetten, tedbirden ve kullarının hallerini ve kendisine rızık genişliği veya darlığı takdir ettiği kimselere uygun olanı bilmesinden kaynaklanmıştır. Herkes kendisine taksim ve takdir olunana razı olmalıdır. Bilmelidir ki kendisine takdir ve taksim olunan onun menfaatinedir, maslahatınadır. şayet aksi olsaydı kendisinin zararı ve fesadına olurdu. Artık nasip olan nimet sebebiyle kardeşine haset etmesi caiz olamaz.⁴⁶⁹

Bu ayetin mesajını ve anlam sınırını tespit edebilmek için evvela nüzul sebebine bakmak faydalı olacaktır. Bir gün Hz. Peygamber’in eşi Ümmü Seleme, “Ya Rasûlallah! Erkekler savaşıyor, biz savaşamıyoruz, biz mirasta onların aldığının

⁴⁶⁷ Nisâ 4/32.

⁴⁶⁸ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru’l-Münir*, C: III, s. 41-48

⁴⁶⁹ Zemahşerî, *el-Keşşaf an-Hakâiki Ğavâmizi’t-Tenzîl*, Mektebetü’l-Abeyk, Riyad, 1998, C: II, s. 64.

yarısını alıyoruz. Ne olurdu biz de onlar gibi alsaydık” diye bir temennide bulunmuştu.⁴⁷⁰ Yine daha başka hanım sahabiler, kadınların hicretlerinin Kur’an’da zikredilmemesi, bir erkek şahide karşı iki kadın şahidin gerekli bulunmasına paralel olarak amellerin karşılığının da böyle olup olmadığı gibi hususlarda soru sormuşlardı.⁴⁷¹ Erkeklerden de bu tür temenni içeren talepler olunca bu nevi tereddütleri giderici ayetler gelmiş olup onlardan birisi de bu ayettir.

Bütün bu tereddütler, Allah’ın âdetine (koyduğu kanunlara) veya dinine göre caiz ve mümkün olmayan şeyleri temenni etmektir ki, bu tür istekleri söz konusu ayet yasaklamaktadır. Zira buradaki temenni, başkasının malına, nimetine, mevkiine göz dikmek anlamındaki hasettir, kıskançlıktır.⁴⁷² Ayrıca ayette başkasının nimetini çekememe, onu kıskanma yerine o nimeti ona veren Allah’tan benzerini istemek lazım geldiği mesajı verilir. Nitekim Abdullah b. Abbas (r.a), bu ayetin tefsirinde şöyle demiştir: “Kimse, ‘Falana verilen mal, nimet, güzel kadın keşke bana verilseydi’ demesin. Çünkü bu, hasettir. Fakat ‘Allah’ım! Ona verdiğin gibi bana da ver’ desin.”⁴⁷³

Bu ayetteki ‘temenni’ kavramının farklı çeşitleri vardır: Birincisi, Allah’ın koyduğu kanunlara veya dinine göre olması caiz ve mümkün olmayan şeyleri temenni etmek. İkincisi, Allah’ın takdirine razı olmayıp ona karşı itirazı ve hoşnutsuzluğu temenni etmek. Üçüncüsü, başkasının elindeki nimetin kendisine geçmesini temenni etmektir. Dördüncüsü, başkasının elindeki nimetin -kendisine geçmesi söz konusu olmaksızın- yok olmasını temenni etmek. Beşincisi ise, başkasında bulunan nimetin benzerini / mislini temenni etmektir.⁴⁷⁴

Sonuncu madde, gıpta olup meşru bir temennidir. Diğer temenniler ise yasaklanmıştır.⁴⁷⁵ Bunlar içinden başkalarına zarar verenler, Allah’ın takdirine razı olmamayı ifade edenler, haset ve kinden kaynaklananlar haram derecesinde yasaklardır. Olmayacak şeyleri temenni etmek insanda, çalışarak elde edilecek

⁴⁷⁰ Taberî, **a.g.e.**, C: VI, s. 664; Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 82; Kurtubî, **a.g.e.**, C: VI, s. 268.

⁴⁷¹ Taberî, **a.g.e.**, C: VI, s. 665; Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 84; Kurtubî, **a.g.e.**, C: VI, s. 270.

⁴⁷² Süleyman Ateş, **Kur’an-ı Kerim’in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, C: I, s. 546.

⁴⁷³ Taberî, **Câmi’u’l-beyân**, C: VI, s. 666.

⁴⁷⁴ Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: II, s. 41-43.

⁴⁷⁵ Mâtûridî, **Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne**, C: I, s. 409.

şeylere yönelik teşebbüs ve çaba gösterme iradesini zaafa uğratmakta, haset ve kin duygularını beslemektedir. Allah'a karşı ilk isyan, iblisin Hz. Âdem'i kıskanmasından çıkmış, ilk öldürme olayına da Kabil'in, Hâbil'i kıskanması sebep olmuştur. Birçok gasp, isyan, hırsızlık, cinayet, kumar ve zina suçunun temel sebebi, başkalarının elinde olana göz dikmek ve kıskanmaktır.⁴⁷⁶

Netice olarak, bu ayet-i kerimede yasaklanan temenni, haset/kıskançlık anlamındaki temennidir. Zira haset anlamındaki temenni, İslam ahlakında birçok kötülüğün temeli olarak görülmüş ve zemmedilmiş bir ahlakıdır. Nitekim bu ayet-i kerime, üstünlüğe vesile kılınan şeyin bizâtihi kendisinin temenni edilmemesini bilakis istenilmesi ve yapılması meşru bir şey ise bunun benzerinin Allah'ın lütfundan talep edilmesini emretmektedir.

---

⁴⁷⁶ Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 41-43.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HASEDİN TEZAHÜRLERİ VE HASETÇİYE UYGULANACAK CEZALAR

1. KUR'AN-I KERİM'E GÖRE HASEDİN TEZAHÜRLERİ VE ZARARLARI

Kur'an-ı Kerim'de hasetle alakalı ayetler tetkik edildiğinde, hasedin zararları ve tezahürleriyle ilgili muhtelif tasniflerin¹ yapılabileceği görülecektir. Bu bölümde çalışmamızı, kavli ve fiili olmak üzere iki kısımda tahlil etmeye çalışacağız.

Haset duygusu, hasetçinin irade durumuna göre değişiklik arz etmektedir. Şöyle ki; kişi, içinde haset duygusunu hissetmeye başladığında bunu dışa yansıtmayıp iç dünyasına hapsetmeyi başarabilirse bu duyguyu kontrol altına alma hatta etkisiz hale getirme ihtimali daha yüksek olur. Ancak yok edilmeyip beslendiği takdirde zamanla kalpte başka duyguların da yeşermesine zemin hazırlar. Denetimi zor olan bu vaziyetin, gönülde kalmayıp dışarıya taşması halinde başka insanlara da ya kavli/sözlü ya da fiili zarar vermesi kaçınılmaz bir sonuçtur.² Nitekim Felak Sûresi'nde de Allah Teâlâ'nın, kendisine sığınılmasını istediği durum, tam da budur. İşte bu zararlı sonuç, farklı şekillerde tezahür etmektedir. Dolayısıyla biz de şimdi bu durumun tezahür şekillerini, ayet-i kerimeler çerçevesinde değerlendirmeye gayret edeceğiz.

1.1. Hasedin Sözlü Tezahür ve Zararları

Esasında kalbin bir eylemi olan haset ve hasedin sebep olduğu bazı zararlı duygular, insandan bazen sözlü olarak tezahür eder. Bu kısımda, dilden sadır olan bazı haset yansımalarını Kur'an-ı Kerim'den tespit ettiğimiz kavramlar müvacehesinde izah etmeye çalışacağız.

¹ Mesela; hasedin, fert ve toplum açısından zararları veya psikolojik ve sosyolojik açıdan zararları gibi tasnif yapılabilir.

² Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 575-576; Birgivî, **a.g.e.**, s. 198.

1.1.1. İnkâr (نُكَار)

İnkâr kavramı, *if'âl* vezninde mastar olup, ‘reddetmek, kabul etmemek, tanımamak; uygun görmemek, beğenmemek, ayıplamak, kınamak, eleştirmek’ anlamlarına gelmektedir.³

Kur'an-ı Kerim, imanın zıddı olan inkârı, aralarında cüzî farklılıklar olmakla beraber aynı anlam alanına sahip ‘*küfr* (كُفْر)’,⁴ ‘*ilhâd* (الْحَاد)’,⁵ ‘*cühûd* (جُحُود)’,⁶ ‘*şirk* (شِرْك)’,⁷ ‘*isyan* (عِصْيَان)’,⁸ ‘*tuğyân* (طُغْيَان)’,⁹ ‘*fisk* (فِسْق)’,¹⁰ ve ‘*fücur* (فُجُور)’,¹¹ gibi kavramları da kullanmaktadır. Bunların yanı sıra inkârın hususiyetle psikolojik yönünü aydınlatan ‘*istikbâr*, *istiğnâ*, *haset*, *adâvet*, *hayf*, *hevâ*, *gadap* ve *buğz*’ gibi kavramların da Kur'an'da sıklıkla rastlanacak biçimde işlendiği görülmektedir.¹²

³ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4539; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 936; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 287; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 2385.

⁴ Küfr: Allah'ın birliğini veya peygamberliği yahut şeriatı ya da her üçünü birden inkâr etmektir. İnkâr anlamında kullanılan en yaygın kavramdır. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 435-438). Teftazânî, küfrü, “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak” şeklinde tanımlamaktadır. (Bkz. Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, **Şerhu'l-Akâidi'n-Nesefiyye**, Tahk. Muhammed Adnân Derviş, Fazilet Neşriyat, İstanbul, h. 1411, s. 189).

⁵ İlhâd: “Allah'ın belirlediği yol, şeriat ve istikametten sapmak, haktan başka tarafa meyiletmek” anlamında kullanıldığı gibi “Allah'ın varlığı veya birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak” manasına da gelmektedir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 451; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 355. Ayrıca bkz. Mustafa Sinanoğlu, “İlhâd” Maddesi, **DİA**, C: XXII, s. 90).

⁶ Cühûd: Kalpte doğruluğu kabul edilen bir şeyi zahiren inkâr etmektir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 95). Hakikat ve gerçek olduğunu bile bile bir şeyi kabul etmeye yanaşmama, hakkı itiraf ve teslim etmekten kaçınmaktır. (Bkz. İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 4005).

⁷ Şirk: Allah'a ulûhiyet, rububiyet, yaratma, hayat ve rızık verme gibi sıfatlarında ortak koşmak, bu nitelikleri veya benzerlerini herhangi bir varlığa yakıştırmak anlamını ifade etmektedir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 262).

⁸ İsyân: Emre muhalefet edip itaatın dışına çıkmak, itaatten ayrılmak demektir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 339; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 151).

⁹ Tuğyân: İsyanda haddi aşmaya, küfürde kökleşip ileri itmeye, Allah'ı ve şeriatını hiçe saymaya denir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 307).

¹⁰ Fisk: Şeriatın hükümlerini kabul edip, onlara bağlandıktan sonra bütün hükümlerini veya bazılarını ihlâl etmektir. Büyük ve küçük her günah fisktır. Ancak büyük günahta kullanılması daha yaygındır. Kâfire fâsık denmesinin sebebi ise, onun aklın ve fitratın yararlı ve zorunlu olarak gerektirdiği hükümleri ihmal etmesi, yapmamasıdır. Bu manada fisk, küfürden daha umumdur. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 382).

¹¹ Fücur: Dindarlık örtüsünü yırtmaya, dine ve ahlâka aykırı olduğu kadar, insanî değerlere de aykırı düşen tutum ve davranışları yapmaya denir. (Bkz. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 375; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 165). Kur'an terminolojisinde fücur kavramı genelde küfürle eş anlamlıdır. (Toshihiko Izutsu, **Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 219).

¹² Detaylı bilgi için bkz. Mehmet Yolcu, **Kur'an'da İnkâr Psikolojisi**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s. 37.

Psikolojik bir rahatsızlık olan hasedin, tezahür eden sonuçlarından/zararlarından biri de inkârdır. Kur'an-ı Kerim'in bildirdiği üzere ilk küfre düşen varlık, şeytandır. Sonra da peygamberlerin tebliğ için görevlendirildikleri geçmiş toplumların ekserisinde bu hastalığın baş gösterdiği görülmektedir. Geçmiş kavimlerin, kendilerine gönderilen peygamberleri ve onların Allah'tan getirdikleri gerçekleri, haset ve kibir yüzünden reddettikleri anlaşılmaktadır. Bu konuyla alakalı muhtelif zaman ve mekânlarda nazil olan ayetler, kâfirlerin, Allah Teâlâ'yı,¹³ peygamberleri,¹⁴ Kur'an-ı Kerim'i¹⁵ ve ahireti¹⁶ inkâr ettiklerini bildirmektedir. Bununla birlikte küfürlerinin arka planında bu halet-i ruhiyenin olduğuna dair pek çok ayette sarih ifadeler¹⁷ bulunmaktadır.

İslami kaynaklarda¹⁸ belirtildiğine göre şeytanın Hz. Âdem'e secde etmeme nedeni, kibir ve hasettir. Şu ayet-i kerimeyi örnek olarak verebiliriz:

*“Hani meleklere, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştik de iblis hariç bütün melekler hemen saygı ile eğilmişler, iblis (bundan) kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlere olmuştu.”*¹⁹

Kur'an-ı Kerim'in naklettiği üzere iblisin küfrü, varlığına inandığı Allah'ı inkâr sebebiyle değil, Allah Teâlâ'nın, Hz. Âdem'e takdir ettiği payeye itiraz ve inkâr nedeniyledir. Mâverdî (ö. 450/1058), bu ayet-i kerimenin açıklamasında, iblisin, Hz. Âdem'e secdeden imtina etmesini, haset ve kibirle izah etmiştir.²⁰ Gazâlî (ö. 505/1111) de ilk haset edenin şeytan olduğunu ve Hz. Âdem'e haset ettiği için secde etmediğini ifade etmiştir.²¹ Zira kibirli kimsenin, kendisini üstün görmek, büyüklük taslamak, başkasının kendisinden üstün olmasına tahammül edememek ve doğru olduğunu bildiği halde diğer insanların doğrularını reddetmek²² gibi özellikleri

¹³ Furkân 25/60.

¹⁴ Kehf 18/94; Furkân 25/7, 21, 41; Zuhruf 43/31.

¹⁵ Lokmân 31/7; Mü'min 40/56; Câsiye 45/31.

¹⁶ Nahl 16/22.

¹⁷ Bakara 2/34, 89, 109; Âl-i İmrân 3/19, 70; A'râf 7/45, 76; Nahl 16/22; Furkân 25/21, 60; Neml 27/4; Sebe' 34/34; Mü'min 40/56; Fussilet 41/15; Kâf 50/24-25.

¹⁸ Mâverdî, **Edebü'd-Dîn ve'd-Dünyâ**, s. 431-432; Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 565; İbn Acîbe, **Bahru'l-Medîd**, C: II, s. 670.

¹⁹ Bakara 2/34.

²⁰ Mâverdî, **en-Nüketü ve'l-Uyûn**, C: I, s. 102.

²¹ Gazâlî, **a.g.e.**, C: V, s. 565.

²² Muhâsibî, **er-Riâye**, s. 469.

vardır. Yani kibrin olduğu yerde hasedin varlığı kaçınılmazdır. Zaten bu konuyla irtibatlı diğer ayetlerde²³ zikredildiği üzere iblis, secde etmeme gerekçesini, içindeki kibir ve hasedi açıkça belli edecek şekilde fasit bir kıyasla dile getirmektedir. Dolayısıyla misal olarak sunduğumuz bu ayet, haset duygusunun, sahibini, günahların en büyüklerinden biri olan inkâra sürükleyebileceğini ortaya koymaktadır.

Hasedin, kişileri ve toplumları inkâra götürecek kadar tehlikeli bir manevi hastalık olduğuna dair vereceğimiz diğer bir misal ise, Bakara 2/89-91'dir. Söz konusu ayet-i kerimeler, Yahudilerin, İslam öncesi durumlarına ve sonrasında Hz. Peygamber'e, Kur'an-ı Kerim'e ve diğer insanlara olan tutum ve davranışlarına değinmektedir. Aynı zamanda onların bu tavırlarının ruhi, manevi ve fikri arka planını deşifre etmektedir.

İlahi vahyin bildirdiği üzere Yahudiler, Medine'de müşrik Araplara karşı kendilerine destek olacağı ve onun sayesinde de diğer insanlara üstünlük sağlayacakları ümidiyle vasıflarını çok iyi bildikleri yeni bir peygamber bekleyişi içerisindeydiler. Kur'an ayetlerini duyup onunla Tevrat arasındaki uyumu tespit ettiklerinde Hz. Peygamber'in durumu ve ona indirilen kitap hakkındaki kanaatleri kesinleşmişti. Ancak kendi ırklarından değil de Araplar arasından gönderilmesi sebebiyle "O'nu inkâr ettiler."²⁴ Yahudilerin, Hz. Peygamber'i inkâr etmelerinin ve ona düşmanlık yapmalarının temel nedeninin 'haset' olduğunu Bakara 2/90 beyan etmektedir. Ayrıca yukarıdaki ayet grubu içerisindeki "Kalplerimiz kılıflı/perdeli/kapalıdır"²⁵ ve "Biz sadece bize indirilene (Tevrat'a) inanırız"²⁶ gibi istihza ve inat ifade eden bazı cümleler de Yahudilerin yapmış olduğu bütün olumsuz tavır ve davranışların, 'haset', 'kibir' ve 'taassup' psikolojilerinden kaynaklandığına işaret etmektedir.

Netice olarak Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerim'de insanlığın bidayetinden itibaren bazı kimselerin, hakkı inkâr ettiğini ve onu ortadan kaldırmak için mücadele içerisinde girdiğini nakletmekte ve onların bu tavırlarının en önemli gerekçesinin 'haset'

²³ A'râf 7/12; Hicr 15/32; İsrâ 17/61; Sâd 38/75.

²⁴ Detaylı bilgi bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 235-254; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 193-198; Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 248-252; Neseffî, **a.g.e.**, C: I, s. 109.

²⁵ Bakara 2/88.

²⁶ Bakara 2/91.

olduğunu beyan etmektedir. Böylece Allah Teâlâ, bir kısım menfi duyguların, ‘hakkı inkâr’ gibi kötü davranışlara nasıl kaynaklık ettiğini açıklamakta ve aralarındaki sebep-sonuç ilişkisini gözler önüne sermektedir.

1.1.2. İ’râz (اعراض)

İf’âl vezninde mastar olan bu kavram, “an” (عَنْ) edatıyla kullanıldığında ‘bir şeyden yüz çevirmek, uzaklaşmak; yüz döndürmek, uzaklaştırmak; bir şeyi bırakma, terk etmek, umursamamak; gönülsüzlük, isteksizlik, rızasızlık’ anlamlarına gelmektedir.²⁷ İsfahânî (ö. 505/1111), i’râzı, ‘yanını gösterip yüz çevirmek’²⁸ diye tanımlarken, Âsım Efendi (ö. 1235/1819), ‘bir nesneden yüz çevirmek ve itiraz etmek’²⁹ şeklinde tarif etmektedir.

İ’râz’ kavramının haricinde, v-l-y (و-ل-ى) harflerinden müteşekkil *tefe’ul* (تَفَعُّلٌ) babından gelen ‘tevellâ’ (تَوَلَّى) kelimesi de “an” (عَنْ) edatıyla kullanıldığında ‘yüz çevirmek, kaçınmak, uzaklaşmak, yaklaşmayı/yakınlaşmayı terk etmek’ anlamlarına gelmektedir.³⁰ İsfahânî’ye göre ‘tevellâ’, ‘kimi zaman cisimle, kimi zaman da söz dinlemeyi/kulak vermeyi ve emre itaati/uymayı terk etme’ şeklinde olmaktadır.³¹ Kur’an-ı Kerim’de bu vezinde, bazı ayetler hariç³² tamamında ‘yüz çevirmek’ manasında³³ olup ‘i’râz’ ile eş anlamlı olarak zikredilmektedir.

Ayrıca sülasi birinci babdan ‘sadde’ (صَدَّ) fiili de çeşitli formatlarda “an” (عَنْ) edatıyla kullanıldığında ‘yüz çevirmek, uzak durmak; uzaklaştırmak, kaçırmak, vaz geçirmek, bir şeyden alıkoymak, engellemek’ manalarına gelmektedir.³⁴ Kur’an-

²⁷ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: IV, s. 2884; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 3022;

²⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 333.

²⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: III, s. 3022.

³⁰ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4925; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXX, s. 246.

³¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 548.

³² Mâide 5/51, 56; A’râf 7/196; Tevbe 9/23; Nahl 16/100; Hacc 22/4; Mücâdele 58/14; Mümtehine 60/9 (Bu ayetlerde ‘dost edinmek’ manasındadır.)

³³ Bakara 2/64, 83, 137, 246; Âl-i İmrân 3/20, 32, 63, 64, 82, 155; Nisâ 4/80, 89, 115; Mâide 5/43, 49; A’râf 7/79, 93; Enfâl 8/23, 40; Tâhâ 20/48, 60; Enbiyâ 21/109; Nûr 24/47; Sâffât 37/90; Mücâdele 58/14.

³⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 279; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: IV, s. 2409.

Kerim’de zikredildiği birçok ayette ‘i’râz’ ile aynı anlamı ihtiva ettiği görülmektedir.³⁵

Hasan Habenneke el-Meydânî (ö. 1978), “*el-Ahlâku’l-İslâmiyye ve Üsüsühâ*” isimli kitabında, ‘hakkı inkâr etmenin ve ona tabi olmaktan i’râzın/yüz çevirmenin, bazen hasetten kaynaklandığını³⁶ ifade eder.

Mâtûrîdî (ö. 333/944), ‘i’râz/yüz çevirme’ terimini, iki safhada değerlendirmektedir. Birincisi, tefekkür ve teemmülden yüz çevirme;³⁷ ikincisi ise bu derin düşünme ve araştırma neticesinde hakikatin açığa çıkmasına rağmen riyasetin elden gideceği endişesiyle kibir ve inat göstererek hakka tabi olmayı³⁸ terk etmektir.³⁹ Çok isabetli bir tasnif olarak düşündüğümüz Mâtûrîdî’nin bu tespiti, tam da haset psikolojisini yansıtmaya yönüyle büyük önem arz etmektedir.

İ’râz kavramıyla ilgili ayet-i kerimeler tetkik edildiğinde, iman⁴⁰ ve amel bakımından⁴¹ haktan yüz çevirme şeklinde bir taksim ve değerlendirme yapılabileceği de anlaşılmaktadır. Ancak bu tür bir çalışma, konumuzu aşacağından biz, sadece mevzubahis kavramı izah sadedinde örnek vererek ‘haset’ ile münasebetini ortaya koymaya çalışacağız.

“*Onlara (müşriklere) Rablerinin ayetlerinden bir ayet geldikçe ondan yüz çevirirlerdi.*”⁴²

Kurtubî (ö. 671/1273), bu ayet-i kerimede zikredilen “*i’râz/yüz çevirme*” kavramını şöyle izah etmektedir: İ’râz, yüce Allah’ın vahdaniyetine delil olarak görmeleri gereken ayetler üzerinde düşünmeyi terk etmektir.⁴³

³⁵ Nisâ 4/55, 61; Tevbe 9/9; Muhammed 47/1; Mücadele 58/16; Münâfikûn 83/2, 5.

³⁶ Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî, **el-Ahlâku’l-İslâmiyye ve Üsüsühâ**, Dâru’l-Kalem, Dimaşk, 1999, C: I, s. 789.

³⁷ Bakara 2/83; Âl-i İmrân 3/20, 23, 63; En’âm 6/4; Hicr 15/81; Kehf 18/57; Mü’minûn 23/71; Nûr 24/47-48; Şuarâ 26/5; Secde 32/22; Sebe’ 34/16-17; Fussilet 41/2-5, 13, 51; Ahkâf 46/3.

³⁸ En’âm 6/4, 35; Enbiyâ 21/1, 24, 32; Yâsîn 36/45-46; Sâd 38/67-68; Kamer 54/1-2; Cin 72/16-17; Müddessir 74/49.

³⁹ Mâtûrîdî, **Te’vîlâtü’l-Kur’an**, C: IV, s. 364.

⁴⁰ Âl-i İmrân 3/20, 23, 63; En’âm 6/4, 35; Hicr 15/81; Enbiyâ 21/1, 24; Mü’minûn 23/71; Secde 32/22; Sebe’ 34/16-17; Sâd 38/67-68; Fussilet 41/2-5, 13; Ahkâf 46/3; Kamer 54/1-2; Müddessir 74/49.

⁴¹ Bakara 2/83; Nisâ 4/135; Tevbe 9/76; İsrâ 17/67, 83; Tâhâ 20/124; Fussilet 41/51; Cin 72/16-17.

⁴² En’âm 6/4.

⁴³ Kurtubî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 323.

En'âm Sûresi'nin ilk ayetlerinde Mekkeli müşriklerin, Hz. Peygamber'e iman etmeyip karşı durdukları ve olumsuz tavır içerisinde girdikleri bildirilmektedir. Kur'an-ı Kerim, vahye ilk muhatap olan bu insanların, şirk koştuklarını,⁴⁴ şüphe içerisinde olduklarını,⁴⁵ yüz çevirdiklerini,⁴⁶ hakkı yalanladıklarını,⁴⁷ alaya aldıklarını⁴⁸ ve iftira attıklarını⁴⁹ nakletmektedir. Esasında fikri boyutta birbirini destekleyen ve tetikleyen bu tutumların her birinin, haset psikolojisinin bir neticesi olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Aynı zamanda müşriklerin, “*Ona bir melek indirilmeli değil miydi*”⁵⁰ şeklindeki sualleri, Hz. Peygamber'e olan hasetlerini daha net ortaya koymaktadır. Zira zanlarına göre, eğer beşer içerisinde bir peygamber gelecekte, kendi içlerinden birinin olması icap etmektedir. Aksi takdirde kendilerine layık görülmemeyen bir makamın, kendileri dışından bir kimseye verilmesini de mümkün görmemektedirler.

Yine misal olarak zikredeceğimiz şu ayet-i kerime de ‘i'râz’ ile ‘haset’ kavramları arasındaki ilişkiyi ortaya koyması açısından ehemmiyet arz etmektedir:

“Eğer yüz çevirirlerse, şüphesiz ki Allah fesat çıkarıcıları çok iyi bilir.”⁵¹

“*Tevellâ*” (تَوَلَّى) kavramının zikredildiği bu ayet-i kerime, nüzul bağlamında İslam'a ve tevhide davet edildiği halde Hz. İsa'ya ilahlık payesi vererek Allah Teâlâ'nın vahdaniyetinden yüz çeviren Hristiyanların, fesatçı olduğunu ifade etmektedir.⁵² Yine Kur'an-ı Kerim, fesatçının, toplumda düzen ve huzuru istemeyen,⁵³ insanların kendisi vesilesiyle saadeti elde ettikleri maddi ve manevi nimetlere kavuşmasını çekemeyen, yok olması için çaba sarf eden,⁵⁴ kaostan ve karışıklıktan beslenen kimse olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla hak ve hakikatten bilerek yüz çevirenlerin de bu özelliklere sahip olduğu ve her zaman içlerinde haset psikolojisini ihtiva ettiği açığa çıkmaktadır.

---

⁴⁴ En'âm 6/1.

⁴⁵ En'âm 6/2.

⁴⁶ En'âm 6/4.

⁴⁷ En'âm 6/5.

⁴⁸ En'âm 6/5.

⁴⁹ En'âm 6/7.

⁵⁰ En'âm 6/8.

⁵¹ Âl-i İmrân 3/63.

⁵² Bkz. Râzî, a.g.e., C: VIII, s. 86-93.

⁵³ A'râf 7/56, 85.

⁵⁴ Bakara 2/205.

Bütün bu açıklamalardan anlaşıldığına göre, inkâr ile aynı anlam örgüsüne sahip olan i'râz kavramı da haset duygusunun zararlı bir neticesi ve tezahürü olarak gözükmektedir.

1.1.3. Tekzîp (تَكْذِيب)

Bu kavram, *tef'îl* babından mastar olup 'yalanlamak, birini yalancılıkla itham etmek, bir şeye inanmamak, inkâr etmek' demektir.⁵⁵ Askerî (ö. 400/1009), tekzibin, tasdikin zıddı olduğunu ve 'haberini tamamen yalan olduğuna kesin karar vermek' anlamına geldiğini⁵⁶ söylemektedir. İsfahânî (ö. 505/1111) ise tekzibi, 'doğru ya da yalan söyleyen kimseye yalancılık isnat etmek' şeklinde tanımladıktan sonra Kur'an-ı Kerim'de 'doğru söyleyenlerin yalancılıkla itham edilmesi'⁵⁷ manasında kullanıldığını⁵⁸ ifade etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'in tenkit ve tehdit mahiyetinde en fazla dile getirdiği hususlardan biri, tekzip/yalanlama meselesidir. Hususiyetle geçmiş kavimlerin, Allah'ın,⁵⁹ ahiret gününü,⁶⁰ peygamberleri,⁶¹ vahyi,⁶² nimetleri⁶³ yalanlamaları münasebetiyle çetin azaba müstahak oldukları belirtilmektedir. "... *Onlardan öncekiler de (peygamberlerini) böyle yalanlamışlardı da sonunda azabımızı tatmışlardı*"⁶⁴ ayeti, yalanlayanlar hakkındaki ilahi tehdide örneklik arz etmektedir.

Tekzibin, dinî sahada temelde üç şekilde gerçekleştiği ifade edilmektedir. Birincisi münafıklarda görüldüğü üzere dil ile değil kalp ile yalanlamadır. İkincisi bazen inatlarından dolayı inkâr edenlerde görüldüğü gibi kalben doğruluğuna inandıkları halde dil ile vuku bulmaktadır. Üçüncüsü de bazı inkârcılarda tezahür

⁵⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 429; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3841; Zebîdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 114.

⁵⁶ Askerî, **el-Furûq fi'l-Lüga**, s. 39.

⁵⁷ Misal olarak bkz. Bakara 2/87; Âl-i İmrân 2/11; En'âm 6/21; A'râf 7/146; Hacc 22/42; Mü'minûn 23/26, 44; Fâtır 35/25; Kâf 50/5, 12-14; Kamer 54/9; Hâkka 69/4.

⁵⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 429.

⁵⁹ En'âm 6/5.

⁶⁰ A'râf 7/147; Furkân 25/11; Rahmân 55/43-44.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/184; Hicr 15/80; Mü'minûn 23/44; Fâtır 35/4; Sâd 38/14; Zümer 39/32; Kâf 50/14.

⁶² Âl-i İmrân 3/11; Mâide 5/10; En'âm 6/21; A'râf 7/147.

⁶³ Rahmân 55/16, 18.

⁶⁴ En'âm 6/148.

ettiği şekliyle hem kalp ile hem dil ile ortaya çıkmaktadır.⁶⁵ Bu ifadede kalp ile tekzip, inkâr ile eş anlama gelmektedir. Dil ile tekzip ise kalpte olan inkârın söz ile açığa çıkarılmasıdır.

Yine Râzî (ö. 606/1210), kâfirlerin hallerini, Kur'an-ı Kerim'den üç mertebe olarak tespit edip şöyle nakletmektedir: Birincisi, kâfirlerin, hakikatler karşısında, düşünmekten yüz çevirmeleridir. İkincisi, yalanlayıcı olmalarıdır. Bu, bir öncekinden daha ileri derecede bir mertebedir. Çünkü bir şeyden yüz çeviren, bazen o şeyi yalanlamaz. Üçüncüsü, gelen beyyinelerle/ayetlerle istihza etmeleridir. Çünkü bir şeyi tekzip eden kimsenin bu yalanlaması, bazen alay derecesine varmaz. Binaenaleyh kâfirin tekzibi bu noktaya varınca, inkârda da zirveye ulaşmış olur.⁶⁶

Kur'an-ı Kerim incelendiğinde, birçok ayet-i kerimede, ilk kavimlerden itibaren peygamberleri tekzip edenlerin, umumiyetle haset ve kibir duygusuyla yalanlayıp inkâr ettikleri görülür.⁶⁷ Burada bir örnek ayetle meseleyi izaha çalışacağız:

*“Yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayanları ayetlerimden uzaklaştıracağım. (Onlar) her âyeti görseler de ona iman etmezler. Doğru yolu görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler. Bu, onların, ayetlerimizi yalanlamaları ve onlardan hep gafil olmaları sebebiyledir.”*⁶⁸

Fıtratları yozlaşmış kişiler ve toplumlar, duygularının, tutkularının ve çıkarlarının basiretlerini örtmesi nedeniyle kör bir inkâr ve ret psikolojisiyle doğrulara ve iyilere karşı çıkar, bu gerçekleri kendilerine bildiren Allah'ın ayetlerini, peygamberlerini ve yaptıklarının karşılığını bulacakları ahiret hakkındaki haberleri yalanlayıp inkâr ederler.⁶⁹

Bu ayet-i kerimede de, doğru yolu gördükleri halde inkâr edenlerin ve yalanlayanların, dalaleti gördüklerinde ise hemen ona sarılanların tutumu ve hangi

⁶⁵ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XXIX, s. 84-85. Ayrıca bkz. Hülya Alper, “Tekzip” Maddesi, **DİA**, C: XXXX, s. 391.

⁶⁶ Râzî, **a.g.e.**, C: XII, s. 166.

⁶⁷ Bakara 2/87; En'âm 6/21; A'râf 7/146; Mü'minûn 23/44-48.

⁶⁸ A'râf 7/146.

⁶⁹ Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 462-464.

psikolojik bir tavırla bunu sergiledikleri açıklanmaktadır. Diğer taraftan da Allah Teâlâ, bu davranışta bulunanları ayetlerinden (ayetleri anlamaktan⁷⁰) uzaklaştıracağı uyarısında bulunmaktadır. Ayet, sebep-sonuç ilişkisi içerisinde değerlendirildiğinde uzak tutulmalarının sebebinin, kibirlerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Böylece kibir/büyüklik taslamak sebep, Allah'ın, onları, ayetlerinden uzak tutması da netice olmaktadır.

Mâverdî, “*yetekebbêrûne*” (يَتَكَبَّرُونَ) ifadesinde, iki vecih olduğunu söyleyerek şöyle açıklar: Birincisi, insanları hakir görürler ve kendilerini onlardan üstün görürler. Diğeri ise imana ve rasule tabi olmaya karşı kibirlenirler.⁷¹ Her iki veçhe göre de kibirli kimse, en üstün kişinin kendisi olduğuna inanır ve konumunu korumak ister. Bunun için de gerekirse inatla hakkın karşısında durur ve bile bile yanlış yollara sapar. İşte bu halet-i ruhiye haset duygusunun bir tezahürüdür.

Kur'an-ı Kerim, birçok yerde,⁷² neticesinde kişiyi azaba götüren iki kavrama dikkat çekmektedir. Birincisi, ‘*tekzîb*’ ikincisi ise ‘*istikbâr*’dır. Tekzîb, peygamberlerin tebliğ ettiği ayetleri yalanlamaktır ki, bu, onları inkâr etmek anlamına gelmektedir. İstikbar ise ayetlere ve tebliğcisine karşı kibirlenmek ve onları küçümsemektir. İnsan psikolojisinde mevcut haset ve kibrin, kontrol ve terbiye edilmemesi halinde insanın aklını örtüp sağlıklı düşünmesini ve karar vermesini engellemektedir. Hakikati bilmelerine rağmen inkâr etmeleri, yüz çevirip yalanlamaları, bu duyguların bir eseri olduğunu ortaya koymaktadır. Burada zincirleme bir sebep-sonuç ilişkisi gözükmektedir.

Naklettiğimiz malumattan anlaşılan, tekzîbin/yalanlamanın, inkârın neticesi olup söze ve davranışa yansımasıdır. Buna göre inkâr, küfr, şirk ve nifak gibi düşünce ve inançlar olmadan yalanlamanın ortaya çıkması mümkün değildir.⁷³ Vahyin beyanına göre inkâr ve küfrün en önemli gerekçelerinden biri de haset olduğuna göre tekzîb de hasedin bir tezahürüdür denilebilir.

⁷⁰ Vehbe Zuhaylî, *Tefsiru'l-Münîr*, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2009, C: V, s. 96.

⁷¹ Mâverdî, *en-Nüket*, C: II, s. 261.

⁷² Bakara 2/87; En'âm 6/21; A'râf 7/36, 146; Mü'minûn 23/44-48.

⁷³ Mehmet Yolcu, *Kur'anda İnkâr Psikolojisi*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s. 211-213.

1.1.4. Kitmân (كَيْمَان)

Sülesi birinci babdan mastar olan bu kavram, ‘bir sözü gizlemek, saklamak, gizli tutmak, açığa vurmamak’ anlamlarına gelmektedir.⁷⁴

Müfessirlerin genel kanaatine göre Kur’an-ı Kerim’de mevcut ‘hakkı bâtilla karıştırma’ sözü, delilleri yanlış yorumlayarak insanların zihnini bulandırmayı, ‘hakkı gizleme’ ise, insanların delillere ulaşmasına engel olmayı ifade etmektedir.⁷⁵

Mâtûrîdî (ö. 333/944)’ye göre, bir şey hakkında kitman/gizleme, kesinlikle o şeyi bildikten sonra mümkün olur. Çünkü o şeyi bilmeyen kimse, kitman/gizleme ile nitelenemez.⁷⁶ Dolayısıyla taammüden/bilerek gizlemede, genellikle haset, inat ve kibir vardır.⁷⁷ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de bu kavramla ilgili mevcut birçok ayet-i kerime, üslup itibariyle hakkı batilla karıştırarak gizleyenlerin psikolojilerine işaret eder. Biz burada iki örnek ayetle hakkı gizlemenin haset duygusuyla irtibatını izah etmeye çalışacağız.

“Hakkı batilla karıştırıp da bile bile hakkı gizlemeyin.”⁷⁸

Mâtûrîdî, eserinde, bu ayetteki “*Lâ telbisû/karıştırmayın*” ifadesini, “*Lâ tektümû/gizlemeyin*” ile tefsir etmiştir.⁷⁹ Taammüden/bilerek karıştırmamanın, gizlemenin bir çeşidi olması münasebetiyle bu izahın isabetli olduğu kanaatindeyiz. Nitekim Zemahşerî (ö. 538/1144) de ‘hakkı batıla karıştırmamanın, kesinlikle hakkı gizlemek olduğunu’⁸⁰ ifade eder.

Kurtubî (ö. 671/1273)’nin naklettiğine göre İsrailoğulları, son peygamberin aralarından çıkmasını bekleyip durdular. Bu halleriyle Hz. Muhammed (s.a.s)’in peygamberliğini tasdik ediyorlardı. Ancak Hz. Muhammed (s.a.s)’e yetiştiklerinde peygamber olduğunu bile bile onu inatla inkâr ettiler. Ayrıca Kurtubî, Yahudilerin, ‘evet, Muhammed gönderilmiş bir peygamberdir, fakat bizden başkasına’ dediklerini ve bununla beraber İslam âlimlerinin, ‘onların, Hz. Peygamber’in risaletini kabul

⁷⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3823; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXIII, s. 323.

⁷⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: I, s. 607; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 45; Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C: I, s. 250. Ayrıca bkz. Tarakçı, “Tahrif” Maddesi, **DİA**, C: XXXIX, s. 422.

⁷⁶ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 104.

⁷⁷ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 46.

⁷⁸ Bakara 2/42.

⁷⁹ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 46.

⁸⁰ Zemahşerî, **el-Keşşâf**, C: I, s. 260.

etmeleri haktır, fakat kendilerine gönderildiğini inkâr etmeleri ise batıldır' cevabını nakleder.⁸¹ Esasında bu cümle ile Yahudilerin, hakkı, batıla karıştırdıklarını dolayısıyla nasıl gizlediklerini açıklar. Ve bu bağlamda onların, vakıf oldukları bir hakikati, hasetle gizleme gayreti içerisine girmiş oldukları mesajını verir.

Hâzin (ö. 741/1341), bu ayette 'hakkın', Tevrat'ta beyan olunan Rasûlullah'ın vasfı, batılın ise Yahudilerin, bu vasıfları tağyir etmeleri olduğunu söyleyerek onların bu hakkı tağyir/telbis ile gizlemelerinin hasetten kaynaklandığını⁸² ileri sürmektedir.

İbn Acîbe (ö. 1224/1809) de "*Bahru'l-Medîd*" isimli tefsirinde, insanın yaratılış itibariyle hasetçi olduğuna dolayısıyla başkasına ihsan edilen nimetlere olan kıskançlığının, onu nankörlüğe sevk edeceğine dikkat çekerek Yahudilerin de ellerindeki kitapta zikredilen Hz. Muhammed'in sıfatlarını ve peygamberliğini insanlardan bile bile gizlemelerinin inat ve hasetlerinden kaynaklandığına vurgu yapmaktadır.⁸³

Ayrıca Bakara 2/146. ayet, hususiyetle Yahudilerin, hangi seviyede 'hakkı gizlediklerini' şöyle açıklamaktadır: "*Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler.*"⁸⁴

Taberî (ö. 310/923), bu ayeti şöyle açıklamaktadır: Yahudi ve Hıristiyan bilginleri, Hz. Muhammed'in Allah'ın peygamberi olduğunu, kendi öz çocuklarını tanıdıkları gibi tanırırlardı. Veya Kâbe'nin, peygamberin kiblesi olduğunu bilirlerdi. Onlardan bir grup, ellerindeki Tevrat ve İncil'de yazılı olarak buldukları halde Muhammed'in peygamberliğini veya kible meselesini bile bile gizlediler. Yaptıklarını bile bile yaptılar.⁸⁵ Onların bu tavırları, hakkın karşısında büyüklük taslayıp inat ettiklerini açıkça ortaya koymaktadır.⁸⁶

Ayrıca İbn Acîbe'nin de ifade ettiği üzere Yahudiler, Hz. Peygamber'i bu derece tanıdıktan sonra, Abdullah b. Selâm ve arkadaşları gibi Allah Teâlâ'nın

---

⁸¹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 19-22.

⁸² Hâzin, **Lübâbü't-Te'vîl**, C: I, s. 41.

⁸³ İbn Acîbe, **Bahru'l-Medîd**, C: I, s. 308.

⁸⁴ Bakara 2/146.

⁸⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 614.

⁸⁶ Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, C: I, s. 381-382.

kendilerine iman nasip ettiği kimseler hariç, diğerleri onu sırf haset ve inattan dolayı inkâr edip sıfatlarını gizlediler.⁸⁷

Özetle, Ehl-i kitabın, açıkça bilmelerine rağmen hakkı, batılla karıştırarak/değiştirerek gizleme gayretlerinden de anlaşıldığı üzere hakkı kitmân/gizleme hasedin zararlı bir neticesi olarak gözükmetedir.

1.1.5. Tahrif (تَحْرِيف)

Bu kavram *tef'îl* vezninde mastar olup ‘bir nesneyi bir tarafa eğmek, meyilli yapmak; tahrif etmek, çarpıtmak’ anlamlarına gelmektedir.⁸⁸ Taberî (ö. 310/923), tahrifi, mana ve hükümlerin değiştirilmesi⁸⁹ olarak görürken, Râzî (ö. 606/1210), yanlış yorumlarla veya kelime oyunları ile sözün anlamının başka yönlere çekilmesi⁹⁰ şeklinde anlamlandırmaktadır. İsfahânî (ö. 505/1111), ‘tahrîfü'l-*kelâm*’, ‘iki anlama hamledilmesi mümkün olan bir sözün manasını, iki ihtimalden birine hamletmek’⁹¹ şeklinde tarif etmektedir. İbn Manzûr (ö. 711/1311) ise ‘kelimenin veya sözün manasını, benzer anlamlarla değiştirmek’⁹² diye tanımlamaktadır. Bu bağlamda Kur’an-ı Kerim’de kullanılan ‘*tebdil* (تَبْدِيل)’⁹³ ve ‘*leyy* (لَيَّ)’⁹⁴ da aynı anlam sahasında olduğu gözükmetedir.

Tahrif, kelimelerin yerlerini değiştirmek, kelimeleri başkalarıyla değiştirmek ve lafızla alakası olmayan veya kastedilme ihtimali çok uzak bulunan anlamlar vererek sözü asıl manasından saptırmak suretiyle yapılmaktadır. Bir kısım Yahudiler ve Hristiyanlar tahrifin bütün şekillerini yapmışlar, hem kendilerini aldatmışlar hem de başkalarını saptırmak istemişlerdir.⁹⁵

⁸⁷ İbn Acîbe, **a.g.e.**, C: I, s. 471.

⁸⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 121; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 839; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: I, s. 183.

⁸⁹ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 140-144. Ayrıca bkz. Muhammed Tarakçı, “Tahrif” Maddesi, **DİA**, C: XXXIX, s. 422.

⁹⁰ Râzî, **a.g.e.**, C: VIII, 114.

⁹¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 121.

⁹² İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 839.

⁹³ *Tebdîl*: Tağyir etme, değiştirme demektir. Misal için bkz. Bakara 2/59, 211; A'râf 7/162; Fetih 48/15.

⁹⁴ *Leyy*: Eğmek, bükme, saptırmak, çevirmek, yalan ve asılsız söz uydurmaktan kinayedir. Bkz. Âl-i İmrân 3/78; Nisâ 4/46.

⁹⁵ Karaman vd., **a.g.e.**, C: II, s. 59.

İslâm tarihinde Tevrat ve İncil'in tahrifiyle ilgili tartışmalar, Yahudi ve Hristiyanlar hakkında Kur'an'da yer alan bilgiler ve onlara yöneltilen eleştirilerle başlamakta olup bu bağlamda çok sayıda ayet⁹⁶ bulunmaktadır. Kur'an'da tahrif kelimesi Ehl-i kitapla ilgili olarak kelimelerin anlam ve bağlamlarının çarpıtıldığını ve ilâhî kelâmın tahrif edildiğini açıklamak üzere dört yerde⁹⁷ geçmektedir. İslam literatüründe tahrif, sonraki dönemlerde Yahudi ve Hristiyanların kendi kutsal metinlerini kasıtlı şekilde değiştirmelerini veya yanlış yorumlamalarını ifade etmek için kullanılmıştır.⁹⁸

Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu hakikatlerden biri de dalaleti tercih edenlerin, hidayete erenlere tahammül edemeyip bu durumdan rahatsızlık duymaları nedeniyle onların da yoldan çıkmaları için bir takım faaliyet içerisinde olmalarıdır. Başkalarını yoldan çıkarmanın, ayaklarını kaydırmanın ve inkâra götürmenin yöntemlerinden biri de 'tahriftir' diyebiliriz. Zira tahrif, ilahi hakikatlerin, lafız veya mana yönüyle değiştirilerek insanların gerçeğe ulaşmasını engelleyip yanlışlaşmasına, ayaklarının kaymasına ve hakikati kabul etmemesine neden olmaktadır. Özellikle Yahudilerin Kur'an'da öne çıkarılan özellikleri, kendi kitaplarını, yani Allah'ın kelâmını tahrif etmeleridir. Bu kavramın içerisinde zikredildiği ayetler kümesinde hasetten bahsedilmesi veya bu kavramla anlam irtibatı olan adavet, inat, istihza, ihanet, nifak ve kibir gibi kelimelerin zikredilerek mezkûr psikolojiye atıf yapılması,⁹⁹ bu ayetlerde dile getirilen tahrif hareketinin de arka planında yatan duygunun haset olduğuna işaret etmektedir. Bu konuya örnek olarak şu ayeti verebiliriz:

*"Şimdi, bunların size inanacaklarını mı umuyorsunuz? Oysa içlerinden birtakımı, Allah'ın kelâmını dinler, iyice anladıktan sonra, onu bile bile tahrif ederlerdi."*¹⁰⁰

Bu ayet-i kerime, Hz. Peygamber zamanındaki Yahudilerin, Kur'an ve Hz. Peygamber karşısındaki tutumlarından bahsetmektedir. İslam kaynaklarının

⁹⁶ Bakara 2/59, 75, 211; Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41; A'râf 7/162; Fetih 48/15.

⁹⁷ Bakara 2/75; Nisâ 4/46; Mâide 5/13, 41.

⁹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 140-144.

⁹⁹ Bakara 2/72-82; Nisâ 4/43-50; Mâide 5/12-19, 35-44.

¹⁰⁰ Bakara 2/75.

aktardığına göre asırlarca Yahudilerle iç içe yaşayan Medine halkı, Yahudilerin inanç ve yaşantılarına vakıftı.¹⁰¹ Onların, imanî meselelerde, İslam'ın getirdiği ilkelerle birçok benzer taraflarının olması nedeniyle “*ellerindeki kutsal kitabı tasdik edici olarak*”¹⁰² geldiğini ifade eden Kur'an'ı, daha kolay kabul etmelerini bekliyorlardı/umuyorlardı. Ancak Yahudilerin, hak ve hakikat namına değil de tamamen menfaat ve ırkçılık gibi bir takım dünyevi sebeplerle Hz. Peygamber'e ve müminlere haset ederek inkâr ettiğini¹⁰³ yine ilahi vahiy haber veriyordu.

Müfessirlerin çoğu,¹⁰⁴ buradaki tahriften Yahudilerin asıl Tevrat nüshasının metnini ve lafzını değiştirip bozmalarının kastedildiğini ifade etmektedirler. Yukarıdaki ayet-i kerime de Yahudilerden bir grubun, kutsal kitabı dinleyip anladıktan sonra onu bile bile, kasıtlı olarak tahrif ettiklerini belirtmektedir. Bu ifadeler, hakkı bilip de buna rağmen ona karşı inatlaşan bir kimsenin, doğru yoldan uzak olduğunu göstermektedir. Seyyid Kutub, tefsirinde onları bu kötü fiile sürükleyen faktörün, şahsî ihtirasları, menfaat beklentileri ve sapık amaçları olduğunu¹⁰⁵ ileri sürmektedir.

Nakledilen bilgiler ışığında görülmektedir ki, tahrif kavramı, çoğu zaman varlığı çekilemeyen bir hakikatin, çarpıtma/değiştirme yöntemiyle yok/zail olması ve ortadan kaybolması için yapılan faaliyetin adıdır. Başkasına zarar verme adına işlenen bu fiil de tıpkı birlikte aynı anlam sahasında oldukları inkâr kavramı gibi haset psikolojisinin zararlı bir sonucu ve tezahürüdür.

1.1.6. Cidâl (جدال)

Müfâ'ale babından mastar olan bu kelime, ‘tartışma, münakaşa, çekişme, hasımlaşmak, şiddetle husumet etmek’ anlamlarına gelmektedir.¹⁰⁶ İsfahânî (ö.

---

¹⁰¹ Detaylı bilgi için bkz. Mahmut Kelpetin, “İslâm Öncesi Medine”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 52, Haziran 2017, s. 95-113.

¹⁰² Bakara 2/89.

¹⁰³ Bakara 2/90-91.

¹⁰⁴ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 140-144; Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 211; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 89.

¹⁰⁵ Seyyid Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, C: I, s. 178.

¹⁰⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 571; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 79; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4389.

505/1111), cidâl kavramını, ‘çekişmek, tartışmak ve galip/üstün gelmeye çalışmak için yarışmak ya da rekabet etmek’¹⁰⁷ şeklinde tanımlamaktadır.

Vahyin dile getirdiği¹⁰⁸ üzere doğuştan her insanda var olan cidâl/mücadele duygusu, çevrenin tesiriyle gelişmekte ve kişinin sahip olduğu ahlaki değerlere göre şekil almaktadır. Eğer cidalin temelinde bencillik, kin, kibir ve haset gibi duygular ağır basıyorsa bu tür bir mücadele/çekişme şekli ahlâkî kusur olarak değer kazanmaktadır. Bu nitelikteki bir tartışma, sevgi ve yakınlık bağlarının çözülmesine, kin ve nefret tohumlarının ekilmesine yol açmaktadır. Ancak kontrol altına alınır, hevâ ve heveslere, tutku ve arzulara alet edilmezse meşruluk arz etmekte hatta akılcı ve yapıcı bir yaklaşımla gerçekleştirildiğinde¹⁰⁹ yararlı bile görülmektedir.¹¹⁰

Cedel/cidal, muhatabın amacını hedefinden saptırmak, ileri sürmediği bir görüşü isnat edip onu mağlûp etmeye çalışmak, muarızın kişiliğini küçük düşürücü tavırlar takınmak, kesin delile dayanmadan mücadele etmek, gerçeğin ortaya çıkmasından sonra tartışmayı sürdürmek, hakkı bâtil ve bâtili hak diye göstermeye çabalamak gibi ilme ve ahlâka uymayan nitelikleri ihtiva etmektedir.¹¹¹

Kur’an-ı Kerim tetkik edildiğinde iki türlü cedelin olduğu görülmektedir: Birisi, tavsiye edilirken, diğeri ise zemmedilmektedir.¹¹² Telkin edilen cedel, hakikatine inanılan ve güvenilen delillerden hareketle, yanlış düşünceleri tashih ederek kişilerin doğruya ve hakka inanmalarını ve boyun eğmelerini sağlamak için yapılmaktadır.¹¹³ “*Rabbinin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et*”¹¹⁴ ayet-i kerimesiyle, bu kısım mücadele çeşidi tavsiye edilmektedir.

Yerilen cedel türü ise yanlış öncüllerden yola çıkarak insanları yanıltma amacı taşıyan ve sırf münakaşa amaçlı olandır. Mesela, “*Bizim ilahlarımız mı hayırlı, yoksa o mu?*’ dediler. Bunu sana ancak cedel (tartışmak) için söylediler.

¹⁰⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 97.

¹⁰⁸ Kehf 18/54.

¹⁰⁹ Nahl 16/125; Ankebût 29/46.

¹¹⁰ Bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’an’da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 82-83.

¹¹¹ Yusuf Şevki Yavuz, “Münazara” Maddesi, **DİA**, C: XXXI, s. 576.

¹¹² İsfahânî, **ez-Zerîa**, s. 186-187.

¹¹³ Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s. 238.

¹¹⁴ Nahl 16/125.

*Öyle ya onlar kavgacı bir toplumdur*¹¹⁵ ayeti, müşriklerin gayesinin hakkı ortaya çıkarmak olmayıp, *“Bunu sana ancak cedel (tartışmak) için söylediler”* ibaresiyle haset ettikleri Hz. Peygamber’e ve vahye karşı sadece üstün gelmek olduğunu açıklamaktadır.

Bazı tefsirlerin naklettiğine göre; çevrelerindeki Hristiyanların inanç ve ibadetlerinden haberdar olan müşrikler, kendilerine göre iyi bir açık yakaladıklarını zannettiler. Kur’an’ın açıklamalarına bakarak kendi yanlışlarını düzeltecek yerde, Hristiyanların yanlışını alarak Kur’an’a karşı çıktılar. *“Onlar, İsa’ya tapıyordu biz de putlarımıza tapıyoruz, hem bizimkiler ondan daha iyi”* dediler. Neticede tartışmada, müşriklerin delilleri çürük öncüllere dayanmakta, farklı şeyleri birbirine benzetmekteydiler. Sırf tartışmayı kazanabilmek için de mantık hileleri yapmakta ve inatla muhalefet etmekteydiler.¹¹⁶

Zaten mezmum cedel türünün amacı, hakkın ortaya çıkması değil, üstün gelmektir. Bu durum da büyük oranda haset ve kibir duygusundan ileri gelmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim, bunu çok açık bir ifadeyle ortaya koymaktadır:

*“Allah’ın ayetleri hakkında, kendilerine gelmiş bir delilleri olmaksızın tartışanlar var ya, onların kalplerinde ancak bir kibir/büyüklik taslama vardır. Onlar, tasladıkları büyüklüğe asla ulaşmazlar. Sen Allah’a sığın. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir.”*¹¹⁷

Ayetten anladığımız kadarıyla hakikate ulaşma düşüncesinde olmayıp kibir duygusunun tesiri altında kalanlar, Allah’ı ve ayetlerini kabul etmediği gibi bir de hakikatle mücadele/çekişme içerisine girmektedirler.

Nitekim Taberî (ö. 310/923), bu ayetin tefsirinde, müşriklerin, Hz. Peygamber ile çekişmelerinin hasetten kaynaklandığını şöyle izah etmektedir: *“Ey Muhammed! Senin, Rabbinin katından getirmiş olduğun ayetler hakkında kendilerinde, Allah katından hiçbir delil bulunmadığı halde cedelleşen o insanların tartışma sebebi, kalplerinde kibrin bulunmasıdır. Bu kibirden dolayı sana tabi olmayı*

---

¹¹⁵ Zuhruf 43/58.

¹¹⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 626-629; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 67-68; Karaman vd., **a.g.e.**, C: IV, s. 667.

¹¹⁷ Mümin 40/56.

ve senin, Allah katından getirdiğin dini kabul etmeyi gururlarına yediremezler. Onlar, Allah'ın sana verdiği üstünlüğe haset ettikleri için ayetler hakkında tartışmaya girerler. Fakat onlar bu davranışlarıyla Allah'ın sana verdiği üstünlüğe asla erişemezler.”¹¹⁸

Ayrıca Kur'an-ı Kerim, insanlığın bidayetinden vahyin nüzul dönemine kadar birçok kavimden bahsederek o toplumlardaki haset ve kibirli olmalarıyla maruf kâfirlerin, hak ile cedeli/çekişmeyi kendilerine düstur ve yaşam tarzı olarak edindiklerini belirtmektedir. Örnek olması açısından şu ayetleri zikredebiliriz:

*“Biz, peygamberleri ancak müjdeleyiciler ve uyarıcılar olarak göndeririz. İnkâr edenler ise, hakkı batılla çürütmek için mücadele ederler. Ayetlerimizi ve kendilerine yapılan uyarıları alaya alırlar.”*¹¹⁹

*“Gerçek apaçık ortaya çıktıktan sonra, sanki göz göre göre ölüme sürülüyorlarmış gibi seninle o konuda tartışıyorlardı.”*¹²⁰

*“Onlardan önce, Nuh milleti, ardından, peygamberlere karşı gelen topluluklar da peygamberlerini yalanlamış; her ümmet, peygamberini cezalandırmaya azmetmişti. Hakkı batılla gidermek için mücadele etmişlerdi. Bunun üzerine ben onları yakaladım. Cezalandırmam nasılmış?”*¹²¹

Sonuç olarak kişi, bir başkasıyla farklı sebeplerden ötürü cedel/çekişme/tartışma içerisine girebilir. Ancak Kur'an'ın gerek Hz. Peygamber zamanından gerekse ilk dönem toplumlardan bize sunduğu örnek ayetlere göre umumiyetle bir kısım cidalin kaynağının, haset ve kibir duyguları olduğu anlaşılmaktadır.

---

¹¹⁸ Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 349.

¹¹⁹ Kehf 18/56.

¹²⁰ Enfâl 8/6.

¹²¹ Mümin 40/5.

1.1.7. Redd (رَدِّ)

Sülası birinci babın mastarı ‘redd’ kavramı, ‘men etmek, uzaklaştırmak, alıkoymak; geri döndürmek/çevirmek, geri vermek; reddetmek, kabul etmemek’ anlamlarına gelmektedir.¹²²

İsfahânî (ö. 505/1111)’ye göre ‘redd’, bir nesneyi ya zatıyla ya da herhangi bir haliyle geri çevirmek, döndürmek demek olup Kur’an-ı Kerim’de, bir nesnenin, önceden bulunduğu hal üzere geri çevrilmesi, döndürülmesi anlamında kullanılmıştır.¹²³

Kur’an-ı Kerim, Yahudilerin, Hz. Peygamber (s.a.s)’i inkâr etmekle ve ona türlü tuzaklar hazırlamakla yetinmediklerini ayrıca müminleri de dinlerinden döndürüp irtidat etmelerini temenni edip durduklarını bildirmektedir. Aynı zamanda onların bütün bu olumsuz tavırlarının, haset duygusundan kaynaklandığını söylemektedir. Dolayısıyla hasedin zararlı sonuç ve tezahürlerinden birinin de haset edilenin geriye döndürülmesi isteği olduğu açığa çıkmaktadır. Yani kıskanılan kimsenin sahip olduğu şeylerin elinden çıkmasını, o kişinin irtidat etmesini, eski haline dönmesini istemek ve bunun için de çaba sarf etmektir. Kur’an-ı Kerim’de bu ifadenin en güzel örneğini Bakara 2/109’da görmekteyiz:

*“Kitap ehlinde birçoğu, hak kendilerine belli olduktan sonra dahi, içlerindeki hasetten ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmek isterler. Siz şimdilik, Allah, onlar hakkındaki emrini getirinceye kadar affedin, hoşgörün. Şüphesiz Allah, gücü her şeye hakkıyla yetendir.”*¹²⁴

Tefsir kaynakları, bu ayetin, Müslümanların Uhud savaşında yenilgiye uğramalarından sonra nazil olduğunu nakletmektedir. Bu yenilgi üzerine Yahudilerin, Müslümanlara: “Başınıza gelenleri hala görmüyor musunuz? Eğer siz hak din üzere olsaydınız, hiçbir zaman yenilgiye uğramazdınız. O halde gelin bizim dinimize dönün. Çünkü bu, sizin için daha hayırlıdır” dediklerini haber

¹²² İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 1621; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 115; Vankulu, **a.g.e.**, C: I, s. 548; Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 88; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: II, s. 1429.

¹²³ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 198.

¹²⁴ Bakara 2/109.

vermektedir.¹²⁵ Nakledilen bu bilgilerde, müminlerin kalplerine şüphe düşürerek onları dinlerinden döndürme çabası olduğu gözükmektedir.

Ayet-i kerimede de müminlerin imanının, kâfirler tarafından bir üstünlük kabul edildiği ve bu üstünlüğe haset ettikleri vurgulanmaktadır. Kıskançlıklarından ötürü bununla da yetinmeyerek inananların tekrar eski küfür hallerine dönmelerini ve imanlarının zail olmasını istedikleri belirtilmektedir. Bu arzularının maksadı da Nisâ 4/89’da “*Onlar, sizin de kendileri gibi küfre düşmenizi isterler ki kendileriyle eşit olasınız*” şeklinde açıklanmaktadır. Burada Allah Teâlâ’nın, Yahudilerin Müslümanları inkârcılığa döndürme yönündeki niyet ve isteklerini haset denen psikolojik bir nedene bağladığı görülmektedir.

Yine Kur’an-ı Kerim, Kitap ehlinde bir grubun, Müslümanları sadece sözlü faaliyetler ile değil fiili çalışmalar ile de imandan küfre döndürmeye çalıştıklarını haber vermektedir.¹²⁶ Şöyle ki; içlerinden bazıları, günün evvelinde iman etmiş gözüküp akşam olunca da tekrar inkâr etmekteydiler. Böylece imanı zayıf bazı kimseleri de tesir altına alarak şüpheye düşürmek suretiyle dinden uzaklaştırmaya çalışmaktaydılar.¹²⁷ Kandırmaya yönelik bütün bu tuzaklarının sebebi ise, hakka olan meyilleri veya hakka karşı rağbetleri değil, ruhlarının derinliklerine yer etmiş bulunan haset ve kötülük duygularıdır.

Mezkûr ayet-i kerimenin de çok açık bir şekilde ifade ettiği üzere hasedin zararlı sonuç ve tezahürlerinden biri de, haset edilenin İslam öncesi inancına geri döndürülmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır.

1.1.8. İzâl (إِزَالٌ)

İf’âl babından mastar olan bu kelime, ‘kaydırmak, yanıltmak, yanlışla sürüklemek, yoldan çıkarmak’¹²⁸ anlamlarına gelmektedir. Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’nin naklettiğine göre izlâl, ‘ayağın dayanacağı yerden kayması demektir ki hakiki manası budur. ‘Ayak kaydırma’ şeklinde mecazi olarak da

¹²⁵ İbn Atıyye, **Muharrerü’l-Vecîz**, C: I, s. 196; Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 255; Nesefî, **a.g.e.**, C: I, s. 120.

¹²⁶ Bakara 2/105, 109; Âl-i İmrân 3/69-73, 99; İbrâhim 14/13; Ankebût 29/12; Lokman 31/6.

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/72.

¹²⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 219; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 1855.

kullanılmaktadır.¹²⁹ Bu kelime, Kur'an-ı Kerim'de, çeşitli formatlarda zikredildiği¹³⁰ gibi anlam olarak da kendisine delalet eden ayetler¹³¹ bulunmaktadır.

“Dedik ki: ‘Ey Âdem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz.’ Derken, şeytan ayaklarını oradan kaydırды. Onları içinde buldukları konumdan çıkardı. Bunun üzerine biz de, ‘Birbirinize düşman olarak inin. Sizin için yeryüzünde belli bir süre barınak ve yararlanma vardır’ dedik.”¹³²

Bu ayet-i kerimenin içinde bulunduğu ayet grubunun bildirdiğine göre, Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i halife olarak yaratıp bütün meleklerle, ona secde etmesini emretmiş, iblis ise kibir ve hasedi sebebiyle bundan imtina etmiş ve bu nedenle huzur-u ilahiden kovularak lanetlenmiştir. İblis, düştüğü bu durumdan Hz. Âdemi sorumlu tutmuş, bu yüzden onun ve eşinin cennette nimetler içerisinde bulunmasını çekememiş ve vesvese vererek¹³³ onların ayaklarını kaydırmıştır. Haset, kin, kibir ve adavetin esiri olan şeytan, bununla da yetinmeyip kendisine izin verildiği andan itibaren çeşitli yöntemler kullanarak dünyevî ve uhrevî mahrumiyet içerisinde olmaları için âdemoğlunun ayağını kaydırıp yoldan saptırmaya çalışmıştır.

Yaratılış sürecindeki tutum ve davranışı ne ise bugünde aynı minval üzere çalışan şeytan, insanı, tuzağa düşürerek cehennem ateşine sokmak için Allah'ın yasaklarını ona cazip ve süslü, helal kıldıklarını ise çirkin göstermeye gayret sarf etmektedir. Mevzu bahis ayet-i kerimeden de anlaşıldığı üzere haset duygusu, kişileri, kıskanılan kimselerin ayaklarını kaydırma şeklinde kötü bir davranışa itebilmekte ve her iki tarafı da zararlı bir sonuca sürükleyebilmektedir. Lafız olarak zikredilmediği halde anlam olarak 'izlâl'i ifade eden şu ayet-i kerimeyi de örnek verebiliriz:

¹²⁹ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4535.

¹³⁰ Bakara 2/36; Âl-i İmrân 2/155; Nahl 16/94.

¹³¹ Tâhâ 20/121-122; Ankebût 29/38.

¹³² Bakara 2/35-36.

¹³³ Tâhâ 20/121-122.

“*Âd ve Semûd kavimlerini de helâk ettik. Bu, onların (harap olmuş) yurtlarından size besbelli olmuştur. Şeytan, onlara işlerini süslemiş ve onları doğru yoldan alıkoymuştur. Hâlbuki onlar gözü açık kimselerdi.*”¹³⁴

Bu ayet-i kerime, kendilerine gönderilmiş peygamberlerin tebliğ ettiği hakikatleri kavrayabilecek kabiliyette olan Ad ve Semûd kavimlerinin, statülerini koruma saikiyle karşı çıktıklarını ve şeytanın da onların bu isyan ve inkârını süslü ve güzel göstererek ayaklarını doğru yoldan/hakikatten kaydırıldığını belirtmektedir.¹³⁵ O toplumların böyle bir tavır içerisine girmeleri, haset ve kibirlerinin bir tezahürü iken, şeytanın onların ayaklarını kaydırma gayreti ise insanoğluna olan hasedinin bir amili olarak gözükmektedir.

Netice olarak, ‘izlâl’, haset duygusuna kapılmış kimsenin, kıskandığı kişiye zarar verebilmek için planladığı bir tuzaktır ve aynı zamanda hasedin tezahür şekillerinden biridir.

1.1.9. İstihzâ (استِهْزَاء)

İstif’âl babından mastar olan bu kavram, ‘alay etme, küçümseme, hafife alma’¹³⁶ anlamlarına gelmektedir. İstihzâ ile genellikle eş anlama gelen ‘*suhriyye*’ (سُحْرِيَّة) kelimesi ise sülasi dördüncü babdan; ‘gülmek; alay/istihza etmek, eğlenmek’¹³⁷ manasında kullanılmaktadır. Râzî, *suhriyye*’yi ‘insanın mümin kardeşine yüceltici bir nazarla bakmaması, ona saygısız davranması, mevki ve itibarını küçümsemesi’¹³⁸ şeklinde izah etmektedir. ‘*İstihza*’ ile ‘*suhriyye*’ arasındaki anlamdaşlık münasebetini ifade açısından şu ayet-i kerime güzel bir örneklik teşkil etmektedir:

¹³⁴ Ankebût 29/38.

¹³⁵ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 399.

¹³⁶ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 520; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4659.

¹³⁷ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 233; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 1923.

¹³⁸ Râzî, **a.g.e.**, C: XXVIII, s. 131.

“(Ey Muhammed!) Andolsun, senden önce de birçok peygamber alaya alınmıştı da (üstühzie) onlarla alay edenleri (sehirû), alay ettikleri şey (yestehziûn) kuşatıp mahvetmişti.”¹³⁹

“Dihk” (ضِحْك) kelimesi de Kur’an-ı Kerim’de zaman zaman bu mezkûr kavramlarla aynı anlamda kullanılmaktadır.¹⁴⁰ İsfahânî, bu kelimenin, müstear olarak ‘sühr’ anlamına yani ‘gülmek, istihza/alay etmek, eğlenmek’ manalarına geldiğini belirtmektedir.¹⁴¹ Ayrıca kaş-göz işareti şeklindeki hareketleri, yazı, resim, şiir, karikatür ve taklit gibi ifade tarzlarını ihtiva eden ‘lemz’ (لَمَز),¹⁴² ‘hemz (هَمَز)’¹⁴³ ve ‘ğamz (عَمَز)’¹⁴⁴ kelimelerinin de istihza kavramıyla anlam yakınlığı bulunmaktadır.

İstihza’da, bir kimseyi şaka yoluyla maskara etmek, şeref ve onurunu kırmak anlamı bulunmaktadır. Yani alaydan maksat şaka değil, şeref ve haysiyeti kırarak maskara etmek ve budalalığı gizlice anlatıp sezdirmeden hakaret etmek, hafife almak ve bunlardan hoşnutluk duymaktır.¹⁴⁵

Toshihiko İzutsu (ö. 1993), iman etmeyi reddedenlerin kibir, haset ve başkalarına tepeden bakma psikolojilerinin değişik biçimlerde yansımaları olduğunu ifade ederek bunlardan özellikle alaya alma ve cedelleşme kavramlarının kâfirlerin ‘kendini bilmezliği’ ile doğrudan bağıntılı olduğunu¹⁴⁶ dile getirmektedir.

Abdurrahman Kasapoğlu, başkalarını alaya alma eyleminin ardında kibir, aşırı bir gurur, hakir görme, acizliğini bu yolla ödünleme, kinlerini ve kıskançlıklarını tatmin etme gibi eğilimler mevcut olduğunu¹⁴⁷ ifade etmektedir.

¹³⁹ En’âm 6/10.

¹⁴⁰ Mutaffifin 83/29-34.

¹⁴¹ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 295.

¹⁴² Lemz: Sülasi birinci ve ikinci babdan; ‘gizlice söylemek, gözü ya da başı ile işaret etmek; ayıplamak, kusurları sayıp dökmek’ demektir. (İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 4072). İsfahani, gıybet etme ve bir ayıbın ardına düşüp onu adım adım araştırmak şeklinde tanımlar. (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 458).

¹⁴³ Hemz: Sülasi birinci ve ikinci babdan; ‘karalamak, iftira atmak, imalı/kinayeli sözler; iğneleyici/alayıcı sözler’ demektir. (İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4698). İsfahânî, ‘bir insanın gıybetini etmek’ şeklinde tanımlar. (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 523).

¹⁴⁴ Ğamz: ‘kaş, el hareketleriyle, göz ucuyla bir şeydeki ayıbı göstermek’ manasındadır. (İsfahânî, **a.g.e.**, s. 365; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3296).

¹⁴⁵ Bkz. Kerim Buladı, **Kur’an’da Nankörlük Kavramı**, s. 128-130.

¹⁴⁶ Toshihiko İzutsu, **Kur’an’da Dinî Ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991, s. 206-207.

¹⁴⁷ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’an’da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 81-82.

Kur'an-ı Kerim'de 'istihza', 'suhriyye', 'dihk', 'hemz', 'lemz' ve 'ğamz' gibi kavramlarla başkasıyla 'alay etmek, küçümseme' anlamının kast edildiği birçok ayet-i kerime¹⁴⁸ bulunmaktadır. Bununla beraber mezkûr kavramların kullanılmadığı halde alaydan/istihzadan bahseden ve bu kötü davranışı yasaklayan ayetler¹⁴⁹ de mevcuttur. Söz konusu kavramların zikredildiğine dair birkaç örnek ayet:

*“İnkâr edenler seni gördükleri zaman ancak alaya alırlar. ‘Bu mu ilâhlarınızı diline dolayan?’ derler. Hâlbuki kendileri Rahman’ın kitabını inkâr ediyorlar.”*¹⁵⁰

*“(Onlar da) kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.”*¹⁵¹

*“Her günahkâr yalancının vay hâline! Kendisine Allah’ın ayetlerinin okunduğunu işitir de, sonra büyüklük taslayarak sanki onları hiç duymamış gibi direnir. İşte onu elem dolu bir azap ile müjdele! Ayetlerimizden bir şey öğrenince onu alaya alır. Onlar için alçaltıcı bir azap vardır!”*¹⁵²

Bu ayet-i kerimeler, bütün peygamberlerin kavimleri tarafından alaya alındıklarını ifade etmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamberin de hem Mekke döneminde müşrikler hem de Medine’de Yahudi ve münafıklar tarafından istihza ile mukabele gördüğüne delalet etmektedir.

Tefsirlerin naklettiğine göre Hz. Peygamber putların ilah olamayacağını, dolayısıyla kimseye fayda veya zarar veremeyeceğini söylediği ve puta tapanları kınadığı için müşrikler onunla karşılaştıklarında *“İlâhlarınızı diline dolayan bu mu?”* diyerek onu küçümseyip kendisiyle alay ederlerdi. Hatta Allah’ın birlik vasfı ve rahman ismiyle anılmasına, O’nun gönderdiği kitabın zikredilmesine tahammül edemeyip haset ederlerdi.¹⁵³

İnkârcılar, gerek Hz. Peygambere gerekse müminlere türlü eziyetler tatbik etmekte, sonra da müminlerin bu hallerini alçakça alay konusu yapıp gülmekteydiler.

¹⁴⁸ Bakara 2/212; Âl-i İmrân 3/78; Tevbe 9/127; Hûd 11/38; Hicr 15/10-11, 94-95; Kehf 18/106; Enbiya 21/36, 41; Sâffât 37/12-15; Zuhruf 43/7; Câsiye 45/9; Ahkâf 46/26; Mutaffifin 83/29-34; Hümeze 104/1.

¹⁴⁹ Bakara 2/104; Nisâ 4/46.

¹⁵⁰ Enbiya 21/36.

¹⁵¹ Zuhruf 43/7.

¹⁵² Câsiye 45/7-9.

¹⁵³ Bkz. Beyzâvî, **a.g.e.**, C: IV, s. 51; Hâzin, **Lübâbü’t-Te’vîl**, C: III, s. 225; Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: III, s. 577.

Onlarla istihza ederek içlerindeki kibir ve haset duygularını bastırmaya çalışmaktaydılar. Bütün bu tutum ve davranışlarının gayesi, Hz. Peygamber’i rencide etmek, itibarını düşürmek ve müminlerin kalplerine şüphe ve bıkkınlık tohumlarını atarak onları Hz. Muhammed (s.a.s)’e uymaktan menetmek, inanmış olanları da caydırmak ve böylece kendi riyasetlerini muhafaza etmekte.¹⁵⁴

Ayrıca Bakara 2/104, ‘alay etme’ anlamında herhangi bir kavram zikretmediği halde Yahudilerin, Hz. Peygamber ile olumlu bir kelimeyi yanlış anlamlara çekerek istihza ettiklerini haber vermektedir. Taberî, bu ayetle alakalı önce Yahudilerin “*râinâ*” diyerek Hz. Peygamber ile istihza ettiklerini dolayısıyla Müslümanların bu hataya düşmemelerinin telkin edildiğini naklettikten sonra Bakara 2/109 numaralı ayetle arasında irtibat kurarak Yahudilerin bu tutumlarının sebebinin haset olduğunu vurgulamaktadır.¹⁵⁵

Netice olarak naklettiğimiz bütün bu bilgiler, bize göstermektedir ki başkalarıyla alay etmek, onları küçümsemek haset psikolojisinin zararlı bir tezahürüdür.

1.1.10. İftirâ (اِفْتِرَاء)

İfti’âl (اِفْتِعال) vezninde mastar olan ‘iftirâ’ (اِفْتِرَاء) kelimesi, ‘yalan uydurmak, asılsız söz isnat etmek, türetmek, kötölemek’¹⁵⁶ anlamındayken, sülasi üçüncü babdan mastar olan ‘bühtân (بُهْتَان)’ kavramı da ‘iftira atmak, şaşırtmak, şaşkına çeviren yalan, kusur ve kötülük isnat etmek, asılsız iddia’¹⁵⁷ manalarına gelmektedir. Ayrıca sülasi ikinci babdan ‘ifk (اِفْكَ)’¹⁵⁸ kavramı da ‘yalan söylemek ve iftira atmak’¹⁵⁹ anlamında kullanılmaktadır.

Hz. Peygamber’den nakledilen bir hadisi şerif, ‘kişinin, din kardeşi hakkında konuştuğu şeyin, eğer hakkında konuşulan o kimsede yoksa yapılan bu işin iftira

¹⁵⁴ İbrahim Çelik, **Kur’an’da Peygamberlere Karşı Güçler**, s. 74-75.

¹⁵⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 418-423.

¹⁵⁶ Cevherî, **Sihâh**, s. 801; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 3408; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5922; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXIX, s. 229.

¹⁵⁷ Cevherî, **a.g.e.**, s. 111; İsfahânî, **Müfredât**, s. 73; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: I, s. 367.

¹⁵⁸ Fâhiş ve çirkin bir yalan demektir. (Askerî, **a.g.e.**, s. 40.) Örnek ayet için bkz. Nûr 24/11; Furkân 25/4; Sebe’ 34/43.

¹⁵⁹ Cevherî, **a.g.e.**, s. 47; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4199.

olduğunu¹⁶⁰ ifade etmektedir. Cevherî (ö. 400/1009), bühtânı, ‘işlemediği bir şeyi kişiye isnat etmektir’¹⁶¹ diye tarif etmektedir. Râzî (ö. 606/1210) de tefsirinde, bu kavramı, ‘kardeşine, kendisinde bulunmayan bir kusur ve kötülüğü isnat etmendir’¹⁶² şeklinde tanımlamaktadır. Eş anlamlı kelime olarak nitelenen ‘iftira’, ‘bühtân’ ve ‘ifk’ kavramları, terim olarak ise ‘bir kimseye asılsız olarak suç, günah yahut kusur sayılan bir söz, davranış veya nitelik isnat etmek’¹⁶³ demektir. Bu kavramlar arasında dilimizde en yaygın olanı iftira kelimesi olması münasebetiyle biz de çalışmamızda ortak anlamı ifade için bu kelimeyi kullanacağız.

Naklettiğimiz bu tarifler, bize, herhangi bir kişinin, başka bir kimseye işlemediği bir suçu bile bile isnat etmesinin psikolojik bir boyutu olduğunu göstermektedir. Abdurrahman Kasapoğlu, insanı, bir başkasına iftira etmeye götüren etkenleri tespit ederek şöyle dile getirmektedir: Bazı kimselerin başkalarına olan kin ve öfkeleri, intikam hissiyle zarar vermek için onları iftira etmeye itmektedir. Bazen çıkarına uygun düştüğü için, menfaat elde etmek düşüncesiyle iftira edenler de bulunmaktadır. Ancak çoğu zaman iftira, kıskançlıktan, çekememezlikten ve kişinin kendisine olan saygısını yitirmesinden ileri gelmektedir. Aşağılık duygusu hâkim olan bu kimseler, toplumda kabul gören insanlara karşı haset ve kin beslemektedirler. Kendilerindeki eksikliği başkalarına yansıtmak, onları karalamak suretiyle bu eksikliklerini örttüklerini zannetmektedirler.¹⁶⁴

İftiranın tarifi de diyebileceğimiz şu ayet-i kerime, iftira edilen kimsenin hissiyatına da işaret etmektedir. “*Mümin erkekleri ve mümin kadınları işlemedikleri şeyler yüzünden incitenler, bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir.*”¹⁶⁵

Bu ayet-i kerime, mümin erkek ve mümin kadınlara, yapmadıkları şeyleri isnat ederek onlara iftirada bulunan veya onları ayıplamaya çalışan yahut onların itibarını düşürmek isteyen kâfirleri yermekte ve onların, bu halleriyle büyük günah

---

¹⁶⁰ Müslim, “Birr”, 70; Ebû Dâvûd, “Edeb”, 35.

¹⁶¹ Cevherî, **a.g.e.**, s. 111.

¹⁶² Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 39.

¹⁶³ Çağrııcı, “İftira” Maddesi, **DİA**, C: , s.

¹⁶⁴ Abdurrahman Kasapoğlu, **Kur’an’da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997, s. 77-78.

¹⁶⁵ Ahzâb 33/58.

işlediklerini beyan etmektedir.¹⁶⁶ Ayet, aynı zamanda iftiranın insanlara sıkıntı ve üzüntü verdiği, onların huzurunu kaçırdığına işaret etmektedir. Râzî, suçsuz kimseye yapılan bu ithamın, hata ile değil kasıtlı yapıldığını¹⁶⁷ ileri sürmektedir. Dolayısıyla taammüden yapılan bu fiilin, haset gibi olumsuz bir psikolojisinin zararlı bir neticesi ve kötü bir tezahürü olduğu anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, ilk toplumlardan itibaren Hz. Peygamber dönemine kadar hemen her kavimde mevcut durumunu korumak isteyen kibirli bir kesimin, gün geçtikçe toplum içinde azalan itibarlarını tekrar kazanmak için, değişen ve şiddetlenen metotlara başvurduklarını bildirmektedir. Halkın nazarında peygamberlerin saygınlıklarını azaltmak için yaptıkları olumsuz davranışlardan birinin de iftira atmak olduğunu haber vermektedir. Mesela Kur'an, inkârcıların, kendi çıkarlarını kaybetmemek düşüncesiyle nebileri, yalancılık,¹⁶⁸ şairlik,¹⁶⁹ kâhinlik,¹⁷⁰ sihirbazlık,¹⁷¹ delilik¹⁷² ve riyaset peşinde koşmakla¹⁷³ itham ettiklerini açıklamaktadır. Esasında Kur'an'ın da naklettiği üzere inkârcılar da suçladıkları şeylerin peygamberlerde olmadığını bilmekteydiler. Ancak onların, hasetlerinden dolayı kasıtlı olarak böyle bir tavrın içerisine girdikleri anlaşılmaktadır.

Benzer suçlamalar, Hz. Peygamber (s.a.s) için de söz konusu olmuştur ki, ona mal, mülk, makam teklifleri yapılarak böyle bir çağrı ve davadan vazgeçmesi istenmiştir. Müşrikler, Hz. Peygambere verilen risalet göreviyle hem kendi çıkarlarının sarsılacağını hem de onun kendilerinden daha büyük bir itibar ve imtiyaza sahip olacağını sezmişlerdi. Bunu bildikleri için “*Zikir (Kur'an) içimizden ona mı indirildi*”¹⁷⁴ diyerek hayretlerini, kinlerini ve hasetlerini açığa vurmuşlardı.¹⁷⁵ Böylece Hz. Peygamber'e attıkları iftiraların arka planında yatan duygunun haset olduğu ortaya çıkmıştır.

---

¹⁶⁶ Taberî, **a.g.e.**, C: XIX, s. 180.

¹⁶⁷ Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 39.

¹⁶⁸ Enbiyâ 21/5.

¹⁶⁹ Enbiyâ 21/5; Şu'arâ 26/24-26; Yasin 36/69.

¹⁷⁰ Tûr 52/29-31.

¹⁷¹ Yunus 10/76; Neml 27/13.

¹⁷² Hicr 15/6-7; Saffat 37/35-37; Kalem 68/51.

¹⁷³ A'râf 7/110, 123; Yûnus 10/78; Tâhâ 20/63; Mü'minûn 23/24; Şu'arâ 26/35.

¹⁷⁴ Sâd 38/8.

¹⁷⁵ Mehmet Yolcu, **Kur'an'da İnkâr Psikolojisi**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004, s. 218-223.

Netice olarak denilebilir ki, bir başkasına zarar vermek gayesiyle iftirada bulunmak, haset duygusunun menfi bir tezahürü olarak gözükmektedir.

1.2. Hasedin Fiili Tezahür ve Zararları

Kalpte meydana gelen haset duygusunun, kontrol edilemediği takdirde ‘temenni’ olarak kalmayıp kıskanılan kimseye fiilî zarar verme boyutuna ulaşacağı kaçınılmazdır. Bunun da muhtelif şekillerde tezahürlerinin olacağı muhakkaktır. Biz, bu kısımda, Kur’anî çerçevede tespit edebildiğimiz kavramları nakledeceğiz.

1.2.1. Zulüm (ظلم)

Sülesi ikinci babdan ‘zulmetmek, haksız/adaletsiz davranmak, kötülük/baskı yapmak, hakkını vermemek, haddi tecavüz etmek’¹⁷⁶ gibi anlamlara gelmektedir. Âsım Efendi (ö. 1235/1819)’ye göre zulüm, bir nesneyi hususi konumunun dışında kullanmak/vaz etmek veya bir adamın hakkını noksan vermek, gasp etmek suretiyle ona zulmetmektir.¹⁷⁷

Zulüm kavramı, terim olarak ‘belirlenmiş sınırları çiğneme, haktan uzaklaşıp bâtıla sapma, kendi hak alanının dışına çıkıp başkasını zarara sokma, rızasını almadan birinin mülkü üzerinde tasarrufta bulunma, zorbalık’, özellikle de ‘güç ve otorite sahiplerinin sergilediği haksız ve adaletsiz uygulama’ gibi manalarda kullanılır.¹⁷⁸ Kur’an-ı Kerim’de en çok zikredilen kavramlardan biri olan zulüm kelimesi, itikadî, amelî ve ahlâkî hususlarda geniş anlam alanına sahiptir. Bir başka deyişle doğru, meşru ve âdil olandan sapmayı ifade edecek şekilde kullanılmıştır. Bu açıklamalar çerçevesinde düşünüldüğünde genel itibariyle zulmün, haset psikolojisinin bir tezahürü olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: IV, s. 2756; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5096.

¹⁷⁷ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5096.

¹⁷⁸ Çağrırcı, “Zulüm” Maddesi, **DİA**, C: XXXIV, s. 507.

Kur'an-ı Kerim'i tetkik ettiğimizde zulmün farklı boyutları olduğunu görmekteyiz:¹⁷⁹

Birincisi; insanın Allah'a karşı işlediği zulümdür: Kur'an'a göre en büyük zulüm, şirktir. Nitekim *“Doğrusu şirk büyük bir zulümdür”*¹⁸⁰ ayetinin tefsirinde müfessirler, şirkin büyük zulüm olmasının sebebini, Allah'tan başkasına ibadet yapan insanın, Allah'ın hakkı olan kulluğu Allah'tan başkasına yöneltmek suretiyle haktan sapması veya değersiz varlığa kulluk ederek insanlık onuruna karşı haksızlık etmesi şeklinde izah etmektedirler.¹⁸¹

Ayrıca Kur'an'da Allah'ın ayetlerini inkâr etmek,¹⁸² yalanlamak,¹⁸³ değiştirmek¹⁸⁴ ve iman esaslarından herhangi birini inkâr etmek¹⁸⁵ de zulüm ve küfür olarak nitelenmektedir. Mesela Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinin tevhidi inkâr etme gerekçelerini hikâye eden ayetler,¹⁸⁶ onların Hz. Peygamber'e olan hasetleri nedeniyle şirke devam ettiklerine işaret etmektedir. Nisâ 4/51'de bildirildiği üzere Medine'de yaşayan ve Hz. Peygamber'e şiddetli düşmanlık yapan Yahudiler de onu yok edebilmek için Mekkelilerle ittifak etmişlerdir. Ve müşriklerin güvenini sağlayabilmek adına onların putlarına taparak *“Bunlar, inananlardan daha doğru yoldadırlar”*¹⁸⁷ demişlerdir. Ve devamındaki ayetlerden¹⁸⁸ anlaşılacağı üzere esasında kabul etmedikleri bir şeyi müminlere duydukları hasetten ötürü söyleyerek tuğyana düşmüşler ve zulmetmişlerdir.

İkincisi; insanların birbirlerine karşı yaptıkları zulüm: İnsanların toplumsal yaşantılarında Allah'ın emir ve yasaklarına itaat etmemeleri anlamına gelmekte ayrıca insanların birbirlerine yaptıkları her türlü haksızlığı ihtiva etmektedir. Umumiyetle zulüm denilince insanların, başkasının aleyhine yapmış olduğu haksız/adaletsiz tutum ve davranışlar akla gelmektedir.

---

¹⁷⁹ İsfahânî a.g.e., s. 319.

¹⁸⁰ Lokmân 31/13.

¹⁸¹ Râzî, a.g.e., C: XXV, s. 147; Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî**, C: XXI, s. 85; Hamdi Yazır, a.g.e., C: VI, s. 402-403.

¹⁸² En'âm 6/33; Ankebût 29/49.

¹⁸³ A'râf 7/9, 177.

¹⁸⁴ Bakara 2/59; A'râf 7/162.

¹⁸⁵ Nahl 16/113; Furkan 25/37.

¹⁸⁶ Zuhruf 43/31.

¹⁸⁷ Nisâ 4/51.

¹⁸⁸ Nisâ 4/52-56.

Allah Teâlâ, maddî ve manevî sahada ileri mesafeler kat etsinler, dünya ve ahireti imar etmede yarışınlar diye insanların benliğine üstün olma arzusunu yerleştirmiştir. Fakat insandaki bu duygu, aklın rehberliğinden kurtulur ve üstelik onu da tesiri altına alırsa, mevcut imkânları yeterli bulmaz. Kendisinden üstün olana haset eder ve gayr-i meşru yollarla onun üstüne çıkma hırsına kapılır. Bunun sonucu olarak da zulüm yolunu tutup başkalarını istismar ederek yükselmeyi gaye edinen bir zalim olur. Artık bütün bu yasal olmayan yollarla elde ettiğini zannettiği şan, şeref, mal ve mevki gibi geçici şeylerle övünüp kibirlenmeye başlar. Bunun yanında, bu unvan ve mevkilerin, kendisi gibi bir başkası tarafından alınabileceğini düşünerek etrafındakilere zulmetmeye başlar. Yine meşru yollarla, kendi liyakati ile yükselecek olanların hakkını teslim etmez. Haklılık ve doğruluğun, çoğunluk tarafından anlaşılmasını da önlemeye çalışır ve bunun için her türlü hile ve yollara başvurmaktan geri kalmaz.¹⁸⁹

İşte geçmişte böyle haset, hırs ve kibrin esiri olmuş insanların sergilediği zulmü bertaraf etmek için zaman zaman peygamberler gönderilmiştir. Ancak o nebilerin de genellikle buldukları zamanın bozulmuş kıymet ölçülerine göre toplumun orta sınıfını oluşturan fertlerinden birisi olması münasebetiyle mütref denilen azgın ileri gelenler ve tabileri, bu peygamberlere ve inananlara haset etmişler ve onlara türlü türlü zulümler etmişlerdir.¹⁹⁰

Kur'an-ı Kerim, baştan sona yüzlerce ayette bu menfi psikolojilerin tesiriyle başkasına zulmedenlerin haberleriyle doludur. Hatta vahyin bildirdiğine göre yeryüzünde yapılan ilk zulüm, Hz. Âdem'in çocuklarından birinin diğerini, hasedin bir neticesi olarak öldürmesidir.¹⁹¹

Kavimlerini hakka davet eden peygamberlerle istihza edilmesi,¹⁹² onların yalanlanması,¹⁹³ 'büyücü, şair, kâhin' şeklinde iftira atılması,¹⁹⁴ recimle, tehcirle tehdit edilmesi,¹⁹⁵ saldırılması,¹⁹⁶ cezalandırılması¹⁹⁷ zulümdür. İslâm ve

---

¹⁸⁹ İbrahim Çelik, **Kur'an'da Peygamberlere Karşı Güçler**, Bursa, 2001, s. 149-150.

¹⁹⁰ Çelik, **a.g.e.**, s. 149-150.

¹⁹¹ Mâide 5/27-30.

¹⁹² En'âm 6/10; Ra'd 13/32; Hicr 15/10-11; Enbiyâ 21/36, 41; Zuhuf 43/7; Mutaffifin 83/29-32.

¹⁹³ Hacc 22/42-44.

¹⁹⁴ En'âm 6/93; Enbiyâ 21/2-5; Zümer 39/32.

¹⁹⁵ Mâide 5/33; Hûd 11/91; İbrâhîm 14/13; Hac 22/39-40.

Müslümanların aleyhine bozgunculuk yapılması,¹⁹⁸ müminlerin mescitlerden alıkonulması,¹⁹⁹ bilerek hakkın gizlenmesi,²⁰⁰ insanlara haksız yere saldırılması²⁰¹ da zulüm diye nitelenmiştir.

Netice olarak atıf yapılan ayetlerin de delalet ettiği üzere insanlar arasındaki zulüm ve haksızlıklar, insanlığın yaratıldığı tarih kadar eskidir. Tarih boyunca güçlü olanlar, zayıf kimselere zulmetmiştir. Peygamberlerin davetine ilk karşı çıkanlar da işte bu azgın, inkârcı muktedirler ve onların tabileri olmuştur. Zira bu inatçı mütekebbirler, statü ve saltanatlarının ilahi ilkeler ile yıkılacağına farkındaydılar. Bu sebeple peygamberlerin varlığına ve getirdiklerine tahammül edemeyip onlara zulmetmişlerdir. Nakledilen bilgi çerçevesinde anlaşılan o ki, kimi insanların zulümleri, içlerinde besledikleri hasedin bir semeresi olarak tecelli etmektedir.

1.2.2. Mekr / Keyd / Hud'a (مَكْرٌ - كَيْدٌ - خُدْعَةٌ)

Kur'an-ı Kerim'de 'tuzak kurmak, aldatmak ve hile yapmak' manalarında birbirleriyle eş anlamlı kelime olmaları münasebetiyle 'mekr', 'keyd' ve 'hud'a' kavramlarını, birlikte açıklayıp hasetle olan bağına değerlendirmek istiyoruz.

Mekr; sülasi birinci babdan 'tuzak kurmak, aldatmak, kandırmak, hile yapmak, kötü iş düzenlemek/tertiple etmek, kurnazlık' anlamlarına gelmektedir. 'Aldatmak/hile yapmak suretiyle birinin amacına ulaşmasını engellemek'²⁰² şeklinde tanımlanmaktadır. İsfahânî (ö. 505/1111) de mekri, "hile ile bir başkasını amaçladığı, yöneldiği şeyden döndürmek, çevirmek"²⁰³ olarak tarif etmektedir.

Keyd; sülasi ikinci babdan, 'tuzak ve pusu kurma, hile yapma, entrika çevirme; ceza verme, tedbir alma' anlamlarına gelmektedir. İsfahânî keydi, 'bir tür

¹⁹⁶ Hacc 22/39-40, 72.

¹⁹⁷ Mü'min 40/5.

¹⁹⁸ Tevbe 9/47.

¹⁹⁹ Bakara 2/114.

²⁰⁰ Bakara 2/140.

²⁰¹ Şûrâ 42/39-43.

²⁰² Bekir Topaloğlu, "Mekr" Maddesi, **DİA**, C: XXVIII, s. 580.

²⁰³ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 473.

hile' şeklinde tanımladıktan sonra genellikle olumsuz anlamda kullanıldığını²⁰⁴ belirtmektedir.

Hud'a; sülasi üçüncü babdan; 'tuzak kurmak, aldatmak, kandırmak, hile yapmak' manalarına gelmektedir. İsfahânî, bu kavramı, "bir kimsenin -içinde gizlediğinden farklı bir şey göstererek- bir başkasını, yönelmiş olduğundan ya da hedefinden vazgeçirmesi veya onu bıraktırması"²⁰⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

Bu üç kavram da Kur'an-ı Kerim'de hem insana,²⁰⁶ hem şeytana²⁰⁷ hem de Allah'a²⁰⁸ nispet edilmektedir. Tuzak kurma, insan ve şeytana izafe edildiğinde haset, kin ve kibir psikolojilerinin tesiriyle peygamberleri ve ilâhî daveti engellemeye, kutsal değerleri tahrip etmeye yönelik her türlü kötü ve yıkıcı faaliyetin ön hazırlığını ifade etmektedir.²⁰⁹

Allah Teâlâ'ya nispet edildiğinde ise "kötüleri hilelerinden dolayı cezalandırmak, tuzak ve düzenlerini etkisiz hale getirmek"²¹⁰ manasına gelmektedir. Mezkûr üç kavram, hiçbir ayette iptida olarak Allah'a izafe edilmeyip inkârcıların, Allah'a, O'nun ayetlerine ve peygamberlerine karşı tertipledikleri hile ve tuzakları takip etmektedir. Yani tuzak kurmak, Allah tarafından başlatılan bir eylem olmayıp kurulan tuzakları boşa çıkarma veya o tuzağın cezasını verme anlamında bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

İlahi vahyin beyan ettiği üzere tarihi süreç içerisinde her dönemde ve her memlekette insanları hakikatten alıkoymak için hile ve tuzaklar kuran hasetçi kimseler var olmuştur. Birçok ayetten, bu hilekâr kişileri, tuzak kurmaya ve entrikaya iten sebebin haset olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim örnek olarak vereceğimiz şu iki ayet, beraber değerlendirildiğinde meselenin daha iyi kavranmasına yardımcı olacaktır.

"İşte böyle, her memlekette günahkârları oranın ileri gelenleri kaldık ki oralarda hilekârlık etsinler. Hâlbuki onlar hileyi/tuzağı ancak kendilerine kurarlar.

²⁰⁴ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 445.

²⁰⁵ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 149.

²⁰⁶ Âl-i İmrân 3/54, 120; En'âm 6/123; A'râf 7/195; Enfâl 8/30; Nahl 16/26, 45; Fâtır 35/43.

²⁰⁷ Nisâ 4/76.

²⁰⁸ Bakara 2/9; Âl-i İmrân 3/54; Nisâ 4/142; A'râf 7/183.

²⁰⁹ Mustafa Çetin, "Keyd" Maddesi, **DİA**, C: XXV, s. 346.

²¹⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 473.

Ama farkında olmuyorlar. Onlara bir ayet geldiği zaman, 'Allah'ın peygamberlerine verilenin bir benzeri bize de verinceye kadar asla inanmayacağız' derler. Allah, peygamberlik görevini kime vereceğini çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir."²¹¹

Müfessirlerin cumhuruna göre²¹² bu iki ayet, müşriklerin ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'e olan hasetlerini ve hilekârlıklarını dile getirmektedir. Râzî (ö. 606/1210) de bu ayetlerin tefsirinde 'müşriklerin, hüccet ve deliller peşinde oldukları için değil, aksine çok hasetçi olmaları yüzünden inkârda ve entrikada ısrarcı olduklarını'²¹³ ileri sürmektedir. Tefsirlerin naklettiğine göre²¹⁴ Hz. Muhammed (s.a.s)'in risâletini kıskanan Velîd b. Mugîre ve Ebû Cehil gibi Mekke ileri gelenleri de oğullarının çokluğunu, soylu veya zengin olduklarını gerekçe göstererek kendilerinin yahut kendi kabilelerinden birinin peygamberliğe daha lââyık olduğunu iddia etmişlerdir. Hatta mezkûr ayet, onlara bir ayet geldiği zaman, "Allah'ın peygamberlerine verilenin bir benzeri bize de verinceye kadar asla inanmayacağız" dediklerini haber vermektedir. Râzî, kâfirlerin bu sözünün 'hile, zulüm ve hasedin ta kendisi olduğunu'²¹⁵ ifade etmektedir.

Sonuç olarak açıkladığımız ve kendisine atıf yaptığımız ayetlerin de ortaya koyduğu üzere her devirde haset duygusunun esiri olmuş kimseler, bu menfi psikolojinin etkisiyle kıskandıkları kişilere zarar verebilmek için bir takım hile yapmak ve tuzak kurmak gibi faaliyetlerin içerisine girmişlerdir.

---

²¹¹ En'âm 6/123-124.

²¹² Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: II, s. 171-172; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 393; Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184-186; Zuhaylî, **et-Tefsîru'l-Münîr**, C: IV, s. 375-384; Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadîs**, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 2000, C: IV, s. 152-155; Karaman vd., **a.g.e.**, C: II, s. 367-368.

²¹³ Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184.

²¹⁴ Mukâtil b. Süleyman, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk. Abdullah Mahmûd Şahâne, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 2002, C: I, s. 588; Taberî, **a.g.e.**, C: IX, s. 540-541; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 393; Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184-186; Kurtubî, **a.g.e.**, C: IX, s. 20-22; Karaman vd., **a.g.e.**, C: II, s. 367-368.

²¹⁵ Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 186.

1.2.3. Katl (قتل)

Sülası birinci babdan mastar olan *katl* kavramı, ‘öldürmek, cinayet’ anlamlarına gelmektedir.²¹⁶ ‘Bir canlının bir başka canlıyı öldürmesi’ şeklinde bir anlamı ihtiva eden bu kelime, İslâm hukukunda bir kimsenin hukuken can dokunulmazlığı olan bir şahsın ölümüne yol açacak bir davranışta bulunmasını, teknik tabiriyle adam öldürme cürmünü ifade etmektedir. Bu fiilin failine *kâtil*, öldürülene *maktûl* denilmektedir.²¹⁷

İsfahânî (ö. 505/1111), katli şöyle tanımlamaktadır: Esasında ‘*mevt*’ kelimesi gibi cesetten ruhu ayırmak, uzaklaştırmak demektir. Lakin bu işi üstlenenin fiili göz önünde bulundurulduğunda ‘katl’ denmektedir. Hayatın bir daha kendisine erişilemeyecek bir biçimde geçip gitmesi göz önünde bulundurulduğunda ise ‘*mevt*’ diye nitelendirilmektedir.²¹⁸

Cürcânî (ö. 816/1413) de katli, ‘kendisiyle (zuhûku’r-rûh/ruhun çıkması) ölümün hâsıl olduğu fiil’²¹⁹ şeklinde tarif etmektedir.

Esasında bir kimseye haset duyarak onu katletmek, en büyük zulümlerden biridir. Ancak Kur’an-ı Kerim’de, Hz. Âdem’in çocuklarının kıssasındaki katl olayının, hasedin bir tezahürü olabileceğine işaret edilmesi ve müfessirlerin de bu vakıada ittifakla haset kavramına vurgu yapması münasebetiyle katl kavramını zulmün altında değil de ayrı bir madde olarak izah edeceğiz.

Kur’an-ı Kerim’in naklettiği bazı bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla hasedin en tehlikeli sonuçlarından biri de kişinin kışkırdığı kimseyi öldürmesi/katletmesidir. Nitekim hasedin bu zararlı tezahürüne en uygun örnek ayet olan Mâide 5/27-30’da Hz. Âdem’in çocuklarından birinin diğerini kıskanması nedeniyle katletmesi, insanlığın bidayetinde yeryüzünde işlenen ilk büyük günah olarak gözükmektedir.

Bir kısım Yahudinin, Hz. Peygamber’e tuzak kurarak onu çeşitli sıkıntılara düşürmeyi tasarlamaları nedeniyle Yahudileri ikaz etmek için nazil olan²²⁰ bu ayet

²¹⁶ Cevherî, **es-Sihâh**, s. 837; Zemahşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, C: II, s. 52; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3527; Zebidî, **a.g.e.**, C: XXX, s. 228; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4709.

²¹⁷ Ali Bardakoğlu, “Katil” Maddesi, **DİA**, C: XXV, s. 45.

²¹⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 394.

²¹⁹ Cürcânî, **a.g.e.**, s. 173.

grubu, katle sebep olan psikolojinin haset olduğuna işaret etmekte ve bu duygunun zararlı sonuçlarından insanları sakındırmaktadır. Bu ayetler hakkında izahat yapan Kurtubî (ö. 671/1273)'nin ifadesiyle 'haset, kişiyi bazen kendisine en yakın akrabayı, en çok şefkat göstermesi ve ona gelebilecek zararı herkesten çok önlemesi gereken kimseyi, öldürmek suretiyle telef etmeye kadar götürebilmektedir.'²²¹

Yine Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğine göre hasedin bu tehlikeli neticesi, sadece Habil ve Kabil ile sınırlı değildir. Geçmiş birçok kavmin ileri gelen inkârcıları, peygamberlerine olan hasetleri nedeniyle ya onları katletmişlerdir²²² ya da ölümle tehdit²²³ etmişlerdir. İkinci bölümde bu konuyu etraflıca değerlendirdiğimiz için burada ayrıca detaylı olarak incelemeye gerek duymayıp bu kadar bir izahı yeterli görmekteyiz.

Netice olarak Allah Teâlâ, bu kıssaları, haset, kin ve bencilliğin tesirini beyan etmek üzere irat etmekte ve bu halet-i ruhiyenin, insanı en yakınlarına bile zarar vermeye itecek kadar tehlikeli bir durum olduğuna işaret etmektedir. Herkeste farklı tezahürleri olan bu kıskançlığın, örnek ayetlerde de görüldüğü üzere bir başkasının hayatını ortadan kaldırmaya sevk eden bir duygu olduğunu göstermektedir.

1.2.4. Lağv (لَعْو)

Sülasi dördüncü babdan olup 'sözünde hatalı/batıl konuşma, saçmalama, boş/kötü söz, anlamsız ses, gürültüye benzer ses çıkarmak, yaygara yapmak, bağırma'²²⁴ anlamlarına gelmektedir. Lağv kavramı, tefsirlerde 'konuşan kimsenin ne dediğinin anlaşılamayacak seviyede bastırılması için yüksek sesle bağırma, ıslık çalmak, el çırpma, araya laf sokarak konuşmaları birbirine karıştırmak, şiirler okumak, hurafelerle karşılıklı bulunma, gürültü yapma, şamata/kargaşa çıkarmak,

²²⁰ Bkz. Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: II, s. 31-32; Kuşeyrî, **Letâifu'l-İşârât**, C: II, s. 38; Zemahşerî, **a.g.e.**, C: II, s. 224; Râzî, **a.g.e.**, C: XI, s. 208-209; Neseî, **Medârikü't-Tenzîl**, C: I, s. 441; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 503-509.

²²¹ Kurtubî, **a.g.e.**, C: VII, s. 420.

²²² Bakara 2/61, 87, 91; Âl-i İmrân 3/21, 112, 181; Yâsîn 36/20-27; Mü'min 40/28.

²²³ Ankebût 29/24.

²²⁴ Cevherî, **es-Sihâh**, s. 949; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: II, s. 172; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 413-414; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 4050; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5975.

ne anlama geldiği belli olmayan sözlerle karşı koymak, ayıplamak, inkâr etmek²²⁵ gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Kurtubî (ö. 671/1273), lağv kavramını, ‘gerçek anlamı anlaşılamayan ve hiçbir mana ifade etmeyen şeyler’²²⁶ olarak tanımlamaktadır.

Vehbe Zuhaylî (ö. 2015) ise lağv kelimesini, ‘hakikati olmayan ve elde edilemeyen boş şey’ şeklinde betimlemektedir.

Lağv kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde bulunmakla birlikte bizim çalışmamıza esas teşkil edecek olan örnek ayet, Fussilet 41/26 ayetidir.

“İnkâr edenler dediler ki: ‘Bu Kur’an’ı dinlemeyin. Baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın.’”²²⁷

Tefsirlerin naklettiğine göre, vahiy nazil oldukça Hz. Peygamber, bu yeni gelen ayetleri insanlara tebliğ için Kâbe’nin etrafında yüksek sesle okur ve herkes de onu dinlerdi. Araplar, kulak verdikleri takdirde Kur’an’ın lafzının mükemmelliğine hayran kalıyorlar, manasını kavriyorlar ve benzersizlik, doğruluk ve tutarlılığına akıllarıyla hükmediyorlardı. Bu sebeple statülerini kaybedeceklerinden korkan Mekke’nin müşrik ileri gelenleri, maiyetlerindeki insanların ayetleri dinlemelerini önlemek için tedbirler düşündüler. Sonuçta adamlarından, Hz. Peygamberin ayetleri okuduğu esnada yüksek sesle şiirler okuyarak, ıslık çalıp el çırparak, anlamlı anlamsız sözler söyleyerek gürültü çıkarmalarını, yaygara koparmalarını ve böylece Rasûlullah’ın sesini bastırarak okuduğu ayetlerin anlaşılmasını önlemelerini istemişlerdir.²²⁸

Ayet-i kerime, inkârcıların Hz. Peygamber ve Kur’an-ı Kerim karşısında bazı tutum ve davranışlarını haber vermektedir. Makul yollarla mücadeleden aciz kalan müşriklerin manası yüce olan kelamı, ‘lağv’ diye tabir edilen düşük söz ve tavırlarla aşağı seviyelere çekme gayretidir. Onların bu çabası, esasında Mâtûrîdî (ö.

²²⁵ Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 417-418; Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 374; Mâverdi, **en-Nüket**, C: V, s. 178; Zemahşerî, **Keşşâf**, C: V, s. 380; İbn Atiyye, **el-Muharraru’l-Vecîz**, C: V, s. 13; Râzî, **a.g.e.**, C: XXVII, s. 119; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 413-414; Nesefî, **a.g.e.**, C: III, s. 234.

²²⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 414.

²²⁷ Fussilet 41/26.

²²⁸ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: XX, s. 417-418; Mâverdi, **a.g.e.**, C: V, s. 178; İbn Atiyye, **a.g.e.**, C: V, s. 13; Râzî, **a.g.e.**, C: XXVII, s. 119; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 413-414; Karaman vd., **Kur’an Yolu**, C: IV, s. 607.

333/944)'nin ifadesiyle Kur'an'ın Allah'tan geldiği hakikatini bildiklerini²²⁹ ve hasetle haktan yüz çevirerek hakikati gizlemeye çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Bunu yapmakla Hz. Peygamber'in davasını boşa çıkaracaklarını, dinleyenlerin nefislerinde Kur'an'ın tesirini ortadan kaldıracaklarını zannetmektedirler. Hâlbuki Allah Teâlâ “*Onlar, hem kendileri Kur'an'dan uzaklaşırlar hem de insanları ondan uzaklaştırırlar. Onlar farkına varmaksızın, ancak kendilerini helâk ediyorlar*”²³⁰ buyurarak onların bu düşüncesinin zandan ibaret olduğunu ve başarılı olamayacaklarını işaret etmektedir.

Kâfirlerin sergiledikleri bu tavrın nedeni, Hz. Peygamber'e ve müminlere karşı besledikleri haset duygularının olduğu anlaşılmaktadır. Zira bir taraftan hak olan davanın neşrine mani olmak diğer taraftan da müminlerin doğru yolu bulmasına engel olmak hasedin anlam sahasına girmektedir.

1.2.5. İfsat (إفساد)

İf'âl babından mastar olan bu kavram, ‘bozmak, bozgunculuk yapmak, ifsat etmek, saptırmak, karışıklık/kargaşa çıkarma, insanları birbirine düşürme, sabote etmek’ anlamlarına gelmektedir. Bu kavramın sülasi birinci ve ikinci bablarının da mastarı ‘fesâd’ olup ‘bozulmak, çürümek, kötüleşmek, kötü yola sapmak, kötüye doğru nitelik değiştirme, karışıklık, kargaşa, düzensizlik, itidalden çıkmak, birinin malını zulmen/haksız yere almak’ gibi manalara gelmektedir.²³¹ İfsâd ve fesâd kelimeleri, eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²³² İsfahânî (ö. 505/1111), bu kelimeyi ‘az veya çok olsun bir nesnenin itidalin dışına çıkması’²³³ şeklinde tanımlamaktadır.

Zemahşerî (ö. 538/1144), ‘salâhın zıddı olan bu kavramı, bir şeyin istikametinden saparak yararlı halinden çıkması’²³⁴ olarak tarif etmektedir.

²²⁹ Mâtûrîdî, **a.g.e.**, C: IV, s. 374.

²³⁰ En'âm 6/26.

²³¹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3412; Zebîdî, **Tâcu'l-Arûs**, C: VIII, s. 496; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: II, s. 1541.

²³² Zebîdî, **a.g.e.**, C: VIII, s. 497.

²³³ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 381.

²³⁴ Zemahşerî, **a.g.e.**, C: I, s. 179.

Taberî (ö. 310/923) ise fesadı, ‘yol kesmek, insanları korkutmak, akrabalık bağıını koparmak ve Müslümanların kanını akıtmak’ şeklinde betimlemektedir. Diğer bir ifadeyle ‘fesat’ ve ‘ifsat’ kavramları, içtimaî, siyasî, hukukî ve dolayısıyla dinî düzenle ilgili bir konumda kullanıldığında, belli bir düzen veya dengenin bozuluşunu ifade etmektedir.²³⁵

Vehbe Zuhaylî (ö. 2015), tefsirinde haset ile fesat arasındaki münasebeti ve neticelerini şöyle dile getirmektedir: Haset, toplumdaki her türlü fitne ve fesadın kaynağını teşkil etmektedir. Fertleri birbirini kıskanan bir toplum darmadağınık olur, birbirine düşman kesilir, birbirine buğz eder, hayır üzere asla bir araya gelmez, bir fazilet üzerinde birleşmez. Herhangi bir iyilik, doğruluk ve kendisini ileriye götürecek bir husus üzerinde dayanışmaz. Bu ise o toplumun zayıf ve zelil düşmesine, bölünüp parçalanmasına yol açar.²³⁶

Kur’an-ı Kerim, Allah’ı ve peygamberini inkâr etmeyi, yalanlamayı, insanları onun yolundan alıkoymayı²³⁷ fesat olarak nitelemektedir. Ancak fesadın en yaygın olarak kullanıldığı alan, insanlara ait hakları ihlal etmek, bozmaya kalkmaktır. Özellikle de insan hayatına yapılan saldırıyı, bütün insanlığı öldürmeyle bir saymaktadır.²³⁸

Yine ilahi vahiy, hukuk, adalet ve huzura aykırı bütün olumsuz tutum ve davranışları, fesat olarak tanımlamaktadır. Bu manada kamu düzenini bozma, ticari ve iktisadi hayatı yok etme,²³⁹ ölçüde ve tartıda aldatma,²⁴⁰ hak ve adalet sınırını aşarak tuğyan etmek,²⁴¹ hırsızlık,²⁴² halkı bölmek,²⁴³ halkı potansiyel bozguncu olarak görmek,²⁴⁴ müminler arasındaki birliği bozma, onların niyetlerini ifsat etme²⁴⁵ vs. gibi tavırlar fesat, bu eylemleri yapanlar ise müfsit olarak nitelenmektedir.

²³⁵ İlhan Kutluer, ‘Fesad’ Kavramı, **DİA**, Ankara, 1995, C: XII, s. 421.

²³⁶ Vehbe Zuhaylî, **et-Tefsîru’l-Münîr**, C: III, s. 503-505.

²³⁷ Âli İmrân 3/62-63; A’râf 7/86; Yûnus 10/39-40; Nahl 16/88.

²³⁸ Mâide 5/27-30.

²³⁹ Bakara 2/205; Kehf 18/93-94; Neml 27/48.

²⁴⁰ Hûd 11/85.

²⁴¹ Fecr 89/9-14.

²⁴² Yusuf 12/70-73.

²⁴³ Kasas 28/3-4.

²⁴⁴ A’râf 7/127.

²⁴⁵ Tevbe 9/46-48.

Fesat ile alakalı bütün ayetler bir arada değerlendirildiğinde fesat kavramıyla haset kavramı arasındaki anlam örgüsü tebarüz etmekte ve fesadın, haset duygusunun bir tezahürü olduğu anlaşılmaktadır. Bunu bir ayetle izah etmek yerinde olacaktır.

*“Kendileri de bunların hak olduklarını kesin olarak bildikleri hâlde, sırf zalimliklerinden ve büyüklük taslamalarından ötürü onları inkâr ettiler. Ama müfsitlerin/bozguncuların sonunun nasıl olduğuna bir bak!”*²⁴⁶

Ayet-i kerime, Firavun ve onun ileri gelen adamlarının, Hz. Mûsâ'nın gösterdiği mucizelerden etkilendiklerini; ancak iman etmeyi gurur ve kibirlerine yediremedikleri için inkâr yolunu tutup, mucizelerin düpedüz bir sihir olduğunu ileri sürdüklerini haber vermektedir.²⁴⁷ Bununla beraber ayetin devamı, vicdanları mucizelerin doğruluğuna kanaat getirdiği halde sırf inat, kibir ve hasetlerinden ötürü inkâr eden Firavun ve adamlarını fesatçı/bozguncu olarak nitelemektedir.

İnsan fitratıyla alakalı ayetler tetkik edildiğinde ifsadın fitri bir zaaf olduğu²⁴⁸ ve bunun da umumiyetle haset ve nefsin hevâsına tabi olmak suretiyle meydana geldiği²⁴⁹ görülmektedir. *“...Nefisler ise kıskançlığa ve bencil tutkulara hazır (elverişli) kılınmıştır...”*²⁵⁰ ayetinin de belirttiği üzere haset, insanın duygularını tahrik etmektedir.

Nefs'teki bu özellikler, insanı eşler arası ıslahı değil, fesadı, kardeşler arası sevgiyi değil husumeti ve cinayeti, kanaatkâr olmayı değil tamahkâr ve saldırgan olmayı, paylaşımcı değil bencilliği ortaya çıkarır ki bütün bu olumsuzluklar, hem toplumda hem de tabiatta fesadın çoğalmasına sebep olmaktadır. İnsanlar, hırs ve bencillikleri, haset ve kıskançlıkları sebebiyle gözü dönmüşçesine birbirlerine ve etraflarına zarar vermeye yönelmektedirler. Daha fazla kazanma, hükmetme ve

---

²⁴⁶ Neml 27/14.

²⁴⁷ Karaman vd., **a.g.e.**, C: IV, s. 187-188.

²⁴⁸ Bakara 2/30: *“Hani, Rabbin meleklerle, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Orada bozgunculuk yapacak, kan dökecek birini mi yaratacaksın’...”* Bu ayetteki meleklerin ifadesi, ifsadın fitri bir zaaf olduğuna işaret etmektedir. (Aydın, **Kur’an’da İnsan Psikolojisi**, s. 265-270.)

²⁴⁹ Mü’minûn 23/71.

²⁵⁰ Nisâ 4/128.

insanları saldırgan hale getirmektedir. Bu yönüyle nefis, fesada sebep olan en önemli unsurlardan biri olarak gözükmektedir.²⁵¹

Şeytan, insandaki şehvî arzu, heves, hırs, kibir ve kıskanma gibi zayıf noktalarından istifade ederek insanı kötülük yapmaya, fesat çıkarmaya yöneltmektedir. Şeytan, insana karşı ortaya koyduğu tavırlarını, düşmanlık,²⁵² saptırmak,²⁵³ vesvese vermek,²⁵⁴ aldatmak,²⁵⁵ nankörlük etmek,²⁵⁶ isyan etmek,²⁵⁷ şüpheye düşürmek,²⁵⁸ kötülükleri güzel ve süslü göstermek suretiyle insanları doğru yoldan alıkoymaya²⁵⁹ çalışmaktadır. Yine içki, kumar, fuhuş gibi Allah'ın haram kıldığı eylemleri sevdirmeye çalışarak²⁶⁰ insanlar arasına kin ve düşmanlık sokmaktadır.²⁶¹

Netice olarak Kur'an-ı Kerim'de ifsâd/fesâd kavramı, itikadi bozukluktan insanların imanına mani olmaya, zulümden terazideki hileye, kibirden kan dökmeye, hırsızlıktan sihirbazlığa kadar birçok dini, siyasi ve sosyal alanlardaki bozukluğu ifade etmektedir. Bununla beraber bu kavramların içerisinde bulunduğu ayetler, siyak-sibakıyla ifsadın psikolojik ve sosyolojik nedenlerine vurgu yapmakta ve ifsadın en önemli sebeplerinden birinin de haset olduğuna işaret etmektedir.

1.2.6. İhtilâf ve Tefrika (اِخْتِلَافٌ-تَفْرِيقَةٌ)

İfti'âl vezninde mastar olan ihtilâf kavramı, 'farklılık, ayrılık, değişme, görüş ayrılığı, birbirine muhalefet etme, anlaşamama, çekişme, münakaşa, bir şeyin diğer

---

²⁵¹ Duran Ali Yıldırım, **Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesat**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Basılmamış Doktora Tezi, Konya, 2014, s. 186.

²⁵² Fâtır 35/5.

²⁵³ Kasas 28/15.

²⁵⁴ Nâs 114/1-4.

²⁵⁵ Lokman 31/33.

²⁵⁶ İsrâ 17/27.

²⁵⁷ Meryem 19/44.

²⁵⁸ Sebe' 34/20.

²⁵⁹ Ankebût 29/38.

²⁶⁰ Mâide 5/91-92.

²⁶¹ Duran Ali Yıldırım, **Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesat**, s. 201-202.

bir şeyin peşinden gelmesi, eşit olmama²⁶² anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ihtilâf, “söz veya davranışta birinin tuttuğu yoldan başka bir yol tutmak” demektir.²⁶³

Tefrika ise, birbirinden ayırma, bölme, parçalama, dağıtma, ayırt etme, yayma²⁶⁴ gibi manalara gelmektedir. Âsım Efendi (ö. 1235/1819), bu kavramın, *tef’îl* vezninde mastar olduğunu nakletmektedir.²⁶⁵ Terim olarak belirli bir dinî, fikrî veya siyasî birliğe sahip insan topluluklarının bölünüp parçalanmasını, fırkalara ayrılmasını ifade etmektedir.²⁶⁶

Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de müminlere ihtilaf ve tefrikayı yasaklamakta²⁶⁷ ve onlara kendi ilkeleri ve Hz. Peygamber’in sünneti etrafında birlik olmalarını²⁶⁸ tembihlemektedir. Ayrılığa düşüp parçalanmanın dine zarar vereceğini ifade etmekte ve geçmiş kavimlerden misaller zikretmektedir.²⁶⁹ İnsanların tek bir ümmet iken imanda ayrılığa düştüklerini,²⁷⁰ hususiyetle Ehl-i kitabın kendilerine ayet, beyyine ve ilim geldikten sonra haset sebebiyle ihtilaf ve tefrika ettiklerini²⁷¹ belirtmektedir.

Yukarıdaki tanımlamalardan anlaşıldığı kadarıyla ihtilaf ile tefrika kelimelerinin birbiriyle anlam ilişkisi bulunmaktadır. İhtilaf, fikri ayrılıkları; tefrika ise daha ziyade sosyal, siyasal ve dini alandaki farklılığı ve bölünüp parçalanmayı ifade etmektedir. Bu yönüyle ihtilaf, tefrikanın sebebi olarak gözükmektedir.

Toplumsal bölünmelerin nedeni, umumiyetle hasettir. Haset duygusu, insanın psikolojik bütünlüğünü parçalayarak, sosyal bölünmelere neden olmaktadır. Hasetçi insanlarda, bir şahsiyet parçalanması vardır. Şahsiyetinde parçalanma olanların

²⁶² İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 1234-1243; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXIII, s. 275; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: IV, s. 3689.

²⁶³ Şükrü Özen, “İhtilâf” Maddesi, **DİA**, C: XXI, s. 565.

²⁶⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3398; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXVI, s. 294; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4137.

²⁶⁵ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4137.

²⁶⁶ Tuncay Başoğlu, “Tefrika” Maddesi, **DİA**, C: XXXX, s. 279.

²⁶⁷ Âl-i İmrân 3/19, 103; Nisâ 4/82; Şûrâ 42/13; Câsiye 45/17; Beyyine 98/4.

²⁶⁸ En’âm 6/153; Enfâl 8/46.

²⁶⁹ Bkz. Rûm 30/32; Âl-i İmrân 3/105; En’âm 6/159.

²⁷⁰ Bakara 2/213.

²⁷¹ Bakara 2/213, 253; Âl-i İmrân 3/19, 105; Câsiye 45/17.

meydana getirdiği toplumda ise birlik ve beraberliğin olması mümkün gözükmemektedir.²⁷²

Nitekim Kur'an-ı Kerim incelendiği zaman, insanların kendilerine hakikatin bilgisi ulaştıktan sonra haset nedeniyle ihtilafa düştükleri görülmektedir. Hatta birçok yerde²⁷³ buna vurgu yapılmaktadır. Mesela; “Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki haset ve ihtiras yüzünden ihtilâfa/ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın ayetlerini inkâr ederse, bilsin ki Allah hesabı çok çabuk görendir”²⁷⁴ ayetinde kitap ehlinin hakikate ulaşacak ilmi seviyede bulunmalarına rağmen ayrılığa düştükleri ve ihtilaf nedenlerinin ‘haset’ olduğu açıklanmaktadır.

Şu ayet-i kerimeler de açık bir şekilde görüş ayrılıklarının ve toplumsal birliğin bozulmasının, hasedin tezahür şekillerinden olduğunu ortaya koymaktadır:

*“İnsanlar tek bir ümmetti. Allah, müjdeciler ve uyarıcılar olarak peygamberler gönderdi ve beraberlerinde, insanların anlaşmazlığa düştükleri şeyler konusunda, aralarında hüküm vermek üzere kitapları hak olarak indirdi. Kendilerine apaçık ayetler geldikten sonra o konuda ancak; kitap verilenler, aralarındaki haset (bağy) yüzünden anlaşmazlığa düştüler. Bunun üzerine Allah iman edenleri, kendi izniyle, onların hakkında ayrılığa düştükleri gerçeğe iletti. Allah, dilediğini doğru yola iletir.”*²⁷⁵

*“Onlar (Ehl-i kitap ve diğerleri), kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki haset (bağy) yüzünden ayrılığa düştüler. Eğer (azabın) belli bir süreye kadar (ertelenmesi ile ilgili olarak) Rabbinden bir söz geçmiş olmasaydı, aralarında hemen hüküm verilirdi. Onlardan sonra Kitab'a mirasçı kılınanlar da, onun hakkında derin bir şüphe içindedirler.”*²⁷⁶

“Onlara (İsrailoğullarına), din işi konusunda açık deliller verdik. Ama onlar ancak kendilerine bilgi geldikten sonra, aralarındaki hasetten (bağy) dolayı ayrılığa

²⁷² Bkz. Bayraklı, a.g.e., C: IV, s. 330-342.

²⁷³ Bakara 2/213, 253; Âl-i İmrân 3/19, 105; Şûrâ 42/14; Câsiye 45/17.

²⁷⁴ Âl-i İmrân 3/19.

²⁷⁵ Bakara 2/213.

²⁷⁶ Şûrâ 42/14.

düştüler. Şüphesiz Rabbin, hakkında ayrılığa düştükleri şeyler konusunda kıyamet günü, aralarında hüküm verecektir.”²⁷⁷

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerde, kendilerine hakikat öğretildikten sonra insanların ihtilafa düşmelerinin nedenini bildirmekte ve sebep sonuç ilişkisini izah etmektedir. Müfessirlerin bu ayetlerdeki haset diye tefsir ettikleri²⁷⁸ ‘bağy’ kavramının sebep, ihtilafın ise sonuç olduğu anlaşılmaktadır. Bilen insanların sosyolojik manada ihtilafa düşüp bölünmelerine, psikolojik bir oluşum olan ‘hasedin’ neden olduğu ifade edilmektedir. Demek ki hasedin tahribatı, sosyal bölünmeleri derinleştirme ve insanlar arası ilişkilerde kapanmayacak tefrika ve yaralar açma şeklinde kendini göstermektedir.²⁷⁹ Ayrıca bu ayetler, hususiyetle “*apaçık deliller geldikten sonra*” ibaresiyle, bilmeyen kimselerin değil, bilenlerin/bilgililerin hasedinin toplumda daha büyük tahribata sebep olacağına dikkat çekmektedir.

Kur’an-ı Kerim’in kesin bir dille ifade ettiği üzere gerek geçmiş ümmetlerde gerekse Hz. Peygamber döneminde muhalefetin, bölünmenin ve ayrıştırmanın esas nedeni, vahiyle ikram olunan peygamberi ve inananları kıskanmadır.²⁸⁰ Yani haset sebep, ihtilaf ve tefrika da zararlı bir sonuç olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2.7. İzlâk bi’l-Ebsâr/Nazar/Ayn (إِزْلَاقٌ بِالْأَبْصَارِ -نَظَرٍ-عَيْنٍ)

Bizim bu çalışmamızda yoğun olarak kullanacağımız kavram, ‘göz değmesi’ anlamında ‘nazar’ kelimesidir. Zira bu kavram, Kur’an-ı Kerim’de ve hadisi şeriflerde geçmemekle birlikte bu manaya delalet eden Kur’ani bir kavram olan “*izlâk bi’l-ebâr*” ve hadislerde zikredilen “*ayn*” kelimesi, dilimizde yaygın kullanılmamaktadır. Ancak bu kavramların tahlilini lügat ve tefsirler ışığında yaparak hasetle olan münasebetini izaha çalışacağız.

Kur’an-ı Kerim’de göz değmesi anlamında ‘nazar’ kavramı açıkça geçmemektedir Fakat müfessirlerin çoğunluğuna göre nazar değmesine işaret eden

²⁷⁷ Câsiye 45/17.

²⁷⁸ Mâtûridî, **a.g.e.**, C: I, s. 254; Râzî, **a.g.e.**, C: VII, s. 226; Neseî, **a.g.e.**, C: I, s. 234.

²⁷⁹ Bkz. Bayraklı, **a.g.e.**, C: III, s. 47-49.

²⁸⁰ Bakara 2/90.

ayetler²⁸¹ bulunmaktadır. Muhtemelen müfessirlerin bu fikirlerinin temel kaynağı, nazar/göz değmesi hakkında Hz. Peygamber (s.a.s)'den nakledilen rivayetlerin çokluğu ve sahihliğidir. Zira bu hadislerde nazarın nasıl tesir ettiği ve nazardan korunmak için neler yapılması gerektiği hakkında çok sayıda sarih bilgiler bulunmaktadır.

İlk önce ‘izlâk’ ve ‘ebsâr’ kelimelerinden teşekkül eden ve Kur’ani bir kavram olan “izlâk bi’l-ebsâr” terkiibini incelemek gerekmektedir. ‘İzlak’, kaydırmak, uzaklaştırmak, demektir. İstilahta ise; bir şeyi ona zarar vermek kastıyla makamından kaydırmak, uzaklaştırmak demektir. Hasetçinin, şiddetli kıskançlıktan ötürü haset ettiği kişiyi Allah’ın kendisine lütfettiği yerden uzaklaşması için çabalamasıdır. Hatta o kişinin bulunduğu halden daha kötü bir duruma, helake dönmesini temenni etmesidir.²⁸² “Ebsâr” ise, gözün görmesi demek olan ‘basar’ın çoğuludur. Kişi, bir başkasına haset, kin ve öfkeyle baktığı zaman ‘ezleka fülânen bibasarihî’ ifadesi kullanılır. Yani sert ve beğenmeyerek, reddederek bakmak demektir.²⁸³

Nazar kelimesi, sülasi birinci babdan, ‘bakmak, görmek, göz ile mülâhaza etmek, bakışlarını çevirmek, itibar, beklemek, düşünmek, tasarlamak, aklından geçirmek, dikkatini vermek’²⁸⁴ anlamlarına gelmektedir. Dilimize ise ‘beğenilen bir şeye kıskançlıkla bakmak ve zarar verecek şekilde onu etkilemek manasında ‘nazar etmek’ şeklinde kullanılmaktadır.²⁸⁵

“Ayn” kavramı, ‘göz, göz değmesi, kem göz; pınar, kaynak, menba; asıl, bir şeyin kendisi, tıpkısı; gözcü, casus; lider, reis; yön, cihet; nakit para, dirhem; güneş’²⁸⁶ anlamlarına gelmektedir. Hadisi şeriflerde göz değmesi, “ayn” kelimesiyle karşılık bulmaktadır.²⁸⁷ Nazar edene “â’in (عائِن)”, şiddetli nazarı degen kişiye

²⁸¹ Yûsuf 12/67; Hicr 15/88; Kehf 18/39; Tâhâ 20/131; Kalem 68/51; Felak 113/5.

²⁸² Tâhir Abdurrahim Muhammed Azzâm, **el-Hased**, y.y., Filistin, 2009, s. 36.

²⁸³ Zemaşerî, **Esâsü’l-Belâğa**, C: I, s. 419; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 1854-1855; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXV, s. 411-414.

²⁸⁴ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: VI, s. 4465-4468; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XIV, s. 243-256.

²⁸⁵ Salime Leyla Gürkan, “Nazar” Maddesi, **DİA**, C: XXXII, s. 443.

²⁸⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: IV, s. 3195-3201; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXV, s. 440-468; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5447-5452.

²⁸⁷ “Ayn/Nazar (göz değmesi), hakır.” (Buhârî, “Tıb”, 36; Müslim, “Selam”, 40, 42); “Ayn (göz değmesin)den Allah’a sığın. Çünkü nazar hakır/gerçektir.” (İbn Mâce, “Tıb”, 32, 33); “Ayn/Nazar

“*mi’yân* (مُعَيَان)”, nazarın değdiği kimseye de “*me’in* (مَعِين)” ve “*me’yûn* (مُعْيُون)” denilmektedir. Ve bu kavramın da kişinin bir başkasına haset ve düşmanlıkla bakması neticesinde meydana geldiği nakledilmektedir.²⁸⁸

Nazarın mahiyetiyle alakalı bazı İslam âlimlerinin tespit ve görüşleri bulunmaktadır. Mesela Râzî (ö. 606/1210), nazarın ruhi bir hadise olduğunu söylemekle beraber nazarın kıskançlık ve hasetten dolayı meydana gelebileceği gibi, aşırı bir sevgiden dolayı da oluşabileceğini söylemektedir. Razi, bu durumu da şöyle izah eder: “Bir kimse bir şeyin güzel olduğunu güzelliği üzere kalmasını ister ve yine bazen de, haset eden kimsenin düşmanının elindeki şeye karşı haset duyduğu zaman ki gibi onun o güzelliği üzere kalmasını istemez. Binaenaleyh, birinci durum olursa bu kimsede, bu güzel görme esnasında o güzelliğin kaybolacağına dair şiddetli bir korku meydana gelir. Şiddetli korkuda, ruhun, kalbin içinde sıkışıp kalmasını iktiza eder. İşte o zaman ruh ve kalp çok ısınır. O zaman, ruh-i bâsire de, kuvvetli ve sıcak bir hal meydana gelir. İkinci durum söz konusu olduğunda bu güzel görme esnasında şiddetli bir haset ve bu nimetin düşmanın elinde olması sebebiyle de büyük bir hüznün, keder meydana gelir. Hüznün ve kederde yine ruhun kalp içinde sıkışıp kalmasına sebep olur. Bu durumda da şiddetli bir ısınma meydana gelir.”²⁸⁹ İşte bu ruhun ısınması, gözler aracılığı ile karşı tarafa ulaşarak onu etkilemektedir.²⁹⁰

Hamdi Yazır (ö. 1942) da bakışların, başkaları üzerinde manevi bir tesiri olduğu gibi maddi bir etkisinin de olabileceğini dile getirmektedir. Ve bu konuyu şöyle açıklamaktadır: “Öfkenin bedende bir hükmü ve tesiri olduğu gibi, gözlerin de karşılardakine bakışlarına göre, iyi veya kötü bir hükmü vardır. Kimi elektrik gibi dokunur, çarpar, mıknatıslar, manyetize eder; kimi tutkun olur, kimi de aldığı etkiyle kıskançlığından bir öfkeye düşer, türlü türlü suikastlara, tuzaklara kalkışır ki maddi

---

haktır. Eğer kaderin önüne bir şey geçecek olsaydı, göz değmesi onu geçerd. Sizden (nazardan dolayı) abdest alması istenirse derhal abdest alsın.” (Tirmizî, “Tıp”, 17).

²⁸⁸ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: IV, s. 3195-3201; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXV, s. 440-468; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5447-5452.

²⁸⁹ Râzî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 176-178.

²⁹⁰ Muharrem Kuzey, **Kur’an ve Sünnet’te Nazar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s. 11.

ve manevi bunun hangisi olursa olsun hedefine ulaştığında göz isabet etmesi göz değmesi veya nazar denilen şey olur.”²⁹¹

Kur’an-ı Kerim tetkik edildiğinde nazarın/göz değmesinin sarıh bir şekilde bulunmadığı görülmektedir. Bununla beraber bir kısım müfessir, bazı ayetlerde zikredilen kavramların²⁹² ve bağlamı içerisinde değerlendirilen hadiselerin²⁹³ nazara işaret ettiğini söylemektedir. Bu ayetler, Yûsuf 12/67-68; Hicr 15/88; Kehf 18/39; Tâhâ 20/131; Kalem 68/51; Felak 113/5’tir.²⁹⁴ Biz bunlardan sadece insanlar arasında nazar ayeti diye yaygınlaşmış olan Kalem 68/51 ve Felak 113/5’i örnek olarak arz edeceğiz.

*“Şüphesiz inkâr edenler Zikr’i (Kur’an’i) duydukları zaman neredeyse seni gözleriyle devirecekler. (Senin için,) ‘Hiç şüphe yok o bir delidir’ diyorlar”*²⁹⁵

Ayet-i kerimede zikredilen ve haset ile nazar etme olarak değerlendirilen “izlak bi’l-ebâr” kavramı, müşriklerin Hz. Peygamber’e olan düşmanlıklarının şiddetini haber vermektedir.

İbn Kesir (ö. 774/1373), bu ayette yer alan “leyüzlükûneke” kelimesini, gözleri ile sana nüfuz edecekler, seni sıkıntıya düşüreceklerdi anlamını vermiştir.

²⁹¹ Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 51-52.

²⁹² Hicr 15/88; Tâhâ 20/131; Kalem 68/51; Felak 113/5.

²⁹³ Yûsuf 12/67-68; Kehf 18/39.

²⁹⁴ **Yûsuf 12/67-68:** “Sonra da, ‘Ey oğullarım! Bir kapıdan girmeyin, ayrı ayrı kapılardan girin. Ama Allah’tan gelecek hiçbir şeyi sizden uzaklaştıramam. Hüküm ancak Allah’ındır. Ben O’na tevekkül ettim. Tevekkül edenler de yalnız O’na tevekkül etsinler’ dedi. Babalarının emrettiği şekilde (ayrı kapılardan) girdiklerinde (bile) bu, Allah’tan gelecek hiçbir şeyi onlardan uzaklaştıracak değildi. Sadece Yakup, içindeki bir dileği ortaya koymuş oldu. Şüphesiz o, biz kendisine öğrettiğimiz için bilgi sahibidir. Fakat insanların çoğu bilmezler.” Hz. Yakup’un “Oğullarım, hepiniz bir kapıdan girmeyin. Ayrı ayrı kapılardan girin” şeklindeki emri, cumhur ulemanın görüşüne göre oğullarına ‘nazar değmesinden’ korktuğu içindir. (Taberî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 236; Râzî, **a.g.e.**, C: XVIII, s. 176; Kurtubî, **a.g.e.**, C: XI, s. 399).

Hicr 15/88: “Kâfirlerden bir kısmını faydalandığımız şeylere sakın gözünü dikme. Onlara karşı mahzun olma ve müminlere (şefkat) kanadını indir.”

Kehf 18/39: “Bağına girdiğinde ‘Maşaallah! Kuvvet yalnız Allah’ındır’ deseydin ya! Eğer benim malımı ve çocuklarımı kendininkilerden daha az görüyorsan.” Taberî, iki bahçe sahibinin kıssa edildiği ayet grubu içerisinde bu ayetle ilgili bir kimsenin kendi durumunu, çoluk çocuğunu ve malını beğenmesi halinde “Maşallah Lâ Kuvvete İlla Billah” demesi gerektiğini nakletmektedir. Mezkûr ayet, nazar varlığına işaret etmektedir. (Taberî, **a.g.e.**, C: XV, s. 264).

Tâhâ 20/131: “Onlardan bazı kesimlere, kendilerini sınamak için dünya hayatının süsü olarak verdiğimiz şeylere gözünü dikme. Rabbinin rızkı daha hayırlı ve daha kalıcıdır.”

²⁹⁵ Kalem 68/51.

Yani Allah seni onlardan muhafaza etmemiş olsaydı, sana olan hasetlerinden ve kinlerinden dolayı gözleri ile seni devireceklerdi.²⁹⁶

Hamdi Yazır (ö. 1942) da şöyle tefsir etmektedir: Mekke kâfirleri, Allah tarafından öğüt olarak okuduğın Kur'an'ı işittikleri vakit, az daha seni gözleri ile kaydıracaklardı. Onun yüksekliğini öyle hissetmişlerdi ki kıskançlıklarından az daha nazar değdirecekler, aç ve kem gözlerinin kötülükleriyle ellerinden gelse seni yok edeceklerdi. Ancak Allah koruyacağı kulları için göz değmesine karşı bir siper yapar.²⁹⁷

*“De ki; ‘Haset ettiği zaman hasetçinin kötülüğünden, sabah aydınlığının Rabbine sığınırım.’”*²⁹⁸

Râzî, Felak ve Nâs Sûreleri'nin sebebi nüzulü olarak şu rivayeti aktarmaktadır: “Allah Teâlâ bu iki sureyi, Hz. Peygamber (s.a.s)'e yapılmak istenen nazara, göz değmesine karşı tedavi olsun diye indirmiştir. Nitekim Sa'îd b. Müseyyeb, Kureyşlilerin, ‘gelin, aç kalalım ve Muhammed'e nazar vuralım’ dediklerini ve sonra da ona gidip, ‘pazın ne kadar güçlü; sırtın ne kadar kuvvetli, yüzün ne kadar parlak!’ diyerek nazar ettiklerini ve bunun üzerine Allah Teâlâ'nın bu iki sureyi inzal ettiğini nakletmektedir.”²⁹⁹

Hamdi Yazır ise bu ayetin tefsirinde haset ile nazar arasındaki münasebeti şöyle açıklamaktadır: “Başkasında gördüğü bir nimeti çekemeyip de ona göz diken, onun mutlaka son bulmasını temenni eden hasetçinin *‘haset ettiği vakit şerrinden’* demektir. Çünkü haset düşüncede kaldıkça haset edenin kendinden başkasına zararı yok demektir. Diğer bir ifade ile de denilmiştir ki, haset galeyan edip de kıskandığına karşı kin ve öfke, düşmanlık kastıyla kötü nefsinin yönlendirdiği vakit ki, ‘göz değme’ denilen durum ve afet de çoğunlukla o anda olur. Onun için ‘haset’ ile ‘göz değme’ birbirinden ayrılmaz gibi düşünülür. O sırada haset edenin nefsi öyle bir çirkin durum alır ki o his ile fırlattığı kötü bakışların kıvılcımları, haset edileni zayıf buluverdiği takdirde bazen onu yıldırım gibi çarpar. Ve nice haset edenler ve kötü gözülüler vardır ki haset gözüyle baktıkları zaman bazı yılanların gözleriyle

²⁹⁶ İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, C: VIII, s. 201.

²⁹⁷ Hamdi Yazır, **a.g.e.**, C: IX, s. 51-52.

²⁹⁸ Felak 113/5.

²⁹⁹ Râzî, **a.g.e.**, C: XXXII, s. 187.

bakışlarındaki eza gibi eza verirler. Bu his ile harekete geçen kötü nefisler ise her hileye başvurur, ellerinden gelen her fenalığı göze alırlar. Ve onlar için haset edilenin helâkenden başka bir suretle teselli kabil olmadığından dolayı o yolda içlerini yiye yiye kendilerini de yakar helâk ederler. Ancak hasedin gereğini icraya kalkışmayıp da yalnız kendi nefsinde sakladığı ve bu yolda nefsi ile mücadele edebildiği takdirde haset edilene bir şerri dokunmaz ve nefsiyle mücadelesinden dolayı sevap bile alırsa da gönlünde o haset hissi devam ettikçe kendi kendini yer, zararı sırf kendine olur. ‘*Haset ettiği zaman*’ diye kayıtlanması bu farka işaret için olduğunu söylemişlerdir.”³⁰⁰

Netice olarak naklettiğimiz bilgiler çerçevesinde zahir olmuştur ki izlak bi’l-ebsâr/ayn/nazar, genellikle kıskanç kimsenin içinde beslediği haset duygusunun gözlere taşması, bakışlara yansımadır.

2. KUR’AN-I KERİM’E GÖRE HASETÇİYE UYGULANACAK İLAHİ CEZALAR

Bir şeyin bedeli, karşılığı manasına gelen ceza kavramı; hem hayır ile mükâfatlandırmak hem de ukubet anlamında cezalandırmak manasında kullanılmıştır.³⁰¹

İslâm dini iman, ibadet, muamelât ve ahlâk alanlarındaki prensiplerin uygulanmasını sağlamak, bunlarla ilgili emir ve yasakların ihlâlini önlemek, ferdî ve içtimaî hayatı bütün yönleriyle ıslah etmek amacıyla gerek dünya gerekse ahiret hayatına yönelik olarak bir takım özendirici veya caydırıcı tedbirler almıştır. Bu tedbir ve müeyyidelerin tamamı ceza kavramının kapsamı içindedir.³⁰²

Allah Teâlâ, Kur’an-ı Kerim’de, insanlara yaptıkları iyiliklere karşılık mükâfat vadetmekte, kötü amellerine mukabil de dünyada bir takım felâket ve musibetler; ahirette azap ederek ceza vereceğinin ikazını sık sık yapmaktadır.³⁰³ Mesela “*De ki: ‘Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr*

³⁰⁰ Yazır, a.g.e., C: X, s. 480-482.

³⁰¹ İsfahânî, a.g.e., s. 100; Âsım Efendi, a.g.e., C: VI, s. 5683.

³⁰² Adil Bebek, “Ceza” Maddesi, DİA, C: VII, s. 469-470.

³⁰³ Bkz. Kehf 18/29-31; Zilzâl 99/7-8.

etsin''³⁰⁴ şeklinde insanın yapacağı tercihin hür iradesine bağlı olduğunu da vurgulayan bir ifadeden sonra iman etmeyenlere cehennem, iman edenlere de cennetin hazırlandığı bildirilerek³⁰⁵ insanın, imtihan olunmasının bir neticesi olarak ceza veya mükâfatla yüz yüze geleceği belirtilmektedir.³⁰⁶

Çalışmamızın bu kısmında insanlara haset eden kimsenin, kıskançlığı nedeniyle sergilediği yanlış/yasak tutum ve davranışları için Allah Teâlâ'nın hangi tür cezalar tatbik edeceğini bildirdiği uygulamaları inceleyeceğiz.

2.1. Gazap (غَضَب)

Sülesi dördüncü babdan mastar olan bu kavram, 'gazaba gelmek, kızmak, sinirlenmek, öfkelenmek, hiddetlenmek'³⁰⁷ anlamlarına gelmektedir. 'Gazab' kelimesi, bazı ayetlerde insanlara nispet edilirken çoğunlukla Allah Teâlâ'ya nispet edilmektedir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de 'cezalandırmayı gerektirecek tarzda, şiddetli bir şekilde öfkelenmek, kızmak'³⁰⁸ manasında '*suht* (سُحْت)' kelimesi de geçmektedir. Bu kavram da daha ziyade Allah Teâlâ'nın kullarına duyduğu öfkeyi³⁰⁹ ifade etmektedir. Çalışmamızın birinci bölümünde insana izafe edilen gazabın hasetle olan bağını incelemiştik. Bu kısımda ise haset psikolojisinin tesiriyle yapılan hatalar ve işlenen suçlara mukabele olarak Allah Teâlâ'ya nispet edilen gazabı tahlil edeceğiz.

İsfahânî (ö. 505/1111)'nin "gazabın Allah'a nispet edilmesi, kulların arasındaki haksızlıklardan dolayı suçluyu cezalandırması"³¹⁰ şeklindeki yorumu gazap ile azabı eş anlamlı bir kelime olarak gördüğünü ortaya koymaktadır. Râzî (ö. 606/1210) ise Allah'ın gazabını "intikam alma ve cezalandırma isteği"³¹¹ biçiminde değerlendirmektedir. Kur'an-ı Kerim'de içerisinde 'gazab' ve 'azab' kelimelerinin geçtiği ayetler³¹² tahlil edildiğinde Râzî'nin görüşünün daha isabetli olduğu

³⁰⁴ Kehf 18/29.

³⁰⁵ Kehf 18/29-31.

³⁰⁶ Süleyman Kaya, **Kur'an'da İmtihan**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 100-103.

³⁰⁷ İbn-i Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, C: V, s. 3262; Zebîdî, **a.g.e.**, C: III, s. 484.

³⁰⁸ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 233.

³⁰⁹ Âl-i İmrân 3/162; Mâide 5/80; Muhammed 47/28. Ayrıca bkz. Tevbe 9/58.

³¹⁰ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 363.

³¹¹ Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 198.

³¹² Bakara 2/90; Nisâ 4/93; Enfâl 8/16; Nahl 16/106; Feth 48/6.

anlaşılmaktadır. Zira bu ayetlerde suçluya karşı Allah Teâlâ'nın iki safhada mukabele ettiği müşahede edilmektedir. Şöyle ki; işlenen suça karşı evvela öfke yani cezalandırma isteği oluşmakta sonra ise bu suçun cezasının ya dünyada ya da ahirette verilmesi³¹³ tayin edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de muhtelif ayetlerde kime ve niçin gazap edildiği³¹⁴ nakledilmektedir. Bu bağlamda birçok suç ve günah ismi zikredilirken bu olumsuz fiillerin psikolojik sebeplerine de vurgu yapılmaktadır. Buna en çarpıcı örneklerden biri ilahi gazaba uğradıkları sık sık dile getirilen Yahudilerdir.³¹⁵ Mesela; Bakara 89-90 ayetleri, Yahudilerin, beklentisi içerisinde oldukları Kitabın hak bir kitap ve Hz. Muhammed (s.a.s)'in de son peygamber olduğunu bildikleri halde risaletin kendi ırklarına verilmemesi nedeniyle hasetle inkâr ettiklerini ve gazaba uğradıklarını haber vermektedir.

Tefsirlerin de naklettiği üzere³¹⁶ Allah Teâlâ'nın onlara 'gazap üstüne gazap' etmesinin nedeni, bu iki meselede de hasetlerini içlerinde tutamayıp bunu dışarıya inkâr ve tekzip şeklinde yansıtmış olmalarıdır. Bu sebeple ayetlerden de anlaşıldığı kadarıyla Allah Teâlâ, onları dünyada gazaba, ahirette de azaba duçar kılmıştır.

2.2. Lânet (لَعْنَة)

Sülasi mücerredin üçüncü babından mastar olup 'lanet etmek, tart etmek, kovmak, uzaklaştırmak; beddua etmek; iyilik ve faydadan mahrum bırakmak; menfur, iğrenç'³¹⁷ anlamlarına gelmektedir. Dinî terminolojide ise lanet, "Allah'ın, bir kimseyi, işlediği kötülüğün büyüklüğü sebebiyle rahmetinden uzaklaştırması"³¹⁸ demektir.

---

³¹³ Tâhâ 20/81.

³¹⁴ Bakara 2/90; Nisâ 4/93; Enfâl 8/16; Nahl 16/106; Feth 48/6.

³¹⁵ Bakara 2/88-91; 105, 109.

³¹⁶ Kurtubî, **a.g.e.**, C: II, s. 248-252; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 93-94; Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 84-85.

³¹⁷ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: II, s. 171; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 4044; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXVI, s. 118; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5502.

³¹⁸ Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: I, s. 155.

Lügat âlimlerinin naklettiğine göre; “lanet, Allah tarafından yapılırsa dünyada hayır ve yardımın kesilmesi, ahirette ise lütuf ve rahmetten mahrum bırakılması”, “kul tarafından yapılırsa nefret, hakaret ve beddua etmek”³¹⁹ manasına gelmektedir.

Râzî (ö. 606/1210)’nin aktardığına göre, Allah’ın bir kimseye laneti, ‘onu ahiretin hayrından uzaklaştırmak’ anlamındayken, mümin bir kişinin lanet etmesi ise, ‘lanet edilen kimseyi Allah’ın rahmetinden uzaklaştırmak, buğz edip ondan uzak durmak ve muhalefet edip onunla mücadele etmek’³²⁰ manasına gelmektedir. Râzî, ayrıca laneti, ‘Allah’ın yardımı keserek rahmetinden uzaklaştırması demektir ki, bu da Allah’ın müminlere olan yakınlığının zıddıdır’³²¹ şeklinde daha genel bir biçimde tanımlamaktadır.

Kur’an-ı Kerim’de Allah Teâlâ’nın, ‘beddua’ ve ‘rahmetten uzaklaştırma’ anlamında kâfirlere,³²² münafıklara,³²³ zalimlere,³²⁴ dini tahrif etmek isteyenlere,³²⁵ kasten adam öldürenlere,³²⁶ iftiracılara,³²⁷ bozgunculuk yapanlara,³²⁸ şeytana,³²⁹ inkârcı bazı kavimlere,³³⁰ Yahudilere,³³¹ Firavun ve beraberindekilere³³² lanet ettiği³³³ görülmektedir.

Konumuzun izahı sadedinde Allah’ın lanetini celbeden ve içerisinde haset psikolojisini ihtiva eden tutum ve davranışları haber veren birkaç örnek ayet zikredeceğiz.

“Kalplerimiz perdelidir’ dediler. Öyle değil. İnkârları sebebiyle Allah onları lânetlemiştir. Bu yüzden pek az iman ederler. Kendilerine ellerindeki (Tevrat’ı) tasdik eden bir kitap (Kur’an) gelince onu inkâr ettiler. Oysa daha önce (bu kitabı

³¹⁹ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 4044; Cürçânî, **Ta’rifât**, s. 192; Zebîdî, **a.g.e.**, C: XXXVI, s. 118; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: VI, s. 5502.

³²⁰ Râzî, **a.g.e.**, C: III, s. 192.

³²¹ Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 132.

³²² Bakara 2/88, 89; Ahzâb 33/64.

³²³ Tevbe 9/68; Fetih 48/6.

³²⁴ A’râf 7/44; Hûd 11/18.

³²⁵ Bakara 2/159; Nisâ 4/46.

³²⁶ Nisâ 4/93.

³²⁷ Mâide 5/64.

³²⁸ Nisâ 4/52; Muhammed 47/23.

³²⁹ Nisâ 4/118; Sâd 38/78.

³³⁰ Hûd 11/60.

³³¹ Mâide 5/13; Bakara 2/88, 89.

³³² Hûd 11/99; Kasas 28/42.

³³³ Bkz. Kamil Yaşaroğlu, “Lanet” Maddesi, **DİA**, C: XXVII, s. 101.

getirecek peygamber ile) inkârcılara (Arap müşriklerine) karşı yardım istiyorlardı. (Tevrat'tan) tanıyıp bildikleri (bu peygamber) kendilerine gelince ise onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti inkârcıların üzerine olsun. Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi hasetleri sebebiyle Allah'ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.”³³⁴

Bu ayet grubundan anlaşıldığı üzere Yahudiler, son peygamberin geleceğini ve onun sıfatlarını bilmelerine rağmen sırf kendi ırklarından olmaması ve riyasetlerinin elden gideceği korkusu nedeniyle haset duygusuna kapılarak Hz. Peygamber'i inkâr etmişlerdir. Büyük bir haset, kin ve adavetle ona karşı cephe alarak Hz. Muhammed (s.a.s)'in davetine ve Kur'an'ın irşadına karşı kalplerinin kapalı olduğunu ve bunları dinlemeğe, anlamağa yanaşmak niyetinde olmadıklarını alay ve küçümseme ile söylemişlerdir. Elleri geçen her fırsatta Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara engel olmaya ve sıkıntı vermeye çalışmışlardır. Bu sebeptendir ki haset duygusunun onları getirdiği bu nokta, Allah Teâlâ'nın onlara lanet etmesine sebep olmuştur.³³⁵

Aynı sûrenin 159 numaralı ayetinde ise “İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayeti Kitap'ta açıklamamızdan sonra onları gizleyenler var ya, işte onlara hem Allah lânet eder, hem de bütün lânet etme konumunda olanlar lânet eder” buyrulurak hak ve hakikatleri gizlemenin de lanete sebep olacağı beyan edilmektedir. Tefsir kaynaklarımız, Yahudilerin bu gerçekleri gizlemesinin esas psikolojik temelini, hakikatlere olan tahammülsüzlükleri ve Hz. Peygamber ve müminlere karşı besledikleri hasetleri olduğunu dile getirmektedir.³³⁶ Dolayısıyla lanet, diğer bir ifadeyle hasedin zararlı bir neticesine dünyalık bir mukabele olarak gözükmektedir.

Laneti icap eden haset kaynaklı hareket tarzlarını nakleden örnek ayetlerden biri de Nisâ 4/51-52'dir: “Kendilerine Kitap'tan bir nasip verilmiş olanları görmüyor musun? Onlar, 'cibt' ve 'tâğût'a inanıyorlar. İnkâr edenler için de,

---

³³⁴ Bakara 2/88-90.

³³⁵ Detaylı bilgi için bkz. Beyzâvî, **a.g.e.**, C: I, s. 93; Muhammed Ali es-Sâbüni, **Safvetü't-Tefâsîr**, C: I, s. 77-78.

³³⁶ Hâzin, **Lübâbü't-Te'vîl**, C: I, s. 41; İbn Acîbe, **Bahru'l-Medîd**, C: I, s. 308.

*'Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır' diyorlar. Onlar, Allah'ın lânet ettiği kimselerdir. Allah, kime lânet ederse, artık ona asla bir yardımcı bulamazsın.'*³³⁷

Tefsirler, bu ayetin, "putlara tapmak, Allah katında Muhammed'in davet ettiğinden daha evladır" diyen Yahudilerden bir kısım hakkında nazil olduğunu nakletmektedir. Şöyle ki; Uhud Savaşı'ndan sonra Medine Yahudilerinden bir grup Mekke'ye giderek Müslümanlara karşı savaşmak üzere müşriklerle bir anlaşma yapmak istemişlerdi. Mekkeliler, bunların Ehl-i kitap olması münasebetiyle kendi din ve gelenekleriyle Hz. Peygamber'in getirdiği din ve yaptığı işler hakkında bilgi vermişler, onlardan bir değerlendirme yapmalarını talep etmişlerdi. Bir ilâha iman etmelerine ve kendilerine semavi bir kitap gelmesine rağmen Yahudiler, Müslümanlara olan kıskançlıkları nedeniyle İslâm aleyhine, şirk lehine hüküm vererek "Bunlar, iman edenlerden daha doğru yoldadır" demişlerdi.³³⁸

Onların, puta tapanları, Müslümanlara tercih etme ve onları üstün tutma hususundaki söz ve tavırları, haset, kibir ve hakka karşı bilerek inat/diretme olarak gözükmektedir.³³⁹ Böylece aklın ve fitratın gösterdiği doğru yoldan mahrum kalmakta, kendi dinlerinin temelini de yıkmış olmaktadır. Varacakları nihai konum, Allah'ın rahmet ve lütuflarından kovularak lanete müstahak olmaktır.³⁴⁰

Sonuç olarak Allah'ı ve peygamberlerini bile bile inkâr etmek, toplumun düzenini, insanlar arasındaki huzur ve güveni bozmak, dini ve ahlaki çöküntüye sebep olmak veya bunlara zemin hazırlamak gibi davranışların lanete sebep olduğu anlaşılmaktadır. Lanete sebep olan bu hususların, başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere diğer İslami kaynaklar³⁴¹ tetkik edildiğinde umumiyetle hasetten kaynaklandığı görülmektedir.

---

³³⁷ Nisâ 4/51-52.

³³⁸ Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, C: II, s. 91; Râzî, **a.g.e.**, C: X, s. 132; Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 62.

³³⁹ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: X, s.132.

³⁴⁰ Bkz. Vehbe Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 117-118.

³⁴¹ Bkz. Hâzin, **Lübâbü't-Te'vîl**, C: I, s. 41; İbn Acîbe, **Bahru'l-Medîd**, C: I, s. 308; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: III, s. 117-118.

2.3. Hatmü'l-Kalb (خَتْمُ الْقَلْبِ)

İki sözcükten mürekkep olan “*hatmü'l-kalb*” kavramının, önce, kelime anlamlarını ele alacağız. Sonra da terkip olarak ifade ettiği manayı ve hasetle olan bağını izaha çalışacağız.

“*Kalb*” kelimesi, sülasi ikinci babdan mastar olup ‘çevirmek, döndürmek, bir şeyi bir yönden öteki tarafa çevirmek, bir şeyin içini dışına ya da altını üstüne getirmek, devirmek, ters çevirmek’ manalarına gelirken; isim olarak kalp, ‘merkez; gönül; yürek; öz, cevher; ruh, can; akıl, dimağ’³⁴² anlamlarına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’e göre kalp, kendisi vasıtasıyla vahyin kavranabildiği, vuku bulan hadiselerden dersler çıkarılabildiği ve birçok duygusal hallerin gerçekleştiği anahtar kavramlardan biridir.

İsfahânî (ö. 505/1111)’ye göre kalb kelimesinin insan gönlüne ad olması, onun çok süratle değişmesinden ve halden hale geçmeye yatkın bir yapıya sahip olmasından³⁴³ kaynaklanmaktadır.

“*Hatm*” kelimesi, sülasi ikinci babdan mastar olup ‘mühürlemek, damgalamak, kapatmak, etkilenmez/tesir edilmez yapmak, bitirmek, sona erdirmek’³⁴⁴ anlamlarına gelmektedir. Kalbin mühürlenmesi anlamında tab’ kelimesi de Kur’an’da birçok ayette³⁴⁵ zikredilmekte olup ‘hatm’ ile aynı manada³⁴⁶ kullanılmaktadır.

Mâtûrîdî (ö. 333/944)’ye göre kalbin mühürlenmesi; kalbin katılaşması, perdelenmesi gibi bazı eylemlerin ardından oluşmaktadır. Bu, dalalette seyretme sürecinin doğal sonucudur. Yani mühürlenme eylemi, bir sonuç göstergesidir.³⁴⁷

³⁴² İsfahânî, **a.g.e.**, s. 411; Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: II, s. 94; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: V, s. 3713-3715; Cürçânî, **a.g.e.**, s. 179; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 616-618.

³⁴³ İsfahânî, **a.g.e.**, s. 411.

³⁴⁴ Zemahşerî, **Esâsü'l-Belâğa**, C: I, s. 231; İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 1101; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4941.

³⁴⁵ Meselâ; Nisa 4/155; A'râf 7/100, 101; Tevbe 9/87, 93; Yûnus 10/74; Nahl 16/108; Rum 30/59; Ğafir 40/35; Muhammed 47/16; Münafikun 63/3.

³⁴⁶ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: II, s. 1101.

³⁴⁷ Detaylı bilgi için bkz. Ramazan Biçer, “Mâtûrîdî’ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar Ve Tezahürleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2004; C: VIII / 1, s. 41-59.

Âsım Efendi (ö. 1235/1819), “*hatmü'l-kalb*” kavramını şöyle açıklar: Allah Teâlâ'nın, kâfirlerin kalplerini engellemesi neticesinde onların iman ve itikada dair meseleleri kavrayamamaları ve buna müteallik amelden mahrum bırakılmalarıdır.³⁴⁸

Hız. Peygamber'den nakledilen şu hadisi şerif meseleyi çok net ortaya koymaktadır: “*Mümin bir günah işlediği zaman kalbinde siyah bir nokta meydana gelir. Eğer o günahı hemen bırakıp tövbe ve istiğfar ederse, kalbi eski parlaklığına kavuşur. Günah işlemeye devam ederse, siyah noktalar gittikçe çoğalır ve kalbini büsbütün kaplar. Bu siyah noktalar, Allah Teâlâ'nın: 'Hayır, hayır! Doğrusu onların kazanmakta oldukları kalplerini paslandırmıştır'*³⁴⁹ diye belirttiği pastır.”³⁵⁰

Taberî (ö. 310/923), kendisinden önceki âlimlerin, kalbi mühürlenmiş kişinin kalbini, insanın eline benzettiklerini naklederek şöyle söyler: ‘Kul, her günah işledikçe bir parmağı kapanır. Böylece günah işlemeye devam ettikçe bütün parmaklar kapanır ve üzeri mühürlenir.’³⁵¹

Kur'an'da insan psikolojisi üzerine araştırmalar yapan Hayati Aydın, hasedin bir sonucu olarak çokça zulmeden kimsenin kalbinin mühürlenmesini örnek bir ayetle şöyle değerlendirmektedir: “*Allah her mütekebbir zorbanın kalbini mühürler*”³⁵² ayetinde bu zaafın, kalbin mühürlenmesine sebebiyet verdiğini görmekteyiz. Ancak Kur'an'a dikkat ettiğimizde, bu kavramın hep failin mübalâğa kipiyle kullanıldığını görürüz; mübalâğa vezninin özelliklerinden biri ise, ifade ettiği eylemin, sık sık fail tarafından gerçekleştirildiği gerekçesiyle sıfat-ı müşebbeheye dönüşmesidir. Çünkü eylem sık sık tekrarlanmak suretiyle, nefiste yerleşik bir sıfat haline gelerek terki mümkün olamayan psikolojik bağımlılık haline dönüşmektedir.³⁵³

Kur'an-ı Kerim, kalbin, iman ve inkârın mahalli olduğunu³⁵⁴ belirtmektedir. Yine hakikati idrak etme,³⁵⁵ isteme ve reddetme³⁵⁶, şüphe/tereddüt³⁵⁷, korku³⁵⁸,

³⁴⁸ Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4941.

³⁴⁹ Mutaffifin 83/14.

³⁵⁰ İbn Mâce, “Zühd”, 29.

³⁵¹ Taberî, **a.g.e.**, C: XXIV, s. 202.

³⁵² Mü'min 40/35.

³⁵³ Aydın, **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, s. 232-237.

³⁵⁴ Bkz. Maide 5/41; Nahl 16/22.

³⁵⁵ Hacc 22/46.

sevgi³⁵⁹, şefkat ve merhamet³⁶⁰, ürperti³⁶¹ ve itminan³⁶² gibi birçok duygunun merkezi ve kaynağı olduğunu bildirmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de bazı kavramlar, bize kalbin bozulma sürecini ve inkâra giden yoldaki safhalarını göstermektedir. O kavramlar, 'zeyğ (زَيْغ)',³⁶³ rayn (رَيْن),³⁶⁴ rics (رِجْس)³⁶⁵ ve kasvet (كَسْوَةٌ)³⁶⁶'tir. Kasvet, artık Hakk'a karşı inatla direnen inkârcı kalbin iman kabiliyetini kaybettiği en katı halini ve mühürlenme aşamasını resmetmektedir.³⁶⁷ Diğer taraftan 'kalbin dağınıklığı³⁶⁸, kalplerin kör olması³⁶⁹ kalplerin eğlencesi³⁷⁰, kalplerin gafleti³⁷¹, kalplerin kilitlenmesi³⁷² gibi ifadeler de kalbe nispet edilen sıfatlar olarak arz edilmektedir.

Kur'an'da "Allah Teâlâ'nın kalpleri sarf etmesi,³⁷³ taklibi,³⁷⁴ işfal etmesi,³⁷⁵ kaydırması,³⁷⁶ perdelemesi³⁷⁷ ve mühürlemesi"³⁷⁸ şeklindeki ifadeler, vahyin bütünlüğü içerisinde değerlendirildiğinde kulların kendi iradeleriyle kalplerini o hale getirdikten sonra Allah'ın, onları cezalandırdığı anlaşılmaktadır.

Yine Kur'an'da, hakkı anlama ve kabul etme kabiliyeti, kişilerden ziyade topluluklarla irtibatlandırılmaktadır.³⁷⁹ Bu ifadelerden, toplum psikolojisinin şahısların idrak ve imanı üzerindeki tesir gücü de tespit edilebilmektedir. Ve bu

---

³⁵⁶ Tevbe 9/8.

³⁵⁷ Tevbe 9/45, 110.

³⁵⁸ Sebe' 34/23; Haşr 59/2.

³⁵⁹ Hucurat 49/7.

³⁶⁰ Hadîd 57/27.

³⁶¹ Hadîd 57/16.

³⁶² Ra'd 13/28.

³⁶³ Tevbe 9/117; Saff 61/5.

³⁶⁴ Mutaffifin 83/14.

³⁶⁵ Tevbe 9/124-125.

³⁶⁶ Bakara 2/74.

³⁶⁷ Bkz. Bakara 2/74. İsfahânî, **a.g.e.**, s. 404.

³⁶⁸ Haşr 59/14.

³⁶⁹ Hac 22/46.

³⁷⁰ Enbiya 21/3.

³⁷¹ Mü'minûn 23/63.

³⁷² Muhammed 47/24.

³⁷³ Tevbe 9/127.

³⁷⁴ En'âm 6/110.

³⁷⁵ Kehf 18/28.

³⁷⁶ Saff 61/5.

³⁷⁷ Haşr 59/10.

³⁷⁸ En'âm 6/46; Mü'min 40/35.

³⁷⁹ Yusuf Şevki Yavuz, "Tab-ı Kalb" Maddesi, **DİA**, C: XXXIX, s. 286-288.

mühürlenmiş kalplere en uygun örnek de inkârcı kavimler, Mekkeli müşriklerin ileri gelenleri, Medine’de de Yahudi ve münafıklar zikredilmektedir. Ayrıca ilahi vahiy, birçok ayette onların bu psikolojik hallerine değinerek içinde buldukları durumu safha safha isimlendirmektedir.³⁸⁰

Kalbin, ilahi hakikatleri idrak edemeyecek hale geldiği safhayı örnek bir ayetle izah edelim: “*İnkâr edenlere gelince, onları uyarsan da, uyarmasan da, onlar için müsavidir, inanmazlar. Allah, onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır. Onlar için büyük bir azap vardır.*”³⁸¹

Bu ayet-i kerimedeki “*hateme/mühürledi*” fiilinin, bir önceki ayette mezkûr “*lâ yû’minûn/iman etmezler*” cümlesinin ardından onunla irtibatlı olarak zikredilmesi, cezanın, işlenilmiş bir suça mukabil verildiğini göstermektedir. Diğer taraftan ayetin muhtevasından kâfirlerin, küfründe inat ettikleri, peygambere karşı hasetle mücadele ettikleri ve bu hallerinde de ısrarcı oldukları anlaşılmaktadır. İşte bu sebeple söz konusu ayetler, insanların kendi davranışlarından dolayı Allah’ın onları, kalplerinin mühürlenmesiyle cezalandırdığına³⁸² işaret etmektedir.

Taberî (ö. 310/923), kalbin mühürlenmesini şöyle izah eder: İnkârcıların kalplerinin ve kulaklarının üzerine Allah tarafından mühür vurulmuştur. Bu sebeple de iman kalplerine girmek için bir yol bulamaz. Şöyle ki kapların ve zarfların üzerine mühür vurulunca içlerine bir şey koymak ve içlerinden bir şey çıkarmak nasıl mümkün olmazsa, aynı şekilde kâfirlerin kalplerine de bundan sonra ne imanı koymak ne de kalplerinden küfrü çıkarmak mümkün olur.³⁸³

Ayetin niteliklerini verdiği “*inkâr edenler*”, hak din karşısındaki olumsuz düşüncelerini ve tutumlarını gizlemeyen, tercihlerini açıkça inançsızlık ve ret yönünde kullanan, zaman geçtikçe inkârcılıkla şartlanan, hak dine kulaklarını, göz ve gönüllerini kapayan kimselerdir. Kulakları, dikkat ve idrakleri ilâhî irşada kapalı olan inkârcılara nasihat ve uyarının fayda vermeyeceği, uyarıların ancak gerçeği arayan ve

³⁸⁰ Bakara 2/6-7, 74; Nisâ 4/155; En’âm 6/46; A’râf 7/100; Tevbe 9/87, 93; Yûnus 10/74; Nahl 16/108; Kehf 18/57; Rûm 30/58-59; Mü’min 40/35; Fussilet 41/44; Câsiye 45/23; Muhammed 46/16-17.

³⁸¹ Bakara 2/6-7.

³⁸² Allah Teâlâ’nın, kötülükte ısrar eden ve iyiye doğru yol almayan toplumları olduğu gibi bırakacağına delil için bkz. Ra’d 13/11.

³⁸³ Taberî, **a.g.e.**, C: I, s. 265-274.

Allah kelâmını dinleyenler üzerinde etkili olacağı açıktır. Bu konu çerçevesinde ilgili ayetler tetkik edildiğinde görülmektedir ki; Hz. Peygamber'in ve müminlerin çeşitli lütuflara nail olduğunu, İslam'ın hızla inkişaf ettiğini gören kâfirlerin kalplerindeki haset ve kin gittikçe büyümekte bu da onların inkârını iyice artırmaktadır. Kâfirlerin kalplerinin mühürlenmesi, onların irade ve tercihlerini bu yönde kullanmış olmalarına bağlanmaktadır.³⁸⁴ Yani kalbin ve kulakların mühürlenmesine sebep olan kulun kendisidir, ilahî âdetinin gereğince, bu durumu kalpte yaratan ise Allah'tır.

Netice olarak denilebilir ki Allah Teâlâ'nın, inkârcıların kalplerini mühürlemesi, haset gibi bir kısım psikolojik hastalıkların tesiriyle inkârda inatla devam edenleri cezalandırma türlerindedir. Yani haset, psikolojik bir tavır olarak, insanın hakikatleri idrak etmesinin ve gerçekleri kavradıktan sonra da kabul etmesinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Dolayısıyla haset ile kalp mühürlenmesi arasında bir suç-ceza münasebeti bulunmaktadır.

2.4. Azap (عَذَاب)

Bu kavram, lügatte 'acı, eziyet, elem, işkence; ceza, şiddetli bir biçimde canını yakmak'³⁸⁵ demektir. Azap, genellikle ilâhî emirlere karşı gelenlere verilen cezanın adı olarak kullanılmaktadır. Ayrıca Kur'an-ı Kerim'de azap manasında '*nâr* (نار), *cehennem* (جَهَنَّمَ), *ricz* (رِجْز), *be's* (بَأْس), *ikâb* (عِقَاب) ve *nekâl* (نَكَال)' gibi kelimeler de bulunmaktadır.³⁸⁶

Kur'an-ı Kerim, Allah'ı ve peygamberi inkâr/tekzip eden, iman edenleri yollarından alıkoyan ve onlara zulmeden, yeryüzünde fesat çıkaran kâfirlere ve zalimlere işledikleri günahlar nedeniyle bir ceza olarak dünyada ve ahirette azap edileceğini beyan etmektedir.³⁸⁷ Bu azabın bir kısmı dünyada semavi ve arazi afetlerle helak³⁸⁸ edilmeleri bir kısmı da ahirette cezalandırılmaları suretiyle

³⁸⁴ Karaman vd., **a.g.e.**, C: I, s. 22; C: I, 26.

³⁸⁵ İbn Manzûr, **a.g.e.**, C: III, s. 2853; Zebîdî, **a.g.e.**, C: III, s. 329-330; Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: I, s. 540.

³⁸⁶ Yusuf Şevki Yavuz, "Azap" Maddesi, **DİA**, C: IV, s. 302.

³⁸⁷ Âl-i İmrân 3/151; A'râf 7/96; Tevbe 9/95; Yûnus 10/8, 70; Hûd 11/67, 94; Kehf 18/59; Ankebût 29/14, 40; Tûr 52/47.

³⁸⁸ Helâk: Sülasi ikinci babdan mastar olup 'yok olmak, ölmek, harap olmak, helak olmak' manasındadır. (Âsım Efendi, **a.g.e.**, C: V, s. 4310-4313).

olmaktadır.³⁸⁹ Özellikle bazı ayetlerde, Allah'ın gazabı ve azabı ile tehdit edildiği bildirilen kişi ve toplumları günaha sürükleyen psikolojik arka plana da vurgu yapılmaktadır.³⁹⁰

Kur'an-ı Kerim'de, hususiyetle geçmiş ümmetlerin dünyada maruz kaldıkları birçok ceza şekillerinden bahsedilir. Bunları uyarı ve helak olmak üzere iki şekilde mütalaa etmek mümkündür. Uyarı azabına Hz. Yunus'un kavmi örnek verilebilir.³⁹¹ Helâk azabı ise Nûh, Hûd, Salih ve Lût vb. peygamberlerin kavimlerinin gördüğü azaplardır.³⁹² Bu inkârcı kavimler, çeşitli şekillerde felâketlerle azaba uğratılmış, kimi yerin dibine geçirilerek, kimine gökten taş yağdırılarak,³⁹³ kimi suda boğularak,³⁹⁴ kimine yağmur felâketi verilerek³⁹⁵ maddî cezalara çarptırılmışlardır. Ehl-i kitap gibi hakikati bilmelerine rağmen hasetleri sebebiyle inanmayan toplumlara da dünyada zillet damgası vurularak kıyamete kadar manevi azaba maruz bırakılmıştır.³⁹⁶

Azap kavramı, genellikle ahiretteki cezalandırmanın adı olarak bilinmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim'in genel muhtevsından azabın dünyada ve ahirette olmak üzere iki türlü olduğu ve dünyadakine helak ismi verildiği anlaşılmaktadır. Buna göre helak da azabın bir çeşidi olduğundan çalışmamızda ayrıca ele alınmayacaktır.

Uhrevi azaptan sıkça bahsedilmesi, işlenen günahların cezasının tamamen dünya da değil çoğunun ahirette verileceğine işaret etmektedir. Her ne kadar inkârcı bazı kavimler dünyada helak edilmişse de onların bozgunculukları yeryüzünde hala devam etmektedir.³⁹⁷ Dolayısıyla bunların cezalarını çekmeleri ve ilâhî adaletin tecellisi için ahirette de azap görecekleri ifade edilmektedir.³⁹⁸ Mesela; Allah'ın ayetlerini inkâr eden kâfirlerin, Kur'an'a sırt çeviren Yahudilerin, Hristiyanların, münafıkların, müşriklerin ve peygamberlerin bir kısmına inanıp diğerlerini inkâr

---

³⁸⁹ A'râf 7/78, 84; Enfâl 8/36; İsrâ 17/103; Şu'arâ 26/120; Ankebût 29/40; Bakara 2/90.

³⁹⁰ Bkz. Mesela; Bakara 2/34, 90, 109, 213; Âl-i İmrân 3/19, 118-120; Nisâ 4/54.

³⁹¹ Yûnus 10/98; Sâffât 37/139-148.

³⁹² Süleyman Kaya, **Kur'an'da İmtihan**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003, s. 103-105.

³⁹³ Ankebût 29/40.

³⁹⁴ İsrâ 17/103.

³⁹⁵ A'râf 7/84.

³⁹⁶ Yavuz, **a.g.e.**, C: IV, s. 302.

³⁹⁷ Bkz. Hasan Keskin, **Kur'an'da Fitne Kavramı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003, s. 143-144.

³⁹⁸ Bakara 2/90; Tûr 52/47.

edenlerin şiddetli azaba uğratılacağı bildirilmektedir.³⁹⁹ Yine Kur'an-ı Kerim'in belirttiği sınırları aşan günahkâr müminlerin de azaba duçar olacağı haber verilmektedir.⁴⁰⁰

Vahyin tasvir ettiğine göre cehennemde hem fizyolojik hem de psikolojik nitelikli olmak üzere iki türlü azap uygulanacaktır. Onlardan ilki yakıcı ateşler, dondurucu soğuklar, demir topuzlar ve zincirler, ateşten yatak, örtü ve elbiseler, kaynar sular, zakkumdan ve dikenli ağaçlardan yiyecekler, katranlar, dar hücreler gibi vasıtalarla gerçekleştirilecektir.⁴⁰¹ Diğeri ise bu azaba müstahak olanların Allah'ı görmekten ve O'nunla konuşmaktan mahrum bırakılarak ilâhî lânete uğratılmaları⁴⁰² şeklinde vuku bulacaktır.⁴⁰³

Azap meselesini haset çerçevesinde değerlendirdiğimizde haset ilk sebep, azap ise onun bir sonucu olarak gözükmektedir. Hasedin kişiyi sürüklediği kötü tutum ve davranışların neticesinde iktisap edilen azaba örnek olarak bir Mekki bir de Medeni ayetlerden iki örnek arz ederek haset-azap münasebetini izaha çalışacağız.

İlahi hakikatleri insanlığa ulaştırmak üzere gönderilmiş olan Hz. Peygamber'e karşı ilk muhalefet, Mekke döneminde başlamıştır. Statülerini kaybetme korkusu yaşayan müşriklerin ileri gelenleri, arzularına uymayan gerçekler karşısında şaşkınlığa uğramışlardır. Evvela *"Allah peygamber olarak bir insan mı gönderdi"*⁴⁰⁴ şeklinde iddia ortaya atmışlar sonra da *"bu Kur'an'ın iki şehirden bir büyük adama indirilmesi gerekmez miydi"*⁴⁰⁵ gibi ifadelerle kendileriyle çelişen bir tavır sergilemişlerdir. Mekke'de nazil olan şu ayetin bize aktardığı hak karşısındaki inatçı insan tutumu da anlaşıldığı kadarıyla putperestlerin kıskançlıklarının bir tezahürüdür:

"Onlara bir ayet geldiği zaman, 'Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız' derler. Allah, elçilik görevini kime vereceğini

³⁹⁹ Kehf 18/105-106; Nisâ 4/139, 145, 161, 172; Mâide 5/72-73; Âl-i İmrân 3/151; Ahzâb 33/73.

⁴⁰⁰ Nisâ 4/10, 14, 93, 97; Mâide 5/94-95; Nûr 24/23, 63.

⁴⁰¹ Nisâ 4/55; İbrâhîm 14/1617, 49; Kehf 18/29; el-Hac 22/19-21; Furkan 25/13; Sâffât 37/62; Mü'min 40/71-72; İnsân 76/4, 13.

⁴⁰² Bakara 2/161-162; Âl-i İmrân 3/77.

⁴⁰³ Yavuz, a.g.e., C: IV, s. 302.

⁴⁰⁴ İsrâ 17/94; Furkân 25/7-8.

⁴⁰⁵ Zuhruf 43/31.

*çok iyi bilir. Suç işleyenlere Allah katından bir aşağılık ve yapmakta oldukları hilekârlık sebebiyle çetin bir azap erişecektir.”*⁴⁰⁶

Râzî (ö. 606/1210), bu ayet-i kerimenin, Velîd b. Muğîre'nin 'peygamberlik hak olsaydı ben bu işe Muhammed'den daha lâyıktım. Çünkü hem benim yaşım daha büyük, hem de benim mal ve evladım ondan daha çoktur' şeklindeki ifadesi üzerine nazil olduğunu nakletmektedir.⁴⁰⁷

Aktardığımız mezkûr nüzul sebebinden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'e her ayet geldiğinde müşriklerin ileri gelenleri, hasetleri, inatları, kibirleri ve peygamberliğin dünyevi bir makam olduğunu sanmaları dolayısıyla *“Allah elçilerine verilenin bir benzeri bize de verilinceye kadar asla inanmayacağız”* demişlerdir. Gerekçe olarak da servetlerinin, evlatlarının daha çok, daha güçlü ve insanlar arasında daha üstün bir mevkie sahip olduklarını ileri sürmüşlerdir.⁴⁰⁸

Müfessirler, bu ayetin, müşriklerin ileri gelenlerinin, Hz. Peygamber'e karşı kıskançlıklarını ifade ettiğini dile getirmektedir.⁴⁰⁹ Râzî (ö. 606/1210)'ye göre de 'onlar, aşırı kıskançlıkları yüzünden' bu davranışlarda bulunmaktadırlar.⁴¹⁰ Ve bu 'büyüklenme ve kıskanma' duygusunun esiri olarak işledikleri suçlarına karşılık dünyada 'zillet ve aşağılanma', ahirette de 'şiddetli azab'a uğrayacakları haber verilmektedir. Diğer bir ifadeyle bu dünyevi ve uhrevi azabın, haset psikolojisinin bir neticesi olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹¹

Haset duygusunun bir neticesi olarak Hz. Peygamber'in karşısında duran, ona düşmanlık eden diğer bir topluluk da Medine dönemindeki Yahudilerdir. Onların kıskançlık psikolojisiyle yaptıkları yanlışların sonucu olarak hem dünyada Allah'ın gazabına hem de ahirette azaba uğrayacaklarına dair birçok ayet-i kerime⁴¹² mevcut ancak bu meseleyi bir misal ile izah edeceğiz:

---

⁴⁰⁶ En'âm 6/124.

⁴⁰⁷ Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184-185.

⁴⁰⁸ Bkz. Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 181; Zuhaylî, **a.g.e.**, C: IV, s. 382.

⁴⁰⁹ Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184-185; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 181. Ayrıca bkz. Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 367.

⁴¹⁰ Râzî, **a.g.e.**, C: XIII, s. 184-185.

⁴¹¹ Mâtürîdî, **a.g.e.**, C: II, s. 172; Mâverdî, **a.g.e.**, C: II, s. 164; Beyzâvî, **a.g.e.**, C: II, s. 181. Ayrıca bkz. Karaman vd., **Kur'an Yolu**, C: II, s. 367.

⁴¹² Bakara 2/88-91; Yûnus 10/70; Ra'd 13/6, 13, 34; Tâhâ 20/127; Mü'min 40/22; Haşr 59/7.

*“Karşılığında nefislerini sattıkları şeyi, kıskançlıkları sebebiyle Allah’ın, kullarından dilediğine lütfuyla indirdiği vahyi inkâr etmeleri ne kötüdür! Bu yüzden gazap üstüne gazaba uğradılar. İnkâr edenlere alçaltıcı bir azap vardır.”*⁴¹³

Taberî (ö. 310/923)’nin aktardığına göre Yahudiler, bekleyişi içerisinde oldukları Hz. Muhammed (s.a.s)’i, İsrailoğullarından değil de Araplardan gelmesi nedeniyle kıskanıyorlardı. Bu ayet-i kerime, Hz. Muhammed (s.a.s)’e verilen peygamberlik makamını haset sebebiyle ona layık görmeyen Yahudilere, dünyada da ahirette de azap edileceğini bildirmektedir.⁴¹⁴ Ayetteki “*gadab*” kavramından, dünyevi azabın Allah’ın öfkesini celp etmek; “*azâbün mühîn*” kavramından da uhrevi azabın, hor ve hakir kılınarak cezalandırılması şeklinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹⁵ Zira “*suça uygun ceza*”⁴¹⁶ ilkesi gereğince haset ve kibir sonucunda işlenen günaha karşılık cezanın, ‘aşağılanma’ suretiyle verilen azap olduğu gözükmemektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber döneminden verdiğimiz misallerde de olduğu gibi insanlığın bidayetinden itibaren inkârcılar, sosyal statülerinin kaybolması korkusuyla ve içlerindeki üstünlük duygusuyla Allah Teâlâ’nın peygamberlere lütfettiği nübüvvet makamına ve ona iman edenlere haset ederek iman etmemişlerdir. Milletlerin hasetçi ileri gelenleri, sadece kendilerini değil aynı zamanda toplumsal psikolojiyi de olumsuz yönde etkilemişlerdir. Bu küfür ve inkârlarının büyüklüğü nedeniyle de dünyada çeşitli cezalara, ahirette de hor ve hakir kılıcı bir azaba müstahak olmuşlardır. Bu çerçevede azabın en önemli sebeplerinden birini, haset duygusunun teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

---

⁴¹³ Bakara 2/90.

⁴¹⁴ Bkz. Taberî, **a.g.e.**, C: II, s. 246.

⁴¹⁵ Bkz. Mâtürîdî, **a.g.e.**, C: I, s. 71.

⁴¹⁶ En’âm 6/160; Yûnus 10/27; Mü’min 40/40; Şûrâ 42/40.

SONUÇ

Kur'an-ı Kerim'in evrensel ilke ve mesajlarını insanlara ulaştırmanın yöntemlerinden biri de kavram çalışmasıdır. Bu anlamda haset kavramının da Kur'an'ın anahtar kelimelerinden olduğunu düşünerek tezimize konu olarak belirledik. Kur'an bağlamında haset olgusuna ilişkin olarak yaptığımız bu araştırmada ulaştığımız neticeyi aşağıda özetlemeye çalışacağız.

Öncelikle haset kavramıyla ilgili yapılan kavramsal çalışmaların yetersiz olduğu tespit edildi. Bu münasebetle haset kavramının etimolojik kökeni, sözlük ve terim anlamları etraflıca tahlil edildi. Bu kavramla sık sık yan yana gelen bazen birbirinin yerine eş anlamlı olarak bazen de yanlış kullanılan kıskanma, gayret ve gıpta kavramları da açıklanarak aralarındaki mana farkı ortaya konuldu. Öte yandan İslami kaynaklardan da istifade edilerek hasetle irtibatlı olduğuna kanaat getirilen çok sayıda Kur'anî kavram tespit edildi. Ve bu kavramların '*bağy, şuhh, hırs, kibir ve adavet*' gibi bir kısmının hasetle paralel; '*münafese, mehabbet, birr, isar ve kanaat*' gibi diğer bir kısmının da zıt anlamda olması nedeniyle tezin alt başlıkları yakın anlam, zıt anlam ve sebep-sonuç ilişkisi olan kavramlar şeklinde tasnif edildi.

Diğer çalışmalarda haset kavramıyla sebep sonuç ilişkisi olan kavramlar, genellikle geçmişte bu konuyla alakalı yazılan eserlerin tekrarı iken biz Kur'an-ı Kerim odaklı kavram tespitinde bulunduk. Onlar, Kur'an-ı Kerim sınırını aşarken biz meseleyi tamamen Kur'an çerçevesinde değerlendirdik.

Haset konusunda tutarlı ve kapsamlı bir sonuca ulaşabilmek için bu kelimenin zikredildiği bütün ayetler, imkân ölçüsünde tarihi bağlamlarıyla beraber incelenerek kavramsal boyutu tespit edilmeye çalışıldı. Sonra da bu kavramı, anlam yönünden ihtiva ettiği düşünülen ayet ve ayet grupları özellikle kıssalar ele alınarak hasedin insan psikolojisindeki ve sosyal psikolojideki maddi ve manevi tesir gücü ortaya konulmaya gayret edildi. Ve konunun daha derli toplu bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülen ayetler, olayların vuku bulduğu tarihler esas alınarak kronolojik bir yöntemle değerlendirildi. Özellikle de haset bağlamında daha önce değinilmemiş Tâlût, geçmiş kavimler vb. kıssa ve olaylar ele alındı.

Yapılan çalışmanın sonunda hasedin, *'inkâr, tekzip'* gibi itikadî, *'istihza, iftira'* gibi ahlakî ve *'tahrif, zulüm, katl'* gibi amelî birçok zararının ve tezahür şekillerinin olduğu görüldü. Yine *'i'râz, redd, izlâk bi'l-epsâr, ifsat, ihtilaf ve tefrika'* gibi gerek hasetçinin kendisi, gerek kıskandığı kimse ve gerekse toplum açısından tehlikeli sonuçları tespit edildi. Haset duygusunun kişi ve toplumları getirmiş olduğu noktanın, dünyevi ve uhrevi cezalarına değinildi.

Kur'an-ı Kerim'in temel hedeflerinden biri, insanları her türlü kötü duygu ve düşünceden, tutum ve davranıştan uzaklaştırarak kişisel psikolojilerini ıslah etmek ve böylece yeryüzünde adalet ve ahlaki esaslara dayanan, yaşanabilir bir toplumsal huzuru tesis etmektir. Bu nedenle insanlığın hidayetini temin için gönderilmiş ilâhî kelimeler, en temel konulardan biri olan ahlâk meselesini kesinlikle ihmal etmemiş ve ahlâkla ilgili olarak temel ilkeler belirlemiştir. Bir taraftan insanın müspet ve menfi sıfatlara sahip olduğuna dikkat çekerek maddi ve manevi cihetine dair pek çok bilgi vermiştir. Öte yandan da insana olumlu yönlerini geliştirme ve olumsuz yönleriyle de mücadele vazifesi yüklemiştir.

Netice olarak kişisel ve toplumsal yaşantımızda her zaman karşılaştığımız haset psikolojisi, insanlığın başlangıcından itibaren var olan bir olgu ve kıyamete kadar da devam edecek itikadî, ahlaki ve amelî bir durumdur. Haset, insanın tabiatında daima potansiyel olarak bulunan bir duygudur. Çeşitli saiklerle aktif hale geldiğinde dini ve dünyevi açıdan zararlı bir hale gelebilmektedir. Ancak zarar, Kur'an'ın öğrettiği ilim, amel ve ahlak çerçevesinde akıl ve irade yardımıyla giderilebilir. Bu bağlamda hasedi detaylı bir şekilde inceleyen çalışmamızın bu kavramla alakalı ilahi ölçüyü öğrenmek isteyen kimseler için faydalı olmasını temenni ederiz.

KAYNAKÇA

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd: **el-Mu'cemü'l-Müfehrest li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, Dâru'l-Hadîs, Kâhire, 2001.
- Adevî, Mustafa: **Fıkhü'l-Hased**, Dâru's-Sünne, Mısır, 1994.
- Adler, Alfred: **İnsanı Tanıma Sanatı**, Çev. Kâmuran Şipal, Say Yayınları, İstanbul, 12. Baskı 2010.
- Akdoğan, Leyla: **Huyey Bin Ahtab**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi Ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Konya, 2007.
- Akgündüz, Ahmet: "Husumet" maddesi, **DİA**, Ankara, 1998, C: XVIII.
- Aldemir, Halil: **Kur'an-ı Kerim'e Göre İhtilaf**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlahiyat Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, İstanbul, 2007.
- Alper, Hülya: "Münafık" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXI.
- Alper, Hülya: "Tekzip" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2011, C: XXXX.
- Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbüddin es-Seyyid Mahmûd: **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm**, I-XXX, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, t.y.
- Arslan, Ali: **Büyük Kur'an Tefsiri**, I-XVI, Arslan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Âsım Efendi, Mütercim: **Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, I-VI, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2013.
- Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer: **Fethu'l-Bârî**, Tahk. Abdulkâdir Şeybe el-Hamd, I-XIII, Mektebetü'l-Mülk, Riyad, 2001.
- Askerî, Ebû Hilâl: **el-Furûq fi'l-Luğa** (*Arap Dili'nde ve Kur'an'da Farklar Sözlüğü*), Çev: Veysel Akdoğan, İşâret, İstanbul, 2013.

- Ateş, Süleyman: **Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli ve Çağdaş Tefsiri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982.
- Aydın, Hayati: **Kur'an'da İnsan Psikolojisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1999.
- Azzam, Tâhir Abdurrahim Muhammed: **el-Hased**, en-Necâh Üniversitesi Usûli'd-Dîn Fakültesi, Filistin, 2009.
- Baküvî, Mir Muhammed Kerim: **"Keşfu'l-Hakâyık 'an-Nüketi'l-Âyâti ve'd-Dekâyık"**, Çev: Ahmet Bedir, I-III, Altınpost Yayınevi, Ankara, 2000.
- Bardakoğlu, Ali: "Katil" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2002, C: XXV.
- Bardakoğlu, Ali: "Bağy" Maddesi, **İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, I-IV, İFAV, İstanbul, 2006.
- Başoğlu, Tuncay: "Tefrika" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2011, C: XXXX.
- Bayraklı, Bayraktar: **Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri**, I-XIII, Bayraklı Yayınları, İstanbul, 2013.
- Bebek, Adil: "Ceza" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1993, C: VII.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn: **Me'âlimü't-Tenzîl**, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad, 1988.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn: **Şuabu'l-Îmân**, I-IX, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.
- Beyzâvî, Nâsırüddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer: **Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl**, I-V, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1998.
- Biçer, Ramazan: "Mâtûrîdî'ye Göre Hidayete Engel Olan Beşerî Zaaflar Ve Tezahürleri", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2004, C: VIII/1, s. 41-59.
- Bingöl, Abdulkerim: "Kur'an'da Münafıkların Tenkidi", **Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2016, C: IV, S: I, s. 149-168.

- Birgivi, Mehmed Efendi: **Tarîkat-i Muhammediyye Tercemesi**, Çev: Yrd. Doç. Dr. Nedim Yılmaz, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2015.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl: **el-Câmiu's-Sahîh**, Beytu'l-Efkâr, Riyad, 1998.
- Buladı, Kerim: **Kur'an'da Nankörlük Kavramı**, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- Buladı, Kerim: **Kur'an'da Sosyal Dayanışma**, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2011.
- Bustânî, Muallim Butrus: **Kutru'l-Muhit Kâmûsun Lüğaviyyün Müyesserun**, Mektebetü Lübnân, Lübnan, 1987.
- Canbulat, Mehmet: "Haset", **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2006.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd: **Mu'cemü's-Sihâh**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2012.
- Cezâirî, Ebubekir Câbir: **Eyseru't-Tefâsîr li Kelâmi'l-Aliyyi'l-Kebîr**, I-V, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, Medine, 3. Baskı 1997.
- Cürcânî, Ali b. Muhammed eş-Şerîf: **Kitâbü't-Ta'rîfât**, Mektebetü Lübnân, Beyrut, 1985.
- Çağrıcı, Mustafa: "İnat" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXII.
- Çağrıcı, Mustafa: "Düşmanlık" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1994, C: X.
- Çağrıcı, Mustafa: "İsar" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXII.
- Çağrıcı, Mustafa: "Kibir" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2002, C: XXV.
- Çağrıcı, Mustafa: "Müstekbir" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXII.
- Çağrıcı, Mustafa: "Mütekebbir" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXII.
- Çağrıcı, Mustafa: "Ülfet" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2012, C: XXXXII.
- Çağrıcı, Mustafa: "Asabiyet" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1991, C: III.
- Çağrıcı, Mustafa: "Haset" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1997, C: XVI.

- Çağrıcı, Mustafa: “İftira” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXI.
- Çağrıcı, Mustafa: “Zulüm” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2012, C: XXXXII.
- Çamdibi, Mahmut: **Şahsiyet Terbiyesi ve Gazâlî**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 5. Baskı 2014.
- Çanga, Mahmut: **Kur’an-ı Kerim Lugatı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 1991.
- Çantay, Hasan Basri: **Kur’ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm**, I-III, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 8. Baskı: 1974.
- Çelik, İbrahim: **Kur’an’da Peygamberlere Karşı Güçler**, Kişisel Yayınlar, Bursa 2001.
- Çelik, Ömer: **Hakk’ın Daveti Kur’an-ı Kerim Meali ve Tefsiri**, I-V, Erkam Yayınları, İstanbul, 2013.
- Çelik, Yılmaz: **Genç ve Yetişkin Evlilerde Kıskançlığın Din Psikolojik Tahlili**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Din Psikolojisi Bilim Dalı, 2010.
- Çetin, Mustafa: “Keyd” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2002, C: XXV.
- Demir, Muharrem: **Kur’an’da Tevâzu Kavramı**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Tefsir Ana Bilim Dalı, Ankara, 2010.
- Derveze, Muhammed İzzet: **et-Tefsîru’l-Hadîs**, I-X, Dâru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 2000.
- Derviş, Muhyiddin: **İ’râbu’l-Kur’ani’l-Kerîm ve Beyânuhû**, I-IX, Dâru İbn Kesîr, Beyrut, 9. Baskı 2003.
- Doğan, D. Mehmet: **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat, İstanbul, 15. Baskı 2001.

- Dölek, Âdem: “Hadisler Işığında Haset Hastalığı ve Psikoterapi”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, HÜİF Vakfı Yayınları, Şanlıurfa, 2002, sayı: 4, C: X, s. 39-82.
- Dölek, Âdem: “Sünnet Işığında Cimrilik Hastalığı ve Tedavi Yolları”, **Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi**, Sayı 2, 2004, s. 95-128.
- Dölek, Âdem: “Sünnet Işığında Hırs Hastalığı Ve Korunma Yolları”, **Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, 2003, C: XI, Sayı: VI, s. 50-76.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as es-Sicistânî: **es-Sünen**, Beytu’l-Efkâr, Riyad, 1999.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî: **el-Bahrü’l-Muhît**, I-VIII, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- Ebüssuûd Efendi: **İrşâdü’l-Akli’s-Selîm ilâ Mezâya’l-Kitâbi’l-Kerîm**, I-V, Tahk: Abdulkadir Ahmed Atâ, Mektebetü’r-Riyadi’l-Hadîsiyye, Riyad, 1971.
- Enîs, İbrahim ‘vd.’: **Mu’cemü’l-Vasît**, Kahire Arap Dil Akademisi, Kahire, 1972.
- Erkan, Arif: **el-Beyân**, I-II, Yasin Yayınevi, İstanbul, 2004.
- Ertuğrul, Resul: **Kur’an’a Göre İnsanın Psiko-Sosyal Açından Değerlendirilmesi**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Ankara, 2004.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed: **Tehzîbü’l-Lüğa**, Tahk: Abdusselam Muhammed Harun, Dâru’l-Kavmiyyeti’l-Arabiyye, Kahire, 1964.
- Ferâhîdî, Ebû Abdirrahmân el-Halîl b. Ahmed: **Kitâbu’l-Ayn**, I-IV, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Ebu’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kûb b. Muhammed: **el-Kâmûsü’l-Muhît**, el-Müessesetü’l-Mısriyye, Mısır, 1983.

- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed: **İhyâ-u Ulûmi'd-Dîn**, I-VIII, Çev: Dr. Abidin Sönmez, Ömer Sönmez, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2016.
- Gezgin, Ali Galip: “Kur’ân’da ‘Mutraf’ Kavramı Üzerine”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Isparta, 2008/1, S: XX, s. 47-88.
- Gördük, Yunus Emre: “Kur’an’da ‘Gayz’ Kavramı”, **Ekev Akademi Dergisi**, 2014, Sayı: 60, s. 141-155.
- Görener, İbrahim: “Hz. Peygamber ve Sosyal Gerçeklik”, **İslami Araştırmalar**, 2002, C: XV, Sayı: IV, s. 517.
- Gürkan, Salime Leyla: “Nazar” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXII.
- Harman, Ömer Faruk: “Yahudilik” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2013, C: XXXXIII.
- Havvâ, Saîd: **el-Esâs fi't-Tefsîr**, Çev: M. Beşir Eryarsoy, Hârun Ünal, I-XVI, Şâmil Yayınevi, İstanbul, 1989.
- Hemedânî, Müntecebüddîn Hüseyin b. Ebi'l-İz: **el-Ferîd fî İ'râbi'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Dâru'z-Zamân, Medine, 2006.
- Hicâzî, Muhammed Mahmud: **Furkan Tefsiri**, I-VI, İlim Yayınları, İstanbul, 2006.
- Himyerî, Neşvân b. Said: **Şemsü'l-Ulûm ve Devâü Kelâmi'l-Arabi mine'l-Külûm**, Dâru'l-Fikr, t.y.
- Hökekleli, Hayati: “Taassup” maddesi, **İslam'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi**, I-IV, İFAV, İstanbul, 2006.
- İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir: **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, I-XXX, Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus, 1984.
- İbn Acîbe, Ahmed b. Muhammed b. Mehdî el-Hasenî: **Bahru'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd**, Çev: Dilaver Selvi, I-XI, Semerkand Yayınları, İstanbul, 2011.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlib b. Abdirrahmân el-Endelüsî: **el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz**, Tahk: Abdusselam Abduşşâfi Muhammed, I-VI, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

- İbn Düreyd, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen: **Cemheretü'l-Lüga**, I-III, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrut, 1987.
- İbn Ebî Zemenin, Muhammed b. Abdillâh: **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîz**, Tahk. Hüseyin b. Ukkâşe, Muhammed Mustafa el-Kenz, I-V, el-Fârûku'l-Hadîse, Kahire, 2002.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed: **Mücmelü'l-Lüga**, Tahk: Zehir Abdulmuhsin Sultan, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2.baskı 1986.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed: **Mu'cemü Mekâyîsi'l-Lüga**, Tahk. Abdusselam Muhammed Harun, I-VI, Dâru'l-Fikr, Mısır, 1979.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed: **Kitâbu'l-Ahlâk ve's-Siyer**, Dâru İbn Hazm, Gutenberg, 1999.
- İbn Hibbân el-Büstî, Ebû Hâtim Muhammed: **Ravdatu'l-Ukalâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, y.y.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik: **İslam Tarihi Sîret-i İbn-i Hişâm Tercemesi**, Terc: Hasan Ege, I-IV, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1985.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsuddin: **Hidâyetü'l-Hayârâ fî Ecvibeti'l-Yehûd ve'n-Nasârâ**, Tahk: Muhammed Ahmed el-Hacc, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1996.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemsuddin: **Zemmü'l-Hased ve Ehlühû**, Dâru'l-Kabes, Amman, Birinci baskı 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer: **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk: Sâmi b. Muhammed es-Selâme, I-VIII, Dâru Tayyibe, Riyad, 1999.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Ömer: **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, I-XV, Mektebetü'l-Meârif, Beyrut, 1991.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd: **es-Sünen**, Beytu'l-Efkâr, Riyad, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî: **Lisânü'l-Arab**, I-VI, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1970.

- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed: **el-Hikmetü'l-Hâlîde**, Tahk. Abdurrahman Bedevî, Müessesetü İntişârât, Tahran, 1957.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed: **Tehzîbü'l-Ahlâk**, Tahk. İmad el-Hilâlî, Menşûrât'l-Cümel, Beyrut, 2011.
- İbn Teymiyye, Takıyyüddin: **el-Emru bi'l-Ma'rûfi ve'n-Nehyü ani'l-Münkeri**, Tahk. Salâhuddin el-Müncid, Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, Beyrut, 1976.
- İbnu'l-Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn: **el-Kâmil fi't-Târih**, çev. Ahmet Ağırakça ve diğerleri, I-X, Bahar Yayınları, İstanbul, 1985.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb: **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2010.
- İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb: **ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa**, Tahk. Ebu'l-Yezîd Ebû Zeyd el-Acemî, Dâr's-Selâm, Kahire, 2007.
- İşler, Emrullah; Özay, İbrahim: **Türkçe Arapça Kapsamlı Sözlük**, Fecr Yayınları, Ankara, 2. Baskı 2010.
- İzutsu, Toshihiko: **Kur'an'da Dinî Ve Ahlâkî Kavramlar**, Çev. Selâhattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul, 1991.
- Kandemir M. Yaşar, vd.: **Riyâzu's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi**, I-VIII, Erkam Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kapar, Mehmet Ali: **Hz. Muhammed'in Müşriklerle Münasebetleri**, Esra Yayınları, Konya, 1993.
- Karaman, Hayrettin 'vd': **Kuran Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir**, I-V, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2014.
- Kasapoğlu, Abdurrahman: "Kur'an'a Göre Cimrilik -Sebepleri, Zararları ve Eğitimi" **Cumhuriyet Üniv. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas, 2007, s. 329-364.
- Kasapoğlu, Abdurrahman: **Kur'an'da Ahlak Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları. İstanbul, 1997.

- Kasapoğlu, Abdurrahman: **Kur'an'da İman Psikolojisi**, Yalnızkurt Yayınları, İstanbul, 1997.
- Kasapoğlu, Abdurrahman: **Kur'an'da İnsan**, Nursan Yayınları, İstanbul, 2002.
- Kaya, Ayhan: **Kur'an'da İnfak Kavramı**, (Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas, 2009.
- Kaya, Remzi: "Ehl-i Kitap" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1994, C: X.
- Kaya, Süleyman: **Kur'an'da İmtihan**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kayacan, Murat: **Kur'an'da Peygamberler ve Karşı Tavırlar**, Ekin Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kelpetin, Mahmut: "İslâm Öncesi Medine", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 52, Haziran 2017, s. 95-113.
- Kermî, Hasan Saîd: **el-Hâdî ilâ Lügati'l-Arab**, Dâru Lübnan, Lübnan, t.y.
- Keskin, Hasan: **Kur'an'da Fitne Kavramı**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2003.
- Kesler, M. Fatih: **Kur'an-ı Kerim'de Yahudiler Ve Hıristiyanlar**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1995.
- Köksal, M. Asım: **İslam Tarihi**, I-XVIII, Şamil Yayınları, İstanbul, 1987.
- Kurt, Hasan: **İslam İnançına Göre Nifak ve Münafık**, (Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh: **el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân**, Tahk: Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, I-XXIV, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- Kuşeyrî, Abdulkerim: **Letâifu'l-İşârât**, Çev: Mehmet Yalar, I-VI, İlk Harf Yayınları, İstanbul, 2013.

- Kuşeyrî, Abdülkerim: **Kuşeyrî Risalesi**, Çev: Hoca Sadettin Efendi, Haz. Mehmet Günyüzlü, YasinYayınevi, İstanbul, 2005.
- Kutluer, İlhan: “Fesad’ Kavramı, **DİA**, Ankara, 1995.
- Kutluer, İlhan: “Muhabbet” maddesi, **DİA**, Ankara, 2005, C: XXX.
- Kutub, Seyyid: **Fî Zılâli’l-Kur’an**, Çev: M. Emin Saraç, İ. Hakkı Şengüler, Bekir karlığa, Hikmet Yayınları, İstanbul, 1979.
- Kuzey, Muharrem: **Kur’an ve Sünnet’te Nazar**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı Kelam Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- Ma’luf, Luvis: **el-Müncid fi’l-Lüğati ve’l-A’lâm**, Katolik Matbaası, Beyrut, t.y.
- Maarri, Ebu’l-Âlâ: **el-Lüzûmiyyât**, tahk: Emin Abdulaziz el-Hancı, Mektebetü’l-Hancı, Kâhire, 1924.
- Mahrûs, Abdussamed Ali; Süleyman, İkbâl Zeki: **Mu’cemü’l-Kebîr**, Kahire Arap Dil Akademisi, Mısır, 2000.
- Mâtûrîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd: **Te’vîlâtü Ehli’s-Sünne**, I-V, Müessesetü’r-Risâleti Nâşirûn, Beyrut, 2004.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed: **Edebü’-d-Dîn ve’-d-Dünyâ**, Dâru’l-Minhâc, Beyrut, 2013.
- Mâverdî, Ebû’l-Hasen Ali b. Muhammed: **en-Nüket ve’l-Uyûn (Tefsîru’l-Mâverdî)**, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 8. baskı 2007.
- Merzûkî, Ebû Ali Ahmed b. Muhammed b. el-Hasen: **Şerhu Dîvânî’l-Hamâseti Ebî Temmâm**, neş: Ahmed Emin, Abdusselam Harun, Daru’l-Ceyl, Beyrut, 1991.
- Mes’ûd, Cübran: **er-Râid Mu’cemün Lüğaviyyün Asriyyün**, Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, Beyrut, 1992.
- Mevdûdî, Ebu’l A’lâ: **Tefhîmu’l-Kur’an**, Çev: Ali Ünal vd., I-VII, İnsan Yayınları, İstanbul, İkinci baskı 1991.

- Meydânî, Abdurrahman Hasan Habenneke: **el-Ahlâku'l-İslâmiyye ve Üsüsühâ**, Dâru'l-Kalem, Dımaşk, 1999.
- Muhâsibî, Hâris b. Esed: **er-Riâye li-Hukûkillâh ve'l-Kıyâm bihâ** (*Nefs Muhâsebesinin Temelleri*), Çev: Şahin Filiz, Hülya Küçük, İnsan Yayınları, İstanbul, 5. Baskı 2014.
- Mukâtil b. Süleyman: **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Tahk. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Müessesetü't-Târîhi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Mutçalı, Serdar: **Arapça-Türkçe Sözlük**, Dağarcık, İstanbul, 1995.
- Müslim, b. el-Haccâc el-Kuşeyrî: **el-Câmiu's-Sahîh**, Beytü'l-Efkâr, Riyad, 1998.
- Nahcuvânî, Ni'metullah b. Mahmûd: **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Ğaybiyye**, Çev: Ali İhsan Türcan, I-III, Ayrıntı Basımevi, Kayseri, 2014.
- Nahhâs, Ebu Cafer Ahmed b. Muhammed b. İsmail: **İ'râbu'l-Kur'an**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 2008.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb: **es-Sünen**, Beytü'l-Efkâr, Riyad, 1999.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullah Ahmed: **Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl**, I-III, Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 1998.
- Ocak, Metin: **Kur'an'da İhsan ve Muhsin Kavramları**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1999.
- Okumuş, Mesut: "Kur'an'da "Birr" Kavramı Üzerine Semantik Bir Analiz", **Dini Araştırmalar**, Eylül-Aralık 2002, C. 5, s. 14, ss. 97-115.
- Özdemir, Faruk: "Kur'an'da Cimrilik Anlamını İhtiva Eden Kavramların Etimolojik ve Semantik Analizi", **İlahiyat Araştırmaları Dergisi**, 2015, Sayı: 4, s. 59-91.
- Özen, Şükrü: "İhtilâf" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXI.

- Özer, Reşit: **Kur'an-ı Kerim'de Haset-İnanç İlişkisi**, Iğdır Üniversitesi Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Polater, Kadir: "Kur'an Açısından Kibir Sorunu ve Sonuçları", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2012, s. V, s. 335-360.
- Pusmaz, Durak: Kur'an'da İsar Kavramı", **İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, İstanbul, 2011, sayı: 25, s. 77-104.
- Râzî, Ebû Bekir: **et-Tıbbü'r-Rûhânî**, Mısır, 1978.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer: **Mefâtihu'l-Gayb**, I-XXXII, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 1981.
- Rıza, Şeyh Ahmet: **Mu'cemü Metni'l-Lüğa**, Dâru Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, 1958.
- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm: **el-Keşf ve'l-Beyân**, I-X, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.
- Sâbûnî, Muhammed Ali: **Safvetü't-Tefâsîr**, Dâru's-Sâbûnî, Kâhire, 1978.
- Sâhib, İsmail b. Abbâd: **el-Muhit fi'l-Lüğa**, Tahk. Şeyh Muhammed Hasan Âl-i Yâsîn, I-XIV, Âlimü'l-Kütüb, Beyrut, 1994.
- Sâlih, Behcet Abdulvâhid: **el-İ'râbu'l-Mufassal li Kitabillâhi'l-Mürettel**, I-XII, Dâru'l-Fikr, Ürdün, t.y.
- Saruhan, Müfit Selim: "İslam Ahlakında İsrâf ve Cimriliğin Tedavisi", **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Tek-Dav, 2003, C: XVI, sayı: IV, s. 640-647.
- Sinanoğlu, Mustafa: "Hristiyanlık" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1998, C: XVII.
- Sinanoğlu, Mustafa: "İlhâd" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2000, C: XXII.
- Soyalan, Mehmet Yaşar: **Elmalı Tefsirinde Kur'ânî Terimler ve Deyimler**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2003.

- Soysaldı, Mehmet: “Kur’an’da İsrâf Kavramı”, **OMÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Samsun, Sayı: 18-19, 2005, s. 93-127.
- Suyûtî, Celâlüddîn ed-Dürü’l-Mensûr, Tahk. Abdullah b. Abdurrahmân b. Ebî Bekr: Abdumuhsin et-Türkî, I-XVII, Kahire, 2003.
- Şafak, Ali: “Bağy” maddesi, **DİA**, Ankara, 1991, C: IV.
- Şen, Mustafa: “**Kur’ân’da Zenginlik Ve Fakirlik**”, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, Konya, 2008.
- Şevkânî, Ebû Abdillâh Fethu’l-Kadîr, Tahk. Abdurrahman Umeyre, I-V, Muhammed b. Alî: Dâru’l-Vefâ, 1992.
- Şimşek, M. Sait: **Hayat Kaynağı Kur’an Tefsiri**, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.
- Şimşek, M. Sait: **Günümüz Tefsir Problemleri**, Kitap Dünyası Yayınları, Konya, 9. Baskı 2008.
- Taberî, Ebû Ca’fer Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân, Tahk: Muhammed b. Cerîr b. Yezîd: Abdullah b. Abdumuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001.
- Tarakçı, Muhammed: “Tahrif” Maddesi, **DİA**, Ankara, 2010, C: XXXIX.
- Teftâzânî, Sa’düddin Mes’ûd Şerhu’l-Akâidi’n-Nesefiyye, Tahk. Muhammed Adnân Derviş, Fazilet Neşriyat, İstanbul, h. 1990.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed el-Câmiu’s-Sahîh, Beytu’l-Efkâr, Riyad, 1999.
- Topalıoğlu, Bekir: “Mekr” Maddesi, **DİA**, 2003, C: XXVIII.
- Turgay Nurettin: “İslam’da Haset Kavramı”, **Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi**, Ankara, 2004.
- Turgay Nurettin: “Kur’an’da ‘Mütref’ Kavramı”, **Bilimname**, y.y., 2007, S: XII, s. 75-99.
- Ünal, Ali: **Kur’an’da Temel Kavramlar**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1986.

- Vânî, Mehmed b. Mustafa: **Vankulu Lügati**, Haz. Mustafa Koç, Eyüp Tanrıverdi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014.
- Vehbi Efendi, Konyalı Mehmed: **Büyük Kur'an Tefsiri Hülâsatü'l-Beyân**, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 4. Baskı 1967.
- Yamakoğlu, Cihan: **İnsan İlişkileri**, y.y., Ankara, 1990.
- Yaşaroğlu, Kamil: "Lanet" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2003, C: XXVII.
- Yavuz, Yusuf Şevki: "Azap" Maddesi, **DİA**, Ankara, 1991, C: IV.
- Yavuz, Yusuf Şevki: "Münazara" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2006, C: XXXI.
- Yavuz, Yusuf Şevki: "Tab-ı Kalb" Maddesi, **DİA**, Ankara, 2010, C: XXXIX.
- Yazır, Muhammed Hamdi: **Hak Dini Kur'an Dili**, Sad. Nedim Yılmaz, I-X, Hisar Yayınevi, İstanbul, 2019.
- Yıldırım, Celal: **İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri**, I-XIV, Anadolu Yayınları, İzmir, 1986.
- Yıldırım, Duran Ali: **Sosyal ve Doğal Denge Bağlamında Kur'an'da Fesat**, (Basılmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Konya, 2014.
- Yıldız, Abdullah: **Hz. Peygamber ve Gizli Düşmanları: Münafıklar**, İz Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- Yolcu, Mehmet: **Kur'an'da İnkâr Psikolojisi**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yurt, Mehmet Emin: "Kur'an'da Haset Kavramı", **Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi**, 2018, C: X, Sayı: 3, s. 849-872.
- Yücedoğru, Tevfik: "Mütref ve İnanç Esaslarına Etkisi", **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Bursa, 2012/1, Cilt: XXI, s. 1-20

- Zâvî, Tâhir Ahmed: **Tertibü'l-Kamûsi'l-Muhit**, Dâru'l-Fikr, Halep, 1970.
- Zebîdî, Muhammed Murtaza el-Hüseynî: **Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs**, I-XXXX, et-Türâsü'l-Arabî, Kuveyt, 1994.
- Zeccac, Ebu İshak İbrahim b. es-Sırrî: **Meâni'l-Kur'an ve İ'râbühû**, I-V, Âlemi'l-Kütüb, Beyrut, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: **el-Keşşaf an-Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl**, I-VI, Tahk. Eş-Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, eş-Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Mektebetü'l-Abeyk, Riyad, 1998.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer b. Muhammed: **Esâsü'l-Belâĝa**, 1-II, Tahk. Muhammed Bâsil Uyûnu's-Sûd, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Lübnan, 1998.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah: **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Tahk: Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Dâru't-Türâs, Kahire, 1957.
- Zerzur, Naîm: **Dîvânu'l-İmam Ali**, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1985.
- Zuhaylî, Vehbe: **et-Tefsiru'l-Münîr**, I-XVII, Dâru'l-Fikr, Dimaşk, 2009.